

25 років
ННІП УДФС УКРАЇНИ

КРИМІНОЛОГІЯ

Чернівці

Мехнодрук

2020

УДК 343.9(075.8)

К82

Рекомендовано до друку Вченою радою
ННІ права Університету державної фіскальної служби України
(Протокол № 8 від 07 лютого 2020 р.)

Рецензенти:

Шкута О.О. – доктор юридичних наук, доцент (м. Херсон);

Пузирьов М.С. – доктор юридичних наук (м. Чернігів)

Авторський колектив:

Богатирьов І.Г. – доктор юридичних наук, професор (Р.1, Р.3, Р.5, Р. 11, Р.12, Р.16 у співавторстві);

Гусар Л.В. – кандидат юридичних наук, доцент (Р.1, Р.2;Р.8, 10 у співавторстві)

Гаврилишин А.П. – кандидат юридичних наук, доцент (Р 3. у співавторстві)

Топчій В.В. – доктор юридичних професор (Р.4., 14, 15 у співавторстві)

Дідківська Г.В. – кандидат юридичних наук, доцент (Р.4., Р.8 у співавторстві)

Нікітін Ю.В. – доктор юридичних наук, професор (Р. 5 у співавторстві)

Топчій В.В. – кандидат юридичних наук (Р. 5 у співавторстві)

Джужа О.М. – доктор юридичних наук, професор (Р. 6)

Богатирьова О.І. – доктор юридичних наук, старший науковий співробітник (Р. 7, Р. 16 у співавторстві)

Юрчишин В. М. – доктор юридичних наук, доцент (Р.2, Р.3, 8, 9, у спів авторстві);

Корнякова Т.В. – доктор юридичних наук, професор (Р. 9 у співавторстві)

Мирошниченко С.С. – доктор юридичних наук, доцент (Р. 10)

Халимон С.І. – доктор юридичних наук, доцент (Р. 13 у співавторстві)

Тома М. Г. – кандидат юридичних наук (Р.4, Р.11., Р. 12., Р.13. у співавторстві)

Рогатинська Н.З. – кандидат юридичних наук, доцент (Р.14. у співавторстві);

Топчій В.В. – доктор юридичних наук, професор (Р.15. у співавторстві);

Гмирін А.А. – кандидат юридичних наук (Р. 15. у співавторстві)

Колб О.Г. – доктор юридичних наук, професор (Р.17 у співавторстві)

Богатирьов А.І. – кандидат юридичних наук (Р. 17. у співавторстві)

Кримінологія: академічний підручник: [Богатирьов І. Г., Колб О.Г., Топчій В.В. та ін.] за заг. ред. доктора юридичних наук, професора, заслуженого діяча науки і техніки України Богатирьова І.Г. Чернівці: Технодрук, 2020. 336 с.

ISBN 978-617-7611-62-1

Академічний підручник «Кримінологія» підготовлений у відповідності до навчальних програм ННІ права Університету державної фіскальної служби України і має на меті надати базові знання з даного курсу студентам, курсантам та слухачам і, створити їм умови для роздумів над причинами й умовами злочинності в Україні. Академічний підручник складається із двох модулів. У першому (загальна частина) викладені ідеї вітчизняних та зарубіжних вчених – кримінологів щодо наукових знань про злочинність, її детермінацію, особу злочинця, кримінологічну віктимологію. Розкрито теорію і практику запобігання злочинності в Україні. У другому (особлива частина) розглядаються окремі найбільш значимі види злочинності в Україні. Академічний підручник буде корисний студентам, курсантам, слухачам, магістрам, викладачам юридичних вищих навчальних закладів, усім, кого цікавлять актуальні питання теорії та практики запобігання злочинності.

УДК 343.9(075.8)

ISBN 978-617-7611-62-1

ЗМІСТ

«КРИМІНОЛОГІЯ Загальна частина»

РОЗДІЛ 1. ВСТУП У КРИМІНОЛОГІЮ	9
1. Генезис виникнення кримінології та її розвиток	9
2. Предмет, ознаки, функції кримінології та її структура	15
3. Методологія і методи кримінологічних досліджень	23
4. Місце кримінології в системі наукових знань та її зв'язок з іншими науками	27
РОЗДІЛ 2. ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ЗЛОЧИННОСТІ В УКРАЇНІ	31
1. Поняття та ознаки злочинності в Україні	31
2. Фактори впливу на злочинність в Україні	39
3. Поняття ціни злочинності та її соціальні наслідки	42
РОЗДІЛ 3. ЗЛОЧИННІСТЬ ТА ЇЇ ОСНОВНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ	54
1. Кількісні та якісні показники злочинності	54
2. Поняття та зміст латентної злочинності	58
3. Судимість як складова характеристика злочинності	65
4. Вплив фонових явищ на злочинність	67
РОЗДІЛ 4. ОСОБА ЗЛОЧИНЦЯ	75
1. Поняття особи злочинця в кримінології	75
2. Структура особи злочинця	79
3. Соціальне і біологічне в особі злочинця	82
4. Кримінологічна класифікація злочинців та їх типологія	84
РОЗДІЛ 5. ДЕТЕРМІНАЦІЯ ЗЛОЧИННОСТІ. ПРИЧИНИ ТА УМОВИ ВЧИНЕННЯ КОНКРЕТНОГО ЗЛОЧИНУ	89
1. Поняття кримінологічної детермінації	89
2. Класифікація детермінантів злочинності	91
3. Причини та умови, що сприяють вчиненню злочину	94
4. Механізм злочинної поведінки в конкретній життєвій ситуації	96
РОЗДІЛ 6. КРИМІНОЛОГІЧНА ВІКТИМОЛОГІЯ	101
1. Поняття і предмет кримінологічної віктимології	101
2. Місце жертви злочину в кримінологічній віктимології	102
3. Віктимність і віктимна поведінка у механізмі вчинення злочину	104
4. Віктимологічне запобігання злочинам	107
РОЗДІЛ 7. КРИМІНОЛОГІЧНА ТЕОРІЯ ЗАПОБІГАННЯ ЗЛОЧИННОСТІ	110
1. Поняття та зміст запобігання злочинності	110
2. Система, форми, напрями, методи та суб'єкти запобігання злочинності	112

3. Прогнозування та планування запобігання злочинності117
4. Завдання, функції та принципи запобіжної діяльності125

**«КРИМІНОЛОГІЯ
Особлива частина»**

РОЗДІЛ 8. ЗЛОЧИННІСТЬ СЕРЕД НЕПОВНОЛІТНІХ	
I ЗАХОДИ ЇЇ ЗАПОБІГАННЯ	129
1. Кримінологічна характеристика злочинності серед неповнолітніх	129
2. Причини та умови злочинності серед неповнолітніх	134
3. Заходи запобігання злочинності серед неповнолітніх	140
РОЗДІЛ 9. КОРУПЦІЙНА ЗЛОЧИННІСТЬ І ЗАХОДИ	
ЇЇ ЗАПОБІГАННЯ	147
1. Кримінологічна характеристика корупційної злочинності	147
2. Причини та умови корупційної злочинності	156
3. Заходи запобігання корупційної злочинності	163
РОЗДІЛ 10. ОРГАНІЗОВАНА ЗЛОЧИННІСТЬ ТА ЗАХОДИ	
ЇЇ ЗАПОБІГАННЯ	171
1. Кримінологічна характеристика організованої злочинності	171
2. Причини та умови організованої злочинності	179
3. Заходи запобігання організованій злочинності	182
РОЗДІЛ 11. ПРОФЕСІЙНА ЗЛОЧИННІСТЬ ТА ЗАХОДИ	
ЇЇ ЗАПОБІГАННЯ	185
1. Кримінологічна характеристика професійної злочинності	185
2. Причини та умови професійної злочинності	188
3. Заходи запобігання професійній злочинності (асистент кафедри кримінального права та криміналістики	190
РОЗДІЛ 12. КІБЕРЗЛОЧИННІСТЬ ТА ЗАХОДИ	
ЇЇ ЗАПОБІГАННЯ	194
1. Кримінологічна характеристика кіберзлочинності	194
2. Причини та умови кіберзлочинності	199
3. Заходи запобігання кіберзлочинності	206
РОЗДІЛ 13. ЗЛОЧИННІСТЬ В УМОВАХ ГІБРИДНОЇ ВІЙНИ	
ТА ЗАХОДИ ЇЇ ЗАПОБІГАННЯ	215
1. Кримінологічна характеристика злочинності в умовах гібридної війни	215
2. Причини та умови злочинності в умовах гібридної війни	226
3. Заходи запобігання злочинності в умовах гібридної війни	231
РОЗДІЛ 14. ЗЛОЧИННІСТЬ У СФЕРІ ОПОДАТКУВАННЯ ТА	
ЗАХОДИ ЇЇ ЗАПОБІГАННЯ	237
1. Кримінологічна характеристика злочинності у сфері оподаткування	237

2. Причини та умови злочинності у сфері оподаткування	244
3. Заходи запобігання злочинності у сфері оподаткування	247
РОЗДІЛ 15. ЕКОНОМІЧНА ЗЛОЧИННІСТЬ ТА ЗАХОДИ ЇЇ	
ЗАПОБІГАННЯ	251
1. Кримінологічна характеристика економічної злочинності та її ознаки	251
2. Причини та умови економічної злочинності	257
3. Заходи запобігання економічній злочинності	263
РОЗДІЛ 16. ДОМАШНЯ ЗЛОЧИННІСТЬ В УКРАЇНІ ТА ЇЇ	
ЗАПОБІГАННЯ	267
1. Становлення та розвиток домашньої злочинності в Україні	267
2. Методологічні засади домашньої злочинності в Україні	274
3. Кримінологічне моделювання запобігання домашньої злочинності	279
РОЗДІЛ 17. ПЕНІТЕНЦІАРНА ЗЛОЧИННІСТЬ І ЗАХОДИ ЇЇ ЗАПОБІГАННЯ	287
1. Кримінологічна характеристика пенітенціарної злочинності	287
2. Причини та умови пенітенціарної злочинності	291
3. Заходи запобігання пенітенціарній злочинності	294
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	301
ПРАКТИЧНІ ЗАВДАННЯ	316
ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ	323

ПЕРЕДМОВА

Кримінологія як наука і як навчальна дисципліна у поєднанні із знаннями інших предметів, які вивчаються в університеті, є однією з важливих і потрібних молоді навчальних дисциплін. Саме в ній відображено загальні проблеми злочинності, особа злочинця, причини й умови вчинення кримінальних правопорушень у суспільстві, а також вжиття заходів щодо запобігання злочинності загалом та окремих її проявів.

Вивчення кримінології передбачає ознайомлення студентів, курсантів і слухачів з основами кримінології, її предметом, методикою, системою, кримінологічною характеристикою та запобіганням окремих видів злочинності: злочинності серед неповнолітніх, корупційної, організованої, злочинності в умовах гібридної війни, злочинності у сфері оподаткування, економічної злочинності, сімейно-побутової злочинності, пенітенціарної злочинності, кіберзлочинності тощо.

Водночас варто наголосити, що сьогодні є доволі велика кількість підручників з кримінології, кожен з них корисний для підготовки студентів, курсантів і слухачів. Особливістю цього підручника є те, що акцент зроблено не на інформації читача про загальновідомі дані, а на отримання сучасних знань про злочинність, її види, на підвищення у майбутнього випускника університету правової культури та професійної майстерності.

Цей підручник – не сукупність готових рецептів, як подолати злочинність, він містить не лише загальні підходи до проблем злочинності, а й практичні та тестові завдання, перелік питань до іспиту (заліку), списки рекомендованої літератури.

Усе це сприятиме поглибленому оволодінню студентами, курсантами та слухачами університету кримінологічними знаннями під час семінарських і практичних занять, самостійної роботи, якій у сучасному навчальному процесі надається велике значення. Підручник складається з двох модулів – Загальної та Особливої частин.

У **Загальній частині** розглядаються теоретичні основи та поняття кримінології. Подано визначення злочинності, розкрито її кількісні та якісні показники. Велика увага приділяється

проблемам детермінації злочинності, особі злочинця, жертві злочину, механізму злочинної поведінки. Тут також містяться розділи, присвячені методиці кримінологічних досліджень, загальним основам запобігання злочинності, діяльності суб'єктів щодо застосування превентивних заходів за відповідними напрямками.

В **Особливій частині** подано кримінологічну характеристику окремих видів злочинів, розкрито особливості їх причин та умов виникнення, а також заходи запобігання. Це найбільш інформаційно насичена частина, засвоєння якої потребує ретельної підготовки, аналізу відповідних законодавчих актів і знання чинного законодавства.

Мета навчального курсу – надати студентам, курсантам і слухачам, які вивчають курс кримінології, науково обґрунтоване уявлення про сучасний стан злочинності в Україні та її ціну, про кримінологічні риси особи злочинця і потерпілого, негативні явища і процеси, які її обумовлюють, а також про теорію запобігання злочинності й окремих її проявів.

Вивчення дисципліни «Кримінологія» передбачає досягнення випускником університету такого кваліфікаційного рівня, при якому він повинен:

– **знати:** терміни і поняття кримінологічної науки; методику проведення кримінологічних досліджень; кримінологічну характеристику злочинців; фактори, які обумовлюють існування злочинності в суспільстві, причинно-наслідкові комплекси, які породжують окремі види, групи злочинів та конкретні злочини; комплекс загальносоціальних, спеціально-кримінологічних та індивідуальних заходів запобігання злочинності;

– **уміти:** аналізувати злочинність в окремому регіоні; виявляти причини та умови, які сприяють здійсненню конкретного злочину; організувати та проводити кримінологічні дослідження на окремому об'єкті території; розробляти й реалізовувати різноманітні заходи запобігання злочинності та окремих її проявів.

Навчальна дисципліна «Кримінологія» вивчається протягом 1 семестру та закінчується екзаменом (заліком). Засобами діагностики знань студентів, курсантів, слухачів є: 1) усні

опитування на семінарських заняттях; 2) підготовка рефератів і доповідей на семінарські заняття; 3) бліцопитування; 4) письмові завдання для поточного модульного контролю; 5) модульна контрольна робота; 6) екзамен (залік).

Авторський колектив академічного підручника вдячний рецензентам: доктору юридичних наук, доценту Шкуті О.О. та доктору юридичних наук Пузирьову М.С. за корисні зауваження і пропозиції, які було враховано під час підготовки цього підручника.

Усі зауваження, висловлені у зв'язку з виданням академічного підручника, авторський колектив сприйме з вдячністю і врахує їх у подальшій роботі.

ЗАГАЛЬНА ЧАСТИНА

Розділ 1. ВСТУП У КРИМІНОЛОГІЮ

1. Генезис виникнення кримінології та її розвиток
2. Предмет, ознаки, функції кримінології та її структура
3. Методологія і методи кримінологічних досліджень
4. Місце кримінології в системі наукових знань та її зв'язок з іншими науками

1. Генезис виникнення кримінології та її розвиток

Криміналізація суспільства, її причини та умови. Вплив на злочинність нових і старих суперечностей у суспільстві. Як запобігти злочинності? Як уберегти себе від злочинності? Види злочинності та їх вплив на рівень життя людей. Соціальна ідеологія особи злочинця. Проблема жертви злочину. На ці та інші запитання ми зможемо відповісти, вивчаючи кримінологію як сучасну соціально-правову науку.

Зародження і розвиток кримінологічної думки про злочинність пов'язано з тривалим періодом накопичення знань про злочин і особу, яка його вчиняє. Очевидно, злочинність зародилася разом з людством. Поряд з тим прояви злочинності мали інший вид, тому за вчинений злочин покарання носило не системний, а вибірковий характер.

Вивчаючи навчальну дисципліну «Кримінологія», ми маємо усвідомити, що єдиної точки зору щодо виникнення кримінології як науки серед науковців немає. Це, мабуть, пов'язано з тим, що питання про поняття та природу кримінології й надалі залишається дискусійним не лише у вітчизняній, а й у зарубіжній кримінології.

Зокрема, англосаксонська система кримінології вважає її галуззю соціології, тому викладають її в соціологічних, а не в юридичних вузах. В італійській науці акцент робиться на біологічному аспекті кримінології, у французькій – на клінічному, пов'язаному з психологічними та психіатричними аномаліями. У Німеччині конкурують два напрями – біологічний і соціологічний, з домінуванням останнього. В Україні

кримінологію розглядають як науку про злочинність, її види та шляхи її запобігання.

Намагання пізнати проблему злочинності в суспільстві, знати ставлення до неї населення, визначити методи, засоби її запобігання супроводжувало й супроводжує людство на всіх етапах історичного розвитку.

До речі, кримінологічні ідеї про злочинність та її прояви започатковано в часи античності (Конфуцієм, Піфагором, Демокритом, Сократом, Платоном, Аристотелем), які у своїх філософських працях розмірковували над проблемами права і законодавства, злочинності та шляхами її зменшення, надавали велике значення вихованню та моральним засадам поведінки дітей і молоді.

Причину злочинності вчені-філософи пропонували шукати в необґрунтованості привілей певних соціальних верств населення, у поганому вихованні дітей, недоліках освіти, в національних суперечностях. «Людина поводить себе погано тому, що не знає, в чому її благо», стверджували філософи того часу.

В епоху Середньовіччя від падіння Римської імперії до епохи Відродження та Реформації (V–XVI ст.) вчинення злочинів розглядалося як прояв зла, переважала концепція раннього діагностування злочинця, не страта, а його перевиховання. Загроза ж покарання, на думку Томи Аквінського, необхідна для осіб, які не підлягають переконанню.

В епоху Просвітництва проблема злочинності як категорія кримінології почала набувати нового змісту тому, що вчені цієї течії були прихильниками природного права і вважали, що метою розвитку суспільства є людське щастя, шлях до якого проходить через принципи, продиктовані розумом. До речі, історико-гносеологічні межі Просвітництва вчені пов'язують не тільки з предметом кримінологічних знань, а й зі становленням класичної школи кримінального права.

Саме праці К. А. Гельвеція «Про людину (1773 р.), Г. Гроція «Про право війни і миру» (1725 р.), Ч. Беккарія «Про злочин та покарання (1764 р.), Дж. Локка «Два трактати про управління» (1693 р.), Ж. Ж. Руссо «Про суспільний договір, або Принципи політичного Права» (1762 р.) та інші заклали

фундамент теорії природного права, права націй на самовизначення й захист своїх публічних інтересів та прагнення на цій основі захищати свої права і свободи різними формами і методами.

В епоху позитивізму, який прийшов на зміну Просвітництва, широкого огласу набирає емпіризм і практицизм, які не могли не вплинути на кримінологічні та соціологічні розробки злочинності. Праці вчених юристів, таких як М. М. Гернета, М. А. Неклюдова, М. М. Полянського, Є. М. Тарновського та багатьох інших були сконцентровані здебільшого на аналізі не феномену злочинності, а на явищах її прояву, що підтверджує актуальність визначення злочинності як соціально-правового явища.

Варто зазначити, що кримінологія як наука до Жовтневого перевороту 1917 року розвивалася в межах кримінального права, і це було виправдано з точки зору історичного підходу до її входження в науковий простір. Проведені в різні історичні періоди дослідження щодо кримінології як науки показують, що вона набула своєї активної фази в період з 1918-го по 1929 рік.

Саме в ці роки створено у центрі й на місцях відділи моральної статистики, на яких покладалося завдання обліку та реєстрації не тільки злочинів, а й репресій (судова статистика), заходів боротьби зі злочинністю та її фоновими явищами, зокрема, такими як алкоголізм, проституція, наркоманія тощо, та кабінети з вивчення злочинності й особи злочинця (Одеса, Харків, Київ, Москва, Саратов, Петроград), а головне – проводяться ґрунтовні дослідження мотивації злочинної поведінки, узагальнюються дані соціологічних і психологічних спостережень стосовно різних категорій злочинців, з'являються збірники наукових статей, монографії тощо.

На жаль, комуністичний режим на початку 1930-х років знищує кримінологію. Вона йому не вигідна. Динамічність побудови адміністративно-командної системи управління державою не вимагала чітких кримінологічних програм дослідження злочинності, її вивчення замінювалося циркулярами, інструкціями, посиленням кримінальної репресії шляхом внесення змін і доповнень до кримінального кодексу.

Так, тривало до кінця 1950 року. Настав час відродження кримінологічної науки. В юридичній літературі почали з'являтися статті, монографії, навчальні посібники, в яких автори ставили актуальні питання щодо феномену злочинності та її запобігання.

Все це поступово змінювало світоглядні уявлення про злочинність, вона вимагала поглибленого вивчення, а тому на кримінологію як науку держава поклала особливе завдання – показувати соціальну дійсність про злочинність та її види, недосконалість діючого законодавства, протидіяти їй, пропонувати шляхи запобігання злочинності.

Серед багатьох важливих подій у розвитку кримінологічної науки слід виділити викладання кримінології в навчальних юридичних закладах: у Київській вищій школі МВС СРСР та Харківському юридичному інституті на кафедрі кримінології.

Це дозволило не тільки по-новому подивитися на проблему злочинності та її вплив на соціальні інститути суспільства, а й проводити фундаментальні дослідження в цій сфері та готувати плеяду кримінологів для правоохоронної, судової й адвокатської практики. Повсякденна реальність їх роботи вимагала поглиблених знань про злочинність, її причини та умови, особу злочинця та вплив злочинності на суспільні відносини.

Таким чином, закладені підвалини викладання кримінології в юридичних вузах дозволили науково-дослідним інститутам планувати заходи, спрямовані на вивчення кримінологічних проблем. Особливо помітно пожвавилась робота кафедр кримінології, кримінального та кримінально-виконавчого права юридичних факультетів вузів щодо вивчення різних сторін злочинності та її детермінації.

Як результат у кримінальному, кримінально-виконавчому та кримінально-процесуальному кодексах з'явилися норми, що встановлювали обов'язок правоохоронних органів і суду виявляти причини й умови, які сприяють вчиненню злочинів. А це, своєю чергою, спонукало не тільки вчених, а й практиків до енергійного пошуку форм, методів і засобів ефективного запобігання злочинності. Саме кримінологія спільно з іншими науками здатна:

- розробити державну кримінологічну політику у сфері запобігання злочинності;
- правдиво висвітлювати злочинність, її прояви і витоки як кримінальну реальність сучасного буття;
- всебічно вивчати феномен злочинця (засудженого, рецидивіста), вплив на його поведінку біологічних, психологічних та соціальних факторів;
- спрогнозувати вплив фонових явищ (алкоголізму, наркоманії, проституції, безробіття, бідності тощо) на формування злочинності;
- забезпечити державні та громадські інституції ефективною стратегією запобігання злочинності;
- використовувати світовий досвід запобігання злочинності, опираючись на науково обґрунтовані, практично випробувані моделі інших країн, з подальшим упровадженням їх у вітчизняну кримінологічну науку та практику.

Слід звернути увагу, що з набуттям незалежності Україною вітчизняна кримінологія почала активно розвиватися, переважно у сфері актуальних проблем сьогодення:

- розроблення і прийняття державної цільової концепції запобігання злочинності;
- визначення кримінологічної політики як теоретичної основи запобігання злочинності;
- методологічні проблеми пізнання злочинної поведінки на основі принципу натуралізму;
- розроблення антикорупційної політики держави у правовому вимірі;
- розвиток регіональної злочинності;
- вчення про жертву злочину;
- дослідження пенітенціарної злочинності;
- вивчення, вдосконалення зарубіжного досвіду запобігання злочинності та його впровадження в практику діяльності правоохоронних органів.

Як не прикро констатувати, проте не можемо оминати й проблему злочинності в умовах гібридної війни. Цей напрям особливо актуальний, адже передбачає помноження зусиль: з одного боку, це протидія зовнішньому агресору, з другого – запобігання злочинним проявам у середовищі

військовослужбовців й інших залучених до вказаних подій осіб, що в підсумку має сприяти стабілізації ситуації у відповідному регіоні.

Варто зазначити, що завдання кримінології полягає не тільки у проведенні фундаментальних прикладних кримінологічних досліджень з проблем злочинності, а й в обміні науково-дослідницьких інститутів, правоохоронних органів і суду інформацією щодо впровадження апробованих і ефективних форм і методів запобігання злочинності взагалі та її окремих видів зокрема.

Таким чином, вивчаючи кримінологію як науку, слід засвоїти, що вона пройшла декілька історичних періодів, протягом яких вчені розглядали кримінологію як певну частину кримінального права, як самостійну загальнотеоретичну науку про злочинність, яка знаходиться на стику соціології та права, як самостійну галузь юридичної науки або складову системи юридичних наук.

За визначенням вітчизняних вчених (*В. В. Голіна, Б. М. Головкін* та ін.), кримінологія – це соціально-правова наука, яка вивчає закономірності злочинності, особу злочинця, причини й умови злочинності та її окремих видів, напрями і заходи її запобігання.

Кримінологія, на думку вітчизняного вченого-кримінолога, академіка АПН України *А. П. Закалюка*, є самостійною теоретико-прикладною суспільною наукою про злочинність, а ще ширше – про її природу, сутність, закономірності виникнення, суспільного прояву та запобігання.

Нова кримінологія, за висловленням вітчизняного вченого-кримінолога, академіка *О. М. Костенка*, має бути «натуралістичною», тобто такою, яка шукає засоби розв'язання проблем протидії злочинності саме у сфері матері-природи для узгодження волі й свідомості якомога більшої кількості людей, що є радикальним засобом протидії злочинності.

І насамкінець кримінологія – це сучасна самостійна соціально-правова наука, яка має свій предмет, ознаки, функції, методи дослідження, котра вивчає тенденції та закономірності злочинності, причини й обставини, що її обумовлюють, особу злочинця, інтегрує і переробляє напрацювання інших галузей

знань для пояснення свого предмета і для потреб практики запобігання злочинності (І. Г. Богатирьов).

На завершення розгляду першого питання слід наголосити, що проблема злочинності залежить від тих протиріч, які не об'єднують, а, навпаки, розділяють суспільство, а тому від того, як вони вирішуються державою, залежить успіх запобігання злочинності.

Отже, вивчаючи дисципліну «Кримінологія», слід пам'ятати, що теоретичні і практичні знання лише тоді мають цінність і чогось варті, коли вони направлені для досягнення основної мети – захисту прав і свобод людини, суспільства від злочинності.

2. Предмет, ознаки, функції кримінології та її структура

Визнаючи кримінологію як прикладну соціально-правову науку, важливо усвідомити, що її предмет дозволяє вченим-кримінологам у повному обсязі, всебічно та ґрунтовно розкривати її об'єктивні закономірності, визначати шляхи пізнання злочинності та надавати практичні рекомендації щодо її запобігання, які сформувались на базі теоретичних знань, але мають чітку спрямованість на вдосконалення практичної діяльності.

Сучасний світ надто складний, суперечливий, динамічний, і місце злочинності в цьому світі, її причини та умови, особа, яка вчиняє кримінальне правопорушення, завжди вимагатимуть постійного кримінологічного аналізу й осмислення. Кримінологія як методологія наукового пізнання про злочинність допомагає не тільки теоретично її осмислити, пізнати, здійснити науковий аналіз, а й пропонує своє практичне бачення злочинності та шляхи її запобігання. Саме тому праксеологічний підхід до предмета цієї науки є найбільш розповсюдженим та сприятливим для науковців.

Етимологічно слово «кримінологія» означає вчення про злочин (від латинського *crimen* – «злочин» та грецького *logos* – «нука, вчення»). Вважається, що вперше термін «кримінологія» застосували італійські юристи Р. Гарофало та П. Топінард у 1885 році, випустивши книгу про злочинність під назвою

«Кримінологія». Варто зауважити, що кримінологія розвивалась як особливий розділ кримінально-правової теорії.

У подальшому завдяки зусиллям вітчизняних і зарубіжних вчених вона набула більш широкого значення, і сьогодні її називають наукою про злочинність. У порівнянні із зарубіжною літературою поряд з терміном «кримінологія» трапляються й інші: «кримінальна соціологія», «кримінальна біологія», «кримінальна етимологія», «соціологія злочинності», «кримінальна антропологія» тощо.

Отже, кримінологію слід розуміти у трьох значеннях: як науку, як навчальну дисципліну і як напрям практичної діяльності.

Кримінологія як наука – це система знань про природу і сутність злочинності, її детермінанти, особу злочинця і жертву злочинів, а також про заходи запобігання злочинності.

Кримінологія як навчальна дисципліна – це самостійний навчальний курс, побудований на модульно систематизованому відображенні основних положень кримінологічної науки, інших наук, практичної діяльності запобігання злочинності.

Кримінологія як напрям практичної діяльності – це системоутворююча запобіжна діяльність правоохоронних органів і суду шляхом використання кримінологічних засобів з метою запобігання злочинності.

Предмет будь-якої науки – це властивості відношення оточуючого світу, виділені в процесі практики і перетворені в об'єкт дослідження для розкриття їх спеціальних закономірностей. Таким чином, розглядаючи предмет кримінології, варто зауважити, що він надто складний і дискусійний, а тому вітчизняні та зарубіжні науковці дають різні його визначення.

Вагомість предмета, який ми вивчаємо, визначається кримінологічною наукою і містить повну її характеристику, вказуючи, зокрема, на місце предмета в даній науці, методологічні підходи до об'єкта дослідження, на кінцеву мету і завдання, які стоять перед кримінологічною наукою.

Важливо засвоїти, що предмет будь-якої науки – не застигла матерія. Він змінюється з розвитком самої науки, уточнюється, доповнюється новими елементами. Подібна

еволюція помітна і, зокрема, на проблемі особи злочинця, яка виокремилася в самостійну частину предмета кримінології лише на останніх етапах її розвитку. Те саме можна сказати і про віктимологію – частину кримінології, яка вивчає властивості жертв злочинів, без чого розуміння злочинності та її детермінант було б неповним.

Предметом кримінології виступають конкретні сторони і прояви цього об'єкта. При цьому проблеми, що вивчаються кримінологією, з погляду їх значимості для науки і практики, не рівнозначні. Одні з них є центральними та створюють основу предмета кримінології або його «ядро», інші мають прикладне, допоміжне значення, стають умовою або засобом глибокого і всебічного пізнання цього предмета.

Таким чином, предмет і об'єкт кримінології не тотожні, оскільки об'єктом є все, на що спрямоване дослідження. Один і той самий об'єкт можуть вивчати різні науки. Предмет завжди чітко окреслює сферу й мету дослідження. Отже, предмет кримінології можна визначити як систему наукових знань про злочинність як об'єкт дослідження, складовими якого є важливі типові ознаки злочинності, що узгоджуються між собою. Серед них слід виділити такі.

1. Злочинність як соціально-правове явище. Саме злочинність як історично мінливе, соціальне і кримінально-правове явище являє собою сукупність усіх злочинів, скоєних у державі за певний період. Вона вимірюється такими кількісно-якісними показниками, як стан, рівень, структура, динаміка, характер та географія. Правопорушення, які не є злочинами, але тісно пов'язані з ними (наприклад, пияцтво, проституція), розглядаються кримінологією як «фонові» явища.

2. Особа злочинця. Ця ознака виступає як система демографічних, соціально-рольових, психологічних, кримінально-правових властивостей суб'єктів злочинів. Зазначимо, що злочин – це акт вольовий, свідомо обраний, результат складного процесу, в якому зовнішні чинники діють не безпосередньо, а через внутрішні фактори поведінки особи злочинця. А тому, щоб пізнати детермінанти злочину, потрібно розкрити механізм злочинної поведінки, а це неможливо

зробити, не вивчивши особу злочинця через призму його індивідуальних властивостей.

3. Причини й умови (детермінанти) злочинності. Детермінанти злочинності, або причини й умови, є сукупністю економічних, соціальних, ідеологічних, політичних, психологічних, правових, організаційно-управлінських та інших чинників, які обумовлюють (детермінують) злочинність. Детермінанти вивчаються на різних рівнях: злочинності в цілому, окремих видів злочинів, конкретного злочину.

4. Запобігання злочинності та заходи запобігання. Ця ознака характеризується системою державних і громадських заходів, спрямованих на усунення або нейтралізацію детермінант злочинності та корекцію поведінки осіб, схильних до правопорушень. Деякі дослідники, розглядаючи злочинність як соціальне явище, вказують, що головним у боротьбі з нею є прогресивні соціально-економічні перетворення.

Отже, предмет кримінології – це досить упорядкована система, а її компоненти мають об'єктивний і закономірний зв'язок. Предмет кримінології як науки поділяється на дві частини. Перша частина предмета кримінології охоплює такі компоненти, як соціально-правове явище, особа злочинця, детермінація злочинності та теорія запобігання злочинності. Друга частина охоплює види злочинності, причини й умови їх проявів у суспільстві та пропонує заходи їх запобігання.

Таким чином, кримінологія мовби синтезує в собі все те цінне, що накопичено іншими науками з проблеми запобігання злочинності, і дає цілісне знання про весь цей процес. Звичайно, розглянуті ознаки предмета кримінології не вичерпують усього її змісту.

Щоб повніше, глибше й ефективніше вирішувати завдання, які стоять перед кримінологією, **потрібно:**

- мати достовірні знання про злочинність;
- уміти виявляти причини й умови, які обумовлюють злочинність;
- знати процес формування особи злочинців та жертв злочинів;
- уміти розробляти заходи запобігання злочинності та запобігання злочинній поведінці окремих осіб.

Велике значення для розкриття предмета кримінології мають наукові розвідки з питань прогнозування, кримінально-правової статистики, методики вивчення злочинності, її фонівих явищ, жертви злочину, суїцидальної поведінки людини тощо. Коротко розглянемо їх.

1. Прогнозування розвитку злочинності, а також планування запобігання їй. Застосування дієвих заходів боротьби зі злочинністю не можливе без відповідного прогнозування та планування цього процесу. Тому ця проблематика має бути введена в предмет кримінології.

2. Кримінально-правова статистика є основою аналізу стану злочинності, допомагає правоохоронним органам і суспільству правильно організувати роботу у справі боротьби зі злочинністю.

3. Методика вивчення злочинності. При проведенні кримінологічних досліджень використовують методи з інших наук: соціологічні, статистичні, математичні, психологічні, пристосовуючи їх до проблеми, що вивчається. Це дає змогу глибше проникнути у суть досліджуваних явищ та успішно вирішувати поставлені завдання.

4. Супутні злочинності негативні соціальні явища. Ці прояви в кримінології іменуються «фонівими», а в соціології – «асоціальними» (алкоголізм, наркоманія, проституція, бідність, безробіття тощо). Кримінологія не може не брати їх до уваги, оскільки їх вплив на злочинність великий. Крім того, запобігання злочинам є найефективнішим, коли починається на стадії до злочинної асоціальної поведінки особи.

5. Жертва злочину. Її вивчає віктимологія як самостійний напрям кримінологічних досліджень. Донедавна головна увага приділялася особі злочинця, разом з тим потерпілий є другою стороною злочину. Саме він взаємодіє зі злочинцем, а тому ця проблема становить неабиякий інтерес як для вітчизняних, так і для зарубіжних кримінологів.

б. Суїцидальна поведінка. Деякі вчені виступають проти включення цього питання у предмет кримінології, але є і протилежні думки. На наш погляд, ця проблема має міждисциплінарний характер, вона стосується психіатрії, психології, кримінального права, але має і кримінологічний аспект.

Будь-яка наука, і кримінологія не є винятком, виконує такі функції: 1) описову; 2) пояснювальну; 3) теоретико-пізнавальну; 4) практико-перетворювальну; 5) соціального контролю; 6) регулятивну. Вивчення питання про функції полягає в тому, що вони тісно пов'язані з предметом кримінології. Враховуючи, що історично поняття предмета кримінології змінювалося з урахуванням об'єктивних і суб'єктивних причин, коротко сформулюємо його функції.

Описова. Ця функція зумовлена необхідністю систематизації, опису та нагромадження одержаного дослідницького матеріалу у вигляді аналітичних довідок, наукових статей, інформаційних бюлетенів, монографій, звітів правоохоронних органів, комп'ютерних матеріалів тощо. Крім того, ця функція виявляє і фіксує певні факти соціальної дійсності, пов'язані із злочинністю, відображає їх властивості й ознаки, дає їх науковий опис. Саме на основі опису кримінологічного дослідження складаються висновки та приймаються відповідні управлінські рішення правоохоронними органами щодо шляхів запобігання злочинності.

Водночас описи кримінологічних досліджень стають для правоохоронних органів джерелом виміру, відліку та порівняння видів злочинності, прогнозування розвитку та поширеності на певній території.

Пояснювальна. Завдяки цій функції можна розкрити на основі емпіричних даних і теоретичних положень суть досліджуваних об'єктів, надати їм наукове та практичне пояснення. Особливого значення ця функція набуває тоді, коли правоохоронні органи, вивчаючи зростання злочинності в тому чи іншому регіоні, надають їй науково обґрунтованого пояснення і пропонують заходи запобігання.

Теоретико-пізнавальна. Ця функція спрямована на вироблення нового кримінологічного знання про закономірності розвитку кримінологічно значимих процесів та явищ, передбачає їх майбутній стан. Ця функція характеризується накопиченням знань про злочинність, формуванням теорії та методології наукового пізнання про злочинність, надання обґрунтованих висновків щодо її запобігання та окремих її видів.

Практико-перетворювальна. Ця функція тісно пов'язана з теоретико-пізнавальною функцією і надає пояснення і прогнозування підпорядкованим інтересам наукового керування соціальними процесами, пов'язаними з проблемами запобігання злочинності в державі, регіоні, місті тощо. Особливістю кримінологічного прогнозування є те, що воно має цілісний характер і дає змогу визначити кількісні й якісні характеристики розвитку злочинності в сукупності всіх структурних елементів.

Функція соціального контролю. Ця функція полягає у виробленні кримінологією науково обґрунтованих ефективних рекомендацій, спрямованих на запобігання злочинності, надання допомоги населенню країни, як не стати жертвою злочину, як діяти в конкретних життєвих ситуаціях, пов'язаних із злочинністю тощо. Реалізується функція через систему громадського контролю, правоохоронних і судових органів, різних державних і недержавних інституцій.

Регулятивна. Роль цієї функції полягає у виконанні завдань, поставлених перед кримінологічною наукою, зокрема, таких як: отримання достовірних даних про злочинність; вивчення об'єктивних і суб'єктивних факторів, які впливають на злочинність; розроблення наукових рекомендацій щодо запобігання злочинності, в тому числі злочинів, що представляють загрозу національній безпеці тощо.

У підручниках з кримінології можна знайти й інші функції кримінології, які теж слід враховувати у дослідженні злочинності та напрацюванні заходів її запобігання. Здійснивши певний аналіз функцій кримінології, перейдемо до розгляду її структури.

Кримінологія, як і будь-яка наука, має структурність, а тому їй притаманні, як теоретичні знання про злочинність, так і прикладні, щодо окремих видів злочинності. Водночас

кримінологія хоча й не визнається зарубіжними і вітчизняними вченими як юридична наука, їй все-таки притаманна єдність соціологічного та правового підходу до сучасних досліджень закономірностей виникнення та розвитку злочинності. Таким чином, кримінологію слід розглядати за двома показниками: предметом дослідження та рівнем її розподілу на загальну та особливу частини.

Саме такий підхід збільшує обсяг кримінологічних знань про предмет дослідження і веде до поглибленого вивчення і появи нових структурних елементів вивчення злочинності. Зокрема, як ми наголошували раніше, *за предметом дослідження* кримінологія складається з чотирьох основних частин: а) вчення про злочинність; б) про детермінацію злочинів; в) про особу злочинця та жертву злочинів; г) про заходи запобігання злочинності.

Щодо другого показника *за рівнем розподілу*, то знання передбачають узагальнену науково-практичну інформацію, яка вивчає у *Загальній частині* теоретичні проблеми про злочинність та її ціну в суспільстві, дає поняття кримінології як науки і як навчальної дисципліни, визначає предмет, завдання, функції, систему, методологію і методику досліджень, історію розвитку кримінології та проводить аналіз різних теорій щодо виникнення і розвитку злочинності. Центральне місце в *Загальній частині* посідають також проблеми особи злочинця, детермінант злочинності, віктимології, кримінологічного прогнозування і планування відповідних заходів та їх ресурсного забезпечення.

Особлива частина у кримінології більш динамічна, ніж загальна, тому що вона безпосередньо відображає різні види злочинності, їх детермінанти та заходи боротьби з ними. Це, зокрема, такі види злочинності, як організована, корупційна, рецидивна, професійна, економічна, насильницька, екологічна, пенітенціарна, жіноча, неповнолітніх, а також «фонові» явища – бродяжництво, пияцтво, наркоманія, проституція.

Отже, характеризуючи кримінологію з позиції теорії і практики, важливо усвідомити, що теоретичний її аспект полягає у розробленні наукової теорії (моделі) злочинності як соціально-правового явища та шляхів його подолання. Щодо практичного аспекту, то він має своїм завданням на основі теоретичних знань

визначити сутність впливу на злочинність окремих її видів і запропонувати правоохоронним органам конкретні заходи їх запобігання.

Водночас слід мати на увазі, що кримінологія не є чимось застиглим, раз і назавжди даним і закінченим вченням. До речі, їй властивий постійний динамічний процес розвитку й удосконалення, під час якого уточнюється і доповнюється предмет та інші її компоненти як науки і навчальної дисципліни, а також сфера і напрями, форми і методи кримінологічної практики.

Такий підхід вимагає і сама практика запобігання злочинності, оскільки різновиди злочинних проявів мають специфічний характер, що викликає необхідність досліджень і розробок не загальних для даного виду злочинів, а спеціальних, навіть не врегульованих нормативно-правовими актами запобіжних заходів. Важлива роль у цьому належить методології та методам кримінологічних досліджень.

3. Методологія і методи кримінологічних досліджень

Вивчаючи методологію та методи кримінологічних досліджень, слід зауважити, що загальний стан розроблення методологічних засад вітчизняних кримінологічних досліджень потребує оновлення та обґрунтованості. Зважаючи на те, що серед вітчизняних кримінологів немає єдності щодо визначення поняття «методологія», ми маємо усвідомлювати її важливість у пошуках наукових розробок у сфері запобігання злочинності.

Взагалі під методологією вчені розуміють: «сукупність принципів, прийомів і методів дослідження будь-яких явищ»; «сукупність наукових поглядів на сутність, структуру та поділ методів»; «вчення про методи пізнання, або це система методів та інших спеціальних засобів і прийомів пізнання тих чи інших правових явищ»; «це вчення про структурні елементи пізнання»; «вчення про організацію наукової діяльності»; «теорія наукового пізнання» тощо.

Таким чином, основою методології кримінології є теорія пізнання, а її методи становлять багаторівневу систему, яка забезпечує поглиблене вивчення системи гносеологічних засад

кримінологічних досліджень злочинності, в якій чіткого виділяються ознаки злочинності.

Враховуючи інтегративний характер методології кримінологічних досліджень про злочинність, за основу розгляду нашого питання ми беремо методологію, завдання якої – забезпечити формування належної концепції філософського та спеціально-наукового пізнання про розуміння методології як окремого структурного компонента кримінологічної науки.

Ми поділяємо позицію вітчизняних вчених, що методологія має бути гнучкою, реагувати на новітні форми, напрями та прояви злочинності, що дозволить їй поєднати в собі теорію, емпірику та раціоналізм у запобіганні злочинності.

Варто підтримати українську дослідницю Г. Ю. Лук'янову в тому, що методологічна забезпеченість науки, точність методів наукових досліджень допомагає дослідникам відшукувати нові шляхи пізнання процесів і явищ, які вивчаються, їх адекватного відображення в системі наукових знань.

Жодна галузь науки не може існувати чи розвиватися без методологічної бази. Невипадково сьогодні методологія наукових досліджень у кримінології набуває значної культурної цінності для сучасного суспільного розвитку та належить до фундаментальних проблем вітчизняної юридичної науки.

Слід також звернути увагу і на сентенцію українського вченого С. І. Нежурбіди, згідно з якою сьогодні набуває актуальності проблема створення нової дослідницької методології. Таким чином, предметні контури методологічного забезпечення теорії наукового пізнання про злочинність окреслюються загальносоціальними, спеціально кримінологічними та індивідуально-профілактичними заходами її запобігання, цілями функціонування суб'єктів запобіжної діяльності.

На філософському рівні вивчення предмета кримінології має велике значення, тому що відповідні філософські закони (єдність і боротьба протилежностей, перехід кількісних змін у якісні, заперечення заперечення) та категорії (причини і наслідки, загального, особливого і одиничного, необхідного і випадкового, можливості і дійсності, змісту і форми, суті та явища) в їх методологічному сенсі забезпечують теорію

наукового пізнання про злочинність та систему світоглядно обумовлених принципів пізнання.

До арсеналу кримінологічних досліджень входять й інші загальнонаукові методи, які у сукупності становлять методологію науки, під якою розуміють систему певних теорій, що виступають як керівний принцип, знаряддя наукового аналізу, засіб реалізації вимог цього аналізу і використовуються більшістю наук як процес наукової діяльності.

Філософське розуміння методології вказує на її нерозривний зв'язок з методами. На її основі розробляються загальнонаукові та спеціальні методи. У них проявляються методологічні засади матеріалістичної діалектики. Методи дослідження реалізують ці засади на практиці.

Отже, можна дійти висновку, що в основі кримінологічної методології лежать: принципи, прийоми і методи дослідження будь-яких явищ; сукупність наукових поглядів на сутність, структуру та поділ методів; вчення про методи пізнання, або це система методів та інших спеціальних засобів і прийомів пізнання тих чи інших правових явищ; це вчення про структурні елементи пізнання; вчення про організацію наукової діяльності; теорія наукового пізнання; тощо.

Методи наукових досліджень – це конкретні засоби отримання та опрацювання конкретної наукової інформації. Їх розуміння має принципове значення для забезпечення проведення наукового пошуку в сфері запобігання злочинності. Існує два види методів: емпіричні (постановка проблеми, створення гіпотези, встановлення суперечностей і їх вирішення), ті, що сприймаються дослідником, та теоретичні (обстеження, моніторинг, експеримент, опитування, тестування тощо).

Методи, які використовують у кримінологічній науці, поділяють на загальнонаукові та галузеві. Загальнонаукові – це засоби отримання інформації, застосування яких є загальним для багатьох гуманітарних і технічних наук (описування, аналіз, експеримент). До галузевих методів відносять інтерв'ю, дослідження документів, тобто методи тільки гуманітарних наук.

Кримінологія використовує також методи статистичні, соціологічні, психологічні, економічні, зокрема, монетарний

метод, який визначає масштаби тіньової економіки через обсяги позабанківського обігу готівкових коштів. Кожний метод передбачає певну процедуру, вибір якої залежить від програми, цілей і завдань дослідження.

Як правило, кримінологічні пошуки проводяться з поєднанням кількох методів, що значно розширює їх базу і підвищує результативність. А тому важливо усвідомити, що застосування конкретного методу передусім залежить від специфіки досліджуваного об'єкта. Під час проведення кримінологічних досліджень найчастіше застосовуються такі методи.

Соціологічний (анкетування, інтерв'ювання, вивчення документів, експеримент, експертних оцінок тощо), дає змогу глибше пізнати соціальний аспект явищ, процес їх детермінації, зібрати емпіричний матеріал, що характеризує як стан і динаміку злочинності в цілому, так і окремі її види, предметно з'ясувати чинники злочинності та розробити заходи щодо запобігання.

Статистичний метод дозволяє дослідити масив злочинів і за допомогою отриманих показників встановити закономірності та взаємозалежності їх розвитку, перейти від випадкового й одиничного до стійкого і закономірного, побачити якісні ознаки досліджуваного явища.

Історико-порівняльний допомагає вивчити тенденції розвитку злочинності, зміни її стану і структури за той чи інший період, без чого неможливо розробити ефективні заходи щодо запобіганням.

Психологічні (наприклад, соціометрії, тестування) слугують для вивчення співвідношення об'єктивного і суб'єктивного в поведінці злочинця, процесу формування антисоціальних властивостей особи, виникнення злочинного наміру, мотивації вчинення кримінального правопорушення тощо.

Системний аналіз дає змогу розглядати злочинність як феномен, для якого характерні певні зв'язки між складовими елементами, з одного боку, а з другого – між злочинністю та іншими соціальними явищами і процесами, які впливають на неї. Результати дослідження, отримані під час використання того чи

іншого методу, потрібно належно оформити та довести до зацікавлених користувачів.

4. Місце кримінології в системі наукових знань та її зв'язок з іншими науками

Розкриваючи зміст кримінології в системі наукових знань та її зв'язок з іншими науками, варто наголосити, що кримінологія посідає особливе місце серед всіх суспільних наук – відповідно до тієї ролі, яку відіграє злочинність у сучасному суспільстві. Оскільки життя суспільства повсякчас змінюється, реформується та трансформується, так і кримінологія перебуває в постійному науковому пошуку щодо дослідження проблем злочинності та заходів її запобігання.

Крім того, кримінологія відрізняється від інших суспільних наук тим, що більшість розроблюваних нею проблем носить комплексний характер і перебуває на стику філософії, правознавства, політології, соціології, психології, педагогіки, медицини, економіки, статистики тощо. Безперечно одне – кримінологія належить до класу суспільних наук.

Отже, визначаючи її в системі наукових знань та її зв'язок з іншими науками, слід звернути увагу на те, що кримінологія як система наукових знань про злочинність не може розвиватися і реалізувати функції, не взаємодіючи з іншими науками. Особливо коли це стосується її місця в системі юридичних наук. Кримінологія не повинна відокремлюватися від правового поля, з яким нерозривно пов'язана.

До речі, осмислюючи сучасний стан і перспективу взаємовідносин держави і притаманного їй феномену злочинності, кримінологія могла б стати загальнотеоретичною основою для наук кримінально-правового циклу (кримінального, кримінального процесуального та кримінально-виконавчого права, криміналістики тощо). А тому, з урахуванням значущості ролі кримінології для правоохоронної та судової системи, стає зрозумілим її місце у підготовці та перепідготовці працівників.

Серед неюридичних дисциплін кримінологія найтісніше пов'язана із філософією, соціологією, психологією, педагогікою, медициною, математичною статистикою, кібернетикою.

Зв'язок кримінології з філософією полягає у тому, що закони і категорії останньої є обов'язковими для кримінологічних досліджень, дозволяють вірно розкрити суть і зміст злочинності, її зв'язки з іншими соціальними явищами.

Така наука, як соціологія, збагачує кримінологію безліччю емпіричних даних про суспільні явища та їх розвиток (міграція, урбанізація, соціальна активність людей, умови й спосіб їхнього життя тощо). Крім того, кримінологія широко застосовує методи соціології у проведенні досліджень (опитування, тестування, спостереження). Своєю чергою, кримінологічні висновки збагачують соціологію, роблять її всеохоплюючою.

Очевидним є взаємозв'язок кримінології та науки кримінально-виконавчого права, яка широко використовує висновки кримінології в процесі запобігання рецидиву серед засуджених у містах несвободи, їх виправлення та ресоціалізації, підготовки до звільнення тощо. Водночас кримінологія враховує пенітенціарний досвід для вирішення завдань запобігання злочинності серед засуджених в органах і установах виконання покарань.

Розв'язання проблем запобігання злочинності неможливе без використання комплексу знань зі сфери конституційного, адміністративного, цивільного, сімейного, трудового та інших галузей права. Правовідносини, що вивчають ці юридичні науки, виступають об'єктом злочинних посягань, а отже, і предметом кримінологічних досліджень.

Кримінологія тісно пов'язана з психолого-педагогічними науками. Теоретичні положення й емпіричні дані загальної та соціальної психології потрібні для вивчення особистісних властивостей, які визначають механізм індивідуальної злочинної поведінки.

Встановлення морально-психологічних ознак особи злочинця як елемента її загальної кримінологічної характеристики неможливе без поглибленого аналізу емоційно-вольової сфери, особливостей темпераменту і характерних ознак осіб, які скоїли злочини, їх антисуспільної спрямованості. Ресоціалізація таких осіб, своєю чергою, вимагає знань педагогіки, її методів впливу.

До речі, останні роки тіснішає зв'язок кримінології з медициною, математикою та кібернетикою. Праці С. Г. Стеценка, Г. А. Аванесова, С. Е. Віцина, В. В. Панкратова та інших довели можливість плідного співробітництва кримінології з цими науками.

Зокрема, сучасна медична реформа в Україні певним чином створила умови виникнення кримінологічних ситуацій, які, за нашим прогнозом, у подальшому можуть перерости у кримінальні правопорушення, зокрема, в частині оплати за медичні послуги, низької зарплати, високого рівня безробіття.

Щодо застосування математичних методів у кримінології – вони суттєво підвищують точність кримінологічних досліджень та їх висновків (наприклад, під час визначення рівня латентності злочинності, її прогнозування тощо).

Безумовно, виходячи лише з положень названих наук, неможливо вирішити докорінні проблеми злочинності, але їх врахування допомагає глибше розкрити стан, динаміку, географію злочинності, показати співвідношення механізму злочинної поведінки особи з оточуючим середовищем, повніше виявити обставини, з якими пов'язане формування особи злочинця, і на цій основі визначити допоміжні заходи щодо запобігання злочинності.

Узагальнюючи вищевикладене, робимо висновок, що:

– кримінологія як соціально-правова наука вивчає суспільні явища негативного спрямування та кримінальну поведінку окремої особи, причини та умови вчинення в суспільстві кримінальних правопорушень і пошук заходів їх запобігання і водночас генерує свої знання, ідеї, теорії та концепції в інші галузі знань;

– кримінологія – це сучасна самостійна наука, яка має свій предмет, ознаки, функції, методи дослідження, вивчає тенденції та закономірності злочинності, причини й обставини, що її обумовлюють, особу злочинця, інтегрує і переробляє напрацювання інших галузей знань для пояснення свого предмета і для потреб практики запобігання злочинності;

– кримінологія тісно пов'язана не тільки з юридичними науками, кримінальним, кримінально-процесуальним, кримінально-виконавчим правом, криміналістикою, а й, зокрема,

з філософією, соціологією, психологією, педагогікою, медициною, математичною статистикою, кібернетикою.

Завдання для самоконтролю

1. Назвіть періоди виникнення кримінології.
2. Перерахуйте ознаки предмета кримінології.
3. Що є об'єктом кримінології?
4. Які завдання виконує кримінологія?
5. Назвіть функції кримінології.
6. Що вивчає Загальна та Особлива частини кримінології?
7. Які методи використовує кримінологічна наука?
8. Роль методології для кримінологічної науки.
9. Для чого слугують кримінологічні знання?
10. Яке місце посідає кримінологія в системі наукових знань?
11. Чи можна кримінологію визнавати як галузь правових знань?
12. Значення кримінології для практичної діяльності правоохоронних і судових органів, громадськості.

Розділ 2.

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ЗЛОЧИННОСТІ В УКРАЇНІ

1. Поняття та ознаки злочинності в Україні
2. Фактори впливу на злочинність в Україні
3. Поняття ціни злочинності та її соціальні наслідки

1. Поняття та ознаки злочинності в Україні

Про проблему злочинності в Україні говорять всі, але розуміють її природу, причини й умови, соціальні наслідки та ціну по-різному. По-перше, злочинність є соціальним феноменом, який не може існувати за межами соціального середовища тому, що він виявляється у кримінальних правопорушеннях і проступках певної частини членів суспільства, по-друге, злочинність як соціально-правове явище безперечно пов'язано з багатьма об'єктивними та суб'єктивними факторами розвитку суспільства. По-третє, злочинність своєю ідеологією, динамікою, географією викликає глобалізаційні процеси, які змінюють, покращують або погіршують життя людей, їхні права і свободи.

Очевидно, злочинність не може бути сама по собі, вона є віддзеркалює суспільство, розвиток соціального середовища і генетично складається з багатьох самостійних факторів, які тісно пов'язані між собою культурними, національними традиціями і звичаями, правовими заборонами тощо.

Сьогодні кожен може висловити свою позицію щодо злочинності в країні, але наскільки вона вірна, і чи це не означає, що ви стаєте на чийсь бік, тоді ваша позиція втрачає сенс на існування. На жаль, злочинність посідає першорядне місце на шпальтах газет й у випусках новин, з неї формується певний символ, яким з легкістю маніпулюють політики, преса та кримінальне середовище.

Ні для кого не секрет, що на погіршення криміногенної ситуації в країні вплинуло те, чого ми не чекали: події на Майдані; військова агресія Російської Федерації, міграція населення, кризові явища в економіці, невиправдані вбивства, ціна яких не піддається жодному виміру, зростання насильства

відносно дітей і людей похилого віку, безробіття – всі ці та інші чинники викликають соціальну напругу та показують зрілість суспільства щодо поваги до закону, законослухняності та правової культури.

На жаль, українська кримінологічна наука за роки незалежності не змогла запропонувати суспільству таку модель, яка б відповідала ст. 3 Конституції України, коли людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканість і безпека є найвищою соціальною цінністю.

Водночас слід наголосити, що вітчизняні кримінологи не стоять на місці, вони через різні інституції (науково-дослідні інститути, кримінологічні лабораторії, наукові дослідження, конференції) пропонують державі, правоохоронним органам дієву систему запобігання конкретних видів злочинів, що в сукупності створюють таке соціально-правове явище, як злочинність.

Прикро, але держава не чує або не хоче чути, хоча саме європейський вибір України вимагає від неї формування у суспільстві нових стандартів забезпечення дотримання прав людини, громадянина, серед яких слід виділити:

- неухильне дотримання вимог закону будь-якою особою, яка проживає на території країни;
- дотримання з боку держави, її інституцій презумпції невинуватості;
- надання можливостей реалізувати соціальні цінності, визнані Конституцією України;
- захист дітей, людей похилого віку, інвалідів тощо.

Зрозуміло, що однією з перешкод для виконання таких стандартів є злочинність, а тому її вивчення студентами, курсантами, слухачами у закладах вищої освіти слід вважати однією з найактуальніших суспільних проблем. Саме злочинність становить небезпеку в усіх сферах суспільного життя, створює соціальну напругу в країні, завдає шкоду правопорядку, негативно впливає на соціальний, культурний та економічний розвиток. Отже, важливо усвідомити, що «злочинність» – центральне поняття кримінології.

Це і науковий термін, і термін щоденної мови політиків, вчених, практиків, пересічних громадян. Вивчення злочинності є

однією з актуальних сучасних проблем, саме злочинність, на нашу думку, становить загрозу для безпеки всіх сфер життєдіяльності суспільства, створює істотні умови соціальної напруги в країні, поширює у всіх регіонах злочинну мотивацію. І хоча злочинність піддається статистичному виміру, держава, на жаль, не до кінця оцінює її соціальну небезпеку.

Проведений нами аналіз першоджерел щодо сучасного погляду на поняття «злочинність» показав, що цей термін як кримінологічну категорію почали вживати у другій половині XIX століття. В її витоках стояли, зокрема:

– француз Андре-Мішель Геррі (1833 р.), котрий у своїх дослідженнях довів, що у Франції злочини проти особи найчастіше вчиняються на півдні, ніж на півночі або в центрі. Водночас злочини проти власності частіше вчиняються на півночі, ніж на півдні, пояснюючи це неоднаковою щільністю населення, різницею в рівні життя та освіти населення, в поведінці потенційних жертв;

– бельгійський астроном і математик Адольф Жак Кетле (1835 р.) у своїх дослідженнях встановив дивовижну незмінність даних щодо злочинності, яка спостерігалася з року в рік. Зокрема, саме суспільство несе у собі причини й умови злочинності, саме воно готує злочини і відповідно карає злочинців. Це дало можливість глибше усвідомити сутність злочинності як соціального явища, виявити її закономірності. Понад те, А. Кетле, вважав, що різкий перехід суспільства від добробуту до бідності обов'язково призведе до злочину;

– італійський вчений Енріко Феррі (1883 р.) у науковій праці «Кримінальна соціологія» шляхом проведення кримінологічного аналізу виявив низку закономірностей злочинності, а саме: циклічність у динаміці злочинності, її зв'язок з економічними та соціальними процесами в регіонах, з культурними та національними особливостями населення. Водночас показав зв'язок політичних і законодавчих змін з динамікою злочинності;

– італійський психіатр Чезаре Ломброзо в результаті проведених обстежень злочинців дійшов висновку, що злочинність – природне явище, яке має великою мірою біологічне походження. Він стверджував, що понад третини всіх

злочинців мають специфічні антропологічні, фізіологічні та психологічні ознаки, що зумовлюють їхню злочинну поведінку і роблять їх природженими злочинцями. В подальших роботах Ч. Ломброзо визнав значення цілої низки інших факторів злочинності, розглядаючи біологічні як один із них.

У межах цього напрямку розроблялися ідеї злочинності як прояву неусвідомлених інстинктів і прагнень особи (З. Фрейд), успадкованої схильності до злочинів (О. Кінберг, Ж. Пінатель, Е. Гейер та ін.), ендокринної схильності до злочинів (Ді Туліо, Р. Фунес), конституціональної схильності до злочинів (Е. Кречмер) тощо.

На думку французького кримінолога А. Геррі, бідність має лише другорядне значення в процесі виникнення злочинності. Кримінологи США (Р. Мертон, Шура) доводять, що антисупільна (злочинна) поведінка відчутно зростає, якщо в суспільстві звеличуються визначні символи успіху, нібито загальні для населення в цілому, тоді як соціальна структура цього суспільства обмежує чи цілком усуває доступ до законних засобів заволодіння цими символами для великої частини населення.

Понад те, Шура наголошує на тому, що суперечності, які виникають у американському суспільстві, пов'язані з кримінальним законодавством, функціонуванням юстиції, поліції, а також проявами зовнішньої політики та соціальної нерівності.

Видатні вчені радянської кримінології (А. А. Герцензон, В. К. Заирбуль, Б. Л. Зотов) визначали злочинність як соціальне та історично обумовлене явище, що утворюється на визначеній стадії розвитку суспільства, з появою приватної власності, поділом суспільства на класи та виникненням держави.

Поява 1969 року наукової праці «Преступление и преступность» професора Н. Ф. Кузнєцова показала, що злочинність у соціалістичному суспільстві – це відносно масове, історично мінливе соціальне явище, яке має кримінально-правовий характер, класову сутність і складається із сукупності злочинів, вчинених у певній державі у відповідний період.

Провідні положення цієї роботи дістали загального визнання і відтворювалися у багатьох підручниках з

кримінології. Майже в усіх виданих за останні десятиліття роботах наголошувалася соціальна природа злочинності, її історичність і класова обумовленість, розкривалися кількісні й якісні характеристики цього явища, співвідношення злочину і злочинності.

Головне, що подане визначення злочинності створило підґрунтя компромісу в методологічних підходах щодо її трактування у так званій буржуазній та соціалістичній кримінології.

Відомий вітчизняний кримінолог О. М. Литвак, розкриваючи проблеми злочинності, виходить з того, що це відносно масове явище кожного суспільства, що складається із сукупності окреслених кримінальним законом вчинків, скоєних на тій чи іншій території протягом певного часу.

Поняття «злочинність» є родовим, що містить численність окремих видів і груп злочинів (насильницькі, корисливі, службові тощо). Співвідношення між злочинністю й окремими злочинами можна уявити, стверджують вчені кримінологи (Л. М. Даньшин, В. В. Голіна, О. Г. Кальман), як співвідношення роду й виду.

Цікавою з точки зору полеміки є сформульоване поняття злочинності О. М. Бандурка і Л. М. Давиденко, під яким автори розуміють злочинність як соціально-правове, історично мінливе явище, що являє собою систему (сукупність) злочинів, вчинених у відповідній державі (регіоні) за той чи інший період через певні причини, та підкоряється статистичним закономірностям.

На думку вітчизняного кримінолога А. Ф. Зелінського, злочинність – це масовий прояв деструктивності у поведінці людей, що знаходить вираз у системі передбачених кримінальними законами діянь, вчинених на даній території або серед членів визначених соціальних груп або певної їх частини протягом року.

Помітний науковий інтерес щодо поняття злочинності становить запропоноване вченими Національної академії внутрішніх справ таке визначення: це негативне соціальне, історично мінливе правове явище, що полягає у вчиненні частиною членів суспільства вчинків, які заподіюють шкоду іншим членам суспільства або суспільству в цілому,

відповідальність за які передбачена кримінально-правовими нормами.

Авторський колектив Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого вважає, що злочинність – це історично обумовлене і мінливе соціальне явище, яке виявляє себе у вигляді множинності злочинів, має територіально-часовий та кількісно-якісний вимір (В. В. Голіна, Б. М. Головкін, М. Ю. Валуйська).

З позиції вітчизняного вченого-кримінолога В. М. Др'оміна злочинність є різновидом соціальної практики, особливого виду людської поведінки, що перебуває поза правовим полем.

Доречно звернути увагу і на визначення злочинності, надане Н. В. Слетаніною: злочинність – це кримінальна практика людей, що проявляється як явище у вигляді множинності злочинів і осіб, які їх вчинили, у визначеному просторово-часовому проміжку і яка підлягає кількісно-якісному виміру.

Злочинність, за визначенням Л. М. Давиденка, – це продукт суспільства, наслідок об'єктивно існуючих у ньому суперечностей, а тому суспільство, яким би досконалим воно не було, змушено терпіти існування злочинності як неминучого зла. Водночас суспільство зобов'язане контролювати та стримувати злочинність, проводити заходи руйнації її тенденцій, захищати населення та його суспільні інтереси від злочинних посягань окремими його індивідами.

Вітчизняний вчений-кримінолог М. Г. Вербенський вважає, що злочинність – закономірне явище, що відображає стан суспільного організму, визначений соціально-економічними, суспільно-моральними, політичними та іншими умовами життя конкретного суспільства. Вона є не чим іншим, як побічним продуктом суспільного розвитку, результатом його патології та дезорганізації.

Ми переконані, що злочинність – це корозія, яка роз'їдає державний устрій країни, її національну безпеку, а тому своєчасне запобігання – завдання не лише державних і недержавних інституцій, а й усього населення. А тому кожен з нас насамперед має позбавити себе від корозії правового нігілізму, неповаги до закону, «моя хата з краю», виробити в

собі такий імунітет, який стане на заваді розповсюдженню такого вірусу, як злочинність.

Таким чином, узагальнення поданих вище визначень злочинності свідчить про існування різних підходів до категорії «злочинність», що жодним чином не ставить її наукову цінність під сумнів, а є скоріше свідченням демократизації кримінологічної науки.

Узагальнюючи вищевикладене, пропонуємо власне визначення поняття злочинності – це стійке суспільно небезпечне, неоднорідне явище, що охоплює сукупність усіх учинених у суспільстві злочинів за певний період часу і має свою класифікацію. Виходячи з цього розглянемо її основні ознаки.

Перша ознака. *Злочинність є суспільно небезпечним явищем.* Вона соціальна за походженням, суб'єктами злочинів, потерпілими, суспільством і державою, а також за причинами й умовами. Життя кожної людини складається з величезної кількості актів поведінки. Вони дуже різноманітні за характером діяння, мотивами, метою, наслідками. Різноманітність актів поведінки є характерною для будь-якого суспільства, незалежно від ступеня його розвитку.

Разом з тим об'єктивно необхідною основою існування суспільства є стандартизація людської поведінки, встановлення соціальних норм, що обмежують її різноманітність шляхом визначення видів поведінки, які є корисними для суспільства, схвалюються більшістю його членів і підтримуються ними, а також тих, які пов'язані із заподіянням шкоди членам суспільства, засуджуються ним і тягнуть застосування покарання щодо осіб, які їх вчинили.

Дуже важливо наголосити, що цей процес є природно-історичною формою створення та розвитку суспільства. Ті спільноти, в яких така стандартизація людської поведінки не відбулася або набули розповсюдження види поведінки, які мали соціально небезпечний характер, були нежиттєздатними і припиняли існування.

Але в жодному суспільстві, як свідчить історія, ніколи не вдавалося досягти повної стандартизації людських вчинків і уникнути скоєння антисуспільних діянь. У соціології така

поведінка називається такою, що відхиляється від встановлених соціальних норм. Це найбільш загальне формулювання, яке містить різні види соціальних відхилень – аморальні вчинки, порушення правил співжиття у побуті, правопорушення і, нарешті, злочини.

Таким чином, злочин є актом поведінки людини, що порушує встановлені в суспільстві соціальні норми. Такі діяння, взяті в сукупності, шкодять суспільним відносинам, що склалися, руйнують єдність суспільства.

Друга ознака. *Злочинність є вкрай неоднорідним явищем.* Діяння, які вона об'єднує, є схожими тільки за двома загальними ознаками: всі вони становлять небезпеку для суспільства і відповідальність за їх вчинення передбачена кримінальним законом.

У всьому іншому вони дуже різноманітні й істотно різняться між собою. Це зумовлює необхідність виокремлення різних видів злочинності. Критерії цього виділення можуть бути різними і, відповідно, існують різні класифікації злочинів. Але всі вони мають значення для кримінологічної характеристики злочинності.

Третя ознака. *Злочинність має правову характеристику.* Коло складових її злочинів визначає кримінальне законодавство, тому декриміналізація чи криміналізація тих чи інших діянь істотно впливають на всі її показники.

Звернемо увагу, що ця ознака дозволяє відокремити злочини від менш небезпечних правопорушень, а також реально існуючих діянь, які об'єктивно є суспільно небезпечними, але не визнаються такими кримінальним законом, тобто є некриміналізованими.

Протягом розвитку суспільства коло злочинів істотно змінювалось. З ускладненням суспільних відносин збільшувалась і загальна кількість видів злочинів, деякі діяння були декриміналізовані, а то й узагалі не траплялися, виникли нові різновиди злочинних посягань. Мінливість властива багатьом соціальним явищам, але в даному випадку вказівка на цю ознаку не є зайвою. Справа в тому, що злочинність чутлива щодо змін у житті суспільства і чітко відтворює їх.

Отже, злочинність по суті – явище негативне, що приносить шкоду як суспільству загалом, так і конкретним його членам. Водночас деякі мислителі ставили під сумнів таке розуміння. Проте біди, які злочинність несе людям, навряд чи дозволяють говорити про неї інакше, ніж про негативне явище.

Четверта ознака. *Злочинність має свою класифікацію.* За кількістю вчинених злочинів розрізняють первинну (сукупність злочинів, скоєних уперше) і рецидивну (сукупність повторних злочинів) злочинність. Як особливий різновид останнім часом виділяють професійну злочинність (сукупність злочинів, що скоюються постійно і є для злочинця основним джерелом існування).

За статтю виділяють злочинність чоловіків і жінок. За віком – злочинність дорослих і неповнолітніх. Також можна розрізняти злочинність молоді та осіб інших вікових груп. За мотивацією діяння виокремлюють корисливу, насильницьку та корисливо-насильницьку злочинність.

За іншими критеріями розрізняють організовану, корупційну, професійну, економічну, екологічну, рецидивну злочинність тощо. Також можна назвати види злочинності за розділами Особливої частини Кримінального кодексу України.

Така класифікація допомагає, по-перше, конкретизувати вивчення багатьох проблем, по-друге, є важливою для вирішення практичних завдань запобігання злочинності загалом та окремих її різновидів.

2. Фактори впливу на злочинність в Україні

Теорія факторів впливу на злочинність у XIX столітті має велике значення і розглядалася кримінологами як позитивна наукова течія, тому що вона за змістом вказує державі на шляхи подолання злочинності через реформи, які б усували внутрішні та зовнішні причини злочинності, які існують у суспільстві.

І хоча в подальшому ця наукова теорія не стала визначальною у кримінологічній науці, ми вважаємо, що змістовне її наповнення теоретичними і практичними основами проведення сьогodнішніх реформ в Україні (децентралізація влади, реформування міліції в поліцію, формування нових Збройних Сил України) дозволить показати не лише її роль у

виявленні причин і умов злочинності, а й на ціну злочинності та її соціальні наслідки, а також стан, динаміку, причини й умови її виникнення.

Для детального розкриття факторів, що впливають на процес злочинності в Україні, звернемося до сучасного тлумачного словника української мови, де «фактор» означає: умову, рушійну силу будь-якого процесу, явище або чинник.

Вивчаючи фактори впливу на злочинність, ми не могли обійти її соціальну зумовленість, яка сьогодні перебуває в центрі уваги кримінальної, кримінологічної та кримінально-виконавчої науки. Таке поєднання трьох навчальних дисциплін викликane саме міждисциплінарним підходом до вивчення її теоретичних основ запобігання.

Отже, комплексне поєднання правових, моральних, психологічних і культурних чинників дозволить суспільству усвідомити, що злочинність як соціально-правове явище характеризується власною динамікою, географією, станом і тенденцією подальшого розвитку, а тому суттєво впливає на внутрішню стабільність суспільства.

До речі, вчинення особою кримінального правопорушення лежить у площині її власної поведінки і виступає стимулятором, пронизуючи при цьому увесь зміст моральних, майнових, соціальних і психологічних факторів.

Водночас кожен суб'єкт злочину (від хулігана до вбивці) не тільки наділений свободою вчиняти чи не вчиняти злочин, а й також вільно визначає свій стан у суспільстві та має вибір між добром і злом. Такій підхід, на нашу думку, вирішує два завдання. По-перше, суб'єкт злочину цілком залежить від свободи вибору, по-друге, суб'єкт злочину живе в соціумі й розуміє, що суспільство повинно реагувати на його поведінку.

Варто звернути увагу на вислів відомого математика Адольфа Кетле, який писав: «Всякое социальное состояние предполагает, следовательно, известное число и известный порядок проступков, которые являются необходимым следствием его организации». Отже, злочин слід шукати в причинах і умовах розвитку самого суспільства, а також у поведінці його членів.

Вказані фактори свідчать також про те, що здебільшого вони виявляються з вчиненням злочину не неодноразово, а комплексно, а тому їх слід враховувати у прогнозуванні та плануванні запобігання злочинності. Коротко охарактеризуємо кожен з вищевказаних факторів.

1. Моральні фактори обумовлюються низьким рівнем виховання, приниженням честі й гідності, зневажливим ставленням до людини як особистості, релігійною та расовою нетерпимістю, традиціями громади, народу. На жаль, саме ці фактори важко оцінити у майновому вимірі, але вони не можуть бути усунуті із загального алгоритму визначення ціни злочинності.

2. Майнові фактори характерні корисливими мотивами, збагаченням, привласненням чужого майна, його знищенням, а тому повинні оцінюватися за витратами потерпілого від злочину, це витрати на лікарські засоби або перебування потерпілого у лікарні, відшкодування майна в натурі тощо.

3. Соціальні фактори характеризуються: низьким рівнем життя, надзвичайними подіями (загроза збереження самобутності України, світова економічна криза, природні катаклізми); непрофесійністю розкриття та запобігання вчинення злочинів правоохоронними органами; специфічністю вчинення кримінального правопорушення (корупційні й економічні правопорушення, військові злочини); національними звичаями та традиціями; рецидивом, що поєднаний з виправленням і ресоціалізацією злочинців; впливом на злочинність родини, громади та спільноти.

4. Психологічні фактори передбачають певну подію, саме вона може виступати як доказ хвороби чи серйозний розлад у злочинця, психологічне перевантаження потерпілого або його родичів від іншого злочину, тобто перебування в стані афекту, а тому психологічні фактори постійно знаходяться в контексті інших факторів.

Проголошення Конституцією України людини, її життя, здоров'я і безпеки найвищою соціальною цінністю припускає і обумовлює необхідність побудови правової системи, яка повноцінно здатна подолати таке соціальне зло, як злочинність, і створити в Україні модель безпеки, економіки та процвітання.

Таким чином, щоб зменшити злочинність, її ціну та наслідки, в Україні мають на високому рівні працювати такі інститути.

Інститут національної ідеології поваги до закону. Цей інститут, за нашим переконанням, може забезпечити: правове виховання; правову освіту, правову культуру; подолання правового нігілізму.

Інститут регулювання економічних відносин у країні. Цей інститут має забезпечити: наповнення державного бюджету; використання новітніх технологій в економіці; зменшення рівня корупційної діяльності представників влади; подолання безробіття в країні; підняття добробуту людей до рівня європейських країн.

Інститут соціального захисту та безпеки населення. Цей інститут може забезпечити: задоволення базових соціальних потреб людини; подолання бідності; достойну пенсію; віру в майбутнє; захист та безпеку людей похилого віку та дітей.

Інститут відновлення та розвитку соціально корисних зв'язків осіб, звільнених з місць несвободи. Цей інститут дозволить: розробити програму адаптації особи після звільнення з місць несвободи; створити мережу центрів ресоціалізації колишніх засуджених; розширити волонтерський рух допомоги звільненим з місць несвободи.

3. Поняття ціни злочинності та її соціальні наслідки

Вивчаючи проблему злочинності, її ціну та соціальні наслідки, у нас виникло багато питань, вирішення яких слід розпочати з того, як оцінити моральну шкоду від конкретного злочину, як визначити його майбутні наслідки, яка реальна ціна заподіяних збитків від вчиненого злочину.

На ці та інші питання однозначної відповіді немає. Однак ми звертаємо увагу на той факт, що у 2009 році зарубіжні вчені-кримінологи В. В. Лунєєв, М. М. Бабаєв, В. Є. Квашиє у наукових статтях запропонували розглядати цю проблему через призму вчинення конкретного злочину та зацікавленість держави мати економічну мотивацію щодо ціни вчиненого злочину.

Водночас наголошуємо, що в Україні ця проблема була предметом наукового пошуку О. М. Бандурки, В. В. Голіни, Б. М. Головкина, Н. В. Сметаніної, Р. С. Веприцького, які вважають, що ціна злочинності – це якісно-кількісний показник тієї шкоди і витрат суспільства, які є наслідком її злочинних проявів. Сумарне (у грошовому еквіваленті) визначення «ціни» злочинності, на думку поіменних вчених, навряд чи можливе, оскільки існують такі втрати, які математичному підрахунку не підлягають (наприклад, убивство, тяжкі тілесні ушкодження тощо).

Поданий перелік складників ціни злочинності вищевказаними дослідниками, на нашу думку, є неповним, тому запропонуємо власний варіант такого набору, що дозволить кримінологам врахувати їх у подальшому науковому пошуку. Крім того, вивчення ціни злочинності та шкоди, яка нею нанесена особі, державі, суспільству, необхідне не тільки з правової точки зору, а й із позиції того, що кожен вчинений злочин у країні має власну «ціну», а тому вона потрібна не лише для потерпілих, а й для всіх нас як платників податків.

Таким чином, вивчаючи питання ціни злочинності, ми передусім звернулися до визначення поняття злочинності, надане Н. В. Сметаніною, яка вважає, що під ціною злочинності слід розуміти прямі та побічні витрати фізичного, матеріального, духовного характеру, яких зазнає держава і суспільство внаслідок вчинення злочинів, а також витрати держави і суспільства, спрямовані на подолання наслідків злочинних діянь, утримання всієї правоохоронної, пенітенціарної системи й інших інститутів держави; сукупні активи злочинних угруповань і кошти, витрачені на підтримку їх злочинної діяльності.

Водночас Н. В. Сметаніна наголошує на тому, що поняття злочинності слід сприймати не тільки з позиції меркантильності, оскільки вона є умовною, має збірний характер і відображає вартісний вираз злочинного потенціалу суспільства, а і з позиції настання соціальних наслідків для суспільства.

Ми поділяємо позицію вченої про те, що саме знання реальної ціни злочинності допоможе в оцінці стану злочинності, криміногенної обстановки в державі, розробленні ефективних економічних і розумних засобів боротьби зі злочинністю і

дозволить проводити адекватний прогноз її розвитку, а отже, своєчасного реагування суспільства на виклики злочинності.

Доречно також звернути увагу на позицію Ю. М. Антоняна, який переконаний у тому, що у визначенні поняття злочинності варто враховувати її соціальні наслідки, які важливо класифікувати за ознаками змісту шкоди, кримінально-правової охорони, тяжкості, часу настання, сфери життєдіяльності суспільства, адже сам факт злочинності в суспільстві ставить питання щодо безпеки його населення, економічного розвитку та процвітання.

Визнаючи, що ціна злочинності в кримінологічній науці мало досліджена, проте є одним з її елементів, пропонуємо науковій спільноті розглядати ціну злочинності на підставі розроблених нами компонентів:

- вид вчиненого злочину (від невеликої тяжкості до більш тяжкого і особливо тяжкого);

- класифікація злочинності з урахуванням історичного, правового, фінансово-економічного, політичного, ідеологічного, морального, медичного та соціально-психологічного критеріїв. Зокрема, цей компонент пов'язаний з таким соціально мінливим кримінально-правовим явищем, як парні категорії «криміналізація – декриміналізація», котрі враховують соціально динамічний характер розвитку суспільних відносин (зокрема, ліквідація колгоспного права, криміналізація кіберзлочинів тощо);

- вид шкоди (пряма чи побічна), нанесеної злочинцем не тільки потерпілому, а й державі та суспільству в цілому. У такому випадку можемо говорити не лише про економічні, а й про ідеологічні умови злочинності;

- вартість утримання правоохоронців для запобігання злочинності (грошові витрати на заробітну платню, одяг та взуття, автотранспорт і паливо-мастильні матеріали, навчання та інші витрати, пов'язані з їхнім соціально-правовим захистом, а також підготовку фахівців різних освітніх рівнів для таких структур);

- вартість утримання осіб під вартою на стадії досудового розслідування, судового розгляду та виконання вироку. Цей

компонент набув нового погляду з прийняття у 2012 році оновленого Кримінально-процесуального закону;

– суми виплат потерпілим від злочину на підставі позовних заяв. Цей компонент засвідчує, що на 1 жовтня 2016 року суму, які повинні відшкодувати потерпілим засуджені, становила понад 55 млн грн;

– суми виплат за заподіяну моральну шкоду особам, які незаконно були притягнуті до кримінальної відповідальності на виконання рішень Європейського суду з прав людини. Вважаємо, що цей компонент приверне увагу держави, громадськості до розроблення спеціального закону відшкодування збитків з осіб, які вчинили такі діяння;

– об'єднання зусиль з міжнародною спільнотою щодо спільного розроблення державних і міждержавних програм протидії злочинності та її нейтралізації;

– видатки на підготовку фахівців правоохоронних органів, власний алгоритм сучасної моделі протидії злочинності, її ціни та соціальних наслідків.

Подана структурно-логічна схема вказаного алгоритму є авторським баченням на проблеми визначення, структури та соціальних чинників такої кримінологічної категорії, як «ціна злочинності».

На підставі викладеного сформулюємо таке визначення ціни злочинності в Україні: *це система компонентів, які в сукупності оцінюють кримінальне правопорушення як суспільно небезпечне, неоднорідне явище, від заподіяння якого настають моральні та матеріальні збитки особі та державі.*

Таким чином, кримінальна політика держави в галузі стримування злочинності має базуватися на принципово визначеному Конституцією України правовому полі. Разом з тим, на нашу думку, світогляд суспільства щодо шкідливих наслідків, які зазнає наше суспільство від злочинності, повністю ще не сформовано. А тому розуміння причин сучасної злочинності та можливостей суспільства в її запобіганні є ключовою ланкою у формуванні кримінологічної політики держави щодо протидії цьому соціальному злу.

Адже, як слушно зазначає О. М. Литвак, запобігання становить соціальну цінність не лише скороченням сфери

застосування кримінально-правових норм, а й зменшенням так званої ціни злочинності, її шкідливих наслідків.

Зниження життєвого рівня багатьох сімей, наявність більшості населення, що перебуває на межі або за межею бідності, ослаблення інфраструктури охорони здоров'я, освіти та культури щодо їхнього життєзабезпечення, розвитку та соціалізації є наслідком того, що зростання такого соціального явища, як злочинність, викликає природне занепокоєння громадян за своє життя, благополуччя сім'ї та безпеку дітей, а також знижує довіру до державної політики у сфері її запобігання.

Натомість ніхто не заперечуватиме, що злочинність сьогодні вийшла далеко за межі загальнокримінального феномену і перетворилася на фактор, що створює реальну загрозу національній безпеці, основам державного устрою, а методики реального розрахунку нанесеного злочинністю шкоди особі, державі та суспільству в Україні немає.

Крім того, з'ясування ціни злочинності в сучасних реаліях політичної та економічної нестабільності, коли закон захищає тільки окрему групу людей, є надзвичайно складним питанням. Тому єдине джерело, де ми можемо побачити конкретні цифри про реальну злочинність в Україні, – державна кримінально-правова статистика, в якій визначено пряму шкоду, нанесену потерпілому в результаті вчиненого відносно нього конкретного виду злочину.

Так, за даними Генеральної прокуратури України, сума матеріальних збитків від кримінальних правопорушень щорічно становить 7 мільярдів 9 мільйонів 214 тисяч гривень, із них державі та територіальним громадам – 5 мільярдів 32 мільйона 48 тисяч гривень. За нашими прогнозами, якщо держава не розпочне масштабну операцію щодо запобігання злочинності, цифри будуть ще більшими.

Порівняно з Казахстаном, відповідно до даних Комітету правової статистики і спеціального обліку при Генеральній прокуратурі Республіки Казахстан, сума матеріальних збитків від кримінальних правопорушень щорічно становить 245 млн тг, із них державі – понад 200 млн тг, юридичним особам – більше 15 млн тг, фізичним – понад 29 млн тг.

Отже, розглядаючи оцінку вартості вчиненого злочинцем злочину, ми також повинні враховувати всі його фактори: моральні, майнові, фізичні, соціально-психологічні, оцінка яких дозволить простежити рух витрат потерпілого та держави на всіх стадіях кримінального провадження.

А тому знання про реальну ціну злочинності допоможе вченим, працівникам правоохоронних і судових органів, адвокатам і захисникам, державним і недержавним інституціям, населенню країни знати: по-перше, реальний стан злочинності в Україні; по-друге, прогнозувати її розвиток і своєчасно на нього реагувати, по-третє, виробити такий алгоритм профілактичних дій, який дозволить державі контролювати злочинність.

Розглядаючи проблему злочинності в Україні, її ціну та соціальні наслідки, ми не повинні забувати про її історичне минуле. Ідея подолати злочинність шляхом абсолютної керованості суспільними процесами і можливості в стислі терміни сформувати особистість нової людини – будівельника комуністичного майбутнього була сформована радянською державною доктриною. Однак ідея тотальної керованості суспільством і людиною не витримала випробувань. Найвищі ідеали довелося стверджувати, як зауважує у власних дослідженнях Г. Ф. Хохряков, «за допомогою найжорстокіших способів».

Мабуть, історія не прощає помилок, і репресії, які вчинялися, не тільки не вирішили проблему злочинності, а, навпаки, заганяли її в тіньову сторону життя суспільства. Тіньова економіка, корупція та професійна злочинність створили сприятливий ґрунт для зародження організованої злочинності. Спроби прикрасити дійсність, заявляючи про те, що в Радянському Союзі немає корупції, організованої та професійної злочинності, призвели до розчарування населення, породили правовий нігілізм, безкарність і неспроможність держави захистити людей від злочинних проявів.

Таким чином, відбулася неузгодженість між ідеологічними установками і реаліями суспільного життя, була порушена консолідація суспільних відносин. У результаті сама радянська держава, незважаючи на потужний репресивний апарат,

розсипалася на очах, показавши свою нездатність керувати суспільним процесом.

Сучасна Україна переживає глибокі соціально-економічні перетворення, а в їх межах – криміналізацію багатьох сфер життєдіяльності як на рівні масових явищ, так і на міжособистісному: події на Майдані; зміна керівництва держави; вибори Президента країни і депутатського корпусу до Верховної Ради та органів місцевого самоврядування; гібридна війна на сході України; перезавантаження правоохоронної системи та суду, прийняття Верховною Радою неякісних законів – кардинальні зміни суспільно-політичного й економічного життя країни за останні декілька років.

Злочинність та її соціальні наслідки серйозно вплинули на стан, динаміку і географію злочинності в країні. Вона сьогодні вийшла далеко за межі загальнокримінального феномену і перетворилася на фактор, що створює реальну загрозу національній безпеці, основам державного устрою, втім алгоритму, як її нейтралізувати, кримінологічна наука, на жаль, не запропонувала.

Сьогодні серед адвокатів і захисників існує думка про феномен випадковості у злочинності, коли людина вчиняє злочин, не бажаючи цього робити. Ми не заперечуємо випадковість вчинення конкретного злочину, але ставимо запитання. Чому людина, яка сідає за кермо автомобіля в нетверезому стані, добре розуміє, що такі дії злочинні, але обирає саме злочинну поведінку; злодій, який вчиняє крадіжку, теж розуміє, що це злочин; мати вбиває свою дитину – чи вона не розуміє, що робить?.. Так можна продовжувати до безкінечності.

Можливо, відчуття безкарності, невихованість, неповага до закону, генетична схильність до вчинення злочину, відсутність довіри до правоохоронних органів стали тими чинниками, коли людина вчиняє злочин, не розуміючи соціальних наслідків для себе і суспільства в цілому.

Отже, людина, якщо вона добре соціалізована державою (стабільна робота, власне житло, сім'я, довіра правоохоронним органам), не повинна вчиняти злочин, але, на жаль, вчиняє, тоді в чому проблема? Значить, злочинність існує об'єктивно,

незалежно від свідомості та волі людей, а тому її слід розглядати як елемент соціальної підсистеми суспільства.

Сьогодні в Україні процес соціалізації, за переконанням О. М. Джужі, ускладнюється тим, що індивід повинен адаптуватися не тільки до соціального простору в межах своєї держави, а й до специфічних соціальних умов, що несуть у собі процес глобалізації. Це означає необхідність визначення щодо нових соціальних структур.

Суспільство як реальний процес життєдіяльності людей постійно реагує на виклики злочинності, захищаючи при цьому свою цілісність і якість, розробляючи нові форми і методи протидії злочинності. На жаль, окремі соціальні групи та прошарки населення не бажають жити за правилами і нормами суспільних відносин, у них відбувається злам суспільної свідомості, розвивається злочинна поведінка, вони виходять за межі соціального контролю.

Тоді суспільство вимагає від держави застосувати до такої категорії людей кримінально-правові заборони та ізолювати їх від суспільного середовища, але, на жаль, це не вирішує проблему, на їхнє місце приходять інші. Крім того, слід не забувати і тих, хто повертається з місць несвободи після відбутого строку покарання.

Проведені школою «Інтелект» за останні три роки дослідження показують, що стан, тенденція і динаміка злочинності в країні не відображає реальної ситуації, злочинність стала однією з найгостріших проблем суспільства, оскільки вона є в різних регіонах на конкретних територіях, а тому певне переосмислення наукових поглядів на злочинність та її наслідки допомагає конкретизувати її вивчення з метою вирішення практичних завдань запобігання злочинності загалом та окремим її різновидам.

Тому ми розглядаємо проблему злочинності та її соціальні наслідки як явище, притаманне всім країнам світу, і залежить воно від суспільних відносин, у сфері яких людина постійно перебуває. Отже, знання про злочинність та її соціальні наслідки, за нашим переконанням, дозволять:

– по-перше, для нас, платників податків, знати реальні обсяги втрат від вчинення окремими громадянами країни кримінальних правопорушень;

– по-друге, держава, знаючи ціну вчиненого злочину, зможе адекватно планувати доходи і видатки у бюджеті країни, для розроблення державних і регіональних програм запобігання злочинності;

– по-третє, визначити передумови формування нової концепції кримінально-правової політики, завдання якої – забезпечити належний захист наших прав і свобод.

На жаль, прикладна кримінологія не розробила поки що хоча б орієнтовні розрахунки реальних збитків від злочинності, а у державі чомусь відсутня економічна мотивація до розроблення методики ціни злочинності та її соціальних наслідків.

Доречно зауважити також, що у нас немає і реальної статистики того, яка шкода (пряма чи побічна) наноситься потерпілим від злочину. А вірити цифрам, які ми отримуємо від офіційної статистики, за нашим переконанням, не слід тому, що вони не відповідають Індексу тих втрат, і тієї шкоди, які несе людина, суспільство, держава.

Тому слід погодитися з Р. С. Веприцьким, що узагальнену методику обчислення ціни злочинності слід починати з окремого регіону, міста, району, населеного пункту і для конкретних видів злочинів, зокрема економічних, корисливих, насильницьких тощо.

Цікавою для дослідження є позиція вітчизняних кримінологів В. В. Голіни і Б. М. Головкина, які вважають, що статистична ілюзія про злочинність викривляє уявлення про дійсний стан кримінальної реальності у країні, а вона, на жаль, як соціально-правове явище розповсюджується на всі регіони країни, і, що прикро, нова поліція стала безсильною та неспроможною перед її проявами. Вбивство державних діячів, журналістів, працівників правоохоронних органів та суду – це виклик безкарності, правовому нігілізму, неспроможності захистити себе і нас від злочинного середовища.

Варто зауважити, що за роки незалежності в країні у структурі злочинності з'явилися нові види її проявів, такі як: організовані форми злочинності, корупція, комп'ютерні та

інтернет-злочини, торгівля людьми, тероризм, які по суті мають корисливо-насильницьку і наркозалежну спрямованість і мотивацію на збагачення та підрив авторитету державної влади.

Поряд з тим є помилкою, коли держава покладає запобігання злочинності лише на правоохоронні органи, оскільки ефективність їх діяльності, як зауважує В. В. Лунєєв, також залежить від багатьох факторів і соціальних умов. До речі, соціальний захист працівників правоохоронних органів є одним з важливих аспектів підвищення престижу даної професії та стимулом роботи на імідж держави та її громадян.

Незважаючи на те, що право передбачає можливість державного примусу, насильство до злочинця, воно є малоефективним без моральної підтримки населення. Якщо населення не буде солідарним із правовими заборонами, колективно не засуджуватиме протиправні вчинки, репресивний апарат захлинеється в боротьбі з масовими порушеннями закону.

Саме солідарність суспільства, на думку зарубіжного вченого В. В. Лунєєва, розвиває основу злочинності. Людина постійно здійснює пошук умов, що більше відповідають її внутрішнім потребам. Але людина – істота суспільна, й у випадку втрати почуття зв'язку із суспільством вона протиставлятиме себе йому.

Тому небезпечним є як егоїзм, що веде до втрати солідарності, розпаду суспільства, так і надто сильне колективне почуття, що може стати гальмом прогресу, загрожуватиме свободам особи. Чим тісніший зв'язок між інтересом особистості та суспільства, тим меншою є ймовірність того, що людина вчинить злочин або припуститься поведінки, що відхиляється від норм.

Отже, суспільство повинно заохочувати тих, хто дотримується правил, а не тих, хто ставить для себе мету збагачення за будь-яку ціну. У цьому випадку не відбудеться соціальної аномії і злочин викликатиме загальний осуд. Людина може і повинна знаходити задоволення не у своєму збагаченні, а у відчутті своєї заслуженої ніші в суспільстві, у найближчому оточенні, звичайно, за умови того, що не перебуває за межею бідності.

Завдання держави полягає в тому, щоб забезпечити соціальні умови і правові правила співіснування, гармонізувати суспільні відносини, знімаючи соціальні протиріччя і зміцнюючи солідарність суспільства. Не вирішивши цього завдання, важко очікувати підвищення соціальної активності населення у протидії злочинності, його правової підтримки.

Саме високий рівень правопорядку в суспільстві, як зазначає О. М. Костенко, можливий тільки тоді, коли громадяни бачать у державних органах гарантів їхньої безпеки, відчують не на словах, а на ділі зацікавленість правоохоронних органів у розгляді й вжитті заходів щодо будь-якого правопорушення.

Укриття злочинів від реєстрації з метою підвищення показників розкриття, незаконні відмови в порушенні кримінального провадження та інше «професійне» маніпулювання статистикою завдають колосальної шкоди правосвідомості населення і підштовхують суспільство до прірви правового нігілізму.

Однією з причин цих негативних явищ можна вважати певний занепад правової культури і правової свідомості не тільки населення країни, а набагато гірше – суб'єктів правозастосування (правоохоронних органів, судів, органів держави та місцевого самоврядування).

За такого стану, як зауважує Ю. В. Баулін, важко очікувати позитивні результати з боку населення до правових норм, законів, навпаки, – у громадян виробляється «синдром» непокори, що проявляється в невизнанні певних демократичних цінностей, настанов, рішень, і не тільки тому, що вони не правильні, а тому, що вони нав'язувалися певними владними структурами.

Насамкінець варто наголосити, що сучасне українське суспільство хоча і перебуває у певному кризовому стані свого розвитку, воно не має забувати про власну стабільність і безпеку, про захищеність прав людей, переважно таких як право на життя, честь, гідність, власність, здоров'я, про забезпечення гідного рівня життя.

Узагальнюючи вищевикладене, робимо висновок, що:

– злочинність – це стійке суспільно небезпечне, неоднорідне явище, що охоплює сукупність усіх учинених у

суспільстві злочинів за певний період часу і має свою класифікацію;

– теорія факторів впливу на злочинність у ХІХ столітті має велике значення і розглядається кримінологами як позитивна наукова течія, тому що за змістом вказує державі на шляхи подолання злочинності через реформи, які б усували внутрішні та зовнішні причини злочинності, що існують у суспільстві;

– ціна злочинності в Україні – це система компонентів, які в сукупності оцінюють кримінальне правопорушення як суспільно небезпечне, неоднорідне явище, від заподіяння якого настають моральні та матеріальні збитки особі та державі;

– злочинність та її соціальні наслідки не тільки серйозно впливають на її стан, динаміку і географію, на жаль, злочинність у країні вийшла далеко за межі загальнокримінального феномену і перетворилася на фактор, що створює реальну загрозу національній безпеці, основам державного устрою.

Завдання для самоконтролю

1. Роль кримінологічних знань про злочинність та її соціальні наслідки.

2. Чому злочинність стала однією з найгостріших проблем суспільства?

3. Чи можна визначити вартість вчиненого злочинцем злочину?

4. Сформулюйте визначення ціни злочинності в Україні.

5. Як ви розумієте інститут національної ідеології поваги до закону?

6. Що ви розумієте під соціальними наслідками?

7. Чи впливають соціальні наслідки на стан, динаміку та географію злочинності?

Розділ 3.

ЗЛОЧИННІСТЬ ТА ЇЇ ОСНОВНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ

1. Кількісні та якісні показники злочинності
2. Поняття та зміст латентної злочинності
3. Судимість як складова характеристика злочинності
4. Вплив фонових явищ на злочинність

1. Кількісні та якісні показники злочинності

Злочинність як соціально небезпечне правове явище потребує з боку державних і недержавних інституцій постійного всебічного моніторингу, що дозволить суспільству мати реальне уявлення про масштаби злочинності в країні взагалі й у регіонах зокрема.

Злочинність має ознаки, які відсутні у злочині як індивідуальному акті поведінки. Ці ознаки відображаються низкою кількісно-якісних показників. Найчастіше у науковій і практичній діяльності використовують такі показники злочинності, як її рівень, коефіцієнт, інтенсивність, динаміка, структура, географія.

Рівень злочинності – це фіксована в абсолютних величинах кількість зареєстрованих у Єдиному реєстрі кримінальних правопорушень і осіб, які їх вчинили на певній території за певний проміжок часу. Отже, рівень злочинності можна відстежити за чотирма показниками: скільки вчинено кримінальних правопорушень; скільки з них дійшли до суду; кількість осіб, засуджених за вчинення кримінального правопорушення; латентна злочинність.

До речі, ці показники визначають стан злочинності, характеристика якого обумовлена не тільки якістю, а й можливістю змінюватися. Крім того, стан злочинності може впливати на зміни у законодавстві або у практиці його застосування. Прикладом може бути внесення змін і доповнень до Кримінально-виконавчого кодексу України (у народі його називали Законом Савченка). Саме з прийняттям цього закону стан злочинності в Україні різко змінився, що вплинуло на її рівень.

І після того як народні депутати побачили результати цього закону в дійсності, його було скасовано. На жаль, розробники цього законопроекту так і не понесли відповідальності, хоча заслуговували на імпічмент від народу. Таким чином, прийняття нового законодавчого акта, криміналізуючого або декриміналізуючого діяння, тягне за собою збільшення чи зменшення числа вчинених кримінальних правопорушень.

Отже, **стан злочинності** – це кількісно-якісна характеристика злочинності в державі або в регіоні за певний період з урахуванням показників рівня злочинності, її структури, динаміки, ступеня латентності.

Характеризуючи злочинність, ми не можемо обійти такі її показники, як: **коефіцієнт злочинності**, який показує кількість зареєстрованих кримінальних правопорушень і кількість населення (вікова категорія якого підпадає під кримінальну відповідальність), де вони вчинені. Коефіцієнт злочинності розраховується за формулою:

$$К.з. = \frac{З \cdot 1000}{Н}$$

де Z – абсолютне число кримінальних правопорушень, зареєстрованих на певній території за певний період часу; H – кількість населення, що проживає на даній території в певний період часу.

Таким чином, коефіцієнт злочинності показує кількість кримінальних правопорушень на 100 тис. населення.

Для більш чіткого визначення коефіцієнта злочинності бажано враховувати не все населення, а лише ті вікові групи, представники яких можуть бути притягнуті до відповідальності за злочин відповідно до діючого кримінального законодавства. Часто у розрахунках цього показника не враховуються не лише діти, а й частина населення похилого віку, оскільки на неї припадає незначна кількість злочинів.

Використовується також спеціальний коефіцієнт злочинності, який являє собою кількість кримінальних правопорушень певного виду, зареєстрованих на даній території за даний період часу в розрахунку на 1000 (10 або 100 тис.) осіб населення віком від 14 років і старше.

Таким же чином може бути розраховано спеціальний або деталізований коефіцієнт злочинної активності щодо статевих, вікових та інших соціально-демографічних груп населення.

Злочинність як явище матеріального світу перебуває у постійному русі та зміні. **Динаміка злочинності** – це кримінологічна категорія, яка означає тимчасовий рух злочинності у бік зростання, зниження, стабілізації.

Отже, динаміка злочинності показує, у скільки разів або на скільки відсотків певна кількість злочинів чи злочинців більша або менша за аналогічний показник, взятий за базу порівняння. Як базу для порівняння може бути взято показник першого року періоду, за який аналізується злочинність, або показник кожного попереднього року.

У першому випадку темп зростання або зниження вираховується щодо постійної бази і називається **базисним**, а в другому – щодо змінної бази і називається **ланцюговим**. Темп зростання або зниження злочинності характеризує інтенсивність зміни її рівня за одиницю часу. Цей показник може бути обчислено за формулою:

$$T .б. = \frac{z_i \cdot 100}{z_o}, \text{ або } T .л. = \frac{z_i \cdot 100}{z_{i-1}},$$

де z_i – кількість злочинів, скоєних у певному році; z_o – кількість злочинів, скоєних протягом першого року даного ряду динаміки; z_{i-1} – кількість злочинів, скоєних у попередньому році.

Варто наголосити, що особливе місце в динаміці злочинності посідають зміни у рівні латентної злочинності, зростання частки якої є індикатором погіршення кримінальної ситуації в країні чи регіоні.

Таким чином, розглянувши кількісні показники злочинності, коротко охарактеризуємо її якісну сторону. Першим якісним показником злочинності вважається структура.

Структура злочинності – це внутрішня характеристика, обумовлена властивими їй ознаками: ставленням винного до вчиненого; розбіжністю у ступені суспільної небезпеки діянь; властивістю ознак особи, винної у вчиненні; кількістю найбільш небезпечних злочинів.

До речі, аналіз якісних ознак за тривалий період допомагає правоохоронним органам розкривати реальні тенденції та

закономірності злочинності. Отже, структура злочинності виразно розкриває, що являє собою злочинність у конкретних умовах, яка визначальна якість цього явища. Головним показником структури злочинності є питома вага окремих груп або видів злочинів відносно їх загальної кількості. **Питома вага** – це процентне співвідношення частини злочинності до її загальної величини. Наприклад:

$$\text{П.в.} = \frac{\text{З.в.} \cdot 100\%}{\text{З.з.}}$$

де З.в. – кількість злочинів певного виду; З.з. – загальна кількість зареєстрованих злочинів.

У науковій та практичній діяльності залежно від обраного критерію виділяються різні види структури злочинності. За територією, на якій скоєні злочини, виділяють злочинність країн, регіонів (областей), населених пунктів різного типу (великих міст, обласних центрів, малих міст, сіл). За часом злочинність можна розподілити по годинах доби, днях тижнях, порах року.

Можна також побудувати структуру злочинності, виходячи із ступеня суспільної небезпеки злочинів (особливо тяжкі, тяжкі, середньої та невеликої тяжкості). У світовій кримінології часто використовують поділ злочинності за характером діяння на насильницьку, корисливо-насильницьку та корисливу. Певний інтерес становить структура злочинності за об'єктом злочинних посягань і психічним ставленням винного до вчиненого (умисні й необережні), за ознаками особи злочинця (чоловіча, жіноча, неповнолітніх, дорослих, первинна, рецидивна).

Виділяють також злочинність майнову і немайнову, у сфері сімейно-побутових відносин, галузях народного господарства (будівництво, торгівля, банківська діяльність, транспорт), організовану, професійну тощо.

Крім рівня, динаміки і структури злочинності у кримінології існує поняття **географія злочинності**, під якою розуміється її розподіл за різними регіонами (територіями) країни, області, району, міста.

Географія злочинності – це наука, яка вивчає проблеми злочинності на певній території з урахуванням:

- 1) соціально-економічних умов того чи іншого регіону;

- 2) національного складу і структури населення;
- 3) рівня соціального контролю за поведінкою людей;
- 4) рівня культурно-виховної роботи та організації дозвілля населення;
- 5) впливу активності природних геокосмічних явищ;
- 6) стану запобігання злочинності.

Виявлення і врахування територіальної різниці у злочинності – ключ до ефективних заходів запобігання злочинам. У цьому випадку стають більш видимими і конкретні чинники злочинів, що має не лише пізнавальне значення, а й є основою для організації профілактичної діяльності.

Останнім часом дедалі частіше висловлюється думка, що поряд із традиційними показниками злочинності потрібно використовувати показник обсягу заподіяної шкоди, у тому числі витрати держави на запобігання злочинності. На жаль, методика виміру реальної «ціни злочинності» поки що розроблена недостатньо. Однак такі показники, безумовно, є конче необхідними.

Характеристика злочинності буде неповною без урахування її латентної частини, без цього неможливо визначити реальний стан злочинності у суспільстві.

2. Поняття та зміст латентної злочинності

Латентна злочинність завжди визнавалася вченими-кримінологами як актуальна, гостра і складна проблема. За визначенням вітчизняного вченого О. М. Гуміна, правоохоронна система, яку захопила хвиля злочинності, не здатна обробити всю інформацію про злочинні посягання у встановленому законом порядку.

Такий стан злочинності пояснюється багатьма обставинами: високою латентністю вчинених у країні кримінальних правопорушень; падінням моральних цінностей у суспільстві; розповсюдженням правового нігілізму; засиллям фонових явищ (алкоголізм, наркоманія, порнографія, проституція, безробіття); поділ соціальних груп на багатих і бідних та іншими обставинами.

В юридичній літературі латентну злочинність часто визначають як «сукупність злочинів, які залишилися

невиявленими, не відомими правоохоронним органам, а тому не знайшли відображення в офіційній статистиці».

Поряд з тим знання про латентну злочинність має велике значення для правоохоронної системи, оскільки саме через латентну злочинність можна встановити фактичний стан злочинності, її дійсні розміри, структуру, географію і реальну ціну не тільки в цілому в державі, а й у регіонах, а також зрозуміти масштаби віктимізації населення.

На жаль, кримінологічні дослідження латентної злочинності показують, що в багатьох випадках правоохоронні органи реєструють кримінальні правопорушення за помилковою юридичною кваліфікацією, а тому не вживають відповідних заходів реагування на них. Ба більше, саме від них залежить порушити кримінальне провадження чи ні.

Мають місце випадки неподання громадянами заяв про скоєні стосовно них кримінальні правопорушення, це стосується таких кримінальних правопорушень, як насильство в сім'ї, зґвалтування, побої, мордування тощо.

І насамкінець, це порушення працівниками правоохоронних органів облікової дисципліни та необґрунтованої відмови у відкритті кримінальних проваджень, що характеризується відтоком з правоохоронних органів здібних і кваліфікованих кадрів, загальним зниженням рівня професійної кваліфікації молодих працівників. Вищеперераховані обставини вказують, чому офіційна статистика значною мірою не відображає дійсного стану злочинності в країні.

У випадку, коли латентна злочинність залишається поза соціальним контролем, вона є особливо небезпечною, тому що не враховується і не планується; у випадку якщо при розкритих злочинах заподіяні збитки певною мірою відшкодовуються, то у прихованих цього не робиться, відчуття безкарності заохочує осіб продовжувати злочинну діяльність, латентна злочинність, оскільки вона все ж «помічається» оточуючими, руйнує їх моральні засади, що сприяє становленню інших осіб на злочинний шлях.

Як частина загальної злочинності латентна має всі її ознаки, обумовлені тими ж соціальними чинниками, та спричиняє матеріальну і моральну шкоду суспільству. Існують

об'єктивні та суб'єктивні ознаки латентної злочинності. Об'єктивні відносяться до обставин, за яких кояться злочини. Наприклад, недоліки у звітності та контролі, що перешкоджають розкриттю злочинів; відсутність письмових і речових доказів. До суб'єктивних ознак належать: небезпечність особи, яка скоїла злочин; небажання потерпілого повідомляти про злочин; недоліки у роботі правоохоронних органів тощо.

Дослідження латентної злочинності було активізовано після Другої світової війни завдяки зусиллям учених США. Дискусія з приводу цієї проблеми точилася між двома течіями: інституціоналістами і реалістами. Перші виходили з того, що єдиною реальною злочинністю є сукупність офіційно зареєстрованих злочинів, щодо яких органи кримінального судочинства здійснювали заходи офіційного реагування. Реалісти прагнули до визначення справжніх розмірів злочинності шляхом визначення кількості злочинів, які були реально скоєні, але не зареєстровані офіційною статистикою. Ця дискусія закінчилась перемогою реалістів.

Перше дослідження латентної злочинності проведено О. Портерфілдом у Форт-Уерті (штат Техас) через опитування групи студентів коледжу і підлітків-правопорушників. Обом групам поставили запитання: чи вчиняли вони коли-небудь якісь делікти. Суть методу полягала в тому, що нормативні назви певних складів злочинів були замінені описами протиправних діянь з використанням побутових понять. Виявилось, що представники обох груп скоювали одні й ті самі протиправні дії, але студенти робили це рідше. Дослідження-самозвіти повторили наприкінці 1950-х – початку 1960-х років у країнах Скандинавії. Якщо узагальнити висновки цих досліджень, вони матимуть такий вигляд:

– протиправна поведінка значно більше розповсюджена, ніж це відображає офіційна статистика, більша частина латентних злочинів не становить великої суспільної небезпеки (вандалізм, крадіжки з магазинів, заподіяння легких тілесних ушкоджень). Такі злочини скоює хоча б раз майже кожний підліток;

– протиправність у поведінці не є особливістю особи злочинця, вона властива всім громадянам, але ступінь її прояву

дуже різний. Велика частина підлітків рідко скоює дрібні злочини, і дуже малий відсоток неповнолітніх часто вчиняють тяжкі злочини;

- офіційна система соціального контролю вживає заходів лише до незначної частини неповнолітніх злочинців;

- латентність тяжких злочинів менша, ніж тих, що не становлять великої суспільної небезпеки, оскільки про тяжкі злочини повідомлення до поліції надходять набагато частіше.

До недоліків опитувань жертв злочинів з метою визначення ступеня віктимізації населення належать:

- обмеженість переліку злочинів, описи яких залучено до анкети;

- прагнення частини респондентів забути і не згадувати про неприємні для них події, що призводить до викривлення інформації;

- помилки в юридичній оцінці протиправних дій, яких припускається частина опитаних, що зумовлює викривлення результатів дослідження.

Нині у зарубіжних країнах дослідження латентної злочинності розглядається як необхідне доповнення офіційної статистики, яке дозволяє отримати більш точну картину криміногенної ситуації в країні.

Отже, під **латентною (прихованою) злочинністю** слід розуміти сукупність злочинних діянь, що були реально вчинені, але не стали відомі органам кримінального судочинства і, відповідно, не відображаються в офіційній статистиці. В юридичній літературі латентну злочинність часто визначають як «сукупність злочинів, які залишилися невиявленими, не відомими правоохоронним органам».

До речі, кримінологічна наука напрацювала такі види латентної злочинності, як природна, штучна та межова. Під **природною** латентністю розуміється сукупність кримінальних порушень, коли вони відбулися, але про них невідомо правоохоронним органам, або коли про вчинені кримінальні правопорушення вірогідно знають лише самі правопорушники та причетні до цього особи. Отже, природна латентність завжди існує об'єктивно і реально.

Штучна латентність має місце тоді, коли факт злочину відомий, але з різних причин він не ставиться на облік правоохоронними органами, зокрема, небажання потерпілих, свідків і посадових осіб повідомляти про вчинені кримінальні правопорушення, давати правдиві свідчення тощо.

Межовою латентністю кримінологи називають кримінальні правопорушення, які не відомі потерпілому або факт їх вчинення не сприймається чи не усвідомлюється потерпілим як кримінальне правопорушення. Межовою латентністю може бути кримінальне правопорушення, яке зареєстроване в єдиному реєстрі, досудове розслідування проводиться, але до суду воно не доходить через недостатність доказів вини особи.

У Західній кримінології вирізняють такі **види латентної злочинності**:

- 1) злочини, які залишаються нікому невідомими;
- 2) антисуспільні дії, що по суті є злочинними, але не визнаються такими (частина підліткової злочинності);
- 3) невиявлені злочини, скоєні рецидивістами чи професійними злочинцями.

Проміжну категорію становлять так звані напівприховані злочини або «сіра злочинність», тобто діяння, зареєстровані правоохоронними органами, але не розкриті або такі, що розкриті, однак підозрювані звільняються від відповідальності за недостатністю доказів вини.

Точних даних про розміри латентної злочинності немає. Її рівень можна передати формулою:

$$Л.з. = Н.з. + Нр.з. + З.в.,$$

де Н.з. – незареєстровані злочини; Нр.з. – нерозкриті злочини; З.в. – злочини, за якими не винесені обвинувальні вироки (але вони розкриті).

Існує також загальна формула обчислення латентної злочинності:

$$З.л. = З.ф. - З.вр.,$$

де З.ф. – злочинність фактична; З.вр. – злочинність врахована, а

також обчислення її рівня: $P = \frac{З.вр.}{З.ф.}$.

Для встановлення рівня латентної злочинності використовують загальні та спеціальні методи. До загальних

відносять: виявлення громадської думки про стан латентної злочинності; експертну оцінку спеціалістів; вивчення документів правоохоронних органів, фінансово-ревізійного контролю, медичних закладів і т. ін.

Спеціальними методами можна назвати оперативно-розшукові заходи, аналіз динамічних рядів злочинів; дослідження періоду від їх скоєння до розкриття і запровадження санкцій; екстраполяцію; системно-структурний аналіз тощо. Можна виокремити види кримінальних правопорушень, які найчастіше залишаються невиявленими, і навпаки.

Низький рівень латентності мають очевидні кримінальні правопорушення, внаслідок чого інформація про них швидко розповсюджується (вбивства, розбої, грабежі).

Середній рівень – кримінальні правопорушення, скоєння яких не настільки очевидне. Потерпілі не звертаються до правоохоронних органів за захистом порушених прав, але не приховують факт злочину (незначний збиток, невіра у можливість знайти злочинця тощо).

Висока латентність – кримінальні правопорушення, скоєння яких здебільшого відоме лише злочинцю і потерпілому, причому останній часто зацікавлений у приховуванні злочину з різних мотивів (шахрайство, хабарництво, статеві злочини тощо). Такі кримінальні правопорушення, з огляду на їх неочевидність і майже нульову активність потерпілого, залишаються невідомими.

Задачі вивчення латентної злочинності:

а) володіти інформацією про реальний стан злочинності на певній території;

б) визначити справжню структуру злочинності;

в) мати чіткіше уявлення про тенденції її розвитку;

г) встановити реальний розмір шкоди, заподіяної державі та громадянам;

д) створювати умови для виявлення чинників злочинності та розробляти методи їх усунення чи нейтралізації;

е) точніше визначати заходи запобігання злочинності як на загальнодержавному, так і регіональному рівнях.

Методи виявлення латентної злочинності.

Серед них ми виділяємо: масові опитування населення, анкетування, експертні оцінки, матеріали преси, вивчення річних звітів про господарську діяльність, систематичний контроль за станом статистичного обліку тощо. Щодо зниження рівня латентності кримінологи пропонують такі шляхи:

- удосконалення інституту надання допомоги і відшкодування шкоди потерпілим від злочину;
- реальна співпраця правоохоронних органів з населенням країни (особливо дільничні інспектори поліції, працівники у справах дітей та патрульні поліцейські);
- впровадження на законодавчому рівні стимулювання громадян за надання цінної інформації про вчинення кримінального правопорушення, (особливо якщо воно резонансне, спрямоване проти безпеки держави тощо);
- впровадження у підготовку і перепідготовку поліцейських новітніх технологій навчання, зокрема, отримання навиків щодо різних моделей конфліктних ситуацій, які призводять до вчинення кримінального правопорушення, його прогнозування та можливого розвитку, на навчальних майданчиках.

Таким чином, виявлення латентної злочинності – завдання складне, але його можна вирішувати. Хоч як би вміло був прихований злочин, інформація про нього є, важливо, наскільки професійно будуть застосовані форми, методи, способи і заходи до його розкриття з боку правоохоронних органів. Серед заходів запобігання латентної злочинності слід виділити:

- виховання громадян у дусі високої правосвідомості та законослухняності;
- проведення широкомасштабної правової пропаганди серед населення України з метою підвищення їх правової культури;
- запобігання проявам фонових явищ у країні економічними, соціальними, медичними та правовими заходами;
- забезпечення гарантії захисту свідків і потерпілих;
- підвищення рівня професіоналізації працівників правоохоронних органів;

– залучення громадськості до контролю за діяльністю правоохоронних органів тощо.

3. Судимість як складова характеристика злочинності

Серед показників злочинності окреме місце відводиться судимості, яка за загальним правилом є результатом злочинної діяльності особи та обов'язковим наслідком її засудження.

Відповідно до ч. 1 ст. 88 КК особа визнається такою, що має судимість, з дня набрання законної сили обвинувальним вироком і до погашення або зняття судимості. З цього випливає, що судимість – це специфічний правовий стан особи, що вчинила злочин і якій було призначено покарання.

Метою судимості є запобігання вчинення судимою особою нового кримінального правопорушення в майбутньому. У зв'язку з цим законодавець передбачив посилену кримінальну відповідальність особи, що має непогашену судимість. А це, своєю чергою, слугує додатковим методом захисту суспільства від рецидивної злочинності.

Варто зазначити, що найбільш змістовно дослідив інститут судимості вітчизняний кримінолог В. В. Голіна, запропонувавши таке визначення судимості особи: це її правовий стан, створений реалізацією кримінальної відповідальності, що виникає внаслідок засудження винної особи обвинувальним вироком суду за вчинений нею злочин до покарання, який виступає підставою для державного осуду і застосування до нього передбачених законом протягом певного законом установленого перебігу часу, обмежень та втрат і відіграє роль сприяючого засобу досягнення і закріплення цілей покарання.

Характерними ознаками судимості є: 1) наслідок засудження за вчинення злочину, який триває і після відбуття покарання; 2) набуття засудженим особливого правового статусу; 3) чітке визначення її часових меж, передбачених КК України; 4) обмеження та правові наслідки для особи.

З точки зору кримінології судимість впливає на ставлення суспільства до людини, яка вчинила кримінальне правопорушення. У свідомості населення сприйняття злочинності відображається у трьох площинах: 1) острах перед злочинністю та її наслідками; 2) диференціація злочинів і

злочинців у суспільній свідомості; 3) ставлення населення до кримінального покарання і його наслідків.

В Україні, за даними моніторингу Українського інституту соціальних досліджень, страх перед злочинністю є постійно присутнім фактором, що впливає не тільки на свідомість, поведінку індивіда, а й на ставлення до нього. Понад усе таке ставлення проявляється щодо вчинення особою резонансного злочину (наприклад, зґвалтування неповнолітньої особи, вбивство відомих у країні людей тощо). За кримінологічними дослідженнями більшість людей взагалі не підтримують будь-яких контактів із раніше судимими, винятком є спілкування з колишніми злочинцями як друзями або в колі сім'ї, здебільшого з тими, хто вчинив злочин з необережності.

Таке ставлення, зазначають дослідники, ґрунтується на припущенні, що людина, яка раніше знехтувала погрозою покарання, може зробити те саме знову. Понад те, судимість – це результат відбування засудженим кримінального покарання, і час перебування його в установах виконання покарання має негативний психологічний вплив, що деформує особистість, залишає у свідомості кримінальні зразки поведінки.

Так, за зауваженнями О. М. Пастушені та О. І. Мокрецова, у значної частини засуджених відсутня надія на можливість правомірним шляхом забезпечити своє майбутнє. Багато з них упевнені або припускають, що нормальне існування після звільнення навряд чи відбудеться, оскільки вони неспроможні протидіяти складнощам життя в умовах свободи, кримінальним спокусам, наслідкам негативного впливу кримінальної субкультури і особистим вадам. Водночас більшість судимих не спроможні адаптуватися до умов життя в суспільстві у зв'язку з втратою сім'ї, оточуючого середовища, через моральну і психологічну відчуженість тощо.

Таким чином, судимість як певний правовий статус (з лат. *status* – правове положення) особи свідчить про те, що між нею, державою і суспільством установлюються відносини, які наповнюються специфічним змістом, а саме:

– держава і суспільство визначають своє ставлення до судимості шляхом установлення відносин, що регулюють правовий статус судимих осіб;

– надаються гарантії законності застосування до судимих осіб обмежень їх прав і свобод і поновлення таких у разі дотримання ними умов, передбачених законом;

– створення соціальних умов для виправлення, ресоціалізації та адаптації осіб, що мають судимість, до суспільства;

– здійснення соціального контролю за поведінкою осіб, які мають судимість, і «примушування» їх до законослухняної поведінки.

Ступінь остраху перед особою, яка судима (навіть коли судимість погашена або знята), є мірилом рівня свідомості суспільства до судимості як явища взагалі. Це гостра соціальна проблема. Вирішити її, як вважає В. В. Голіна, можна шляхом максимально розумної декриміналізації, скорочення рівня злочинності та стану судимості, широке використання державою диспозитивних методів реагування на деякі суспільно небезпечні прояви, адаптації правового статусу засудженого до європейських стандартів тощо.

Отже, **судимість** – це передбачені законом правові наслідки засудження, що тривають певний період і визначають особливий правовий статус особи, яка має судимість.

4. Вплив фонових явищ на злочинність

В останні роки вітчизняна кримінологія багато уваги приділяє проблемі так званих фонових явищ – алкоголізму, наркоманії, проституції та іншим антисоціальним проявам, які в сукупності істотно впливають на загальний стан злочинності в країні і є її криміногенними чинниками.

Розкриваючи вплив фонових явищ на злочинність, варто наголосити, що знання про них суттєво позначається на кримінологічних показниках. Водночас фонові явища суттєво впливають на девіантну поведінку особи, дії якої не відповідають правилам та соціальним нормам, прийнятим у суспільстві, які діють протягом певного періоду часу.

Зокрема, до фонових явищ, які суттєво впливають на кримінологічні показники злочинності, ми відносимо алкоголізм, наркоманію, проституцію, бродяжництво, безпритульність, насильство в сім'ї, ксенофобію, нелегальну

міграцію та інші асоціальні види діяльності, які деформують особистість і підвалини суспільної моральності. Саме зміни, які відбуваються в соціально-економічній, політичній, духовно-моральній і культурній сферах життя України, обумовлюють складність та незахищеність життя людей, руйнують повагу до загальнолюдських цінностей, що призводить до зростання рівня фонових явищ у суспільстві.

Отже, фонові явища мають прямий зв'язок з криміналізацією суспільства. І хоча ці явища не завжди входять до складу кримінального правопорушення, однак ми аналізуємо їх через призму предмета кримінології, через наявність органічного зв'язку при вчиненні кримінального правопорушення. Тому їх слід розглядати як девіантні, тобто такі, що відхиляються від соціальних норм поведінки.

Крім того, ці явища, маючи потужний криміногенний потенціал, становлять чималу суспільну небезпеку, оскільки активно підживлюють злочинність, виявляються її сприятливим фоном і впливають на моральний стан суспільства загалом. На жаль, хочемо ми того чи ні, але сьогодні слід говорити про певну девіацію моральних та правових цінностей, які формувалися цілими поколіннями, – порядність, працьовитість, допомога один одному. На даний час ми маємо жорстокість, вседозволеність, корупцію, насильство, прояви субкультури.

Варто зауважити, що фонові явища проникли у повсякденне життя людей, вони присутні майже в усіх соціальних групах і, таким чином, призводять до формування усталеної антисуспільної спрямованості особи та можуть свідчити про підвищену ймовірність вчинення певними особами діянь, що містять ознаки складу злочину.

Характеризуючи зв'язки фонових явищ зі злочинністю, варто зауважити, що, будучи формами девіантної поведінки, вони мають спільні джерела походження зі злочинністю і при цьому самі здатні бути криміногенними факторами. Крім того, іноді фонові явища відрізняються від злочинів лише за формальними ознаками (наприклад, корупційні акти у суто юридичному значенні є адміністративними деліктами, але їх межа із хабарництвом, зловживанням владою або службовим становищем до певної міри є умовною).

Для того щоб віднести ту чи іншу форму поведінки, що відхиляється, до категорії фонових для злочинності явищ, необхідно, щоб вона мала масовий характер. Лише в цьому випадку вона чинитиме вплив на злочинність і виявлятиме з нею сталі зв'язки. Набуваючи значного поширення серед населення, ці явища обумовлюють деформацію особистості, викривлення суспільної свідомості (зокрема, моральної та правосвідомості), сприяють розвитку соціальної патології, що має в основі збіднення генофонду, зокрема його психофізіологічних та інтелектуальних характеристик.

Таким чином, фонові явища – це асоціальні, деструктивні види поведінки, які сприяють формуванню особистості злочинця, мають детермінуюче значення у структурі криміногенної ситуації та виконують компенсаторну функцію соціальних інститутів, статусів, ролей.

До числа цих явищ відносяться: алкоголізація, наркотизація, бродяжництво, безпритульність, проституція, насильство в сім'ї, расизм, ксенофобія, нелегальна міграція та інші асоціальні види діяльності, які деформують особистість і підвалини суспільної моральності.

У зв'язку з цим, досліджуючи фонові явища, що впливають на злочинність, важливо аналізувати не тільки стан злочинності, а й наслідки різних соціальних процесів (економіку, демографію, міграцію, здоров'я населення, захворювання і смертність, самогубство, розлучення тощо).

Коротко надамо характеристику найбільш поширених у нашому суспільстві фонових явищ, які по суті деградують суспільство, знищують його генофонд.

Алкоголізм – це соціально негативне явище, яке проявляється у зловживанні алкоголем і призводить до вчинення кримінального правопорушення.

З давніх часів алкоголь називали викрадачем розуму. Не вдаючись в історичне минуле, варто зазначити, що суспільство вимушене шукати вихід, як знизити алкоголізм і пияцтво в країні, сьогодні їм здебільшого вражене сільське населення.

Саме там найчастіше реєструють випадки гострих психозів, що нерідко призводять до летальних наслідків. Адже якщо в місті хворий чи його родичі мають можливість звернутися по

допомогу до наркологічної служби, то в селах зазвичай таких хворих лікувати нікому.

Отже, причинами такого стану кримінологи вважають:

- глибоко укорінені «традиції» та звичаї, свого роду культ вживання алкогольних напоїв;

- вирішення соціально-економічних проблем за рахунок державної торгівлі горілкою, різким збільшенням її виробництва і вартості;

- не достатню (іноді формальну) антиалкогольну пропаганду в сім'ї, школі, трудовому колективі зі збільшенням водночас реклами спиртних напоїв;

- відсутність необхідних методик лікування при слабкій системі виявлення й урахування алкоголіків тощо.

У кримінологічній літературі ми знаходимо різні рівні кваліфікації пияцтва: епізодичне вживання алкоголю; зловживання алкоголем; алкоголізм. Це є проблемою для питущого, тому що призводить до короткочасної втрати самоконтролю, агресивності, нещасних випадків, конфліктів у сім'ї, настання адміністративної та кримінальної відповідальності, алкогольного психозу, дорожньо-транспортних пригод, ранньої смерті, самогубства тощо.

Наркоманія – це негативне соціальне явище, яке руйнує здоров'я людини, зумовлює залежність організму до постійного вживання наркотичних засобів і спонукає до вчинення протиправних діянь.

Дослідження вчених про вживання наркотичних засобів доводять, що люди використовували рослини, які містять наркотики, ще в кам'яному віці. Втім про проблему наркоманії почали відкрито говорити на початку ХХ століття. Це пов'язано з тим, що наркотики стали бізнесом. Саме вони створили наркомафію, яка сьогодні, за підрахунками спеціалістів, є бізнесом, одним із найбільш прибуткових.

До основних чинників поширення наркотиків в Україні можна віднести як чинники загального плану (економічні, політичні, соціальні, ідеологічні, культурні, духовні), так і конкретного змісту (недоліки у вихованні, брак батьківського контролю, відсутність певного виду занять, зняття стресового

стану, культ психології групи, потреба у самоствердженні та самореалізації тощо).

Крім того, розповсюдження наркоманії в Україні зумовлене низкою обставин, які прямо пов'язані з її проявами. Зокрема, Україна, маючи сировинну базу виготовлення наркотиків, притягує розповсюджувачів з інших країн СНД. Крім того, Україна розташована на важливих міжнародних шляхах, а її кордони належним чином не облаштовано.

Отже, на поширення наркоманії впливає також:
а) розширення асортименту наркотичних засобів, поява безлічі нових сильнодіючих синтетичних наркотиків і речовин, які вживають з наркотичною метою, широке застосування наркотиків як ефективних беззаспокійливих засобів у народній медицині. До чинників загального характеру, що призводять до зростання наркоманії в Україні в сучасних умовах, кримінологи відносять:

1) бездуховність (передусім у молоді), невизначеність у багатьох питаннях близького і далекого майбутнього на тлі різкого зниження життєвого рівня переважної більшості громадян;

2) низьку загальну культуру великої частини населення, насамперед молоді;

3) не вміння протистояти втягуванню у наркотичну залежність, легковажність в оцінці ситуації відносно себе, прагнення до миттєвої втіхи, бажання «бути дорослим» тощо;

4) не вироблено дійових засобів і методів антинаркотичної пропаганди, прищеплення людям, насамперед молоді, розуміння жахливої небезпеки вживання наркотиків;

5) недостатня кількість сил і засобів, потрібних для роботи у сфері запобігання наркоманії, передусім у міністерствах охорони здоров'я та внутрішніх справ.

Наркомани активно втягують у вживання наркотичних засобів своє оточення. Проведені кримінологічні дослідження показують, що один наркоман у середньому втягує та охоплює своєю діяльністю за рік сім осіб. Вживання наркотиків може бути також способом протесту проти сімейного середовища, суспільства, загальноприйнятих норм поведінки, політичного режиму.

Варто також звернути увагу на те, що на наркоманію впливають і провокуючі чинники, а саме: доступність наркотиків; мікросередовище; бездіяльність поліції; недостатня пропаганда проти наркотиків тощо.

Найгірше те, що наркоман втрачає інтерес до всього, що не пов'язане з придбанням і вживанням наркотиків, тому люди, які ведуть звичайний нормальний спосіб життя, дратують наркомана, у нього формується негативне ставлення до всього оточуючого. Він має на думці лише одне: де взяти наркотик.

Проституція – це позашлюбний систематичний вступ жінки чи чоловіка в сексуальні стосунки з однією чи кількома особами за плату або систематичне надання свого тіла для задоволення сексуальних потреб інших осіб з метою отримання матеріальної вигоди.

Проституція як об'єкт кримінологічного дослідження ще не знайшла належного відображення у вітчизняних наукових розробленнях, хоча ця проблема має місце майже у всіх країнах світу. Сьогодні встановлено як жіночу, так і чоловічу проституцію. Умовно проститутки поділяються на: елітні; ті, хто обслуговує середні верстви населення; плечові; вокзальні, підвальні тощо.

До речі, проституція набула широкого обговорення, починаючи з другої половини 80-х років, причиною цього було довге замовчування, що погано відобразилось на розроблюванні адекватних заходів її запобігання.

Таким чином, проституція як фонове явище проявляється у тому, що вона, з одного боку, підриває суспільну моральність і сприяє деградації національної культури населення, з другого – проституція руйнує інститут сім'ї, негативно впливає на формування підрастаючого покоління.

Водночас зростання проституції обумовлює збільшення випадків самогубства, розповсюдження в країні венеричних та інших інфекційних захворювань, зумовлює зростання пияцтва і наркоманії. За даними вітчизняних кримінологів, велика кількість «публічних» жінок постійно вживають спиртні напої, більшість з них є хронічними алкоголічками.

Варто наголосити, що проституцію як засіб наживи широко використовують злочинці, які створюють цілу мережу секс-

бізнесу – зі звідниками, утримувачами будинків розпусти, сутенерами, водіями, охоронцями тощо.

До факторів, які впливають на зростання проституції в Україні, відносять зубожіння народу, безробіття, вимушену міграцію населення, зростання кількості безпритульних, невизначеність суспільства до проституції, незначний каральний ефект за вчинення злочинів проти моралі, незадовільну роботу поліції щодо запобігання існування місць розпусти та процвітанню проституції тощо.

На жаль, кількість повій і попит на них зростають, і пов'язано це з тим, що серед мотивів клієнтів, які користуються їхніми послугами, є не лише прагнення задовольнити статеву пристрасть, а й улаштувати особисте життя, запліднити, розширити уявлення про сексуальну сферу життя, здолати певні комплекси, знайти сексуального партнера, сприйняття проституції як цілком нормального явища тощо.

Серед заходів запобігання проституції слід виділити такі:

- підвищення соціальної рівності жінок у суспільстві;
- виявлення жінок і чоловіків, які займаються проституцією або створюють місця розпусти;
- постановку на профілактичний облік в органах поліції осіб, які надають сексуальні послуги;
- виявлення місць розпусти та притягнення їх власників до кримінальної відповідальності;
- винесення офіційних застережень про недопустимість антиморального способу життя особам, які надають сексуальні послуги тощо.

Узагальнюючи вищевикладене робимо висновок, що:

- стан злочинності – це кількісно-якісна характеристика злочинності в державі або в регіоні за певний період часу з урахуванням показників рівня злочинності її структури, динаміки, ступеня латентності;
- рівень злочинності – це фіксована в абсолютних величинах кількість зареєстрованих у Єдиному реєстрі кримінальних правопорушень і осіб, які її вчинили на певній території за певний відрізок часу;

– динаміка злочинності – це кримінологічна категорія, яка означає тимчасовий рух злочинності у бік зростання, зниження, стабілізації;

– структура злочинності – це внутрішня її характеристика, яка обумовлена властивими їй ознаками: ставленням винного до вчиненого; розбіжністю у ступені суспільної небезпеки діянь; властивістю ознак особи, винної у вчиненні; кількістю найбільш небезпечних злочинів;

– під латентною (прихованою) злочинністю слід розуміти сукупність злочинних діянь, що були реально вчинені, але не стали відомі органам кримінального судочинства і, відповідно, не відображаються в офіційній статистиці;

– фонові явища – це асоціальні, деструктивні види поведінки, які сприяють формуванню особистості злочинця, мають детермінуюче значення у структурі криміногенної ситуації та виконують компенсаторну функцію соціальних інститутів, статусів, ролей.

Завдання для самоконтролю

1. Перерахуйте ознаки злочинності.
2. Що таке рівень злочинності?
3. Як ви розумієте динаміку злочинності?
4. Що ви розумієте під географією злочинності?
5. Як впливає на запобігання рівень злочинності?
6. У чому полягає структура злочинності?
7. Як впливає на злочинність її класифікація?
8. Що таке латентна (прихована) злочинність?
9. Назвіть види латентної злочинності.
10. Ким уперше проведено дослідження латентної злочинності?
11. Яка роль методів виявлення латентної злочинності?
12. Визначте заходи запобігання латентної злочинності.
13. Чи впливає судимість на ставлення суспільства до людини, яка вчинила кримінальне правопорушення?
14. Які заходи запобігання алкоголізму ви знаєте?
15. Назвіть причини наркотизму в Україні.
16. Ваше ставлення до проституції. Які заходи слід застосувати для її запобігання?

Розділ 4. ОСОБА ЗЛОЧИНЦЯ

1. Поняття особи злочинця в кримінології
2. Структура особи злочинця
3. Соціальне і біологічне в особі злочинця
4. Кримінологічна класифікація злочинців та їх типологія

1. Поняття особи злочинця в кримінології

Варто зазначити, що особа злочинця завжди була однією з центральних проблем усіх наук кримінально-правового циклу і здебільшого кримінології. Наскільки людина має відповідати за свою поведінку та свої вчинки, настільки ми можемо прогнозувати її схильність до вчинення кримінального правопорушення.

Іноді внутрішня потреба в самостійності, незалежності породжує в людині правовий нігілізм, спонукає до збагачення за рахунок інших людей, стає нормою життя. Результатом такого відношення до життя може бути вчинення людиною правопорушення. Осягнення людиною, що така поведінка не має бути нормою життя, може матеріалізуватися через її вчинки та вироблення імунітету до законослухняності.

Таким чином, одним із головних компонентів предмета кримінології є вчення про особу злочинця. Без нього важко дослідити інші кримінологічні проблеми, зокрема, детермінант злочинів та засоби їх запобігання. У вітчизняній кримінології поняття особи злочинця трактується по-різному.

В одних випадках під ним розуміють особу, яка винна у вчиненні суспільно небезпечного діяння, яке заборонене кримінальним законом. В інших випадках кримінологи вважають, що особи з високим рівнем контролю над собою за будь-яких обставин упродовж усього життя менше схильні до вчинення злочину.

Отже, робимо висновок, що особа злочинця, це індивідуум, який схильний до вчинення злочину за певних обставин, проте має низький рівень контролю за власною поведінкою. Тому у запобіганні вчинення особою злочину ми дотримуємося теорії адекватної поведінки.

Саме завдяки теорії адекватної поведінки ми можемо відрізнити злочинців від законослухняних індивідуумів. У злочинців наявна антисуспільна спрямованість, яка проявляється в аморальних вчинках, дисциплінарних, адміністративних та інших правопорушеннях, які ще не набули злочинного характеру, але у разі безкарності дедалі більше набирають кримінальних рис і вказують на реальну можливість вчинення особою злочину.

Особа живе у соціумі, в оточенні людей, їй притаманні риси загальнолюдського, суспільно значущого та індивідуального, неповторного. Тому вона є розумною істотою, розвивається серед таких, як сама, і має можливість поводитися і діяти у суспільних відносинах з іншими розумно.

У філософському розумінні особа – продукт соціального розвитку, єдність загального, особливого й одиничного. Вона являє собою результат еволюції людського роду, успадковує і відображає соціальний досвід попередніх поколінь. Водночас особа вбирає в себе ознаки певного суспільного устрою, до якого вона належить, що проявляється в її свідомості та світогляді.

Окрім того, особа наділена неповторними рисами, що відображають її індивідуальний досвід, який обумовлений конкретним змістом сімейних, виробничих, побутових та інших відносин, тобто тим мікросередовищем, в якому вона живе. Все це має велике значення для правильного розуміння суті особи злочинців, розкриття механізму формування їх криміногенних властивостей, а також для корекції їхньої поведінки.

Людина не народжується особистістю, а стає нею в процесі входження в соціальне середовище та засвоєння ідей, поглядів, норм моралі та поведінки, властивих соціуму, до якого вона належить. Процес, протягом якого людина набуває свого конкретного соціального змісту, називається *соціалізацією*. Дефектом соціалізації є *особа злочинця*. Від народження ніхто не приречений на вчинення злочинів; злочинцями стають унаслідок неправильної соціалізації.

У кримінології є різні підходи до визначення поняття особи злочинця. Так, пострадянські кримінологи (І. М. Даньшин, А. І. Долгова, Н. Ф. Кузнецова та ін.) вважають, що злочинець – це особа, якій притаманні істотні стійкі соціальні властивості та

ознаки, які об'єктивно реалізуються у вчиненні конкретного злочину, надаючи вчиненому діянню характеристику суспільної небезпечності, а винній особі властивості суспільної небезпечності, у зв'язку з чим вона притягається до кримінальної відповідальності.

Вітчизняний кримінолог А. Ф. Зелінський вважає, що особу злочинця слід розглядати як сукупність соціально-демографічних, психологічних і моральних характеристик, які тією чи іншою мірою типово притаманні особам, винним у злочинній діяльності того чи іншого типу.

Інші кримінологи, зокрема, В. Бурлаков і М. Кропачов, вважають, що особа злочинця має таку сукупність властивостей і якостей, які вказують на схильність суб'єкта злочину до вчинення його або повторення.

Відомий вітчизняний кримінолог, академік Академії правових наук України О. М. Костенко, подає власне розуміння особи злочинця. Так, на думку вченого, людина є «тримірною» істотою і складається з прошарку: «фізична річ»; «біологічна істота»; «соціальна особистість». Саме на останньому прошарку визначається злочинна поведінка особи, її соціальна патологія, оскільки саме вона є проявом комплексу свавілля та ілюзій.

Таким чином, поняття «особа злочинця» торкається соціальної суті людини, яка вчинила злочин, тобто порушила норми кримінального права. Вивчення особи злочинця підпорядковане встановленню механізму злочинної поведінки, її детермінації та розробленні на цій основі обґрунтованих рекомендацій щодо запобігання злочинам.

Оскільки поняття «особа злочинця» має соціально-правовий характер, то вчинення злочину проявляє в особі тільки її антисуспільну спрямованість, але не розкриває повністю її соціальної сутності. Правильне судження про людину в цілому можливе лише на підставі всіх її ознак і проявів, співвідношення соціально-позитивних і соціально-негативних рис.

Але у будь-якому разі особі злочинця притаманна деформація моральних переконань, життєвих установок, інтелектуальних та емоційно-вольових якостей. Морально-психологічні особливості особи злочинця знаходяться у

діалектичному зв'язку з її соціальними властивостями і мають розглядатися у цій єдності.

Особа злочинця – це певна абстракція (ідеальна модель), створена вченими-кримінологами на підставі проведених досліджень суб'єктів злочинів з метою встановлення таких властивостей індивідуума, за яким можна встановити і прогнозувати злочинну поведінку інших індивідуумів.

До таких властивостей індивідуума можна віднести: відчуження його від нормальних людських цінностей, низький рівень освіти і культури, аморальність, імпульсивність та агресивність, підвищену справедливість тощо.

Серед ознак, які притаманні злочинцю, слід виділити: негативні соціальні умови, які формують особу злочинця; присутність в особі криміногенних факторів, які не дозволяють вважати особу злочинцем до вчинення злочину; криміногенні фактори, що відбилися у свідомості особи і сформували в неї здатність вчинити злочин, і ті, які сприяли вчиненню злочину.

Отже, поняття **особи злочинця** слід розглядати як сукупність соціально значимих ознак, зв'язків і відносин, які характеризують людину з низьким рівнем контролю над собою і винну в порушенні норм кримінального закону.

Важливо засвідчити, що, розробляючи методи вивчення особи злочинця, кримінологи не обмежуються лише своїми дослідженнями. Для створення наукової основи запобігання злочинності враховуються психологічні, педагогічні та інші знання, які допомагають визначити мотиви і мету вчинення злочину, а також засоби впливу на особу злочинця.

От чому суб'єкти запобіжної діяльності, зокрема правоохоронні органи, у розслідуванні кримінальних правопорушень не можуть обійтися без кримінально-правових, кримінально-процесуальних і пенітенціарних характеристик особи злочинця.

Справа в тому, що багато ознак особи злочинця (вік, осудність, судимість, службове становище тощо) законодавець відносить до складу злочину. Ступінь вини й індивідуалізація покарання залежать від пом'якшуючих чи обтяжуючих відповідальність обставин (ст. 66 і ст. 67 КК України). Кримінологічні дані про особу злочинця допомагають правильно

вирішити питання про її звільнення від кримінальної відповідальності (розділ IX КК) або покарання (розділ XII КК).

Водночас відомості про особу злочинця відіграють неабияку роль у процесі виявлення причин і умов вчинення особою кримінального правопорушення та застосування до неї заходів, які їх можуть усунути. Таким чином, вчення про особу злочинця має велике теоретичне і практичне значення, фокусуючи на собі проблеми детермінації злочинів та їх запобігання.

2. Структура особи злочинця

Взагалі під структурою слід розуміти будову того чи іншого об'єкта або явища, можливість розподілу його на складові, а також встановлення зв'язків і взаємодії між ними. Кримінологи вивчають злочинців у межах специфічного детермінізму, коли розкриття їх особи явно неповне з точки зору загальних наук про людину і суспільство. Ця специфіка обумовлюється предметом і методикою кримінологічних досліджень. Відтак постає завдання – виокремити коло характеристик, які дають можливість встановити найближчі до злочину і злочинця причинно-наслідкові зв'язки та типові ознаки. Для поглибленого аналізу цих питань кримінологи звертаються до інших суспільних наук.

Особі злочинця притаманна система ознак і властивостей, що визначають її як людину, яка вчинила злочин. Будучи різновидністю особи взагалі, особа злочинця має загальні ознаки (стать, вік, фах, освіту, соціальний статус тощо), а також властиві лише їй ознаки, які виражають характер і ступінь її суспільної небезпеки. Здебільшого дані ознаки розподіляють на: соціально-демографічні; кримінально-правові; соціально-рольові; морально-психологічні.

Вказані групи ознак у сукупності становлять структуру особи злочинця.

Соціально-демографічні ознаки охоплюють стать, вік, освіту, місце народження і проживання, громадянство та інші відомості демографічного характеру. Ці ознаки притаманні будь-якій особі і самі по собі не мають кримінологічного значення. Але у статистичній сукупності осіб, які вчинили злочини,

соціально-демографічні ознаки дають важливу інформацію, без якої неможлива повна кримінологічна характеристика особи злочинців. Наприклад, опираючись на таку ознаку, як стать, ми можемо дійти висновку про те, що злочинність чоловіків набагато переважає жіночу, насамперед стосовно тяжких насильницьких злочинів. Зокрема, співвідношення убивств, вчинених жінками і чоловіками, становить 1 до 11, тяжких тілесних ушкоджень – 1 до 35. Щоправда, останніми роками частка жіночої злочинності в Україні зростає.

Така ознака, як вік злочинців, дає змогу виявити кримінальну активність різних вікових груп населення (неповнолітніх, молоді, осіб зрілого віку). Освітні показники вказують на залежність злочинної поведінки від освіти й інтелектуального розвитку особи, які сильно впливають на потреби та інтереси людини.

Скажімо, для тих, хто вчинив хуліганство та інші насильницькі злочини, характерний низький освітній та інтелектуальний рівень. Місце проживання впливає на географію злочинності (міська чи сільська), на її специфіку в курортних зонах, «спальних» районах міст, новобудовах тощо.

Кримінально-правові ознаки – це не тільки дані про склад вчиненого злочину, а й про спрямованість і мотивацію злочинної поведінки, одноосібний чи груповий характер злочинної діяльності, види співучасті (виконавець, організатор, підбурювач, пособник), інтенсивність кримінальних проявів, наявність судимості тощо. Ці відомості дають уявлення про особу злочинця з кримінально-правових позицій і охоплюють якості, властиві саме злочинцю, а не якій-небудь іншій особі, наприклад, аморальній людині чи порушнику трудової дисципліни, не кажучи вже про законослухняних громадян.

Соціально-рольові ознаки розкривають функції індивіда, обумовлені його становищем у системі суспільних відносин, належністю до певної соціальної групи, взаємодією з іншими людьми та організаціями у різних сферах життя (робітник чи службовець, рядовий виконавець чи керівник, неодружений чи глава сім'ї, працездатний чи непрацездатний, безробітний тощо). Ці ознаки вказують на місце і значимість особи у соціумі, на

ролі, яким вона надає перевагу, на що спрямована її соціальна орієнтація.

Типовими ознаками осіб, які вчиняють злочини, є низька престижність їх соціальних ролей; відчуженість від навчальних або трудових колективів і разом з тим потяг до неформальних груп з антисуспільними проявами; завищені потреби, для задоволення яких доводиться порушувати закон. Зазначимо, що соціально-демографічні ознаки і ролі характеризують особу злочинця зовнішньо, не окреслюючи її внутрішнього змісту. Останній розкривається через морально-психологічні риси злочинця, які допомагають з'ясувати, чому особа вчинила злочин і яке її ставлення до цього.

Моральні ознаки особи показують її світогляд, духовність, погляди, переконання, ціннісні орієнтації. Злочинці відрізняються негативним або байдужим ставленням до виконання своїх громадських обов'язків, додержання правових норм, вибором незаконних засобів задоволення особистих потреб, егоїзмом, ігноруванням суспільних інтересів тощо.

Психологічні ознаки особи охоплюють особливості її інтелектуальних, емоційних і вольових рис. Інтелектуальні властивості охоплюють: рівень розумового розвитку, обсяг знань, життєвий досвід, широту або вузькість поглядів, зміст і різноманітність інтересів тощо. Кримінологічні дослідження показують, що більшість осіб, які вчинили злочини (зокрема, насильницькі), характеризується зниженим рівнем загальноосвітніх знань, вузьким світоглядом, а то й розумовою відсталістю і обмеженими здібностями до якоїсь суспільно корисної діяльності.

Емоційні якості особи характеризують урівноваженість і рухливість нервових процесів (вид темпераменту), ступінь емоційного збудження, силу та темп реагування на різні зовнішні подразники і ситуації тощо. Так, особам, які вчинили насильницькі злочини, притаманні нестриманість, необдуманість вчинків, агресивність, конфліктність, мінливість у ставленні до інших людей. Вольові властивості особи полягають у вмінні свідомо регулювати свою поведінку, здатності приймати і виконувати правильні рішення, досягати поставленої мети.

Слід зауважити, що певна частина злочинців володіє сильними вольовими якостями, але вони слугують для задоволення антисуспільних потреб та інтересів. Інші злочинці характеризуються слабовіллям, піддатливістю, неспроможністю протистояти негативним зовнішнім впливам.

Розглянуті нами ознаки особи злочинця перебувають у взаємозв'язку і взаємозалежності. Так, соціально-демографічні ознаки особи великою мірою визначають її соціальні ролі й разом з останніми є вирішальним фактором у формуванні моральних і психологічних рис особи. Низка ознак може носити альтернативний характер, тобто одночасно їх можна віднести до кількох груп (наприклад, громадянство, партійність).

Отже, комплексне вивчення особи злочинця не має обмежуватися встановленням якихось окремих ознак, які нерідко лише поверхово характеризують особу, а має проводитись з достатньою глибиною й у взаємодії. Це буде гарантією повнішого виявлення чинників генезису особи злочинця з метою застосування адекватних заходів для її корекції та недопущення вчинення злочинів у майбутньому.

3. Соціальне і біологічне в особі злочинця

У вивченні особи злочинця принциповим є питання про роль соціальних і біологічних факторів його злочинної поведінки. Ця проблема досліджується здавна і, на жаль, до кінця не вирішена. Одні кримінологи вважають первинним вчення про природу злочинів (біологічний напрям), інші – соціалізацію особи (соціальний напрям). А головне те, що різними кримінологами вона трактується по-різному.

Перші спроби пояснити поведінку злочинця з біологічних позицій були зроблені ще в другій половині ХІХ ст. в антропологічній теорії Ч. Ломброзо та його послідовників. Такі підходи мають місце й у сучасній зарубіжній кримінології. Великий резонанс серед радянських кримінологів у 1970-ті роки викликали публікації І. С. Ноя, який писав: «Незалежно від середовища людина може не стати ні злочинцем, ні героєм, якщо народиться з іншою програмою поведінки».

Пізніше В. П. Ємельянов дійшов висновку: «Лише певна сукупність економічних, ідеологічних, соціальних, біологічних

чинників дає реакцію, названу злочином. Причина злочинності – це синтез різноманітних явищ соціального і біологічного характеру». І. С. Ной і В. П. Ємельянов мали прихильників серед відомих генетиків: В. К. Ефроїмсона, Б. Л. Астаурова, Д. Н. Беляєва. Разом з тим генетик В. П. Дубинін вважає, що людина не одержує від народження готової соціальної програми, вона формується суспільною практикою під час індивідуального розвитку.

На противагу антропологічним поглядам у кримінології завжди переважав підхід, який заперечував біологізацію злочинної поведінки. Прибічники соціологічної школи вказували, що не можна пояснювати мінливе соціальне явище – злочинність – біологічними властивостями людини, у тому числі «злочинної людини».

На думку О. А. Герцензона, кримінологу немає потреби занурюватися в глибинну сутність особи, шукаючи біологічні джерела поведінки. У колективній монографії «Генетика, поведінка, відповідальність» відомі радянські кримінологи В. М. Кудрявцев та І. І. Карпець намагались обстоювати лише соціальну обумовленість злочинної поведінки. За конкретними злочинами ці вчені вбачали несприятливі умови соціального формування і життєдіяльності.

Нині проблема соціального і біологічного в особі злочинця теж вирішується по-різному. Так, Ю. М. Антонян наголошує на психофізіологічній характеристиці злочинців. У роботі «Жорстокість у нашому житті» він вказує, що жорстокість людини – вічна категорія. На нашу думку, і біологічні, і соціальні фактори беруть участь у детермінації злочинів. Невипадково в кримінальному процесі проводяться психологічні, судово-медичні, психіатричні експертизи і не дарма законодавець ввів поняття обмеженої осудності (ст. 20 КК України).

Позиція більшості сучасних кримінологів ґрунтується на тому, що злочинна поведінка у будь-якому суспільстві має соціальний характер і обумовленість. Пояснення її тільки чи переважно біологічними властивостями особи суперечить усій історії злочинності, та й боротьба з нею ведеться соціально-економічними, правовими та іншими засобами, а не

біологічними. Говорити про біологічні заходи впливу на сучасному рівні розвитку генетики не доводиться ще й тому, що ця наука не озброїла нас твердою можливістю коригувати поведінку людини. Хоча розшифрування її генетичного коду вселяє певні надії.

Біологічна структура людини склалася задовго до виникнення самого поняття злочину, і впродовж усього історичного розвитку не зазнала істотних змін, тоді як у соціальному плані людина змінюється значно швидше залежно від трансформації умов суспільного життя. Разом з тим, на наш погляд, від біологічних особливостей людини теж залежить, що вона засвоїть від середовища, в якому перебуває і розвивається. Тому біологічне виступає ніби підґрунтям у формуванні особи та її взаємин у системі суспільних відносин.

Підсумовуючи викладене, можна констатувати, що соціальне і біологічне в особі не виключають одне одного, а перебувають у тісному взаємозв'язку. Цілісність людини, яка поряд із соціальними якостями наділена природними силами живої істоти, ґрунтується на діалектичній взаємодії соціального і біологічного.

Ці загальнотеоретичні положення повністю стосуються і особи злочинця. Тому завданням кримінологічних досліджень є виявлення механізму взаємодії соціального і біологічного в особі злочинця, визначення її психофізіологічних властивостей, які беруть участь у детермінації актів злочинної поведінки.

4. Кримінологічна класифікація злочинців та їх типологія

Вивчення злочинців буде неповним і не результативним, якщо не систематизувати отримані про них дані за певними критеріями. Запобігання злочинності не може орієнтуватися лише на індивідуальну неповторність кожної особи, водночас вона повинна враховувати неоднорідність контингенту злочинців. Ця проблема розв'язується шляхом розподілу злочинців на окремі групи і типи, що досягається за допомогою класифікації та типології.

Під **класифікацією** розуміється розподіл осіб, які вчинили кримінальні правопорушення на певній території за певними

ознаками. У кримінології найчастіше використовують класифікацію осіб, які вчинили злочин, за такими ознаками:

а) за соціально-демографічними даними (стать, вік, місце проживання). У кримінально-правовій статистиці виділяють неповнолітніх з 14 до 18 років, осіб молодого віку (18–29 років), зрілого віку (30 років і старше);

б) за соціально-економічними показниками (освіта, професія, наявність чи відсутність роботи, матеріальне становище тощо);

в) за громадянством (громадяни України, іноземці та особи без громадянства);

г) за станом особи в момент скоєння злочину (алкогольне чи наркотичне сп'яніння, перебування у складі злочинної групи, в місцях позбавлення волі тощо).

Класифікація злочинців можлива й на інших підставах. Найпростішим є їх розподіл за видами скоєних злочинів: убивці, злодії, насильники, хулігани, грабіжники, шахраї, хабарники тощо. Цей розподіл ґрунтується на виді злочину і менше – на особливостях особи злочинця, для якої злочин є хоч і суттєвою, але не єдиною характеристикою. Очевидно, що подібна класифікація не може задовольнити кримінологів.

У кримінальному праві існує також розподіл злочинців залежно від ступеня їх суспільної небезпеки. Це особи, які вчинили особливо тяжкі, тяжкі, середньої або невеликої тяжкості злочини, а також особи, які раніше відбували покарання у вигляді позбавлення волі.

Як правило, проста класифікація не відображає усієї суті явищ, що досліджуються. Тому, крім таких, які враховують лише одну ознаку, використовують й складніші групування, що охоплюють одночасно дві-три ознаки. Так, у регіонах з'ясовується, якого саме віку і роду занять злочинці вчинили ті чи інші злочини.

У багатомірній класифікації можуть застосовуватися математичні методи, які дають можливість певним чином систематизувати контингент злочинців для їх ретельнішого вивчення, зокрема, виявлення напрямів змін у цьому контингенті, груп, що потребують першочергової профілактичної уваги, тощо. Однак з'ясування лише

статистичних показників ще не дає відповіді на питання, який характер зв'язків між різними ознаками цієї сукупності.

Типологія є розподілом злочинців на категорії за ознаками, які генетично пов'язані із злочинною поведінкою. У науковій літературі зазначається, що типологія дає вищий рівень пізнання. При цьому умовно виділяють ознаки-прояви й ознаки-причини, які забезпечують змістовний характер розподілу. В основі типології обов'язково лежать сутнісні ознаки явищ, що досліджуються.

У межах одного типу повинні бути однорідними ознаки-прояви й ознаки-причини, які мають відображати певні функціональні залежності та детермінаційні зв'язки. Так, вчинення крадіжок як ознака-прояв базується на ознаках-причинах – стійкій орієнтації особи на незаконні способи забезпечення свого добробуту, безкарності після вчинення попередніх злочинів, кримінальному досвіді тощо. Комплекс цих ознак вказує на тип професійного злочинця.

Для здійснення типології злочинців потрібно з'ясувати внутрішню сутність осіб, що групуються, їх глибинну антисуспільну спрямованість і цільову визначеність на певний вид злочинної діяльності. Тип злочинця виражає якісну однорідність суттєвих характеристик багатьох злочинців.

Кримінологічна типологія злочинців, як правило, будується на двох підставах: характері антисуспільної спрямованості особи і глибині та стійкості її асоціальності. Виходячи з першого критерію, злочинців можна виокремити у такі типи:

- з агресивно-зневажливим ставленням до людини та її найважливіших благ (життя, здоров'я, честі, гідності тощо);
- з корисливо-егоїстичною мотивацією, пов'язаною з ігноруванням принципу соціальної справедливості та чесної праці;
- з індивідуалістично-анархічним ставленням до різних соціальних інститутів, своїх громадських, службових, сімейних та інших обов'язків;
- з легковажно-байдужим ставленням до дотримання правил техніки безпеки, що проявляється у вчиненні необережних злочинів.

Серед злочинців можна виокремити і такі типи, як послідовно-криміногенний, ситуативно-криміногенний і ситуативний. Критерієм їх розмежування виступає характер взаємодії соціальної ситуації і особи (що тут переважає – ситуація чи особа).

Послідовно-криміногенний тип формується в мікросередовищі, де норми моралі і права систематично порушуються; злочин випливає зі звичного стилю поведінки й обумовлюється стійкими антисуспільними поглядами, установками й орієнтаціями суб'єкта. Як правило, ситуація, що сприяє скоєнню злочину, активно створюється самими особами. Їх кримінальна поведінка є автономною від зовнішніх обставин.

Ситуативно-криміногенний тип характеризується порушенням моральних норм і вчиненням правопорушень незлочинного характеру, формується і діє в суперечливому мікросередовищі; злочин великою мірою обумовлений несприятливою ситуацією. До злочину таку особу призводять його мікросередовище і весь попередній антисуспільний спосіб життя.

Ситуативний тип включає осіб, аморальні елементи у поведінці яких і в їх мікросередовищі якщо і є, то виражені слабо. Представниками цього типу злочин вчиняється під вирішальним впливом ситуації, що виникла не з їх вини. Водночас така особа (на відміну від випадкового злочинця) може виправдовувати в даних ситуаціях свою і чужу злочинну поведінку або не знати правомірних способів вирішення конфліктів. Так, серед цього типу розкрадачів переважно є люди, які беруть те, що «погано лежить».

Як бачимо, типологія фіксує не просто те, що найчастіше трапляється, а закономірне, що є логічним результатом соціального розвитку особи. Вона поглиблює наші знання про злочинців, що сприяє вирішенню як загальних завдань запобігання злочинності, так і підвищенню ефективності індивідуальної роботи з ними.

Узагальнюючи вищевикладене робимо висновок, що:

– комплексне вивчення особи злочинців не має обмежуватися встановленням якихось окремих ознак, які

нерідко лише поверхово характеризують особу, а має проводитись з достатньою глибиною й у взаємодії;

– соціальне і біологічне в особі не виключають одне одного, а перебувають у тісному взаємозв'язку;

– типологія є розподілом злочинців на категорії за ознаками, які генетично пов'язані зі злочинною поведінкою;

– кримінологічна типологія злочинців, як правило, будується на двох підставах: характері антисуспільної спрямованості особи і глибині та стійкості її асоціальності.

Завдання для самоконтролю

1. Дайте визначення особи злочинця в кримінології.
2. Перерахуйте ознаки, які впливають на формування особи злочинця.
3. Яка структура особи злочинця?
4. Що первісне: соціальне чи біологічне в особі злочинця?
5. Надайте класифікацію злочинців.
6. Як ви розумієте, що таке типологія злочинців?
7. Що таке ситуативний тип злочинця?
8. Як формується криміногенний тип злочинця?
9. Назвіть психологічні ознаки особи злочинця.

Розділ 5.

ДЕТЕРМІНАЦІЯ ЗЛОЧИННОСТІ. ПРИЧИНИ ТА УМОВИ КОНКРЕТНОГО ЗЛОЧИНУ

1. Поняття кримінологічної детермінації
2. Класифікація детермінантів злочинності
3. Причини та умови, що сприяють вчиненню злочину
4. Механізм злочинної поведінки в конкретній життєвій ситуації

1. Поняття кримінологічної детермінації

Проблема детермінації злочинності – центральна і чи не найскладніша з усіх у кримінологічній науці, її важливість обумовлюється тим, що в разі розкриття причин злочинності у сучасному суспільстві з'явиться можливість розробити та здійснити ефективні заходи її запобігання.

Детермінізм – це філософське вчення про універсальний діалектичний взаємозв'язок і взаємозумовленість предметів і явищ природи та суспільства, що утворюють цілісність навколишнього світу, забезпечують його зміни та розвиток.

Детермінація – поняття, що походить від слів «детермінант», «детермінувати». Латинське слово *determinare* означає «визначати», відповідно детермінант – «що визначає», «детермінувати» – «обумовлювати», «детермінація» – процес обумовлення.

Отже, дослідницькою матрицею пізнання детермінації злочинності є різноманітні явища, процеси, які відображаються свідомістю людини і становлять передумови для інших. Саме у такому значенні поняття «детермінація» використовується у науковій літературі. У кримінології цей термін є об'єднуючим для термінів «причини» та «умови».

Процес детермінації злочинності – складна взаємодія різноманітних форм зв'язків: не тільки причинних, а й функціональних, статистичних, зв'язків стану та інших. Причинність у кримінології визначають як «об'єктивно існуюче відношення між явищами, при якому одне чи декілька взаємодіючих явищ (причина) породжують інше явище (наслідок)», як «такий вид детермінації, який складається із

генетичного, продукуючого зв'язку одного явища (причини) з іншим (наслідком)», як «різновид, одну з форм детермінації, під якою розуміють будь-яку закономірну залежність між різними процесами та явищами».

Таке положення є досить суттєвим і для кримінології. Як наука вона намагається дати обґрунтовану відповідь не тільки на питання про причини індивідуальної злочинної поведінки, а й злочинності в цілому. Категорія причинності охоплює такі поняття: причина, умова, наслідок (результат), зв'язок між причиною та наслідком (умовою і причиною, умовою і наслідком), зворотний зв'язок між наслідком і причинами (умовами).

Причинний ланцюжок, який пояснює злочинну поведінку, є доволі складним й різноманітним, тому його можна зрозуміти лише використовуючи знання цілого ряду наук – філософії, психології, соціології, правознавства тощо.

Слід виділити три основні ланки в причинному ланцюжку, який призводить до протиправних вчинків. *Перша* охоплює те, що передує злочинному діянню, тобто період формування особистості злочинця та взаємодію її з конкретною життєвою ситуацією. *Друга* пов'язує причину і наслідок, є особистість злочинця з його волею та свідомістю. *Третя* (наслідок) включає розвиток причинного зв'язку від акту протиправної поведінки до появи злочинного результату. Такої точки зору дотримується і більшість авторів, які займались вивченням цього питання.

У 1960-х роках радянська кримінологія визначалася як «наука про стан, динаміку та причини злочинності, методи, шляхи та засоби її попередження...». Визначення тільки причини викликало критику. Професор М. О. Стручков писав, «що злочинність лише у головному, в основному обумовлена певними причинами. Між тим дія цих причин залежить від цілого ряду обставин...».

Пізніше у підручниках говорилося, що кримінологія вивчає причини й умови, які їй сприяють. Н. Ф. Кузнецова при цьому вказувала, що причини та умови поєднуються родовим поняттям «криміногенні детермінанти».

Одні вчені (їх переважна більшість) під причинами і умовами злочинів мають на увазі певні негативні обставини

суспільного життя. Інші дослідники (їх меншість) до причин злочинів відносять індивідуалістичні традиції, звички, інтереси й мотиви, де первинним елементом виступає мотивація вчинення злочинів. Деякі ж автори вважають, що злочин – це обов'язково результат складної взаємодії зовнішніх і внутрішніх факторів.

Зокрема, Н. І. Загородников припускає, що єдиної причини злочинності не існує, а є лише причини конкретних злочинів (насильницьких, майнових і т. д.), які в сукупності не утворюють єдиної причини, а так і залишаються причиною однієї групи злочинів і не мають прямого відношення до іншої. Більшість учених вирізняють як окрему групу причини й умови злочинності як соціального явища в цілому, їх іноді називають «загальними причинами».

Незважаючи на різноманіття злочинів, усі вони разом утворюють єдине негативне соціальне явище та обумовлені чимось одним. Ця єдина причина може бути складним явищем, із багатьма компонентами, які проявляються на різних рівнях суспільного життя.

Кримінологічна детермінація злочинної діяльності як один із видів соціальної детермінації є різновидом універсального зв'язку криміногенних явищ. Типологія детермінації злочинності може визначатись: 1) за формою – заснованою згідно зі ступенем (силою) залежності (жорсткою, як однозначний зв'язок; кореляційний зв'язок; імовірний зв'язок; розпливчатий зв'язок); 2) за часом – минулий, теперішній, майбутній; 3) за способом детермінації – динамічна, статистична, інформаційна та фізична; 4) за природою – матеріальна, ідеальна (цільова).

Отже, детермінація злочинності – це сукупність різних за природою негативних явищ об'єктивного і суб'єктивного характеру, які у своєму зв'язку обумовлюють злочинну поведінку особи у суспільстві.

2. Класифікація детермінантів злочинності

Запропонована класифікація детермінантів несе у собі умовний характер, але суттєво може вплинути на процес запобігання злочинності.

За механізмом впливу на злочинність їх поділяють на причини, умови, корелянти. Під причинами злочинності розуміються такі явища суспільного життя, які породжують злочинність, підтримують її існування, викликають її зростання або зниження.

Причини – це явища, що породжують злочинність як наслідок. Причини злочинності поділяють на об'єктивні та суб'єктивні.

Об'єктивні причини злочинності – це конкретні суперечності у суспільному бутті, в економічних і соціальних відносинах людей, труднощі та вади, що породжують антигромадську мотивацію і злочинну поведінку.

Суб'єктивні причини злочинності – це певні елементи соціальної психології, які виявляються у спотворених потребах, інтересах, цілях, мотивах, етичних цінностях і правосвідомості осіб, що вчиняють кримінальне правопорушення.

За внутрішньою структурою цей вид зв'язку може відобразитись як:

- а) бінарний (дволанковий) зв'язок причини і наслідку;
- б) причинний ланцюг, що означає послідовну змінність причинних ланок (зв'язків), де причини виступають попереду таких причин і є наслідками інших причин;
- в) причинна мережа («дерево причинності») як система явищ, які охоплюються єдиною динамічною структурою, де стан кожного з них прямо чи опосередковано обумовлений станом інших елементів цієї системи.

Умови злочинності – це явища, що не зумовлюють появи злочинності, але сприяють або перешкоджають її виникненню.

Вони поділяються на дві групи: умови, що сприяють виникненню (формуванню) причин; умови, які перешкоджають виникненню причин злочинності.

Об'єктивні умови злочинності – це недоліки в організації правового, матеріального, фінансового і технічного порядку, які підтримують, а іноді й активізують дію суб'єктивних і об'єктивних причин кримінального правопорушення.

Суб'єктивні умови злочинності – це демографічні та соціально-психологічні особливості населення (риса характеру, темперамент, вік, стать тощо).

Корелянти – їх зв'язок з наслідком – кореляція, під час якої синтезується: необхідність і випадковість, можливість і дійсність, причини та наслідки, визначеність і невизначеність, однозначність і неоднозначність. Існують також такі види детермінації, як *фундаментальна залежність* та *зв'язок станів*. Між ними можуть бути різні зв'язки: причинно-наслідкова, причинно-обумовлююча кореляція, функціональна залежність, зв'язок станів, структурно-системний та ін.

За змістом детермінанти злочинності поділяють на політичні, економічні, соціально-культурні, психологічні, моральні та ін.

За джерелами формування детермінанти злочинності розподіляють на антропологічні, які пов'язані з кодом генетики, і соціальні, набуті в процесі життєвого досвіду.

За структурою вирізняють детермінанти окремих видів злочинності (проти власності, у сфері економіки тощо).

За часом функціонування детермінанти злочинності впливають на формування особи злочинця.

Детермінанти злочинності перебувають у найбільш типових сферах суспільного життя *економічній, політичній та соціальній*:

– *економічна сфера* відіграє найважливішу роль у розвитку суспільства. Україна на день своєї незалежності була третьою за розвитком економічних відносин у світі. За 24 роки національне багатство країни перейшло до рук великих промислових груп, формування яких супроводжувалося злочинним шляхом: тонізацією, монополізацією, безробіттям, бідністю тощо;

– *політична сфера*, на жаль, не змогла забезпечити вироблення і здійснення єдиної державної політики щодо гарантування прав і свобод громадян. На думку В. М. Дрьоміна, показниками криміналізації влади є рівень моральності її представників і справедливості законів, що нею приймаються в інтересах суспільства;

– *соціальна сфера* – це результат кризових явищ в економіці та політиці. На жаль, життя більшості людей погіршилося, виникла соціальна напруга і радикальні настрої в соціумі. Все це знизило межу і міру законослухняності значної частини суспільства. Ослаблення з боку держави, громадських

інституцій механізму соціального контролю стало стимулятором масового відхилення громадян від моральних і правових норм.

Окремо слід звернути увагу на роль фонових явищ у детермінації злочинності. Традиційно кримінологи до фонових явищ відносять насильство в сім'ї, бідність, правовий нігілізм, психічні розлади, суїцидальну поведінку, пияцтво, наркотизм, проституцію, соціальний паразитизм, бродяжництво і безпритульність. Кожне із названих фонових явищ має спільні та відмінні риси. Однак для детермінації вони тісно пов'язані і перебувають у статистичній залежності.

Важливо усвідомити, що фонові явища злочинності дестабілізують систему суспільних відносин та санкціонують порушення кримінально-правових заборон у соціумі. Вони сприяють масовому порушенню вимог моралі та правових приписів.

Фонові явища поділяються на *загальні*, які унормовують відхилення особи від загальновизнаних норм моралі в суспільстві, підривають духовні її устої, полегшують становлення на шлях вчинення кримінального правопорушення; *спеціальні* виступають соціальною базою для поширення взаємозв'язаних видів злочинів і груп злочинів.

Отже, детермінанти злочинності класифікуються за видами, механізмом дії, формами, змістом, часом та іншими параметрами. Формування і дія детермінант злочинності залежать від антисоціальних потреб, інтересів, цілей і цінностей, системи поглядів, свідомості на соціальному, мікросоціальному, груповому та індивідуальному рівнях, а також конкретних соціальних відносин, дії правових систем і суспільних інститутів, економічних, політичних, ідеологічних та інших факторів, які складають ієрархічно-структуровану цілісність даної макросистеми і в сукупності утворюють причинний комплекс, який безпосередньо впливає на стан злочинності.

3. Причини та умови, що сприяють вчиненню злочину

Проблема вивчення причин та умов, що сприяють вчиненню злочину, є однією з першорядних у кримінології. Вона існує протягом тисячоліть, тобто значно раніше виникнення самої науки кримінології. Коли розглядається поняття

детермінант злочинності через спектр філософського вчення про причинність, то поряд із поняттям причини, яка викликає певний наслідок, неодмінно стоїть поняття умови, яка сама цього наслідку не викликає, але сприяє причині «виконати свою справу».

Терміни «причина» й «умова» застосовує законодавець. Вони використовуються і кримінологією, хоча поряд з ними існує таке поняття, як «детермінанти», яке охоплює обидва вказані терміни. В цьому немає нічого дивного, адже причини й умови – складові процесу детермінації, який, крім них, містить ще наслідок.

Понад те, відштовхуючись від філософської суті цих понять, слід зауважити, що в кримінології між ними важко провести чітке розмежування. Так, відсутність потрібного досвіду і кваліфікованих фахівців, які б змогли організувати на високому рівні процес роздержавлення майна в Україні, були умовами злочинних проявів під час приватизації. Але вони могли бути водночас і причинами цих проявів, штовхнувши певних осіб на злочини.

Отже, **причини** – це ті чинники, які породжують злочинність як свій наслідок. Що ж до умов, то вони безпосередньо не породжують злочинність, але «відкривають шлях» для дії причин, полегшують настання суспільно небезпечних наслідків. Умовами виступають всілякі недоліки в управлінській та організаційній діяльності різних галузей господарства і державного апарату.

Отже, причиною, яка наближує особу до вчинення кримінального правопорушення, є його кримінальна мотивація. Тобто саме вона виступає ланцюжком у процесі детермінації злочинів і відображає об'єктивні суперечності, які існують у суспільстві.

Таким чином, злочинність як соціально-правове явище не тотожне окремому її прояву за всіма ознаками. Вона інтегрує головне, властиве окремим діям, виводячи на вищий рівень загальні характеристики усієї сукупності вчинених на певній території, за певний період часу кримінальних правопорушень.

Для вчинення злочину недостатньо існування тільки його причини. Наскільки доведено кримінологічною наукою, мотив

на вчинення злочину створює підґрунтя діяти через зовнішню умову. Зовнішні умови, що сприяють вчиненню злочину, поділяють на дві групи: 1) умови формування кримінальної мотивації особи; 2) умови реалізації мотивів і рішення про вчинення злочину.

Серед умов, які формують кримінальну мотивацію особи, можна виділити інститути соціалізації: сім'ю, школу, трудовий колектив, найближче оточення, групи за інтересами тощо.

До умов реалізації мотивів і рішення про вчинення злочину належать сприятливі зовнішні обставини, що спрощують виконання задуму та досягнення бажаного результату. Серед таких умов ми виділяємо: відсутність технічних засобів охорони підприємств, установ і організацій; недостатність засобів охорони громадського порядку; психологічна і моральна неготовність людей бути учасниками запобігання злочинності.

4. Механізм злочинної поведінки в конкретній життєвій ситуації

Розглядаючи злочинну поведінку в конкретній життєвій ситуації, варто зазначити, що поняття механізму злочинної поведінки у кримінологічній науці перебуває у науковому пошуку. Як зауважують вітчизняні вчені О. М. Бандурка і О. М. Литвинов, поняття «механізм» відіграє в житті людини досить важливу роль. Воно застосовується майже в усіх сферах життєдіяльності суспільства, але здебільшого у царині суспільних наук, де, як правило, пов'язується із здійсненням певного явища, процесу, з реалізацією відносин.

Унаслідок цього механізм злочинної поведінки є самостійною категорією кримінології і характеризується здійсненням заходів у будь-якій сфері людської діяльності, а тому кожен з нас у процесі соціалізації потрапляє у безліч ситуацій, які змінюють або мотивують нашу поведінку, створюють умови пошуку виходу з неї. З одного боку, такі ситуації слід розглядати як збіг обставин життя, а з другого, вони можуть створюватися за бажанням і волею окремих людей.

Таким чином, кожен життєву ситуацію слід розглядати з об'єктивної та суб'єктивної сторін. Об'єктивна сторона характеризується подіями, що відбуваються в реальності, а

суб'єктивна залежить від того, наскільки така ситуація важлива для людини з погляду її інтересів та життєвих планів.

У кримінологічній науці *конкретну життєву ситуацію* вчені розглядають як подію чи певні обставини, які породжують поведінку людини безпосередньо перед вчиненням злочину і впливають на мотивацію прийняття відповідного рішення діяти на власний розсуд.

Понад те, кожна життєва ситуація має об'єктивний зміст (вона визначається подіями, що відбуваються в реальності з людиною) та суб'єктивний, який залежить від того, наскільки ситуація важлива для людини з погляду на її життєві плани і цілі).

Хоча, як показує практика діяльності правоохоронних органів, об'єктивний і суб'єктивний зміст життєвої ситуації не завжди збігається. Передусім це проявляється в сучасних умовах нашого з вами життя. Військовослужбовець, який повернувся з війни, вчиняє вбивство людини тільки тому, що йому було зроблено зауваження. Психологи називають такі дії військовослужбовця синдромом війни на Донбасі.

Не вдаючись у дискусію з цього приводу, важливо зазначити, що зазвичай людина чинить неправомірні дії відповідно не до ситуації в її об'єктивному розумінні, а до свого уявлення про неї. Тому часто саме ситуація є для неї приводом до вчинення злочину, хоча насправді вона не містить жодних провокуючих моментів.

Таким чином, поведінку людини не можна розглядати ізольовано від ситуації, що має велике значення насамперед у профілактичному плані. Невипадково В. К. Звірбуль назвав кримінальну ситуацію «своєрідним «спусковим механізмом» до вчинення злочину», ймовірність «спрацьовування» якого значною мірою залежить від того, яка група чинників визначає «особу» певної ситуації, переважає в ній». У випадку негативного «тиску» ситуації виникає потреба спрямувати профілактичні зусилля на усунення можливого повторення.

Варто наголосити, що конкретна життєва ситуація може бути в різних ланках механізму злочинної поведінки та відігравати важливу роль. З одного боку, вона є джерелом мотивації злочинної поведінки, з другого – є проблемою для

особи, тому що останній треба вирішувати її або законним, або незаконним способом.

Водночас конкретна життєва ситуація може означати створення можливостей для задоволення мотивів поведінки і досягнення певних цілей. Для законослухняної людини конкретна життєва ситуація підказує законний шлях її вирішення, хоча за певних обставин у людини може і не бути законних можливостей, здебільшого коли вона живе у кризовий час. Бізнесмен бажає вести законний бізнес, але держава обмежила його своїми перепонами. Тоді він досягає своєї мети, порушуючи норми діючого законодавства в цій сфері. Але в житті він законослухняний громадянин.

Конкретну життєву ситуація вчені-кримінологи класифікують за трьома критеріями:

- 1) вибір варіанта поведінки;
- 2) зміст і характер впливу на діючого суб'єкта;
- 3) сприяння прийняттю рішення про злочинне посягання.

Перший критерій характеризується ситуаціями, які створює злочинець самостійно з метою власного збагачення або які утворені надзвичайними подіями, стихійними лихами, повеннями, пожежею, що сприяють вчиненню злочинів.

У злочинця виникає думка про використання незаконних можливостей для досягнення наміченої мети. Такі ситуації найчастіше використовують професійні злочинці, організовані злочинні групи чи злочинні організації.

Другий критерій – криміногенні та некриміногенні ситуації. Криміногенні позитивно впливають на мотивацію злочинця вчинити злочин. Вони можуть бути проблемні та конфліктні.

Проблемна ситуація – це сукупність обставин, що вимагають негайного прийняття рішення. Ви позичили певну суму грошей сусіду? Ви вже створили собі проблемну ситуацію. Тому що сусід неспроможний повернути своєчасно вам ці гроші. З метою покращити матеріальне становище сім'ї дружина надає іншим чоловікам сексуальні послуги. Таким чином, у неї швидко з'являються гроші. Сварка на роботі з начальником – у результаті звільнення. Іншу роботу знайти складно.

Конфліктна ситуація – це найнебезпечніший вид криміногенної ситуації, тому що вона проявляється в найбільш різкій формі. Наприклад, сварка в родині призводить до образ і насильства над особистістю. За даними кримінологів, саме конфлікт, на жаль, лежить в основі вмісних вбивств, заподіяння тяжких тілесних ушкоджень, вчинення хуліганства тощо.

Третій критерій полегшує досягнення особою наміченої цілі або ж викликає мотив вчинити злочин саме зараз. Наприклад, майно безконтрольне, панує безгосподарність, немає охорони і сигналізації. Створені всі умови для вчинення кримінального правопорушення.

Таким чином, безпосереднім джерелом вчинення особою кримінального правопорушення є взаємодія конкретної життєвої ситуації та властивостей поведінки особи. Саме в цьому криється механізм злочинної поведінки особи в конкретній життєвій ситуації. Понад те, саме поведінка особи є тим «спусковим механізмом», коли вона свідомо приймає рішення вчинити кримінальне правопорушення. Наприклад, водій сідає за кермо автомобіля в нетверезому стані, чиновник вимагає хабара тощо. Хіба вони не усвідомлюють, що вчиняють кримінальне правопорушення?

На жаль, проведені дослідження у сфері запобігання злочинності показують, що при вчиненні злочинів конкретна життєва ситуація виконує роль умови, яка не перешкоджає реалізації злочинного наміру, а сприяє його виникненню.

Узагальнюючи вищевикладене, робимо висновок, що:

– детермінанти злочинності перебувають у найбільш типових сферах суспільного життя *економічній, політичній та соціальній сферах*;

– причини злочинності – це чинники, які породжують злочинність як наслідок. Що ж до умов, то вони безпосередньо не породжують злочинність, але «відкривають шлях» для дії причин, полегшують настання суспільно небезпечних наслідків;

– конкретна життєва ситуація – це вибір варіанта поведінки людини, характер її впливу на діючого суб'єкта та сприяння прийняттю рішення про злочинне посягання.

Завдання для самоконтролю

1. Сформулюйте поняття кримінологічної детермінації.
2. Надайте класифікацію детермінантів злочинності.
3. Дайте визначення причини вчинення злочину.
4. Перерахуйте умови, що сприяють вчиненню злочину.
5. Як ви розумієте, що таке конкретна життєва ситуація?
6. Роль класифікації конкретної життєвої ситуація у вчиненні злочину.
7. Перерахуйте критерії конкретної життєвої ситуації.

Розділ 6. КРИМІНОЛОГІЧНА ВІКТИМОЛОГІЯ

1. Поняття і предмет кримінологічної віктимології
2. Місце жертви злочину в кримінологічній віктимології
3. Віктимність і віктимна поведінка у механізмі вчинення злочину
4. Віктимологічне запобігання злочинам

1. Поняття і предмет кримінологічної віктимології

У наукових колах серед кримінологів вважається, що віктимологія як «вчення про жертву злочину» виникла у другій половині ХХ століття внаслідок реалізації зарубіжними вченими ідеї вивчення жертв злочинців.

Зокрема, німецький вчений Ганс фон Гентінг (1941 р.) у своїх дослідженнях звернув увагу на те, що жертва злочину виступає активним суб'єктом формування злочинної мотивації, бере участь, а іноді й ініціює вчинення злочину проти себе. Отже, позиція вченого про те, що існує зв'язок між злочинцем і жертвою, а також обмін їх ролями в процесі вчинення злочину, сьогодні є актуальною і мало дослідженою проблемою.

Заслуговує на увагу позиція вченого-кримінолога Бенджаміна Мендельсона, який у 1947 році не тільки ввів до науково обігу термін «віктимологія», а й створив підґрунтя для утворення нової галузі знань про жертву злочину. В подальшому вчений запропонував створити клінічну або практичну віктимологію, що має вивчати жертв не лише злочинів, а й природних і надприродних явищ.

Таким чином, віктимологія спочатку сформувалася у самостійний науково-прикладний напрям саме в межах кримінологічної науки. Сьогодні предмет віктимології вчені розглядають і в широкому сенсі – як науку про безпечність життєдіяльності людини, й у вузькому – це потерпілий (жертва) від злочину.

Не вдаючись у наукову дискусію з цього приводу, все-таки слід зауважити, що ми підтримуємо думку вчених-кримінологів, які вважають предметом віктимології «вчення про жертву злочину». Отже, жертвою злочину є людина, яка зазнала

фізичної, моральної або майнової шкоди від злочину і потребує від держави спеціального захисту.

На жаль, і дотепер у кримінологічній науці невирішеним залишається питання, що є первинним для держави – захист жертви від злочину і поновлення її у правах чи відплата злочинцю за нанесену ним шкоду вчиненим злочином.

Враховуючи той факт, що злочинність в Україні зростає, криміногенна ситуація погіршується, відбувається девальвація моральних цінностей, з'являються правовий нігілізм, безробіття, корупція в середовищі влади, на порядок денний постає питання розвитку кримінологічної віктимології, наукове напрацювання якої означає потребу вивчення, зокрема:

- імовірності стати жертвою злочину;
- віктимогенних факторів (детермінант), які сприяють вчиненню злочину;
- поведінки жертви у конкретній життєвій ситуації;
- зниження ризику стати жертвою злочину;
- уміння відшкодувати жертві шкоду, заподіяну злочином тощо.

Таким чином, *предметом кримінологічної віктимології* слід вважати: особу і поведінку жертви злочинних посягань, закономірності відносин між злочинцем та жертвою до вчинення злочину, віктимогенні чинники, які на генетичному рівні впливають на жертву злочину, віктимологічну характеристику жертв різних видів злочинів, віктимологічне запобігання стати жертвою злочину.

Отже, кримінологічна віктимологія – це система знань про жертву злочинів, закономірності та чинники їх поведінки, типові ситуації, що призводять до злочинних посягань, а також заходи віктимологічного запобігання.

2. Місце жертви злочину в кримінологічній віктимології

Для розкриття цього питання зосередимо увагу на базовому понятті кримінологічної віктимології «жертва злочину». Однак нам не слід забувати, що в кримінологічній науці вчені вживають також поняття «потерпілий від кримінального правопорушення». І якщо в кримінологічній науці їх можна вважати синонімами, то в інших юридичних науках, зокрема,

кримінально-процесуальній, в поняття «потерпілий» вкладається дещо інше значення.

Не вдаючись у дискусію, звернемося до науки психології, серед її прихильників, зокрема, В. Е. Христенко, вивчаючи психологію жертви злочину, стверджує, що поняття потерпілий – це термін, встановлений законом, а жертва злочину не завжди може отримати статус «потерпілого, хоча фактично є ним.

Отже, у віктимологічному плані, розглядаючи потерпілого як безпосередню жертву злочину, кримінологічна віктимологія виправдовує використання таких понять і вважає їх різновидами жертви. Щодо класифікації жертв злочину слід звернути увагу на їх розподіл у кримінологічній науці. Так, за характером поведінки вони можуть бути агресивними (тобто такими, що ініціюють конфлікти, вдаються до образ, насильства тощо). Таким чином, теорія ролей дає ключ до розуміння багатьох проблем, що вирішуються у кримінологічній віктимології.

Засновник кримінологічної віктимології Д. В. Ривман запропонував таку класифікацію жертв злочину. *Потенційні жертви* (це жертви, щодо яких спричинення шкоди не відбулося). *Реальні жертви* (які зазнали шкоди). *Латентні жертви* (ті, які залишилися поза обліком статистики). Ця класифікація, на нашу думку, дозволяє виявити та дослідити взаємозв'язок окремих видів злочинів і конкретних видів жертв, виокремити фігурантів латентних жертв злочинності.

Цікавою, на нашу думку, є класифікація, запропонована В. І. Полубинським, який вважає, що поняття «жертва» охоплює дві групи осіб. До першої він відносить осіб, які визнані законом потерпілими, до другої – осіб, не визнаних законом в установленому порядку як таких.

Слід також звернути увагу на розгляд місця жертви злочину в кримінологічній віктимології вітчизняною дослідницею О. Ю. Юрченко, яка пропонує аналізувати їх як: байдужі жертви; інверсійні жертви; провокуючі жертви.

Серед категорії жертви злочину вчені кримінологи виділяють загальносоціальні, правові та кримінологічні виміри. З позиції *загальносоціального виміру* жертва – це виключно фізична особа, яка внаслідок злочинного посягання вчиненого відносно неї зазнала або не зазнала тієї чи іншої шкоди.

Жертва у правовому вимірі набуває свого статусу внаслідок злочинного посягання на неї з боку злочинця, і таке посягання спричинило моральну, фізичну або майнову шкоду. Дискусійною є проблема, кого слід відносити до жертви (потерпілого) від злочину.

З цього приводу цікавою є позиція вітчизняного кримінолога В. О. Тулякова, який пише, що уявляється не лише не науковим, а й просто аморальним виключати «рикошетних жертв» і суб'єктів злочинів без жертв із сукупності об'єктів, що охоплюються поняттям «жертва злочину», за тими підставами, що перші тільки опосередковано пов'язані зі злочином, а інші самі своєю поведінкою створили несприятливі наслідки, що призвели до кримінального результату.

Підтримуючи позицію В. О. Тулякова, вітчизняний вчений В. В. Голіна наголошує на тому, що рикошетні жертви відчувають такі самі страждання і виявляють такі самі симптоми психологічних ускладнень, як і первинні жертви. Наприклад, члени сімей жертв вбивств, партнери і подружжя згвалтованих жінок, батьки пограбованих підлітків, родичі потерпілих від крадіжок та інших злочинів описують подібні психологічні симптоми від непрямой віктимності так само, як і прямі жертви.

Щодо *жертви у кримінологічному виміру*, то сьогодні вчені-кримінологи розглядають її з трьох позицій: 1) жертвою злочину може бути тільки фізична особа; 2) жертвою злочину може бути тільки той, хто постраждав від злочинних діянь; 3) жертвою злочину може бути і особи, незалежно від визнання їх кримінально-процесуальним законом як потерпілих.

Отже, незважаючи на різноманітність підходів до вивчення місця жертви злочину в кримінологічній віктимології, варто зазначити, що вони, по-перше, не суперечать один одному, а по-друге, навпаки, доповнюють один одного з різних сторін, характеризуючи цей складний кримінологічний феномен.

3. Віктимність і віктимна поведінка у механізмі вчинення злочину

Віктимність у кримінологічній науці визначається як підвищена здатність особи через моральні та фізичні властивості стати за певних обставин жертвою злочину.

Однак, як вважають вчені, віктимність характерна не для кожної людини, а тому її поведінка в конкретній життєвій ситуації жодним чином не впливає на формування злочинного посягання. Це означає, що жертвою злочину може бути будь-хто. От чому, за дослідженням Пенітенціарної школи «Інтелект», більшість людей опиняються у ролі жертви не через індивідуальну віктимність, а через певні обставини, які призвели її до цього.

Віктимність визначається як можливість особи стати жертвою злочину в ситуації, коли такі наслідки могли б і не настати, якби жертва виявила здоровий глузд, обережність та обачність у вирішенні тих чи інших проблем. Віктимність, на думку О. М. Джужи, це здатність людини ставати жертвою злочину, що безпосередньо пов'язана з будь-якими особливостями особи та поведінки самого потерпілого або виниклими на цій основі специфічними взаєминами зі злочинцем.

Вважається, що віктимність має дві складові, з одного боку, її пов'язують з проблемами соціалізації особи (професійна або рольова віктимність), а з другого – біологічне (природне) походження віктимності, пов'язане з фізіологічними особливостями, патологічним станом психіки особи, що суттєво підвищує її уразливість перед злочинним посяганням. У кримінологічній віктимології існує три види віктимності: індивідуальна, групова і масова. Коротко охарактеризуємо кожний вид.

Найбільш поширеною вважається **індивідуальна віктимність**, що передбачає сукупність фізіологічних, психічних і соціальних ознак, які створюють певні умови і мотивують особу наражатися на небезпеку стати жертвою злочину.

Отже, особа своїми діями і власною поведінкою стає об'єктом злочинного посягання. За загальним правилом індивідуальна віктимність формується до вчинення злочину, а утворюється під час виникнення конкретної життєвої ситуації. Деякі вчені вважають, що момент її виникнення та реалізація злочинного посягання можуть збігатися.

Варто мати на увазі, що віктимна ситуація виникає як результат взаємозв'язку між злочинцем і жертвою. От чому ситуаційна складова віктимності передбачає сукупність об'єктивних обставин, які підсилюють її суб'єктивні риси та ознаки. Утім злочинна складова віктимності показує, що у жертви завжди є вибір: чинити опір, кликати по допомогу, не провокувати злочинця тощо.

Групова віктимність характеризується проявами окремої категорії людей за певних обставин наражатися на небезпеку заподіяння злочинної шкоди. Наприклад, жертвою шахраїв може стати кожен, але найчастіше це люди похилого віку. Жертвами насильства в сім'ї є дружина і діти. Серед жертв згвалтувань лідирують жінки молодого віку.

Масова віктимність формується на державному рівні та поширюється у різних сферах суспільного життя, зокрема, криміналізацією нових суспільно небезпечних діянь (тероризм, корупція), великою частиною латентних злочинів і їх жертв, загальним станом людини у соціумі та захищеності її прав у державі. Спроба державних інституцій упередити зростання негативних наслідків злочинності в країні шляхом проведення загальносоціальних, спеціально-кримінологічних та індивідуально-профілактичних заходів з метою подолання масової віктимності населення поки що істотних результатів не принесла.

Отже, завершуючи дискусію щодо розуміння віктимності, ми доходимо висновку, що *віктимність особи* – це сукупність уроджених або соціально набутих нею властивостей чи життєвих обставин, які привертають увагу злочинця та формують у нього злочинний намір вчинити злочин саме відносно цієї особи.

Щодо визначення віктимної поведінки жертви, її слід розглядати як дії або вчинки особи в конкретних життєвих ситуаціях. Саме віктимна поведінка особи впливає на мотивацію та рішення злочинця вибрати саме її жертвою свого злочинного посягання. От чому віктимна поведінка особи в конкретних життєвих ситуаціях відіграє неоднакову роль у механізмі злочинного посягання. З одного боку, вона може викликати мотив злочину, вчинення якого взагалі не планувалося, з другого

– створює умови, які полегшують досягнення мети злочинного посягання.

У кримінологічній віктимології можна знайти різні види класифікації віктимної поведінки особи, проте якщо їх узагальнити, то за змістом вирізняють: провокуючу, легковажну, неправомірну та суспільно корисну.

Зокрема, провокуюча віктимна поведінка, своєю чергою, поділяється на пасивну або активну; легковажна поведінка полягає в надмірній довірливості стороннім людям, щодо неправомірної поведінки вона виражається у порушенні закону; суспільно корисна поведінка пов'язана з виконанням службових, громадських і професійних обов'язків.

4. Віктимологічне запобігання злочинам

Здійснення комплексних заходів запобігання злочинності взагалі не можливе, якщо не брати до уваги заходи віктимологічного запобігання. Це твердження пояснюється тим, що таке запобігання здійснюється на тих самих рівнях, що і запобігання злочинності, а саме:

- загальносоціальне віктимологічне запобігання;
- спеціальне віктимологічне запобігання;
- індивідуальне віктимологічне запобігання.

Коротко охарактеризуємо кожен із названих рівнів віктимологічного запобігання.

Загальносоціальне віктимологічне запобігання передбачає заходи щодо зниження віктимологічного потенціалу суспільства, виявлення та обмеження дії детермінант масової віктимізації. Особливої уваги з боку держави потребують особи, звільнені з місць позбавлення волі, бездомні та безпритульні громадяни, бродяги і жебраки, саме вони сьогодні є резервом як злочинців, так і жертв.

Серед заходів *загальносоціального віктимологічного запобігання* слід виділити: формування та реалізація державної політики у цій сфері; здійснення культурної, просвітницької та виховної роботи серед молоді, формування у суспільстві правослужняної поведінки, подолання стихійної урбанізації, навчання населення правилам безпечної поведінки, розроблення інформаційних буклетів про те, як не стати жертвою шахраїв,

випуск спеціальних плакатів, запровадження на телебаченні віктимологічних передач тощо.

Спеціальне віктимологічне запобігання передбачає заходи зниження рівня віктимності найбільш вразливих соціальних груп (пенсіонерів, неповнолітніх, молоді). Серед таких заходів слід виділити: прийняття відповідних законодавчих актів, навчання потенційних жертв засобам нейтралізації конфліктів, створення реабілітаційних центрів для тих, хто постраждав унаслідок заподіяння фізичної, моральної або майнової шкоди, профілактичні бесіди, використання телефонів довіри, гарячої лінії тощо.

Індивідуальне віктимологічне запобігання спрямоване на конкретну особу з підвищеним рівнем віктимності з метою недопущення стосовно неї злочинного посягання. Індивідуальне віктимологічне запобігання охоплює заходи тільки відносно тих осіб, які потенційно на підставі їх характеристик, соціального статусу ставлять у небезпеку своє життя, здоров'я, честь, гідність, статеву недоторканість, майнові цінності. Серед таких заходів слід виділити: особисту, майнову безпеку людини, створення державної профілактичної програми стосовно конкретних віктимних осіб тощо. Водночас слід пам'ятати, що заходи індивідуального віктимологічного запобігання мають місце тоді, коли на це є добровільна згода потенційних жертв чи на їхнє прохання.

Щодо методів віктимологічного запобігання кримінологи виділяють: переконання, надання допомоги, застереження, забезпечення особистої та майнової безпеки, нейтралізація небезпечних віктимологічних ситуацій тощо.

Таким чином, віктимологічне запобігання слід розглядати як фактор зменшення кількості жертв злочину та убезпечення людей, які мають схильність наражатися на небезпеку злочинних посягань.

Узагальнюючи вищевикладене, робимо висновок, що:

– віктимологію як галузь кримінологічних знань про жертву злочину слід розглядати як криміногенний фактор, що великою мірою сприяє виникненню злочинного наміру у злочинця щодо вчинення злочину;

– жертвами злочину здебільшого люди, які нехтують правилами власної безпеки, стають заручниками своєї поведінки;

– жертва злочину у віктимологічній науці описується шляхом таких дефініцій, як жертва, віктимність, віктимна поведінка, віктимізація, віктимогенні фактори, віктимогенна конкретна життєва ситуація, віктимологічне запобігання;

– ми поділяємо позицію вчених, які вважають, що сьогодні актуальним стає широкомасштабне державне віктимологічне виховання населення країни.

Завдання для самоконтролю

1. Дайте визначення, що таке кримінологічна віктимологія.
2. Яку класифікацію жертв злочину ви знаєте?
3. Назвіть три види віктимності.
4. Охарактеризуйте загальносоціальне віктимологічне запобігання.
5. Які заходи передбачає спеціальне віктимологічне запобігання?
6. Визначте окремі категорії жертв злочинів.
7. Що передбачає психологія жертв злочинних посягань?
8. Визначтеся з ризиками, які пов'язані з жертвою злочинних посягань.
9. У чому полягає сутність віктимології як науки про жертву злочину?

Розділ 7.

КРИМІНОЛОГІЧНА ТЕОРІЯ ЗАПОБІГАННЯ ЗЛОЧИННОСТІ

1. Поняття та зміст запобігання злочинності
2. Система, форми, напрями, методи та суб'єкти запобігання злочинності
3. Прогнозування та планування запобігання злочинності
4. Завдання, функції та принципи запобіжної діяльності

1. Поняття та зміст запобігання злочинності

Сьогодні запобігання злочинності розуміється як предметно існуюча система соціального регулювання, що охоплює спеціалізовані органи і формування громадськості, які на підставі застосування досягнень науки намагаються забезпечити виконання діючих законів.

Запобігання злочинності спрямоване на перешкоджання здійсненню злочинного наміру конкретної особи до початку посягання на стадіях виявлення, наміру або готування до злочину. *Припинення* направлене на злочинну діяльність, що вже розпочалася та має за мету забезпечити ненастання її шкідливих наслідків.

Запобігання злочинності – це найгуманніший засіб підтримки правопорядку, забезпечення безпеки охоронюваних правом цінностей. Здійснення цієї діяльності, поряд із захистом суспільства від злочинних посягань, уберігає також нестійких громадян від подальшого морального падіння, не даючи їм стати злочинцями, і тим самим позбавляє їх від кримінального покарання.

Водночас практика запобігання злочинності показує, що для справжнього її запобігання потрібно створити таку державну систему дій, яка спроможна протидіяти антисуспільним явищам та їх детермінантам і тим самим закласти фундамент зниження рівня злочинності й усунення її криміногенних факторів.

Отже, запобігання злочинності слід розглядати як соціально-правовий процес, що обмежує або ліквідує чинники, які детермінують злочинність. У найбільш загальному вигляді запобігання злочинності забезпечується сукупністю заходів, що

здійснюються державними органами та громадськими організаціями, спрямованими на удосконалення суспільних відносин і поліпшення життя народу.

У зв'язку з цим визначення предмета запобігання злочинності як наукової дисципліни зводиться до того, щоб встановити його співвідношення з предметом кримінології. Є дві точки зору на цю проблему. Низка авторів, погляди яких найпоширеніші, вважає, що теорія запобігання злочинності є складовою кримінології. Інші стверджують, що теорія запобігання злочинності вже «відокремилася» від кримінології, оскільки багато її проблем не вкладається у межі предмета кримінології.

Ми вважаємо, що запобігання злочинності як наукова дисципліна спирається на теоретичні положення кримінології і широко ними користується, але не зводиться тільки до них. Ця частина кримінології має більш прикладний характер.

Предметом теорії запобігання злочинності є: 1) поняття запобіжної діяльності; 2) її види, форми, рівні; 3) суб'єкти й об'єкти цієї діяльності; 4) організаційні та правові основи; 5) тактика і методика здійснення запобіжних заходів; 6) особливості запобігання окремих видів злочинів. Усі ці елементи тісно пов'язані між собою, обумовлюють один одного і, відповідно, зміст навчального курсу виступає не як механічна сукупність знань, а як їх система.

Щодо визначення понятійного апарату теорії запобігання у науковій літературі та законодавчих актах використовують такі терміни, як «попередження», «профілактика», «запобігання», «превенція». Чимало вчених вкладають у ці поняття неоднаковий зміст, виходячи з різних рівнів, напрямів та видів запобіжної діяльності.

На наш погляд, всі ці слова є взаємозамінними синонімами. Тому заходи рівнозначно можуть бути або попереджувальними, або профілактичними, або запобіжними, або превентивними. Так само діяльність однаково може бути або попереджувальною, або профілактичною, або запобіжною, або превентивною. Все це одне й те саме. В основу ж розмежування запобіжної діяльності за рівнями, напрямами, видами має бути покладено аналіз її

змісту, а не вживання в одних випадках терміна «попередження», а в інших «профілактика».

Термін «запобігання», на нашу думку, є найбільш прийнятним для окреслення зазначеного виду діяльності, тому що, з одного боку, відводить завчасно від чогось, а з другого – ліквідує явище, яке вже існує чи почалось.

Отже, під **запобіганням злочинності** слід розуміти особливий вид соціального управління, який покликаний забезпечити безпеку суспільних відносин з метою усунення негативних явищ і процесів, що породжують злочинність, шляхом розроблення та здійснення суб'єктами запобігання спеціальних запобіжних заходів.

2. Система, форми, напрями, методи та суб'єкти запобігання злочинності

Суспільство – складний соціальний організм, кожна сфера якого складається з відносно самостійних суспільних відносин, зв'язків, процесів. Тому запобігання як система має власну «добірку» компонентів (підсистем). Понад те, запобігання злочинності є складною, багаторівневою системою державних органів і громадських організацій, які здійснюють антикриміногенний вплив на соціальні об'єкти з метою недопущення порушень кримінально-правових норм і усунення (нейтралізації) чинників, що їх детермінують.

Запобігання злочинності має свої форми, напрями, методи і суб'єктів здійснення. Під **формами** запобігання злочинності розуміється науково обґрунтована система найбільш доцільних засобів вирішення завдань запобігання злочинності. Таким чином, запобігання злочинності здійснюється у таких *формах*:

а) обговорення питань запобігання злочинності у трудових колективах; участь у перспективному і поточному плануванні запобіжної діяльності із затвердженням її завдань у колективних договорах; взаємодія з правоохоронними органами, що передбачено у нормативних і методичних документах;

б) застосування заходів громадського впливу щодо осіб з асоціальною спрямованістю, аби не допустити їх подальшої деградації та забезпечити корекцію поведінки;

в) індивідуальні і групові бесіди, обговорення поведінки на зборах трудового колективу, призначення куратора, наставника тощо;

г) запровадження громадського контролю за дотриманням правових норм у сфері побуту, довілля, боротьба з пияцтвом, наркоманією тощо;

д) проведення рейдів, патрулювання у громадських місцях з метою зміцнення правопорядку.

Серед основних *напрямів* запобігання злочинності слід виділити:

– участь у забезпеченні громадського порядку, охороні державної та приватної власності, конституційних прав і свобод громадян, перекриття каналів незаконного збагачення;

– запобігання різних злочинних проявів, особливе місце серед яких посідають організована, професійна та рецидивна злочинність як найбільш небезпечні її види;

– запобігання пияцтву, наркоманії, проституції, поширенню вірусу СНІДу, які не лише згубно впливають на здоров'я і моральний стан людей, завдають великих матеріальних збитків суспільству, а й штовхають індивідів на скоєння злочинів;

– запобігання злочинності серед неповнолітніх, передусім крадіжок, грабежів, розбоїв, згвалтування, убивств, хуліганства, угону транспортних засобів. Неповнолітні злочинці дають максимальний, порівняно з іншими категоріями засуджених, відсоток рецидиву, формуючи тим самим тенденцію до його зростання на багато років уперед;

– запобігання злочинності у сфері економічних відносин. Криза виробництва, інфляція, недосконале податкове законодавство, безробіття є чинниками, які породжують тіньову економіку та мафіозні структури. Цей вид злочинності становить пряму загрозу національній безпеці;

– запобігання злочинності у сфері сімейно-побутових стосунків, а також таким, що кояться у парках, на вулицях й інших громадських місцях, здебільшого у вечірній і нічний час;

– запобігання злочинності у сфері довілля, що завдає суспільству великих збитків.

Запобігання злочинності здійснюється шляхом застосуванням *заходів переконання та примусу* стосовно осіб, які

порушують норми права і правила поведінки, встановлені у суспільстві. Тому тут використовуються два методи – переконання і примусу. Якщо перший є більш гуманним, оскільки спрямований на переконання людини в невігідності протиправних вчинків, то другий пов'язаний із застосуванням тих чи інших заходів примусу до осіб, які допускають правопорушення. Безумовно, вказані методи мають застосовуватися з урахуванням криміногенних властивостей особи.

Серед суб'єктів запобігання злочинності особливе місце посідають органи державної влади усіх рівнів та їх виконавчі структури, які, відповідно до Конституції України, покликані забезпечити «дотримання законів, охорону державного та громадського порядку, прав і законних інтересів громадян». До її суб'єктів належать також, посадові особи й інші працівники – представники цих органів, установ, організацій і формувань, а також окремі громадяни.

Гарантією успіху запобігання злочинності є активна участь у ній громадських організацій, трудових колективів і громадян. Це одна з важливих заporук розбудови правової держави, розвитку демократії та створення громадянського суспільства. Варто зазначити, що діяльність названих суб'єктів у розрізі обговорюваної проблеми відрізняється за характером, масштабами, формами і методами запобіжної діяльності, що є однією із суттєвих особливостей запобігання злочинності.

Суб'єктами запобігання злочинності є:

а) органи та організації, які керують, спрямовують, координують попереджувальну діяльність (органи державної влади і управління);

б) органи та організації, які безпосередньо здійснюють запобіжні заходи (поліція, ОВС, СБУ, прокуратура, суд, спеціально створені громадські формування);

в) суб'єкти, у функції яких частково входить здійснення запобіжних заходів – заклади освіти, охорони здоров'я, адміністрації підприємств, установ, організацій тощо.

Класифікуючи суб'єкти запобігання злочинності, слід враховувати, що, по-перше, вони відрізняються один від одного, але функціонують у взаємозв'язку, тим паче що існує своєрідна

ієрархія; по-друге, кожний суб'єкт наділений своїми повноваженнями (є носієм певних прав і обов'язків).

У кримінологічній літературі виділяють також *загальні* суб'єкти запобігання злочинності, для яких ця діяльність не є головною, і *спеціальні* суб'єкти, для яких запобігання є головною або однією з визначальних функцій. Остання група суб'єктів – найбільш активна ланка у запобіганні злочинності, оскільки перебуває на передньому краї, володіючи спеціальними повноваженнями і засобами. Це – поліція, органи внутрішніх справ, податкова міліція, служба безпеки, прокуратура, суди, митна варта, спеціальні громадські формування тощо.

Отже, **суб'єктами запобігання** злочинності є *сукупність державних органів, громадських організацій та громадян, які здійснюють свої повноваження на різних рівнях і у різних масштабах управління й планування запобіжної діяльності, виконання запобіжних заходів та мають у зв'язку з цим певні права й обов'язки і несуть відповідальність за досягнення поставленої мети.*

Крім суб'єктів, система запобігання злочинності має ще й об'єкти запобіжного впливу, під якими слід розуміти негативні явища та процеси реальної дійсності, матеріального чи духовного характеру, що призводять до виникнення причин і умов, які сприяють вчиненню злочинів. Серед них слід виділити:

- систему формування законослужняності у населення країни;

- різні за походженням традиції та звичаї, які впливають на стереотип поведінки людини;

- сферу впливу злочинності, її криміногенність, динамічність, мінливість, латентність.

Щодо класифікації запобіжних заходів запобігання злочинності ми врахували точку зору О. М. Яковлева і А. М. Бабенка, а тому пропонуємо чотири рівні запобігання злочинності:

- **загальносоціальне запобігання** – це соціальна реакція держави і суспільства на злочинність, запобіжний потенціал якого передбачає протидію негативним явищам і процесам, які сприяють виникненню злочинності, стимулюють законослужняну поведінку населення країни. Загальносоціальне

запобігання містить комплекс політичних, соціально-економічних та культурно-виховних заходів.

Завдяки використанню державою, громадськими інституціями загальносоціального запобігання в суспільстві зменшуються соціальні суперечності, прогнозується криміногенне протистояння різних верств населення, підвищується рівень життя; створюється міцний фундамент нормального функціонування всіх соціальних сфер, зокрема, виховання дітей і молоді, оздоровлення морального клімату в суспільстві, впровадження моральних цінностей, додержання демократичних засад тощо;

– **спеціально-кримінологічне запобігання** – це сукупність запобіжних заходів, які використовує держава та громадські інституції у соціальних групах і колективах. Вважається, що спеціально-кримінологічне запобігання слід розглядати в площині кримінологічної профілактики, відвернення злочинів та припинення злочинної поведінки. Коротко охарактеризуємо їх.

Кримінологічна профілактика – це сукупність заходів, завдяки яким суб'єкти запобігання вчасно виявляють та усувають негативні явища, які створюють умови виникнення злочинності чи її окремих видів.

Відвернення злочинів передбачає сукупність заходів, спрямованих на окремі групи та конкретних осіб, які виношують злочинні наміри, ведуть злочинний спосіб життя, мають мотивацію на злочинну поведінку.

Припинення злочинної поведінки слід розглядати як діяльність суб'єктів запобігання, спрямованих на розроблення і впровадження заходів на стадіях готування і замаху на злочин;

– **індивідуальне запобігання злочинності** – це заходи, направлені на конкретну особу, вони можуть перебувати на ранній і безпосередній стадіях виникнення у даної особи злочинного наміру щодо вчинення кримінального правопорушення. Індивідуальне запобігання передбачає вивчення поведінки та способу життя осіб з високою імовірністю вчинення кримінального правопорушення, виявлення несприятливих умов оточуючого середовища на особу, схильну до вчинення кримінального правопорушення,

визначення криміногенної ситуації, яка полегшує вчинення кримінального правопорушення.

Як зазначалося, індивідуальне запобігання спрямоване не лише на окрему людину, яка може скоїти злочин, а й на її мікросередовище. Досягти вирішення другого завдання можна різними засобами. Це заходи, спрямовані на те, щоб змінити характер впливу мікросередовища на особу або радикально змінити саме середовище (скажімо, перевести особу в здоровий колектив). Вибір заходів залежить від ступеня антисоціальності мікросередовища, можливостей його перебудови у бажаному напрямі, інтенсивності впливу на особу та інших обставин. Але у будь-якому разі ефективність індивідуального запобігання залежить від своєчасності застосування превентивних заходів на якомога ранніх стадіях соціальної запусченості особи, коли вона ще тільки вчиняє аморальні поступки та правопорушення, що не носять злочинного характеру;

– **регіональне запобігання злочинності** охоплює: територіальну схожість та відмінність злочинності; класифікацію регіонів за рівнем кримінальної враженості території; функціонування регіональної системи запобігання злочинності. Регіональна система запобігання злочинності – це розгалужена система, яка обіймає своїм впливом усі види злочинності в містах, областях, районах, селищах, поселеннях міського типу, тобто в межах всієї країни. Регіональне запобігання злочинності слід вважати базовою, допоміжною системою загальнодержавного запобігання злочинності.

Серед заходів регіонального запобігання злочинам слід виділити: використання високих технологій у регіонах, зокрема, створення програми централізованого відеоспостереження, запровадження технологій геоінформаційних систем, електронні кримінологічні картки тощо.

3. Прогнозування та планування запобігання злочинності

Розглядаючи дане питання, слід звернути увагу, що серед вчених різних галузей знань існує думка, що людині властиве передбачення майбутнього для того, щоб правильно спланувати свої подальші дії. До речі, і кримінологічна наука не заперечує,

що людина здатна прогнозувати свої дії в різних життєвих ситуаціях і передбачувати їх наслідки.

Наприклад, зловживання у громадських місцях алкоголем призводить до того, що людина перестає контролювати свої дії, тим самим стає об'єктом нападу з боку злочинців. Або людина сідає за кермо автомобіля у стані алкогольного або наркотичного сп'яніння. Зрозуміло, що вона не планує і не бажає порушувати правила дорожнього руху або вчиняти наїзд на пішоходів, але, як показує прогноз, саме алкоголь і наркотики стають причинами порушення правил дорожнього руху, що призводить до вчинення водієм злочину.

Зазвичай розрізняють три види прогнозування. Перший – це *передрікання*, яке здійснюється найчастіше на буденному, поверхневому рівні. Другий вид – *прогнозування* – базується на наукових засадах, кількісних та якісних параметрах якогось явища, що відображають об'єктивні закономірності його теперішнього і можливого майбутнього стану. Третій вид – *планування*, яке поряд з передбаченням майбутнього розвитку явищ і процесів вказує на необхідність здійснення певних заходів з метою позитивного впливу на них.

Враховуючи вищезазначене можна стверджувати, що кримінологічне прогнозування є частиною соціального прогнозу, який охоплює всі явища і процеси життєдіяльності суспільства, зокрема, перспективи розвитку науки й техніки, економіки, демографічних та етнічних процесів, охорони здоров'я, освіти, мистецтва, держави і права тощо. Тому видами галузевого прогнозування можуть бути будь-які специфічні сфери суспільства. У загальному вигляді прогнозування здійснюється таким чином. Суб'єкт прогнозування спостерігає обраний об'єкт, виявляє його основні закономірності і, підставивши у ці закономірності певні емпіричні дані, складає прогноз на майбутнє.

Таким чином, *кримінологічне прогнозування* – це процес отримання наукового знання про майбутнє, що ґрунтується на закономірностях певних явищ, у результаті аналізу їх стану в минулому і сьогоденні. *Прогноз* – це результат передбачення, висновок про ймовірність настання певних змін в об'єкті дослідження.

Соціальний прогноз виконує такі *функції*:

- орієнтуючу (вибір найоптимальнішої цілі та шляхів її досягнення, а також пріоритетних напрямів розвитку);
- нормативну (визначення основних соціальних потреб у майбутньому та способів їх задоволення);
- попереджувальну (визначення можливих негативних наслідків того чи іншого явища).

Крім того, кримінологічне прогнозування слід розглядати, з одного боку, як різновид соціального передбачення, а з другого – як одну з галузей юридичного прогнозування. З цього випливає, що поняття кримінологічного прогнозування містить два аспекти: соціальний і юридичний.

Місце юридичного прогнозування в системі соціальної прогностики визначається роллю, яку відіграють такі суспільні цінності, як демократія, законність, правопорядок. Кримінологічне прогнозування за змістом є соціально-юридичним, оскільки його об'єкт – злочинність – являє собою соціально-правове явище.

Подальший розвиток кримінології та суміжних наук дає для прогнозування фактичного матеріалу, забезпечує його глибоке теоретичне обґрунтування. Кримінологічні прогнози – не самоціль. Вони дозволяють не тільки передбачати майбутнє злочинності, а й слугують керівництвом до дії у боротьбі з нею.

Кримінологічне прогнозування вимагає систематичних уточнень з мірою отримання нових даних про злочинність, її причини та умови, а також про заходи запобігання. Достовірність кримінологічних прогнозів нині сягає 60–70 %.

Узагальнюючи сказане, **кримінологічне прогнозування** можна визначити як процес наукового передбачення змін тенденцій, кількісних і якісних характеристик злочинності, її детермінант, особи злочинця, діяльності з попередження злочинів у майбутньому, а також перспектив розвитку самої кримінологічної науки.

Метою кримінологічного прогнозування (відповідно до предмета кримінології) є встановлення всіх параметрів злочинності в перспективі, виявлення на цій основі небажаних тенденцій і пошук засобів їх зміни у позитивному напрямі.

Кримінологічний прогноз має дати відповідь на такі запитання:

– як виглядатимуть із заданою вірогідністю на відповідний термін основні показники злочинності (стан, рівень, структура, динаміка);

– яка ймовірність змін у видах злочинності, а відтак і в категоріях злочинців;

– які саме чинники і з якою силою негативно чи позитивно впливатимуть на злочинність;

– які категорії осіб можуть поповнити коло злочинців;

– яке існує співвідношення між найближчими і більш віддаленими завданнями боротьби зі злочинністю та які заходи найпридатніші для їх досягнення.

У кримінологічному прогнозуванні використовують певні методи. Найпоширенішим є метод *екстраполяції*. Його сутність полягає у зіставленні минулого і сучасного станів досліджуваного об'єкта та перенесенні на майбутнє виявлених закономірностей його розвитку. Однак цей метод забезпечує потрібний ступінь достовірності лише в короткострокових прогнозах і за умови достатньої стабільності суспільних відносин.

Точнішим є метод *моделювання*. Він передбачає прогнозування кількісних характеристик злочинності, які відображають її залежність від дії соціально-економічних, політичних, ідеологічних, правових та інших чинників. Підставивши у модель значення факторів, що обумовлюють злочинність на прогнозований період, визначають майбутній її стан. Складність методу полягає у тому, що ще недостатньо вивчені всі чинники злочинності, механізм їх взаємодії та сила впливу кожного з них на злочинність. Слабко використовуються математичні методи і комп'ютерні технології оброблення емпіричного матеріалу.

Якість кримінологічних прогнозів підвищується у поєднанні екстраполяції і моделювання з методами *експертних оцінок*. Останній полягає в узагальненні думок фахівців щодо можливих змін кількісних і якісних показників злочинності за прогнозований інтервал часу. Існують певні правила збору, оброблення, аналізу й узагальнення експертних оцінок.

За термінами кримінологічні прогнози поділяють на короткострокові (1-3 роки), середньострокові (до 5 років) і довгострокові (10 і більше років). Чим довший термін прогнозу, тим менша його достовірність (так само, як і в метеорологічних прогнозах).

Практичне значення кримінологічного прогнозування полягає у забезпеченні планової та цілеспрямованої діяльності державних органів і громадських організацій, які беруть участь у боротьбі зі злочинністю. Вони орієнтуються на вибір адекватних засобів протидії цьому негативному явищу з урахуванням наявних ресурсів, так і тих, що з'являться згодом.

Прогнозування дозволяє заздалегідь підготуватися до вирішення нових проблем, застерегти суб'єктів профілактики від такої ситуації, коли вони постають перед здійсненим фактом і змушені займатися вже наслідками, які склалися, не маючи можливості діяти на випередження. Однак заради справедливості слід зауважити, що кримінологічне прогнозування у нас ще не увійшло до повсякденного життя.

Нині кримінологія озброїла фахівців великою кількістю методик індивідуального кримінологічного прогнозування. Залежно від кінцевої мети, об'єкта, суб'єкта, терміну прогнозування дані методики можна класифікувати. На наш погляд, досить ефективними є методики, створені колективом українських вчених на чолі з А. П. Закалюком й відображені в монографії «Прогнозування й попередження індивідуальної злочинної поведінки». Раніше цією проблемою займалися зарубіжні кримінологи, зокрема слід відзначити працю Г. А. Аванесова «Теорія і методологія кримінологічного прогнозування», яка дала поштовх створенню відповідних методик.

Вітчизняний вчений-кримінолог А. П. Закалюк вважав, що методика індивідуального кримінологічного прогнозування має складатися з чотирьох частин, забезпечуючи послідовне вирішення таких завдань:

- 1) вивчення сучасного і минулого характеру поведінки особи й чинників, що її обумовлюють, середовища та ситуації, їх ознак, закономірностей формування, розвитку та проявів

(здійснюється, як правило, шляхом застосування соціологічних методів і має назву «методика ретроспекції»);

2) виявлення серед ознак, вказаних у п. 1, тих із них, які мають прогностичне значення; встановлення їх якісної ролі та кількісних показників, у тому числі в системі показників, найзручніших для практичного прогностичного застосування (найчастіше проводиться з використанням кількісних методів і шляхом кримінологічної інтерпретації результатів і має назву «методика діагностики»);

3) створення прикладної моделі прогнозу злочинної поведінки (використовується метод моделювання ознак, зазначених у п. 2, та кількісних методів для визначення вірогідності прогнозованих висновків; це методика власне прогнозу);

4) практичне прогнозування (здійснюється завдяки створенню і застосуванню методики, що визначає порядок, правила та способи користування прогностичною моделлю).

Що стосується кримінологічного планування, слід зауважити, що це процес, в якому на основі цілей і завдань запобігання злочинності передбачено напрями й засоби їх досягнення шляхом нормативного, інформаційного, організаційного, методичного та ресурсного забезпечення на визначений термін. Кримінологічне планування стане ефективним за умови:

- чіткого усвідомлення всіма і кожним своїх функціональних обов'язків;
- належного забезпечення відповідними ресурсами;
- знання умов майбутньої ситуації, в якій доведеться реалізовувати покладені на них завдання;
- координації дій усіх ланок системи з метою оптимального досягнення спільної мети.

План – це різновид управлінського рішення, поданого у вигляді системи взаємопогоджених і взаємопов'язаних заходів, які потрібно здійснити у встановленій послідовності та визначені строки з метою досягнення поставлених цілей.

Головне його завдання полягає в тому, щоб об'єднати різних суб'єктів запобігання злочинів і спрямувати їх зусилля в

єдине русло цілеспрямованої діяльності. Кримінологічне планування ґрунтується на таких принципах:

- *наукової обґрунтованості*, який полягає в тому, що планування має здійснюватися на основі наукового аналізу об'єктивної дійсності, в умовах якої реалізовуватиметься план. При цьому мають бути науково обґрунтовані: завдання органу, що реалізує план, його ресурсне забезпечення, передбачення майбутньої ситуації, в якій йому доведеться діяти;

- *законності*, який передбачає розроблення планів відповідно до чинного законодавства;

- *актуальності*, який означає необхідність у процесі планування визначити пріоритетні напрями профілактичної діяльності;

- *реальності*, який вимагає врахування об'єктивних можливостей суб'єктів профілактики;

- *конкретності*, який передбачає однозначність змісту запланованих заходів, термінів їх виконання, суб'єктів реалізації та контролю;

- *несуперечливості*, який означає узгодження в межах плану всіх його частин, аби вони не суперечили один одному;

- *субординації*, який полягає у підпорядкуванні заходів короткострокових планів довгостроковим, нижчих ланок суб'єктів профілактики вищим;

- *інформативності*, який розглядається у двох аспектах. Згідно з першим цей принцип означає складання плану на підставі повної та достовірної інформації. Відповідно до другого аспекту, план має розроблятися таким чином, щоб за якомога меншого обсягу знакового масиву містити якнайбільше необхідної інформації.

Названі принципи покликані впорядковувати процес кримінологічного планування, яке має свої етапи. Основними з них є такі.

1. *Підготовчий*. Змістом цього етапу є збирання та оброблення кримінологічної інформації, визначення основних завдань на планований термін.

2. *Збирання пропозицій*. Особа, відповідальна за складання плану, доводить отриману на підготовчому етапі інформацію до

керівництва суб'єктів профілактики, відтак узагальнює їх пропозиції та вносить до відповідного плану.

3. *Узгодження плану.* Цей етап передбачає координацію дій окремих суб'єктів з урахуванням наявних ресурсів, а також узгодження заходів нижчих органів з планом вищих.

4. *Затвердження плану.* Останній етап, на якому керівник відповідного суб'єкта профілактики злочинів, перевіrivши відповідність плану основним завданням, що стоять перед ним, і планам вищих органів, затверджує його.

Для реалізації принципів планування використовують відповідні методи. При цьому на кожному етапі суб'єкт планування має обирати найдоцільніші з них. На першому етапі застосовують методи, які умовно можна об'єднати в *групу методів збирання та оброблення інформації*. Сюди відносять:

1) *соціологічні методи* – анкетування, інтерв'ювання, опитування, спостереження;

2) *математичні методи* – сітьового, лінійного, динамічного планування, метод послідовних наближень, балансовий метод.

Головним змістом планування є визначення засобів і способів досягнення поставлених цілей, раціональне використання ресурсів при мінімумі затраченого часу. Головна різниця між прогнозуванням і плануванням полягає у тому, що в першому випадку виявляється зв'язок сучасного з майбутнім, фактичної злочинності з її станом у перспективі. У плануванні ж вирішується інше питання: як діяти, щоб досягти бажаного результату в майбутньому.

Кримінологічне планування можливе за певних умов, а саме:

– наявності конкретної кінцевої мети, щоб процес планування не перетворився на безладні дії;

– визначеності у часі, в межах якого мета має бути досягнута;

– визначеності у засобах, використовуваних для реалізації поставлених завдань;

– кінцева мета не повинна бути жорстко прив'язана до засобів її здійснення.

Отже, важливою умовою, яка забезпечує високу ефективність плану, є *контроль за його виконанням*.

4. Завдання, функції та принципи запобіжної діяльності

Суспільство – це складний соціальний організм, кожна сфера якого складається з відносно самостійних суспільних відносин, зв'язків, процесів. Тому запобігання як система має власну «добірку» компонентів (підсистем). Це передусім сама запобіжна діяльність, що здійснюється у певному просторі, у ній мають брати участь усі державні органи, громадські формування і громадяни України.

Зазначимо, що запобігання злочинності є конкретною діяльністю, яка мусить бути обмежена рамками закону, хоча при цьому потрібно вирішувати великий обсяг завдань із заздальгідь не встановленим і змінюваним змістом. Межі цієї діяльності залежать від запобіжного впливу на певні об'єкти, його змісту, цілей, завдань. Ці ознаки і окреслюють сферу функціонування запобіжної діяльності.

Головними завданнями діяльності щодо запобігання злочинності є:

- обмеження дії негативних явищ і процесів, взаємопов'язаних зі злочинністю;
- усунення (нейтралізація) детермінант злочинних проявів;
- ліквідація криміногенних факторів у мікросередовищі особи, які формують її антисуспільну позицію і мотивацію злочинної поведінки;
- превентивний вплив на особу, яка своїм антисуспільним способом життя здатна скоїти злочин.

Виходячи із вказаних цілей, *завданнями* запобігання злочинності є:

- виявлення й аналіз явищ, процесів, обставин, які виступають детермінантами злочинів;
- вивчення чинників, що призводять до формування особи злочинця та реалізації злочинних намірів;
- встановлення кола осіб, від яких можна очікувати скоєння злочинів, і цілеспрямований профілактично-виховний вплив на них;

– усунення або нейтралізація криміногенних факторів на індивідуальному та регіональному рівнях.

Ці загальні завдання конкретизуються залежно від рівнів, видів, форм і методів запобіжної діяльності. Тому загальна ефективність запобігання злочинності залежить від того, як виконуються конкретні завдання, що стоять перед нею.

Функціями запобіжної діяльності слід вважати: охоронну, регулятивну, виховну, ідеологічну та прогностичну.

Коротко зупинимося на кожній з них. Запобігання злочинності спрямоване на недопущення протиправної поведінки і тим самим активно проявляє свою охоронну функцію. Вона реалізує не тільки засоби переконання, а й примусу до осіб, які не хочуть ставати на шлях виправлення.

Таким чином, основною метою охоронної функції є захист суспільних інтересів і соціальних цінностей, особи і держави від злочинних посягань. Виконуючи регулятивну функцію, запобіжна діяльність покликана забезпечити таку поведінку людей, яка б відповідала спеціальним вимогам, закріпленим у нормах права.

Запобігання злочинності виконує також виховну функцію, оскільки її призначення не у примусі, а в переконанні, тобто не в тому, щоб покарати, а в тому, аби виховати особу, яка не допускала б вчинення злочинів. Запобігання злочинності постійно реалізує й ідеологічну функцію, призначення якої полягає у забезпеченні загальної ідейної спрямованості запобіжних заходів, ідеологічному обґрунтуванні їх змісту, правильному визначенні шляхів, форм і методів практичної діяльності. На жаль, на сучасному етапі розвитку нашої держави питанням ідеології не приділяється належної уваги. А це фактор, який цементує єдність усього суспільства.

Здійснення прогностичної функції збагачує теорію і практику запобігання злочинності інформацією, яка дозволяє намічати пріоритетні напрями протидії злочинності. Запобігання злочинності має свої цілі. Вони конкретизуються на різних етапах розвитку суспільства, а також залежно від її напрямів, рівнів і видів.

Діяльність із запобігання злочинності ґрунтується на певних принципах, провідне місце серед яких посідають:

– *законність* – дотримання вимог закону всіма без винятку суб'єктами запобігання;

– *гуманність* – захист гідності та інтересів людини шляхом очищення її духовного світу від антисуспільних установок і орієнтацій, усунення чинників деформації особи;

– *наукова обґрунтованість* – використання форм, методів і засобів запобіжної діяльності, розроблених та рекомендованих наукою;

– *демократизм* – широка участь у запобіганні злочинності державних органів, громадських формувань та окремих громадян;

– *диференціація* – врахування специфіки факторів, що детермінують злочинність шляхом криміногенного впливу на особу, а також індивідуальних особливостей правопорушників;

– *своєчасність* – випереджаюче проведення превентивних заходів, які б не дали можливості вчиняти кримінальні правопорушення;

– *плановість* – здійснення запобіжної діяльності за відповідною програмою, планами, а не спонтанно;

– *комплексність* – використання різноманітних форм, методів і засобів запобігання, спрямованих не тільки на злочинність, а й на ті соціальні, економічні, політичні, духовні та інші фактори, які її обумовлюють.

Узагальнюючи вищевикладене, робимо висновок, що:

– суб'єктами запобігання злочинності є сукупність державних органів, громадських організацій та громадян, які здійснюють свої повноваження на різних рівнях і у різних масштабах управління й планування запобіжної діяльності, виконання запобіжних заходів та мають у зв'язку з цим певні права й обов'язки і несуть відповідальність за досягнення поставленої мети;

– під формами запобігання злочинності слід розуміти науково обґрунтовану систему найбільш доцільних засобів вирішення завдань запобігання злочинності;

– кримінологічне прогнозування злочинності полягає у забезпеченні планової та цілеспрямованої діяльності державних органів і громадських організацій, які беруть участь у запобіганні злочинності;

– провідним змістом планування є визначення засобів та способів досягнення поставлених цілей, раціональне використання ресурсів з мінімумом витраченого часу.

Завдання для самоконтролю

1. Дайте визначення поняття «запобігання злочинності».
2. Які завдання передбачає діяльність щодо запобігання злочинності?
3. Назвіть функції діяльності щодо запобігання злочинності.
4. Яка роль принципів діяльності щодо запобіганні злочинності?
5. У чому полягає класифікація заходів запобігання злочинності?
6. Назвіть рівні запобігання злочинності.
7. Які ознаки характеризують регіональне запобігання злочинності?
8. Що ви розумієте під формою запобігання злочинності?
9. Перерахуйте основні напрями запобігання злочинності.
10. Назвіть суб'єктів запобігання злочинності.
11. В чому різниця між прогнозуванням і плануванням?
12. Перерахуйте етапи кримінологічного планування.
13. Які принципи кримінологічного планування ви знаєте?
14. Назвіть методи кримінологічного прогнозування.
15. Яка роль прогнозування у запобіганні злочинності?

ОСОБЛИВА ЧАСТИНА

РОЗДІЛ 8.

ЗЛОЧИННІСТЬ СЕРЕД НЕПОВНОЛІТНІХ І ЗАХОДИ ЇЇ ЗАПОБІГАННЯ

1. Кримінологічна характеристика злочинності серед неповнолітніх
2. Причини та умови злочинності серед неповнолітніх
3. Заходи запобігання злочинності серед неповнолітніх

1. Кримінологічна характеристика злочинності серед неповнолітніх

Злочинність неповнолітніх (дітей) – це відхилення дитини від встановлених у суспільстві соціальних норм і правил. На жаль, така злочинність становить найбільш негативну частину девіантної поведінки неповнолітніх, тому серед вітчизняних і зарубіжних вчених сталою є думка про те, що однією з найважливіших проблем дослідження кримінологічної науки є злочинність серед неповнолітніх.

Така думка ґрунтується на тому, що не можна побудувати нормальне демократичне суспільство, не приділяючи належної уваги неповнолітнім. Понад те, злочинність неповнолітніх – індикатор сталого розвитку транзитивного суспільства і відносно масовий соціальний феномен, який має місце в усіх країнах.

На превеликий жаль, наша країна не стала винятком. Крадіжки, бійки, угони автотранспорту, вживання алкогольних напоїв та наркотиків (їх збут), прояви жорстокості, насильства і навіть зґвалтування та вбивства стали для багатьох неповнолітніх нормою життя. А найголовніше те, що неповнолітні злочинці щорічно поповнюють лави дорослої злочинності.

Таким чином, вивчаючи злочинність неповнолітніх в Україні, слід виходити з того, що це явище є частиною злочинності в цілому, розвивається під впливом тих самих процесів і факторів, що й злочинність загалом. Поряд з тим, як зауважує В. А. Мозгова, злочинність неповнолітніх в Україні

має певні особливості, які впливають на її кримінологічні показники: вік, рівень, структуру, динаміку, а також на детермінацію злочинності та мотивацію злочинця.

На жаль, вік неповнолітніх правопорушників в Україні з кожним роком молодшає. Ні для кого не секрет, що рівень цих правопорушень цілком залежить від норм соціального розвитку суспільства в цілому, його культури, виховання дітей в сім'ї, у школі. Чим нижчий її рівень, тим вищий відсоток зростання правопорушень серед неповнолітніх та суспільні наслідки від їх діянь.

Прикро, але злочинність серед неповнолітніх не обходиться і без жіночої статі. Іноді своїми вчинками дівчата перевершують і юнаків. Поряд з тим кримінологи переконані, серед неповнолітніх переважна більшість правопорушників чоловічої статі. Адекватно реагуючи на суспільні процеси, які відбуваються в суспільстві, злочинність неповнолітніх, як пише Г. В. Дідківська, «спрямовані на певний результат – спричинення суспільно небезпечної шкоди соціуму».

Отже, за визначенням поіменної вченої, злочинність неповнолітніх – це негативне соціальне явище, що має саморегулюючу сукупність взаємозв'язаних елементів, швидко реагує на зміни в суспільстві як вид злочинності, специфіка якої обумовлена імовірнісними величинами, що отримуються в результаті вивчення злочинів і осіб, що їх вчиняють у віці 14–17 років.

Вітчизняна вчена В. А. Мозгова розглядає злочинність неповнолітніх як відносно масовий соціальний феномен, що виражається у статистичній сукупності фактів протиправної (кримінально забороненої) поведінки суб'єктів злочину віком від 14 до 18 років на певній території за відповідний період часу.

Найпоширенішими злочинами, що вчиняються неповнолітніми, дослідники вважають: 1) злочини проти власності (абсолютна більшість полягає у вчиненні крадіжок); 2) злочини проти життя та здоров'я особи (переважно полягають у заподіянні легких та середньої тяжкості тілесних ушкоджень); 3) злочини проти безпеки руху та експлуатації транспорту (абсолютна більшість полягає у незаконному заволодінні транспортними засобами приватної власності); 4) злочини в

сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів та інші злочини проти здоров'я (переважають злочини, відповідальність за які передбачена статтями 307, 309 КК України, проте спостерігається збільшення кількості злочинів, передбачених статтями 310, 315 КК України); 5) злочини проти громадського порядку та моральності (переважно полягають у вчиненні хуліганських дій).

При цьому слід звернути увагу, що ці злочини вчиняють неповнолітні з благополучних і повних сімей. Незайнятість, брак розваг, відсутність чіткої мотивації на майбутнє, безконтрольність батьків – характерні особливості сучасного неповнолітнього злочинця. Серед засуджених неповнолітніх переважають ті, які на момент вчинення злочину ніде не працювали й не навчалися, просто байдикували, вживали алкоголь, тютюнову продукцію, наркотики. Понад те, намагаючись стати популярними, вони відкрито висловлюють прихильність цінностям, які засуджуються персоналом виховної колонії.

За рівнем освіти, більшість становлять неповнолітні з повною базовою середньою освітою, втім великою є частка осіб з повною та початковою загальною середньою освітою.

До речі, злочинність неповнолітніх, за визначенням більшості кримінологів, має переважно груповий характер. У ролі мотивів вчинення злочинів неповнолітніми, як правило, виступають користь, помста, ревнощі та хуліганські спонування.

Здійсненню неповнолітніми кримінальних правопорушень, як правило, передують порушення поведінки (ухилення від навчання і праці, зловживання спиртними напоями, раннє статеве життя і девіація сексуальної поведінки, прояв агресії, аутоагресії тощо).

Зокрема, законодавчі заборони розглядаються як формальні, соціальна роль закону ігнорується, ставлення до правоохоронних органів недовірливе, а іноді й вороже, поширена переконливість у можливості уникнути відповідальності за вчинене кримінальне правопорушення, прикриваючись батьками, рідними та знайомими.

Емоційно-вольова сфера неповнолітнього злочинця характеризується послабленням почуття сорому, брехливістю,

байдужим ставленням до переживань інших. Йому також притаманні нестриманість, грубість, хитрість, відсутність самокритики.

Психічне здоров'я неповнолітніх злочинців відповідно до проведених останнім часом досліджень характеризується наявністю психічних аномалій розвитку в межах осудності особи (хронічний алкоголізм, психопатія, розумова відсталість (олігофренія), наркоманія, органічне ураження головного мозку, статеві розлади тощо). Особливості злочинної поведінки неповнолітніх обумовлені певними психофізіологічними рисами підлітків (14–17 років) та їх правовим статусом у суспільстві.

За кримінологічними показниками злочинність серед неповнолітніх у структурі злочинності в цілому по Україні протягом найближчих років має поступово зменшуватися або зберігатиметься на тому ж рівні. Все залежатиме від суттєвих демографічних змін, покращення стану в економічній та сімейно-побутовій сфері, розвитку правової демократичної держави, у законотворчій та правозастосовній діяльності щодо запобігання злочинності серед неповнолітніх.

Крім того, деякі злочини, як зауважує О. С. Стеблинська, вчинюються неповнолітніми в стані сп'яніння і характеризуються високою латентністю, що не відображають реальний стан злочинності, а є результатом реагування на виявлені злочинні прояви серед неповнолітніх з боку правоохоронних органів.

За даними Державної кримінально-виконавчої служби України, третина засуджених неповнолітніх, які відбувають покарання у виховних колоніях, вчиняли злочини разом із дорослими, переважно під їхнім безпосереднім керівництвом. Зазвичай ці дорослі вже мали судимість і свідомо втягували молодь у протиправну діяльність. Слід також зауважити, що злочини, які вчиняються неповнолітніми у стані наркотичного або психотропного сп'яніння, значною мірою також носять груповий характер.

При цьому серед областей України вітчизняні кримінологи О. Литвак і І. Однолько виділяють найбільшу кількість вчинення неповнолітніми наркозлочинів у Дніпропетровській, Луганській, Донецькій, Харківській та Київській областях.

Вітчизняні кримінологи, досліджуючи випадки злочинності серед неповнолітніх, встановили чотири їх види.

1. Випадковий – цей вид характеризується тим, що неповнолітній потрапляє в невдалий збіг обставин і, не усвідомлюючи всіх наслідків своєї поведінки, може вчинити кримінальне правопорушення, всупереч загальній позитивній характеристиці, або невідповідний як морально, так і фізично до опору в конкретній життєвій ситуації.

2. Нестійкий – цей вид здебільшого характеризується потраплянням неповнолітнього в конкретну життєву ситуацію, яка штовхає його на вчинення кримінального правопорушення. Наприклад, погана матеріальна забезпеченість батьків або сильне бажання мати те, що є в інших, зокрема мобільний телефон тощо. У таких родинах виникають настрої безнадійності, соціальної заздрості й озлобленості.

3. Негативний – цей вид характеризується переважною негативною спрямованістю неповнолітнього, що формує в нього надзвичайно агресивну поведінку на оточуючий світ, викликає не віру до дорослих, спонукає на вчинення кримінального правопорушення.

4. Злісний – цей вид є найбільш небезпечним, оскільки формує у неповнолітніх стійку домінуючу активність на вчинення кримінального правопорушення, прагнення до культу сили як способу самоствердження, бажання бути лідером у групі у поєднанні з обмеженими можливостями тощо.

Слід ураховувати той факт, що неповнолітні, які досягли 16-річного віку та отримали певну освіту, мають такий рівень розвитку, що дозволяє їм усвідомлювати свої дії й керувати ними, а тому коли дорослі втягують їх у злочинну діяльність, пияцтво, заняття жебрацтвом, проституцією, азартні ігри, у тому числі правопорушення, пов'язані з наркотичними речовинами, вони мають усвідомлювати, що така діяльність карається статтею 304 Кримінального кодексу України. І про це слід говорити на вулиці, у школі, в усіх навчальних закладах.

Отже, вивчаючи причини й умови злочинності неповнолітніх, обов'язково слід враховувати їх разом, оскільки вони не можуть бути досліджені ізольовано один від одного. Таким чином, зрозуміти і пояснити причини виникнення,

існування та зміни злочинності неповнолітніх – завдання досить складне. Однак для підготовки конкретних заходів запобігання злочинності серед неповнолітніх вбачається за доцільне поділити причини та умови злочинності серед неповнолітніх на такі сфери, як сімейна, суспільна та кримінальна.

2. Причини та умови злочинності серед неповнолітніх

Причини й умови, які сприяють злочинності неповнолітніх, – це соціально негативні явища і процеси, як носять соціально обумовлений характер і детермінують вчинення кримінальних правопорушень неповнолітніми в цілому.

Разом із тим, як зазначає В. В. Голіна, причини й умови злочинів, вчинених неповнолітніми, слід конкретизувати на рівні детермінування злочинів даної групи як стосовно характеру криміногенної мотивації, пов'язаної із соціально негативними потребами, так і на рівні інтересів, які проявляються у неповнолітнього при вчиненні кримінального правопорушення.

Отже, причини і умови злочинності неповнолітніх можна розглядати як загальні, глибинні, стійкі зв'язки і тенденції, які визначають характер конкретного злочину, протиріччя, що лежать в його основі. Серед основних причин і умов злочинності серед неповнолітніх слід виділити:

1) **сімейну сферу**. Поганий вплив з боку батьків або інших членів сім'ї, адже близькі люди, які оточують дитину, формують її особистість своєю поведінкою та вчинками. Важкі матеріальні умови можуть послужити мотивацією для вчинення злочину в юному віці.

Досить часто це проявляється за відсутності можливості батьків забезпечити хоча б мінімальні умови для життя, не кажучи вже про запити дитини. Крім того, неблагополучна моральна атмосфера в сім'ї, неправильна педагогічна позиція батьків, відсутність впливу і контролю за поведінкою дітей, нестриманість, грубість, хитрість, відсутність самокритичності – всі ці чинники створюють умови вчинення неповнолітніми кримінального правопорушення.

Негативний вплив з боку однолітків може загубити підростаючу дитину. В даному випадку під ризиком перебувають

навіть діти з благополучних сімей, якщо батьки не змогли вчасно відреагувати.

На жаль, відсутність у батьків можливості забезпечити своїх дітей (тимчасово або тривало) мінімальними матеріальними потребами (одяг, їжа, навчання тощо) у кризових ситуаціях викликають у сім'ї атмосферу безнадійності, озлобленості.

З другого боку, негативний вплив вулиці, найближчого оточення, дорослих і однолітків спонукають неповнолітнього на прийняття неправомірних дій – скоєння кримінального правопорушення. Тому питання формування особистості в сім'ї заслуговують виняткової уваги. Серед неповнолітніх, що вчиняють суспільно небезпечні діяння, часто бувають такі що виховуються в неповних або неблагополучних родинах, часто втікають з дому.

Багато хто з них залишені без нагляду з боку батьків і педагогів навчальних закладів, ніде не працюють або перебиваються випадковими заробітками, перебувають на профілактичному обліку в органах поліції. Вихованці з неповної сім'ї, з дитячих будинків загалом становлять абсолютну більшість неповнолітніх злочинців. Таким чином, ми підтримуємо позицію О. М. Джужи про те, що вирішальну роль для особи неповнолітнього злочинця відіграє негативний вплив оточуючого середовища, зокрема сім'ї.

Понад те, непоодинокими є випадки порушення майнових і житлових прав дітей, внаслідок яких останні залишаються на вулиці. Свідоме ухиляння батьків від реєстрації дітей за місцем проживання мають наслідком штучне усунення органу опіки та піклування від вивчення та врахування всіх ризиків, що можуть призвести до порушення прав дитини під час виконання такого договору.

У кримінологічній літературі, присвяченій проблемам злочинності неповнолітніх, відомо, що більшість осіб, які вчинили насильницькі злочини, піддавалися у дитинстві приниженням і покаранням, страждали від жорстокого поводження дорослих, вчинення насильства щодо них;

2) **соціальну сферу.** Безпритульність і бездоглядність нерідко штовхають дітей на дрібні злочини, адже так вони

намагаються привернути до себе увагу або помститися навколишньому світові. Неблагополучна обстановка в загальноосвітніх закладах. Якщо адміністрація школи не організовує належного контролю і виховних заходів, ризик появи неповнолітньої злочинності значно підвищується.

З цього приводу ми звернули увагу на дослідження вітчизняного вченого О. Подільника, на думку якого неповнолітнім правопорушникам іноді притаманне почуття сорому, однак в ослабленій формі, а тому вони часто бувають нестриманими і жорстокими, що ще більше ускладнює їх стан. Хто ж винен? Звичайно, дорослі, адже не змогли забезпечити належну увагу своїм дітям і допомогти їм у скрутну хвилину. Тільки спільними стараннями і розумним підходом можна мінімізувати явище злочинності серед неповнолітніх.

При цьому, як зауважує поіменний вчений, неповнолітнім властиве прагнення до самоствердження, бажання бути лідером у групі, у поєднанні з обмеженими можливостями можуть специфічно проявитися в конкретному злочині. Так, під час зазіхань проти особистості нерідко спостерігається безглузда жорстокість, заподіяння жертві безлічі тілесних ушкоджень.

Отже, насильство неповнолітніх осіб – це, з одного боку, збочена форма самоствердження, а з другого – адаптація до в цілому агресивного підліткового середовища. Таким чином, саме поведінка окремої особи детермінується: суспільним середовищем – загальний рівень соціальної детермінації (макросередовище); безпосереднім оточенням (мікросередовище) та внутрішнім світом конкретної людини. При цьому кожна наступна складова вказаної піраміди визначається попередньою, всі три рівня взаємообумовлені та взаємопов'язані.

При тому відсутність належного соціально-правового захисту неповнолітніх, недоліки в роботі правоохоронних органів, недостатнє та несвоєчасне реагування на вчинені аморальні й протиправні дії неповнолітніх створюють умови залучення їх у кримінальну сферу.

Отже, через конфлікт інтересів із суспільством з метою самоствердження неповнолітні схильні до різних форм антисоціальної поведінки, серед яких: тютюнопаління,

алкоголізм, наркоманія. Дуже часто останні можуть виступати як детермінанта злочину, оскільки під впливом психотропних речовин неповнолітній стає більш розкутим у поведінці, агресивнішим.

Під час сп'яніння внаслідок дії психотропних речовин людина втрачає бачення відмінностей між заборонаю та дозволом, з'являється надмірна сміливість, знижується контрольованість дій, що, безумовно, сприяє вчиненню злочинів. Особа перестає критично сприймати навколишній світ.

Залежно від ступеня педагогічної занедбаності неповнолітнього антисуспільна поведінка може спочатку набувати характеру дрібного хуліганства, дрібних крадіжок тощо. Однак у процесі подальшої десоціалізації «втрачаються» мотиви, властиві законослухняному підлітку.

Окремо також слід звернути увагу і на вплив інтернету на злочинність серед неповнолітніх. Сучасний розвиток технологій, на думку К. С. Вариводи, вплинув на те, що велика частина підлітків сьогодні надає перевагу вже не вулиці, а саме комп'ютерним іграм та інтернету. Тотальне поширення соціальних мереж серед молоді за недостатньо сформованої психіки та свідомості, коли не повною мірою розуміється різниця між добром і злом, часто спричинює виникнення різних неприємних і складних ситуацій.

Сучасні підлітки живуть в інформаційну суспільстві, де будь-який медійний продукт – це в певному сенсі реклама способу життя та тих чи інших цінностей, які впливають на результати їх вибору. Підліткова психіка нерідко виявляється невідповідною до інформаційного вибуху і без адекватного захисту стає досить вразливою. Таким чином, гостро постає питання стосовно інформаційної безпеки підлітків.

Уміння добирати, аналізувати, оцінювати й використовувати інформацію є сьогодні актуальним для підлітків. Адже їм бракує життєвого досвіду, моральної позиції та принциповості. Підлітки схильні до некритичного наслідування, ототожнюють себе з побаченим, копіюють учинки й дії своїх кумирів.

Найнебезпечнішим є те, що інтернет характеризується перенасиченістю і різного роду негативною інформацією –

порнографією, пропагандою наркотиків, інструкціями з виготовлення зброї, вибухівки та психотропних речовин.

До речі, неповнолітні в інтернеті легко можуть знайти інформацію про послідовність вчинення кримінального правопорушення, серед яких – торгівля людьми, шахрайство, замовлення на вбивство, продаж зброї та наркотиків. Крім того, інтернет сьогодні переповнений різними іграми, в тому числі тими, що пропагують насильство.

З метою запобігання вчинення неповнолітніми кримінальних правопорушень через мережу Інтернет кримінологи пропонують різні правові, технічні, виховні та моральні заходи. Завдяки яким:

– по-перше, реалізується єдина державна політика у сфері захисту дітей від інформаційних матеріалів;

– по-друге, проводяться певні заходи використання різного роду апаратного і програмного забезпечення для перешкоджання нанесення матеріальної та моральної шкоди підлітку (програми батьківського контролю, мережних фільтрів, технічних засобів захисту даних);

– по-третє, у неповнолітніх формується культура безпеки, відповідальність за здійснені дії в інформаційному просторі тощо.

Слід звернути також увагу на позицію вітчизняного кримінолога А. М. Бабенка, який вважає, що система запобігання злочинності неповнолітніх має враховувати конкретні регіональні особливості та містити такі складові:

а) оцінку криміногенної ситуації регіону на основі зіставлення її із соціально-економічними показниками конкретного регіону;

б) порівняння із загальноукраїнськими показниками та тенденціями злочинності;

в) аналіз ефективності профілактики злочинності в регіоні;

г) виявлення та усунення криміногенних факторів, які обумовлюють злочинність неповнолітніх у конкретному регіоні;

д) урахування позитивного досвіду протидії злочинності неповнолітніх в інших регіонах та країнах світу;

е) розроблення регіональних програм запобігання злочинності неповнолітніх і протидії бездоглядності серед неповнолітніх;

ж) узгодження регіональних програм запобігання злочинності неповнолітніх і протидії бездоглядності з комплексними програмами соціально-економічного розвитку регіону;

3) **кримінальну сферу.** За даними вітчизняних кримінологів, серйозною проблемою у запобіганні злочинності серед неповнолітніх є негативний вплив на неповнолітніх осіб з боку структур організованої злочинності. Її дедалі частіше спостерігається ситуація, коли неповнолітні беруть активну участь у вчиненні допоміжних або прямих злочинних дій. Створена за безпосередньої участі організованої злочинності мережа розваг для неповнолітніх сприяє втягненню їх у вживання наркотиків, психотропних речовин і прекурсорів, алкоголю й, що не менш небезпечно, в ідеологію відмови від усталених соціальних норм, що виражається в небажанні підлітків учитися та працювати.

Неповнолітні правопорушники, як правило, легко сприймають так звану кримінальну романтику, бачать у ній лише прояви мужності, сміливості, «чоловічої снаги». Шкідлива, інколи трагічна сторона злочинних вчинків, як правило, перед ними не постає, і тому вони над нею не замислюються, байдуже ставляться до потерпілих. Велика частина неповнолітніх злочинців вербально та діяльністю виявляють завищену самооцінку, низький рівень розуміння відповідальності за свої вчинки, відсутність соромливості, співчуття іншим людям. Останні якості замінені дефіцитом самоконтролю, емоційною невірноваженістю, упертістю, імпульсивністю, а нерідко й злобністю, мстивістю, агресивністю, моральною спустошеністю.

Залишаючись часто безкарними, вони швидко засвоюють злочинний досвід. Тут вже сповна включаються такі мотиви, як бажання жити на широку ногу, пиячити, вживати наркотики, вести розпусний спосіб життя. Останнім часом, як зазначають кримінологи, набув поширення також термін «саморуїнуюча поведінка», тобто такий спосіб буття, коли молода людина не зацікавлена у своєму майбутньому, не замислюється над

проблемою позитивної реалізації, конфліктує із суспільством, кидає йому виклик.

У наукових публікаціях зазначається, що телевізійні сюжети, перенасичені сценами насильства, глузу над людиною, жорстокості, ведуть до зміни індивідуальної уяви про реальність. Це означає, що люди, передусім діти, які відрізняються уразливою психікою, у більшості ситуацій схильні очікувати і сприймати навколишній світ як ворожий до них. Таке перекручування реальності формує загострене відчуття загрози.

Просування протягом останніх років кримінальної субкультури, насилля, агресії та продукції сексуального змісту в засобах масової інформації, передусім на телебаченні, особливо у телефільмах і серіалах американського та російського виробництва, замішані на апологетиці кримінальності, насилля і різноманітної вседозволеності, які наполегливо нав'язуються українському глядачеві, значно ускладнюють кримінологічну ситуацію у підлітковому середовищі.

3. Заходи запобігання злочинності серед неповнолітніх

Проблема запобігання злочинності серед неповнолітніх пов'язана з конкретною особою, яка є носієм причин її вчинення. Тому знання особистості неповнолітнього злочинця є не тільки теоретично важливим, а й має яскраво виражене практичне спрямування.

Варто зазначити, що кримінологічна характеристика особи неповнолітнього злочинця базується вченими на даних з різноманітних галузей знань: кримінального права, кримінального процесу, криміналістики, кримінології, соціології, психології та ін.

Завдяки їм ми можемо говорити не тільки про вікові, соціально-психологічні, психофізичні та інші особливості розвитку неповнолітнього, а й про детермінанти злочинності, а також заходи запобігання злочинності серед неповнолітніх.

Варто в цьому контексті звернути увагу на дослідження зарубіжного вченого К. Ігошева, який, вивчаючи особистість злочинця, виходив з того, що: а) поняття «особистість неповнолітнього злочинця» (особливості особистості) обмежено

в часі; б) воно починає існувати з моменту вчинення злочину й до моменту констатації виправлення та перевиховання особи; в) не можна змішувати реальність існування особистості злочинців як соціальний факт і повноту виявлення цих фактів; г) особистість злочинця після констатації її існування вивчається в ретроспективі (існування в інших рисах) і перспективі аж до втрати злочинної ознаки.

Про це йдеться й у дослідженні зарубіжної вченої Е. Кургузкіної, яка стверджує, що особа неповнолітнього злочинця характеризується наявністю таких негативних чинників, які відрізняють її від інших законослухняних людей: відчуження від нормальних зв'язків, стосунків, цінностей, низький рівень освіти і культури, моральності, що виражається у визнанні можливості використання кримінальних засобів досягнення мети, а також поєднання таких психологічних рис, як гіпертрофована імпульсивність, тривожність.

Водночас, за визначенням вітчизняної вченої Н. Юзікової, неповнолітні правопорушники становлять своєрідну типологічну групу, відрізняються від дорослих злочинців як за характером і ступенем суспільної небезпечності вчинюваних злочинів, так і за особливостями особи, яка відзначається недостатньою соціальною зрілістю, незавершеністю інтелектуально-вольового розвитку.

З точки зору соціально-психологічної характеристики неповнолітньому злочинцю притаманні: схильності до вживання алкоголю, наркотиків, азартних ігор, статевої розбещеності, насильницьких дій стосовно іншої людини, слабкішої за нього; низький культурний рівень порівняно із законослухняними однолітками; зневага до моральних цінностей, викривлене розуміння понять «товариство», «мужність», яскраво виражені антигромадські погляди.

Серед заходів запобігання злочинності серед неповнолітніх можна виділити такі:

– *створення в державі дієвої системи суспільно-правових відносин.* Це дозволить ефективно впливати на детермінанти злочинності неповнолітніх на загальносоціальному, спеціально-кримінологічному та індивідуальному рівнях. Створення такої системи і є стратегічною метою діяльності правоохоронних

органів, суду, громадськості щодо запобігання злочинності неповнолітніх.

Не менш важливим у створенні такої системи є інформаційно-аналітичне забезпечення запобігання злочинності, тобто заснована на правових, організаційних, технічних і методичних засадах цілеспрямована діяльність зі збирання, переробки, зберігання, використання інформації, потрібної для ефективного функціонування системи запобігання злочинності неповнолітніх.

У результаті такої діяльності отримується інформація про стан, динаміку та структуру злочинів, вплив на злочинність соціально-економічного становища держави, діяльності суб'єктів запобігання злочинності серед засуджених. При цьому слід зазначити про необхідність отримання досить повної інформації, яка б відтворювала реальний стан злочинності серед неповнолітніх у країні та факторів, що її обумовлюють;

– *нормалізацію умов життя і виховання неповнолітніх, оздоровлення соціального середовища.* На жаль, відсутність державних програм підтримки неповнолітніх показує, що держава переклала функцію виховання дітей тільки на сім'ю. Понад те, внутрішнє законодавство з прав дитини, як і раніше, є неповним, причому є значні резерви для подальших законодавчих заходів щодо неповнолітніх.

Зокрема, у зв'язку з проведенням у державі реформ настав час провести всеосяжний аудит всього внутрішнього законодавства з прав дитини з тим, щоб забезпечити його відповідність Конституції України, яка проголошує рівність прав дітей (ст.ст. 24, 52), охорону дитинства (ст. 51), заборону насильства над дитиною та її експлуатацію (ст. 52), право на життя (ст. 27), захист і допомогу держави дитині, позбавленій сімейного оточення (ст. 52), право на освіту (ст. 53).

Але практична реалізація конституційних норм, інших нормативних актів, спрямованих на поліпшення становища дітей в Україні, має серйозні перешкоди, спричинені реформуванням суспільного устрою і, понад усе, негативними процесами у сфері економіки, освіти, охорони здоров'я, культури тощо.

Доводиться констатувати непослідовність державної політики у виконанні взятих на себе міжнародних зобов'язань

щодо забезпечення дітям того рівня життя, який потрібний для їхнього фізичного, розумового, духовного, морального і соціального розвитку, захисту від зловживань і «недбалого» ставлення. Настав час прийняття єдиного закону про права дитини.

Вбачається, що сім'я, на жаль, самотужки впоратися з проблемою правильного, законослужняного виховання дитини не в змозі. Крім того, якщо в сім'ї трапляється насильство, воно автоматично може передатися на дітей як засіб розв'язування конфліктів або отримання бажаного.

Ці навички вони переносять в оточення спочатку в дитячий садок і школу, потім у дружні й близькі стосунки, а відтак у свою сім'ю та на своїх дітей. Водночас діти переконуються, що тиск та агресія призводять до бажаного результату, і не шукають інших способів взаємодії з людьми;

– співпрацю працівників поліції з адміністрацією і педагогами навчальних закладів з метою проведення профілактичних бесід, читання лекцій не лише школярам і студентам, а й педагогам.

До речі, іноді звичайні, на перший погляд, пустощі, можуть призвести до тяжких наслідків. Діти мають зростати розсудливими, адже іноді трапляються зовсім непередбачувані ситуації. Кинувши ручку в лице однокласниці, хлопець не просто пошкодив, а позбавив дівчину ока.

Інший випадок також трапився в одній зі шкіл міста. Учень вдарив ровесницю в живіт. Коли приїхала швидка допомога, виявилось, що внаслідок удару в шлунку дівчини почала накопичуватися рідина. Потерпіла потребувала термінової операції. Дитина довгий час перебувала у тяжкому стані;

– проведення з неповнолітніми різних тематичних заходів органами поліції, освіти, соціальними службами, бібліотеками. Наприклад, що таке правопорушення, які покарання можливі за їх вчинення. Демонстрація документальних фільмів про злочинність серед неповнолітніх – дуже дієвий спосіб впливу на юних глядачів, адже можна годинами розкривати одну з багатьох тем (усно), не добившись результату, а переглянутий власними очима матеріал змінює погляд юнаків і дівчат на багато речей;

– проведення нарядами поліції рейдів відпрацювання щодо виявлення фактів перебування неповнолітніх до 16 років без супроводу батьків у торговельно-розважальних закладах після 22 години. Якщо такі факти виявлено, то на батьків поширюється ст. 184 КУпАП за неналежне виконання батьківських обов'язків;

– постановку на профілактичний облік у поліції неповнолітніх, схильних до вчинення кримінального правопорушення. Доцільно погодитись з А. П. Тузовим, який ще у минулому столітті писав, що «профілактика правопорушень серед молоді сприяє, з одного боку, правильному вихованню підростаючого покоління, а з другого – викоріненню правопорушень у цілому». В індивідуальній профілактиці можливість вчинення злочину попереджається шляхом ліквідації зовнішніх і внутрішніх факторів, які обумовлюють прийняття рішення про його вчинення.

Рішення про індивідуально-профілактичний вплив у кожному випадку приймається стосовно конкретної особи, яка виявляє схильність до вчинення злочинів. Інша річ, коли вживаються заходи стосовно групи, що криміногенно впливає на особу, на яку спрямований профілактичний вплив.

У цьому разі мета впливу – корекція деформації особи та її поведінки. До індивідуальної профілактики належить і такий вплив, коли його об'єктом є група осіб або трудовий колектив. Характерною ознакою індивідуальної профілактики є цілеспрямований позитивний вплив не на окремих ізольованих факторів або елементів причинного механізму індивідуальної злочинної поведінки, а на весь комплекс причин, які можуть детермінувати злочинну поведінку.

Тому індивідуально-профілактичний вплив – це не одиничний акт попередження, а реалізація протягом тривалого часу комплексу заходів. Особливістю індивідуальної профілактики є те, що вона не передбачає застосування кримінального покарання, а спрямована на ресоціалізацію особи, використання заходів та ліквідацію криміногенного впливу на неї соціального оточення, нейтралізацію джерел конфліктних ситуацій, які сприяють девіантній поведінці особи.

Насамкінець зауважимо, що надзвичайно важливим заходом запобігання злочинності серед неповнолітніх є

наявність відповідної політичної волі як основи такого запобігання. Саме політична воля визначає зміст, а значить, і ефективність двох інших основних факторів запобігання злочинності – належної законодавчої бази і діяльності правоохоронних та інших органів щодо її застосування. Останні, залежно від політичного керівництва держави, можуть бути використані з різною метою, з різним коефіцієнтом ефективності.

За визначенням вітчизняного кримінолога Л. Давиденко, за відсутності політичної волі найдосконаліше правове забезпечення запобігання злочинності, в тому числі неповнолітніх, приречене на декларативне існування, а діяльність правоохоронних структур – лише на імітацію протидії злочинним проявам.

Узагальнюючи вищевикладене, робимо такі висновки:

1. Для запобігання злочинності серед неповнолітніх ніхто, безсумнівно, не повинен залишатись осторонь. Соціум, вчителі, батьки – рушії виховного процесу в розвитку характеру та подальшої долі кожної дитини. Адже, погодьтесь, нерідко самі батьки страждають від наслідків свого виховання, що відображається у згубних результатах.

2. З огляду на зазначене обґрунтовано постає необхідність усунення недоліків організаційно-управлінського характеру в діяльності спеціально створеної системи державних органів, покликаних займатись життєво важливими проблемами дітей та підлітків, які потребують турботи і захисту з боку держави від дня свого народження і до повноліття. Лише усунувши існуючі негативні чинники, зможемо подолати одну з детермінант вчинення злочинів неповнолітніми.

3. Проведений аналіз кримінологічної, педагогічної та психологічної літератури дає підстави дійти висновку, що значне місце у системі криміногенних чинників формування особистості займають недоліки у роботі навчально-виховних закладів, зокрема, дошкільних, загальноосвітніх та позашкільних навчальних закладів, училищ, дитячих будинків, інтернатів, що в сукупності з байдужістю до дітей у сім'ї, суспільстві, низкою інших криміногенних факторів зумовлює зростання злочинності неповнолітніх.

Завдання для самоконтролю

1. Чи потрібно ставити на профілактичний облік поліції неповнолітніх, які одного разу вже порушили закон?
2. На вашу думку, чому неповнолітні телефонують до поліції про замінування того чи іншого державного об'єкта?
3. Чи достатньо адміністративної відповідальності за продаж алкогольних напоїв і тютюнових виробів неповнолітнім?
4. Чи вважаєте ви шкідливим для неповнолітніх перебування у соціальних мережах?
5. Яку роль відіграє положення Конвенції ООН про права дитини у запобіганні злочинності?
6. Перерахуйте чинники, які формують злочинну поведінку неповнолітнього.
7. Обґрунтуйте чи втрачає сім'я свій виховний вплив на дитину.
8. Чи створюють реальну загрозу для морального формування неповнолітніх стійкі негативні характеристики сім'ї?
9. Як ви вважаєте, що таке неблагополучна родина?
10. Проведіть порівняльний аналіз між криміногенною та протиправною сім'єю.

Розділ 9. КОРУПЦІЙНА ЗЛОЧИННІСТЬ І ЗАХОДИ ЇЇ ЗАПОБІГАННЯ

1. Кримінологічна характеристика корупційної злочинності
2. Причини та умови корупційної злочинності
3. Заходи запобігання корупційної злочинності

1. Кримінологічна характеристика корупційної злочинності

Сьогодні термін «корупція» загальновідомий, популярний, це актуальне слово серед населення України. Майже кожен громадянин нашої держави із повсякденного досвіду знає, інтуїтивно усвідомлює та відчуває на собі її руйнівну силу. А тому жити в суспільстві, де процвітає корупція, та відчувати себе в безпеці, жити нормально, по-людськи неможливо.

До речі, корупція як перманентний чинник дозволяє собі руйнувати конституційний лад в Україні, реально загрожує національній безпеці, підриває авторитет державного апарату, дискредитує його діяльність, перешкоджає розбудові демократичної, соціальної, правової держави, а також утвердженню та реалізації принципу верховенства права.

Не менш очевидно, що системна корупція поширилася на всі верстви населення, проникнувши в усі без винятку владні структури та приватний сектор. Попри це ніхто із колишніх високопосадовців, які організовували розкрадання державних коштів задля власного збагачення та переведення їх за кордон, досі не поніс заслуженої відповідальності.

Привертає увагу й те, що населення країни патологічно терпляче ставиться до вимагань, хабарництва й несправедливості. При цьому матеріальна винагорода за послуги тому чи іншому чиновнику сприймається зазвичай як цілком нормальне явище. Тому закономірно, що матеріальне становище посадових осіб із приходом до владних структур помітно покращується, проте це зовсім не пов'язано з оплатою їхньої праці.

Понад те, посадовці (хочу зазначити: не всі), користуючись владою, почують себе впевненими і не приховують від

пересічних громадян свої статки (зверніть увагу на декларації, там ви знайдете багато цікавого, в тому числі і про посадовців), а тому люди не вірять у справедливість і схильні вирішувати проблеми, даючи хабарі.

Відомо, що проникнення корупції у бюджетну та податкову сфери створюють умови отримання прибутків, частина яких, на жаль, витрачається окремими олігархами на фінансування банд формувань в окупованих Росією Луганській та Донецькій областях.

Проте тотальна корупційна ситуація залишається стійкою перепорою для ефективної реалізації запроваджених у нашій державі реформ і в умовах складної для України геополітичної ситуації взагалі створює загрозу національній безпеці та подальшій цілісності території. Ось чому в разі невжиття відповідних заходів з боку держави поширення корупції може поглибити такі наслідки, як:

- остаточна втрата авторитету державними та владними структурами;
- затримка модернізації та розвитку національної економіки;
- порушення принципу конкуренції;
- дискредитація закону як універсального регулятора суспільних відносин;
- погіршення інвестиційної привабливості держави тощо.

На жаль, намагання боротися з корупцією обмежуються епізодичними або тимчасовими спробами та зводяться до ігнорування принципу невідворотності покарання винних за допущені зловживання у вказаній сфері. Натомість послідовні дії, спрямовані на усунення причин і умов корупції, реальних результатів щодо викриття резонансних корупційних схем не приносять.

Населення країни чує про гучні затримання корупціонерів, які нажили свої статки незаконним шляхом, проте в подальшому процес розслідування кримінальних проваджень у цих справах триває роками. Понад те, корупціонер продовжує працювати на своїй посаді і певним чином може впливати на хід досудового розслідування.

Проведений нами аналіз соціологічних досліджень в Україні у 2015–2017 роках свідчить, що корупція серед усіх внутрішньодержавних загроз вийшла на перше місце разом з військовими діями на сході країни у Донецькій та Луганській областях та високою вартістю життя в державі. Серед опитаних 49% населення вважає, що ситуація із корупцією не змінюється, а 22% переконані, що ситуація стала навіть ще гіршою.

Тому вимоги суспільства з цих питань протягом останніх років зводяться до нагального викорінення корупції в органах публічної влади, існування якої унеможлиблює дотримання прав і свобод людини та громадянина в Україні.

Очевидно, що глибинні соціальні зміни в суспільстві, поява та чинність нового антикорупційного законодавства зумовили початок проведення антикорупційної реформи держави, певну реорганізацію поліцейської, прокурорської та судової системи України.

З огляду на це вбачаємо, що вивчення корупційної злочинності в Україні та заходи її запобігання стане в нагоді не тільки студентам, курсантам і слухачам, а й правоохоронним органам та суду. Водночас виступить запорукою зміцнення правопорядку та утвердження законності в державі.

Зарубіжний вчений Г. Беккер у дослідженнях зазначав, що злочинці – не психопатичні особи і не жертви соціального впливу, а раціональні люди, поведінку яких можна передбачити у разі застосування до них певних обмежень, зважаючи на можливості, які вони мають. Тому вибір ними кримінальної поведінки, на думку поіменного вченого, слід сприймати як інвестиційне рішення в умовах ризику та невизначеності.

Вітчизняні кримінологи єдині в тому, що в Україні вже створено належне законодавче забезпечення механізму запобігання такого небезпечного для суспільства соціально-правового явища, як корупція. Будучи різновидом злочинності, корупція стрімкими темпами зростається з організованою злочинністю і розглядається вітчизняними вченими як іржа, яка роз'їдає все суспільство.

Корупційна злочинність це вірус, який реально загрожує демократії, реалізації принципу верховенства права, національній безпеці та демократичному розвитку держави.

Саме корупція негативно впливає на всі сторони суспільного життя: економіку, політику, управління, соціальну і правову сфери, громадську свідомість, міжнародні відносини.

Спокуса збагатитися, задовольнити власні потреби у людини може виникати тоді, коли з'являється можливість розпоряджатися певними ресурсами, приймати рішення не в інтересах суспільства і громади, а у власних інтересах або інтересах близьких осіб. Підтвердженням цього є вислів відомого французького діяча епохи Просвітництва Шарля Монтеск'є: «відомо з досвіду століть, що всяка людина, яка володіє владою, схильна зловживати нею».

Отже, процес формування сучасного поняття «корупція» охоплює кілька тисячоліть в історії цивілізації, оскільки це явище супроводжувало людину протягом всієї історії її існування. Саме тому джерела корупції прийнято відносити до періоду зародження держави і створення управлінського апарату, коли чиновник отримував владу і використовував її у власних цілях.

Тому сучасні кримінологи вважають, що нинішній стан розвитку корупції характеризується, з одного боку, прагненням науковців до диференціації поняття «корупція» за допомогою правових засобів, а з другого – уніфікацією процесу формування цього поняття з боку міжнародних антикорупційних організацій. Однак, як показує аналіз, це не призводить до однакового тлумачення поняття «корупція».

Так, у документах ООН із міжнародної боротьби з корупцією є таке визначення корупції: це зловживання державною владою для одержання вигоди в особистих цілях. Тобто розуміння корупції виходить за межі лише хабарництва. Це поняття охоплює як хабарництво, так і незаконне присвоєння громадських коштів для приватного використання, і непотизм (заступництво на основі особистих зв'язків).

Аналогічна ідея закладена у настанові, підготовленій секретаріатом ООН. Вона містить поняття корупції: 1) крадіжку, розкрадання та присвоєння державної власності посадовими особами; 2) зловживання службовим становищем для одержання невинуватених особистих вигод (пільг, переваг) у результаті

неофіційного використання офіційного статусу; 3) конфлікт інтересів між громадським обов'язком і особистою користю.

Міжамериканська конвенція про боротьбу з корупцією, ухвалена Організацією Американських Держав 29 березня 1996 року, визначає корупцію як:

- спробу отримання прямо або побічно урядовим чиновником або особою, що здійснює публічні функції, будь-яких предметів грошової вартості, а також іншої користі, такої як подарунок, послуга, обіцянка, перевага для себе або іншої особи чи організації в обмін на будь-який акт або бездіяльність під час здійснення ним публічних функцій;

- пропозицію або надання прямо чи побічно такої користі;

- будь-які дії чи бездіяльність під час виконання своїх обов'язків урядовим чиновником чи особою, котра здійснює публічні функції, з метою незаконного отримання прибутку для себе або третьої сторони;

- шахрайське використання або приховання майна, отриманого внаслідок скоєння одного з цих актів.

Комітет міністрів Ради Європи прийняв у 1999 році зразу два документи: Кримінальну конвенцію про боротьбу з корупцією і Цивільну конвенцію про боротьбу з корупцією. У першій визначено перелік кримінальних злочинів, які підпадають під ознаки корупційних. У другій закладено цивільно-правовий механізм захисту особи від наслідків корупційних злочинів.

Разом з тим у статті 2 Цивільної конвенції про боротьбу з корупцією сказано: «корупція означає прями чи опосередковані вимагання, пропонування, давання або одержання хабара чи будь-якої іншої неправомірної винагороди або можливості її отримання, які порушують неналежне виконання будь-якого обов'язку особою, що отримує хабара, неправомірну вигоду або можливість мати таку вигоду, або поведінку такої особи. Тобто корупція знову зведена лише до кримінального злочину і за її межами опиняються відповідні адміністративні правопорушення та дисциплінарні проступки.

У статті 8 Конвенції ООН проти транснаціональної організованої злочинності (від 29 вересня 2003 року) корупція визначається як умисні кримінально-карані діяння, які містять:

а) обіцянку, пропозицію або надання публічній посадовій особі, особисто або через посередників, якої-небудь неправомірної переваги для самої посадової особи або іншої фізичної або юридичної особи для того, щоб ця посадова особа вчинила яку-небудь дію або бездіяльність при виконанні своїх посадових обов'язків;

б) вимагання або прийняття публічною посадовою особою, особисто або через посередників, якої-небудь неправомірної переваги для самої посадової особи або іншої фізичної або юридичної особи для того, щоб ця посадова особа вчинила яку-небудь дію або бездіяльність при виконанні своїх посадових обов'язків.

Отже, у цій Конвенції поняття корупції обмежується: 1) кримінально-караними діями (тобто у відповідне поняття не включаються цивільно-правові делікти, дисциплінарні й адміністративні проступки); 2) активним і пасивним підкупом (тобто відповідне поняття не включає посадове розкрадання); 3) підкупом саме посадових осіб або прирівняних до них категорій осіб, які надають публічні послуги (відповідне поняття не охоплює громадян-виборців, яких підкупають під час виборів, і юридичних осіб як суб'єктів пасивного підкупу).

11 грудня 2003 року Україною підписана Конвенція Організації Об'єднаних Націй проти корупції. В ній корупція визнається як транснаціональне явище, яке впливає на суспільство й економіку всіх країн, засвідчується зв'язок корупції з організованою та економічною злочинністю, у тому числі з відмиванням коштів, визнається, що деякі випадки корупції пов'язані з великими обсягами активів, які можуть становити велику частку ресурсів держави тощо.

Отже, термін «корупція» у всіх вище зазначених нормативно-правових актах вживається номінально і позначає низку конкретних протиправних дій, пов'язаних з використанням суспільних ресурсів (у тому числі влади) для досягнення індивідуальних цілей.

Наприклад, у низці сучасних довідкових видань корупція визначається як «узагальнене найменування злочинів, які полягають у використанні посадовими особами, політичними й громадськими діячами прав, пов'язаних з їх службовою

діяльністю, з метою особистого збагачення на шкоду державі й суспільству».

Важлива роль в об'єктивному аналізі стану корупції в державі відводиться інституту громадськості, який через свої підрозділи забезпечує потужний вплив на громадянське суспільство та соціальні процеси країни, специфіку правового регулювання запобігання корупції.

Дослідження корупції свідчить про серйозні наміри громадських інститутів, об'єднань брати активну участь у реалізації корупційних програм запобігання корупції та формуванні негативного ставлення до корупційних проявів у цих закладах. Напрями її роботи полягають:

- у наданні безкоштовної правової допомоги особам, які постраждали від корупційних проявів чиновників;
- у здійсненні громадського контролю за діяльністю державних інститутів; проведенні просвітницької роботи серед різних прошарків населення;
- в організації публічних дискусій з питань корупції в регіоні тощо.

Таким чином, дотримання світових стандартів у сфері запобігання корупції набуває особливого значення в умовах сучасних глобалізаційних процесів, оскільки, на думку П. П. Андрушка і М. І. Бакая, корупція швидкими темпами перетворюється на національне явище, боротися з яким здатне лише світове товариство.

Однак незважаючи на зазначену проблему, втілення загальносвітових та міжнародних моделей щодо запобігання корупції, на жаль, в нашій державі не набуло свого завершення.

Аналіз сучасних наукових визначень поняття корупції показує, що деякі фахівці розуміють корупцію в найбільш вузькому значенні, як синонім слів «хабар», «підкуп», «продажність посадових осіб» (державних службовців) і виконання службових обов'язків у зв'язку з отриманою або обіцяною винагородою (інші суспільно небезпечні діяння варто розглядати лише як правопорушення, пов'язані з корупційними).

Запобігання корупційній злочинності, на думку О. В. Шевченка, співвідноситься як ціле і частина, а тому остання розуміється ним як окремий напрям протидії корупції з

усунення та нейтралізації детермінант корупційної злочинності за допомогою комплексу спеціальних засобів впливу на суспільні відносини з метою їх приведення у відповідність до чинного законодавства.

Корупція нейтралізує соціальний контроль і тим самим дозволяє не тільки полегшити можливість вчинення злочинів корупційної спрямованості в органах і установах виконання покарань, а й знизити до мінімуму ймовірність настання будь-якої юридичної відповідальності за вчинені правопорушення.

Незважаючи на наявність різних нерідко досить вагомих аргументів як на користь диференційованого підходу до нормативного визначення поняття корупції (тільки вид злочинності або тільки діяння у формі підкупу), так і на користь вимушеної відмови від нормативного визначення поняття корупції взагалі, вітчизняним законодавцем також зроблена спроба нормативно закріпити поняття корупції як правової категорії.

Проблеми з визначенням поняття «корупція» на сьогодні активізовано в зв'язку з удосконаленням антикорупційного законодавства. З 1 січня 2011 року базовим антикорупційним законом в Україні став Закон «Про засади запобігання та протидії корупції», що передбачає:

- правові та організаційні засади запобігання та протидії корупції з урахуванням положень міжнародних договорів з цих питань;

- розширення переліку корупційних діянь, видів корупційних адміністративних правопорушень;

- поділ корупційних діянь за ступенем суспільної небезпеки на види згідно з відповідальністю, що настає за їх вчинення (кримінальна, адміністративна, дисциплінарна, цивільно-правова);

- розширення переліку суб'єктів відповідальності за корупційні правопорушення;

- заходи щодо запобігання та протидії корупції.

Основними завданнями зазначеного закону є: упорядкування українського законодавства відповідно до міжнародних норм та правових стандартів, що регулюють заходи запобігання та протидії корупції, єдиний підхід до

розуміння сутності корупції, її різновидів та проявів вітчизняним законодавцем, а також законодавче регулювання юридичної відповідальності за вчинення корупційних діянь.

Що стосується суті корупції, яка впливає із законодавчого визначення цього поняття, її відзначає низка моментів:

- 1) корупція розглядається як діяльність;
- 2) вона пов'язується із протиправним використанням службових повноважень та пов'язаних з цим можливостей;
- 3) спеціальною метою такої діяльності є одержання неправомірної вигоди або прийняття обіцянки (пропозиції) такої вигоди як для себе, так і для інших осіб.

Вказані ознаки взаємопов'язані та взаємообумовлені. Вони дають підстави для висновку про те, що сферою проявів корупції може бути лише публічна (сфера державного управління). Отже, різноманіття точок зору на визначення поняття корупції свідчить про складність цього явища й вимагає більш глибокого й усебічного вивчення. Подані приклади доводять, що питання дефініції корупції є надзвичайно важливим і актуальним, що значення терміна постійно піддається змінам і доповненням.

Але неважко помітити, що переважна більшість визначень корупції має винятково юридичний характер, оскільки надані вони юристами, тобто людьми, які через свою професію розглядають корупцію як факт порушення норм, закріплених у чинному законодавстві. При цьому введення і визначення власне терміна «корупція» служить єдиній меті – виявити правопорушення і, відповідно, покарати винного в ньому.

Отже, корупційна злочинність – це суспільно небезпечне явище, яке безжалісно руйнує демократичні засади побудови суспільства, порушує принцип рівності громадян та юридичних осіб перед законом, викликає напругу в суспільстві, формує у світової спільноти імідж корумпованої держави. Ознаками корупції є :

- діяльність держави незалежно від політичного, економічного та соціального устрою;
- протиправне використання окремими особами службових повноважень і пов'язаних з цим можливостей;
- одержання неправомірної вигоди або прийняття обіцянки (пропозиції) такої вигоди як для себе, так і для інших осіб;

– здатність поглиблювати кризу українського суспільства і зводити всі реформи нанівець.

2. Причини та умови корупційної злочинності

Взагалі виникнення корупції пов'язано з низкою серйозних труднощів суспільного життя держави. Зокрема, історичні витоки вивчення корупційних відносин у суспільстві показують, що незважаючи на жорстокі покарання за корупцію боротьба з нею державними інституціями не давала і дедалі не дає бажаних результатів.

Що це, як непрофесійність суб'єктів запобігання корупції? Тоді чому ми, платники податків, повинні сплачувати це? Чи корупційні відносини проникли в життя корупціонерів так глибоко, що вони володіють механізмом уникнення від кримінальної відповідальності? Мабуть, це пов'язано з тим, що державні заходи мінімізації корупційних відносин відстають від сучасних реалій, а інколи є лише задекларованими намірами.

От чому, за даними наукової школи «Інтелект», 75% опитаних людей вважають прояви корупційних відносин нормою сучасного суспільного життя в країні, 23,5% сприймають корупційні дії як можливість вирішити власні проблеми і тільки 0,5% оцінюють корупційні відносини як кримінальне правопорушення.

Проведений нами короткостроковий кримінологічний прогноз у межах найближчих трьох років засвідчує, що показники корупції в Україні не зменшаться, а тому упевнено можна стверджувати про загрозливі її тенденції. Понад те, суб'єкти, які наділені законом запобігати корупційним відносинам, самі потрапляють у корупційні скандали, а це, своєю чергою, поступово формує громадську думку про неспроможність держави протидіяти корупції і захистити демократичні засади побудови громадського суспільства.

До речі, якщо держава нездатна ефективно протидіяти корупційним проявам стосовно себе самої, малопереконливими є будь-які запевнення про її спроможність захистити права і законні інтереси громадян. На жаль, кримінальна статистика не відображає дійсних обсягів корупційних відносин у країні через високий рівень їх латентності, труднощі з виявленням і

процесуальним закріпленням допустимих доказів у провадженні відповідних слідчих дій та доказуванні у судовому процесі.

Проведені вітчизняними вченими дослідження свідчать, що серед найбільш корумпованих інституцій, на думку 57% опитаних громадян України, є органи місцевого самоврядування, політики та правоохоронці. Не вдаючись у наукову дискусію щодо 57%, але з тим, що поширеність корупції серед працівників правоохоронних органів та суду викликає особливий резонанс у населення країни, можна цілком погодитися. А це, своєю чергою, знижує ефективність проведення ними профілактичних заходів, посилюється рівень недовіри населення до правоохоронних органів та суду, їх спроможності захищати права і законні інтереси громадян нашої держави.

Отже, саме негативний вплив корупційних відносин на розвиток громадянського суспільства в Україні стає все більш відчутним і сьогодні створює реальну загрозу національній безпеці держави. Починаючи з порушення службового обов'язку, корупційні відносини тягнуть за собою порушення інших суспільних відносин, зокрема призводять до гальмування та викривлення соціально-економічних реформ, поглиблюють соціальну нерівність громадян, збільшують соціальну напругу в суспільстві, порушують принципи законності та соціальної справедливості.

Корупція – через сферу корупційних відносин обумовлюється її багатогранністю та феноменальною спроможністю існувати в кожній країні світу, і досліджується вона в різних науках – кримінології, політології, соціології, психології, юриспруденції, філософії тощо. А тому корупцію слід розглядати значно ширше, ніж протиправна діяльність осіб, уповноважених на виконання функцій держави.

Тому сьогодні вчені-кримінологи розглядають її як модель субкультури окремих народів: західноєвропейських, ісламських, африканських, латиноамериканських, слов'янських та ін. До речі, корупція не має нічого спільного з історичним розвитком країни, рівнем її економіки, правовою базою, соціальним розвитком. Вона існувала і завжди існуватиме. Унікальність корупції полягає в тому, що вона розвивається, перетворюється на різні форми прояву, пристосовується до національного

законодавства і співіснує з принципами законності, верховенства права, рівності всіх перед законом.

Загальною тенденцією еволюції корупційних відносин в Україні, як вважає О. М. Костенко і О. Ю. Бусол, у період незалежності держави є поступове перетворення її форм на олігархічну модель. Цьому, як пишуть поіменні вчені, слугували вибори Президента України в 1999 році та всеукраїнський референдум серед громадян з приводу реформації системи державного управління в 2000 році, що фактично ознаменували завершення процесу олігархізації України.

Поряд з тим корупційні відносини не тільки впливають на сферу суспільного життя людей, вони є індикатором їхніх прав і свобод у суспільстві. І найгірше те, що корупційні відносини поступово із аномалії стають нормою поведінки її членів. Але цей індикатор не несе в собі нічого цінного, тому що нівелює принципи соціальної, правової, демократичної держави, загрожує державному суверенітету країни.

До речі, за визначенням авторського колективу монографічного дослідження «Корупційна злочинність: витоки, сучасний стан, стратегія протидії», протидія корупційним відносинам – це діяльність органів державної влади та місцевого самоврядування, громадян, спрямована на виявлення запобіжних заходів та усунення причин корупції, боротьби з корупцією та мінімізацією її наслідків.

Вочевидь прийняті Верховною Радою антикорупційні нормативно-правові акти не здатні подолати корупцію в країні, а можливо, як слушно зауважує М. І. Хавронюк, часто діяльність із запобігання корупції здійснюється не відповідно до закону, а через неправильне розуміння або завідомо спотворений зміст закону окремими суб'єктами його застосування, або через вади самого закону.

На жаль, за роки незалежності нашої держави корупційні відносини в Україні значно поширилися і проникли у всі сфери життєдіяльності суспільства. Особливо населення країни відчуває корупційні відносини у політичній, економічній, медичній та правоохоронній сферах.

Хоча розповсюдженість корупційних відносин в українському суспільстві, безумовно, пов'язана з традиційними

соціокультурними і ментальними ролями, що склалися у нашій цивілізації, тому говорити, що в Україні корупційні відносини зародилися за роки незалежності, буде неправильно, інша справа, в яких проявах вони вирізнялися в різні історичні періоди – на це слід звернути увагу.

Для того щоб змінити терпиме ставлення суспільства до корупційних відносин, передусім потрібно переконати громадськість у тому, що проблема корупції є життєво важливою для всього населення країни, а тому її подолання слід розпочати із себе. Подолаємо на рівні свідомості корупційні відносини в собі, зробимо перший крок до її подолання взагалі. Лише за цієї умови матимемо певний успіх на шляху подолання корупції.

На цьому, до речі, наголошує і вітчизняна вчена О. Ю. Бусол, яка стверджує, що іноді людина проголошує себе затятим «борцем» за справедливість, тому що за неможливістю свого соціального статусу не може скористатися корупційними схемами, однак якщо ця особа отримує перспективи збагатитися внаслідок корупційних дій, вона може поступитися власними принципами.

Ми цілком поділяємо думку поіменної вченої. Певна річ, що сьогодні держава своїми діями сприяє поширенню корупційних відносин у різних сферах суспільного життя. Наприклад, у системі міністерств і відомств існує процентна надбавка за різні види робіт. Керівники цих міністерств і відомств своїм рішенням встановлюють тому чи іншому працівнику процентну надбавку на власний розсуд. З одного боку, нічого поганого в цьому немає. Але яким чином, за якою процедурою і який відсоток?

Коли ця надбавка сягає 200–300%, саме тут і криється складова корупційних відносин. Керівник і підлеглий домовляються, який відсоток він зобов'язаний передати керівнику. Вигідно і одному, і другому. Особливо це стосується працівників, які готуються виходити на пенсію. І головне, що це стало нормою повсякденного життя, яка влаштовує всіх. Не вірите – здійсніть запит у Пенсійний фонд України і отримаєте відповідь, яка стане в нагоді для порушення відповідної перевірки того чи іншого відомства.

От тому і пенсії різняться між працівниками. І це тільки одна із схем відкритого нехтування керівниками міністерств і відомств корупційних законів у державі. Хто в цьому винен – зрозуміло, держава та її інституції, саме вони своїми законами і постановами створили умови для корупційних відносин у пенсійній сфері.

Для того щоб унеможливити ці корупційні відносини з діяльності міністерств і відомств, їх керівники повинні проводити регулярні перевірки виплат процентної надбавки, звіряти з кількісно-якісними показниками виконаної роботи працівника, а пенсійні органи, перевіряючи пенсійні справи, звертати увагу на такі надбавки і своєчасно повідомляти про них відповідні органи для перевірки їх законних виплат.

Отже, під корупційними відносинами слід розуміти взаємовигідну угоду між тим, хто надає неправомірну вигоду або утворює пропозицію її прийняття, і тим, хто її отримує, за результатами якої настають відповідні наслідки. Врешті-решт, подолати корупційні відносини можливо, але за таких умов: політичного бажання; створення корупційних законів, котрі б реально працювали, та відповідного покарання.

Зокрема, ввести декларування для всіх громадян країни з одночасною амністією корупціонерів (політика «початку з чистого листа»). Далі, в разі продовження зайняття корупційною діяльністю – надати право суду конфіскувати у корупціонера всі грошові кошти, законне походження яких він не може довести – вдосконалення норм Кримінального кодексу, що передбачають покарання за накопичення багатства незаконним шляхом тощо (ст. 368-2 «Незаконне збагачення»).

Наскільки складним і спірним явищем є сама корупція, настільки ж неоднозначні й складні причини та умови, які її обумовлюють. Їх оцінка, аналіз впливу на ступінь корумпованості суспільства значно утруднені у зв'язку з обмеженістю показників, які можуть бути використані для їх характеристики. Крім того, «вигляд» корупції визначається не якимось окремих фактором, а є наслідком складного комплексу причин. При цьому виділити й оцінити ступінь впливу кожного окремо надзвичайно важко.

Крім цього, низка причин і умов, що впливають на корупцію, тією чи іншою мірою є її наслідком. Наприклад, низький рівень економічного розвитку деякою мірою сприяє збільшенню корупції, яка, своєю чергою, є серйозним бар'єром для нормального економічного зростання; політична нестабільність, як правило, провокує корупцію, однак корупція сама може стати причиною порушення суспільної стабільності.

Інакше кажучи, відносно ряду причин і умов далеко не очевидним є причинно-наслідковий зв'язок, що також утрудняє дослідження в цій сфері. Причини та умови, що обумовлюють корупцію, вкрай різноманітні за природою, формами проявів, спрямованістю впливу.

Серед основних причин, які породжують корупцію в державі, кримінологи називають:

- не відмежованість політики від бізнесу, це створює індекс недовіри до влади, формує загальну апатію пересічних громадян;

- зрощення державного апарату з підприємницькими і комерційними структурами, формування їх ділових відносин поза межами правового поля;

- надання пільг і переваг «своїм» корпоративним групам, використання державних ресурсів в особистих інтересах або інтересах інших осіб, у тому числі рідних і родичів;

- повільне формування в суспільстві імунітету до проведення політичних, економічних, соціальних та інших реформ;

- неефективність діяльності правоохоронних органів, судової влади щодо протидії корупції у всіх сферах суспільного життя країни.

Щодо умов, які сприяють виникненню корупції, можна виділити низьку зарплату державних чиновників, непрозорість у проведенні державних процедур, велику кількість контролюючих органів, недосконалість чинного законодавства, зокрема податкового, земельного, тендерного, нахабне демонстрування чиновниками свого багатства, що є непропорційним їх легальним доходам тощо.

Важливо засвоїти, що корупційна злочинність, її причини та умови:

- негативно впливають на всі сторони суспільного життя: економіку, політику, управління, соціальну і правову систему;
- підривають довіру громадян до держави та її владних структур, формують нестабільність у державі;
- сприяють тінізації економіки та гальмують її розвиток;
- підривають міжнародний авторитети України.

У кримінально-правовому значенні під корупційними злочинами розуміють, як правило, службові злочини, відповідальність за які передбачена в XVII розділі КК України «Злочини у сфері службової діяльності». Способи вчинення корупційних злочинів мають такі форми:

1) «корупційна угода». Особа, що перебуває на державній або комерційній службі, незаконно, всупереч інтересам служби або без службової потреби використовує службові повноваження в інтересах певної особи або вказаних інших осіб за матеріальну або нематеріальну винагороду;

2) «корупційне вимагання». Посадова особа вимагає додаткову винагороду за виконання обов'язків, що входять до кола її повноважень;

3) «корупційний підкуп». Особа пропонує посадовій особі прийняти певну винагороду за реалізацію офіційних повноважень або інших можливостей в її інтересах громадянина або в інтересах третіх осіб.

Надалі у зв'язку з отриманою незаконною винагородою службовець виконує вказані хабародавцем дії. Корупція не зводиться лише до одержання коштів. Особиста вигода може бути отримана у формі надання послуг, придбання певного статусу, політичного впливу або престижу.

Корупційна злочинність містить різні кримінально-правові види діянь. До основних можна віднести такі злочини: хабарництво; зловживання становищем; перевищення влади або службових повноважень; службове підроблення; заволодіння чужим майном шляхом зловживання службовою особою своїм службовим становищем; притягнення завідомо невинного до кримінальної відповідальності; постановлення суддею (суддями) завідомо неправосудного вироку, рішення, ухвали або постанови, привласнення, розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем та ін.

Вивчення причин і умов вчинення корупційної злочинності в Україні є найважливішою складовою кримінологічного впливу на досліджувану сферу суспільних відносин. Знання детермінант, що обумовлюють вчинення корупційних діянь, дозволяє більш ефективно використовувати кримінально-правовий, кримінологічний запобіжний інструментарій у протидії корупції.

Саме кримінологічні методи пізнання можуть дати відповіді на запитання: «Чому вчиняються корупційні діяння в державі?», «Що сприяє їхньому вчиненню?», «Які заходи правового, економічного, організаційного й іншого характеру потрібно застосовувати з метою зниження рівня корупційної діяльності?».

Життя показує, що провести чітке розмежування причин і умов корупції як складової корупційної злочинності буває вкрай складно, а часом і неможливо. З одного боку, корупційні діяння можуть виступати як причина, а з другого – як умова. Враховуючи це, багато кримінологів обґрунтовано розглядають причини й умови корупційної злочинності в їх єдності й нерозривності. Це стосується й співвідношення понять причинності та детермінації.

Що стосується джерел, з яких суспільство черпає знання про корупційну злочинність в Україні та за її межами, ми виділяємо: засоби масової інформації; спілкування зі знайомими; виступи представників органів державної влади, гучні затримання посадовців тощо.

3. Заходи запобігання корупційної злочинності

2015 рік в історії української державності можна вважати початком формування нової стратегії антикорупційної політики в Україні. Це пов'язано з тим, що держава розпочала створювати потужну законодавчу базу і на тлі цього – державні органи запобігання корупції в Україні, зокрема:

1) Національне антикорупційне бюро (НАБУ) – державний правоохоронний орган, на який покладається виявлення, припинення, розслідування та розкриття корупційних правопорушень, віднесених до його підслідності, а також запобігання вчиненню нових злочинів;

2) Спеціалізовану антикорупційну прокуратуру (САП) – самостійний структурний підрозділ Генеральної прокуратури України, на який покладена функція підтримання державного обвинувачення у провадженнях, досудового розслідування, в якому здійснюється НАБУ;

3) Національне агентство з питань запобігання корупції (НАЗК) – центральний орган виконавчої влади, який формує та реалізує державну антикорупційну політику, має превентивну функцію, зокрема перевіряє декларації державних службовців.

Здавалося, що створення таких потужних державних органів зламає хребет корупції як сталого розвитку транзитивного суспільства. На жаль, життя розпорядилося по-іншому. НАБУ як новостворений незалежний правоохоронний орган з певних причин формувався дуже повільно. Понад те, детективи НАБУ діяли непрофесійно, доказова база іноді просто розпадалася в судах.

Це формувало у більшості корупціонерів, які підозрювалися в корупції використовували всі можливі важелі для затягування розгляду кримінальних проваджень, зокрема, знаходили високих покровителів у вищих ешелонах влади в тому числі в судах, або залишали країну з метою уникнути кримінальної відповідальності за свої діяння.

Отже, заходи запобігання корупції покажуть результат тоді, коли засвідчать зрушення невідворотності покарання для всіх осіб, винних у корупційних злочинах, і покажуть, що вчиняти корупційні дії не вигідно і ризиковано. Відповідно до причин та умов злочинності обґрунтовано виділяють такі види запобігання.

1. Загальносоціальне запобігання корупційної злочинності, заходи якого спрямовані на стабілізацію політичної, соціальної та економічної обстановки в державі, вирішення найгостріших соціальних проблем: безробіття; бродяжництва; падіння життєвого рівня населення, соціального захисту незахищених людей тощо. Серед заходів загальносоціального запобігання слід виділити:

– формування у населення країни ідеології поваги до норм права, дотримання яких є обов'язковою вимогою для всіх без винятку;

- проведення в державі структурних реформ правоохоронних органів, зокрема поліції, прокуратури та судової системи, які повинні стати народними;
- забезпечення реалізації конституційних прав і свобод людини і громадянина;
- створення системи прозорості в діяльності органів державної влади і місцевого самоврядування;
- формування у державі системи стримування і протиправ у розподілі влади;
- використання інформаційних технологій, насамперед інтернету;
- формування у суспільстві власної громадської позиції щодо протидії корупції «Не бере той, кому не дають»;
- проведення інформаційних компаній про негативні наслідки корупції, які є завжди очевидними;
- виховання у суспільстві нетерпимості до корупції, переважно серед молоді;
- навчання навичкам протидії корупційним правопорушенням, формування імунітету, понад усе серед студентів юридичних факультетів, які стануть носіями запобігання корупції.

2. Спеціально-кримінологічне запобігання корупційної злочинності передбачає реалізацію доволі адекватного антикорупційного законодавства, яке, за оцінками експертів, спроможне зменшити рівень корупційних правопорушень у державі.

Спеціально-кримінологічне запобігання корупції – це діяльність спеціальних суб'єктів, наділених законом проводити спеціально-кримінологічні заходи шляхом усунення, нейтралізації та обмеження причин та умов корупційної злочинності.

До речі, своєчасне застосування спеціально-кримінологічних заходів перешкоджає здійсненню протиправного наміру конкретної особи щодо реалізації умислу на вчинення корупційного правопорушення, припинення корупційної діяльності, яка вже зрушила, з метою недопущення настання протиправного результату чи переростання корупційного діяння в більш небезпечне.

Серед заходів із спеціально-кримінологічного запобігання слід виділити:

- проведення спеціальних перевірок осіб, які претендують на посади державних структур;

- здійснення перевірок декларацій державних службовців про майно, доходи, витрати і зобов'язання фінансового характеру;

- обмеження на роботу в державні органи та органи місцевого самоврядування осіб, які раніше були засуджені за вчинення корупційних правопорушень або на яких протягом останніх трьох років накладалися адміністративні стягнення з цього приводу;

- закриття офшорних зон, виявлення анонімних, підставних компаній, фондів, трестів, завдяки яким відбувається відмивання «брудних» грошей, перекачування корупційного капіталу;

При цьому кожний вид таких заходів запобігання спрямовується на досягнення спеціальної мети.

3. Індивідуальне запобігання корупційної злочинності – це насамперед вплив державних інституцій на тих осіб, від яких можна очікувати вчинення корупційних злочинів, а також на соціальне середовище, що їх оточує. Це також вид діяльності державних інституцій, спрямованих на роботу з конкретною людиною та її найближчим оточенням.

На підставі цих визначень ми вважаємо, що індивідуальне запобігання злочинам – це діяльність державних і недержавних органів, організацій і їх представників щодо виявлення осіб, від яких можна очікувати вчинення злочинів, і здійснення на них та оточуюче їх мікросередовище позитивного, коригуючого впливу.

Заходи індивідуального запобігання, що реалізуються стосовно особи, відіграють роль такого соціального інструмента, який призначений нейтралізувати чи усунути внутрішні негативні риси цієї особистості та її поведінки.

Коли ж вплив спрямований на соціальне мікросередовище, то нейтралізуються або усуваються зовнішні негативні елементи матеріального і духовного порядку, які деформують особистість (несприятливі матеріальні та побутові умови життя індивідуума, негативні міжособистісні відносини тощо).

Метою індивідуального запобігання є позитивна корекція особистості, яка зумовлює зміну її поведінки від антигромадської до законослухняної. Досягнення цієї мети вимагає вирішення низки конкретних завдань:

- а) виявлення осіб, поведінка яких свідчить про реальну можливість вчинення злочинів;
- б) виявлення джерел негативного впливу на них;
- в) прогнозування індивідуальної поведінки;
- г) планування заходів індивідуальної профілактики.

Ефективність запобігання корупційної злочинності залежить від таких чинників:

- розвитку економіки, виробництва та зростання доходів широкої маси населення;
- наявності в державі потужного антикорупційного законодавства;
- проведення антикорупційної діяльності шляхом організаційно-управлінського забезпечення;
- створення системи відкритості та громадського контролю застосування антикорупційного законодавства.

Серед пріоритетних заходів запобігання корупційної злочинності в Україні слід виділити:

- забезпечення належного контролю з боку правоохоронних органів матеріалів перевірок для прийняття рішень згідно з чинним законодавством;
- аналіз практики реагування на подання і приписи органів прокуратури та поліції, ухвали (постанови) судів у кримінальних провадженнях з вимогами усунення виявлених порушень, причин і умов, що їм сприяли, щодо вчинених злочинів корупційної спрямованості;
- регулярний моніторинг публікацій, повідомлень, фото- та відеозаписи засобів комунікації, виступи інститутів держави і громадськості у засобах масової інформації про корупційні ризики в роботі державних службовців, працівників правоохоронних органів;
- посилення покарання за корупційні злочини шляхом вдосконалення законодавства (в тому числі проведення антикорупційної експертизи нормативно-правових актів);

– прозорість і відкритість, громадський контроль за діяльністю органів державної влади від президента до державного службовця;

– реформування системи правосуддя, оскільки вона «вражена корупцією», несе загрозу державності України, її національній безпеці. Проведення повноцінної судової реформи за європейськими стандартами. Суди повинні бути незалежними від політичної влади, а суддівський корпус потребує оновлення. При цьому люстрація суддівського корпусу є потрібною умовою і відправною точкою протидії корупції в судових органах України;

– зменшення впливу Президента України на судову систему. Поки що аналіз відповідних нормативно-правових актів свідчить, що кар'єра судді в багатьох випадках залежить від рішення глави держави (переведення на іншу роботу, звільнення із займаної посади тощо);

– підвищення рівня правової культури населення та використання антикорупційної культури у запобіганні корупції. На жаль, у сучасному суспільстві стан масової антикорупційної свідомості громадян визначається об'єктивними умовами їх життя. У державі бумсає не тільки економіка, а й психологія, про яку говорять дуже мало, а також антикорупційне просвітництво. Але якщо ці умови не задовольняють суспільство, то результат запобіганні корупційній злочинності буде зведений нанівець.

Прикладом успішного впливу на антикорупційну свідомість громадян є Сінгапур. Уряд цієї країни дотримується принципу, який був зведений у ранг державного пріоритету: «все мусить бути найкращим». Сьогодні в Сінгапурі найвищий коефіцієнт прожиткового мінімуму громадян, низька еміграція жителів за кордон, найкращі дороги й авіалінії, а головне – це впевненість людей у завтрашньому дні, що не можна сказати про Україну;

– використання у запобіганні корупції засобів масової інформації. За концепцією О. М. Костенко і О. Ю. Бусол, суб'єктами запобіганні корупційної злочинності є не лише особи, наділені адміністративно-розпорядчими функціями та державні службовці, а й пересічні громадяни та юридичні особи.

Громадяни країни повинні активніше долучатися до формування державної політики у сфері запобігання корупції.

Громадянські організації мають використовувати такі механізми запобігання корупції, як консультації з громадськістю, участь у робочих групах, круглих столах із представниками органів державної влади, місцевих органів влади, міжнародними та зарубіжними громадськими організаціями, здійснювати громадські експертизи і моніторинги, проводити громадські слухання з питань запобігання корупції тощо.

Якщо для запобігання корупційної злочинності застосувати належним чином ЗМІ, можна виховати покоління людей, у правовій свідомості яких немає місця корупції. По суті йдеться про формування такої християнської ідеології запобігання корупції, яка сповідатиме заборону корупційним відносинам, створить умови позитивного впливу на зміну менталітету нації щодо проявів корупції в суспільстві.

Узагальнюючи вищевикладене, робимо такі висновки:

– корупційна злочинність в Україні є наслідком системних суперечностей політичного, морально-психологічного, економічного, організаційно-управлінського, правового та ідеологічного характеру. Вона набуває кризового характеру разом з кризою суспільства і зводить будь-які реформи нанівець.

– доки в країні не буде встановлено поваги до норм права, поки не буде політичної волі керівництва держави, поки не зміниться свідомість і психологія не давати і не брати, подолання корупції в державі буде декларативним постулатом;

– серед кроків запобігання корупційної злочинності слід виділити розроблення та внесення законодавчих змін з метою запровадження процедури виборів місцевими громадами суддів та керівників правоохоронних органів і їх відкликання.

Завдання для самоконтролю

1. Що ви знаєте про корупцію?
2. Назвіть джерела, з яких ви отримуєте знання про корупцію.
3. Як би ви оцінили рівень корупції в Україні?
4. Назвіть причини вчинення корупційних правопорушень.

5. Чи потрібно встановлювати матеріальну винагороду за надання допомоги правоохоронним органам у розкритті корупційних правопорушень?

6. Чи вважаєте ви припустимим докладне висвітлення в ЗМІ способів вчинення корупційних правопорушень і методів протидії корупції?

7. Ваше ставлення до ідеї встановлення контролю за доходами та видатками серед населення України.

Розділ 10.

ОРГАНІЗОВАНА ЗЛОЧИННІСТЬ ТА ЗАХОДИ ЇЇ ЗАПОБІГАННЯ

1. Кримінологічна характеристика організованої злочинності
2. Причини та умови організованої злочинності
3. Заходи запобігання організованій злочинності

1. Кримінологічна характеристика організованої злочинності

Організована злочинність – явище, яке руйнує національні засади країни, посягає на безпеку людини, унеможлиблює реформування політичної і правової системи, має у своєму розпорядженні фінансові й економічні можливості, не контрольовані ні державою, ні суспільством.

Водночас вона має досить міцні та впливові позиції в політичній сфері, в державних органах, насамперед у правоохоронних. Про це неодноразово наголошували у виступах народні депутати з трибуни Верховної Ради та засоби масової інформації.

Тому вивчення проблем організованої злочинності неможливе без звернення до її поняття та ознак. Розкриваючи поняття організованої злочинності, слід передусім відзначити, що вона не вписується в межі іншої злочинності, відомої кримінальному законодавству, оскільки за сутністю організована злочинність характеризується злиттям різних видів злочинів у єдину злочинну діяльність. І за системою вона має багаторівневі, стійкі злочинні зв'язки, які ведуть до концентрації злочинності.

Понад те, проникаючи у всі сфери нашого життя, вона має могутній апарат лобювання власних інтересів у представницьких колах, має специфічні силові структури, сучасне технічне оснащення, утримує різних експертів з правових, економічних та соціальних питань.

Організована злочинність постійно перебуває у протистоянні із суспільством і своїми діями спрямована на проникнення майже у всі сфери суспільних відносин, а найбільше в такі галузі, як економіка та управління. Чому? Тому

що в економіці вона отримує максимальну прибутковість, а в управлінні для неї є всі умови здійснення злочинної діяльності.

Отже, процес протистояння із суспільством організована злочинність використовує для того, щоб розвиватися й удосконалюватися. Серед шляхів та форм організована злочинність виділяється:

- підривом економічного потенціалу конкурента (організація підпалів, підриву, стану банкрутства);
- відкрите залякування, погрози вбивством, викрадення (акції, спрямовані на створення обстановки страху);
- фізичне знищення (вчинення вбивств, які переростають на «серійні» стосовно учасників угруповань, конкурентів);
- корупція та шантаж (забезпечення безпеки від державного контролю та переслідування);
- рейдерські захвати (силовий варіант, постійний тиск тощо).

Найбільш гостро ця проблема постає в процесі притягнення до відповідальності представників вищих керівних ланок організованих угруповань, які залишаються не тільки в тіні, а й «недоторканими». Віднайти законодавчі форми, які б дозволяли позбавити таких осіб «недоторканності», – головне завдання розроблення ефективних заходів у боротьбі з організованою злочинністю.

В основі організованої злочинності лежить корислива мотивація поведінки окремих осіб і цілих соціальних груп, діяльність яких спрямована передусім на збагачення, порушення загальноновизнаних принципів розподілу, національного доходу. Незважаючи на переважно корисливу спрямованість, організована злочинність разом з тим нерідко межує з насильством, найбільш тяжкими його формами – вбивствами, заподіянням тяжких тілесних ушкоджень, вимаганням, незаконним позбавленням волі тощо.

Про організовану злочинність вперше заговорили американські вчені У. Ліппман та А. Ландсміт у 1971 році, на їхню думку, організована злочинність – це «особлива форма співпраці декількох осіб або груп для забезпечення успішності їх злочинної діяльності».

Варто наголосити, що саме життя примусило визнати цю сумну реальність. Сьогодні кримінологи єдині в тому, що наприкінці 1980-х років, під час так званої горбачовської «перебудови», організованою злочинністю були уражені всі союзні республіки – нинішні країни СНД.

Тому саме в цей час у правовій науці розпочалося дослідження проблем організованої злочинності, а практичні органи розгорнули активну кампанію по боротьбі з цим найнебезпечнішим різновидом злочинності. Отже, початком визнання розповсюдження організованої злочинності на території колишнього СРСР, а також і УРСР, можна вважати Постанову «Про посилення боротьби з організованою злочинністю», ухвалену ЦК КПРС 1988 року.

У Постанові проголошувалися основні напрями боротьби з організованими злочинами та визначалися деякі заходи їх попередження. Але декларативні документи Комуністичної партії, які вже на той час почали втрачати політичну силу і значення, позитивних наслідків і зрушень у боротьбі зі злочинністю не дали. Прояви організованої злочинності продовжували бурхливо розповсюджуватись по всій території Радянського Союзу.

Після розпаду СРСР практика суспільного життя змусила визнати на найвищому рівні державної влади існування в Україні організованої злочинності. Тому ефективність боротьби з нею є важким завданням, що впливає з криміногенної ситуації в країні та потребує активних зусиль як з боку держави, так і кримінологічної науки.

Сучасна організована злочинність – це конгломерат безжалісного насильства і невимовного збагачення. Це трагедії в Грузії, Югославії, Нью-Йорку, Сирії, Україні тощо. Це страждання мільйонів людей і величезні доходи. За деякими даними, в розпорядженні кримінальних співтовариств перебуває приблизно \$2 трлн.

Організована злочинність – це цинічний бізнес, що втягує в незаконний обіг усе, що приносить прибуток: наркотики, проституцію, зброю, людські органи і тканини, ядерні матеріали, живу природу.

Незаконний обіг предметів культури і старовини став настільки масовим, що цілі народи можуть позбавитися своєї культурної спадщини, а незаконний обіг вогнепальної зброї і його дестабілізуюче накопичення вже є глобальною загрозою. Без перебільшення можна сказати, що світ дедалі втягується в пастку глобальної організованої злочинності.

Організована злочинність – це суспільно небезпечне явище, що динамічно розвивається, і розглядати її можна тільки в контексті всіх процесів, що відбуваються в суспільстві. Суспільство вступило в період глобалізації цілком, і злочинність не може бути ізольована від цього транссистемного процесу.

Злочинність сама по собі набула сьогодні глобального характеру як з погляду характеристики проблеми, так і з погляду кількісного охоплення. Сьогодні це планетарне явище і планетарна проблема. Характер сучасної злочинності вимагає глобального реагування на основі широкого міжнародного співробітництва. Сучасна злочинність все більше виходить за межі державного контролю і вступає у протистояння зі світовим правопорядком, стаючи фактором, який має дестабілізуючий вплив на світове співтовариство і вимагає глобальних заходів реагування.

Організована злочинність стане для політичних діячів однією з найважливіших проблем ХХІ століття, яка матиме таке велике значення, як холодна війна у ХХ ст. та колоніалізм у ХІХ ст.

Як кримінологічний феномен організована злочинність в Україні почала активно проявлятися наприкінці 1990-х років. Причину появи такого феномену в Україні слід шукати у політичній площині держави, коли вважалось, що організована злочинність на її території існувати не може у зв'язку з відсутністю кримінологічних досліджень з даної проблеми та з розпадом Радянського Союзу на незалежні держави.

Отже, організована злочинність – це особлива форма співробітництва кількох осіб або угруповань, діяльність яких направлена на успішне досягнення спільної мети. У вітчизняній кримінології визначення поняття організованої злочинності досить різноманітні.

Деякі вчені вважають, що організована злочинність – це складний вид кримінальної діяльності, яка здійснюється у великих масштабах організованими групами, що мають внутрішню структуру та отримують доходи шляхом створення й експлуатації ринків незаконних товарів і послуг.

Інші кримінологи під організованою злочинністю розуміють відносно масову групу стійких і керованих об'єднань злочинців, які займаються кримінальною діяльністю у вигляді промислу та створюють систему захисту від соціального контролю шляхом використання протиправних засобів з метою задоволення своїх матеріальних та духовних потреб за рахунок держави, суспільства або окремої особи.

Злочинна організація, як правило, створюється на основі згоди, єдності та таємної угоди учасників злочинної діяльності. Відповідно до кримінальних законів, традицій, практичного досвіду злочинців члени злочинної організації зобов'язані дотримуватися правил конспірації, як у підготовці до скоєння злочину, так і у разі, якщо він не вдався, а у випадках затримання правоохоронними органами додержуватись особистої лінії поведінки.

Деякі дослідники вважають, що термін «організоване злочинне об'єднання» тотожний поняттю «мафіозне об'єднання». Однак такий підхід є дискусійним і ось чому. Мафія (італ. *mafia*) у вузькому розумінні цього терміна – таємна, здебільшого бандитська організація, яка втручається в політичне життя країни.

Ми поділяємо позицію О. М. Джужи, який вважає, що мафіозне об'єднання – це злочинне угруповання, яке за ступенем організованості та характером діяльності вийшло за межі власного формування і поєднує як протиправні, так і легальні форми діяльності, впливаючи на державну політику і напрями соціально-економічного розвитку. Для забезпечення захисних функцій мафіозні об'єднання залучають інші злочинні угруповання. Очолюють мафіозні синдикати кілька осіб, котрі займають, як правило, однакове положення.

Побіля них гуртуються від десятка до сотень членів, які за потреби залучаються за плату для виконання конкретної «роботи». Порівнюючи кримінологічні характеристики цих двох

видів злочинних організацій, можна з упевненістю сказати, що поняття «мафіозне об'єднання» значно ширше, ніж «організоване злочинне об'єднання», хоча деякі економічні злочини, скоєні в Україні після проголошення її незалежності, фактично піднімають організовані злочинні об'єднання до рівня мафіозних угруповань.

Варто зазначити, що організована злочинність складається на ґрунті правових, соціально-економічних, політичних, ідеологічних, морально-духовних та інших ускладнень, що виникають у суспільстві, та через деякі фактори характеризується високою латентністю, що потребує адекватного реагування на її прояви з боку відповідних органів влади в Україні.

Ознаки організованої злочинності – це характерні риси, особливо суспільно небезпечного явища в суспільстві, яке суттєво відрізняється від інших форм злочинної діяльності кримінальними наслідками. Серед них слід виділити:

- стабільність і стійкий характер злочинної діяльності;
- наявність чіткої ієрархічної структури, яка передбачає розподіл завдань, функцій та ролей у здійсненні протиправних вчинків;
- визначення та поділ злочинними угрупованнями (об'єднаннями) сфер впливу, укріплення кримінальних зв'язків за кордоном;
- вчинення економічних, політичних та корисливих злочинів, злочинів у сфері незаконного обігу наркотиків; корупції; порнобізнесу, використовуючи при цьому різноманітні форми, засоби, методи впливу на об'єкти посягання для досягнення поставленої мети;
- вчинення злочинів у сфері незаконного обігу наркотиків; зловживання в сфері приватизації державного майна, підприємництва та фінансово-кредитній системі; корупції; порнобізнесу тощо;
- створення широкої сітки «загальних кас», з метою накопичення матеріальних фондів для забезпечення злочинної діяльності організованих угруповань (об'єднань), укріплення корумпованих зв'язків, підтримки певних прошарків

(авторитетів) засуджених, надання допомоги відповідним категоріям осіб, в яких зацікавлені злочинні структури;

– зрощування із загальнокримінальною злочинністю з метою вирішення нагальних питань зацікавлених сторін та підбір кадрів з її середовища для професійної діяльності в структурах організованої злочинності;

– наявність системи «розвідки» і «контррозвідки» для вилучення інформації та активної протидії правоохоронним органам;

– стабільність чіткої внутрішньої дисципліни в структурах злочинних угруповань (об'єднань), яка заснована на жорстких санкціях покарань учасників злочинних організацій у разі порушення ними норм, правил поведінки, традицій злочинного світу;

– надання «практичної допомоги» відповідним особам у проведенні виборчої кампанії, що балотуються на зайняття посад в органах публічної влади;

– високий рівень забезпечення структур організованої злочинності найновішими сучасними засобами зв'язку, комп'ютерною технікою, транспортом, озброєнням, професійною та юридичною допомогою тощо.

Структура організованої злочинності – це ієрархічна побудова кримінального угруповання (об'єднання), створена для систематичної злочинної діяльності як у країні, так і за її межами. До неї входять:

1) лідер (лідери) кримінального угруповання (об'єднання), що очолює злочинне співтовариство. Як правило, це представники кримінальних «авторитетів» або інша категорія фізичних осіб, які раніше не були у конфлікті із законом. Наприклад, посадові особи органів державної влади і місцевого самоврядування, державні службовці, працівники структур різних форм власності тощо;

2) елітарна група, яка підпорядкована вищій кримінальній інстанції і здійснює виконання та контроль організаційних, управлінських, фінансових, ідеологічних та інших завдань і функцій за підпорядкованими їй злочинними підрозділами;

3) група забезпечення, яка, як правило, безпосередньо підпорядкована елітарній групі і здійснює реалізацію її рішень;

контроль за діяльністю виконавців злочинного співтовариства; забезпечення зв'язку як усередині структурного угруповання, так і з зовнішніми утвореннями; охорону представників елітарної групи; виявлення, підбір і вербування нових виконавців злочинів; матеріальну і моральну підтримку членів співтовариства, що відбувають покарання тощо;

4) група безпеки, яка займається пошуком і налагодженням корумпованих зв'язків з працівниками держапарату; виконує завдання щодо запобігання виявленню і викриття злочинної діяльності організованого співтовариства; забезпечує «документами прикриття» членів угруповання та їх злочинної діяльності; організаційно-правових консультацій та здійснює низку інших злочинних функцій;

5) група виконавців, яка є низовою ланкою структури організованої злочинності. До них належить такі категорії злочинців, як: вбивці (кілери), терористи, контрабандисти, злодії, шахраї, хабарники, вимагачі (рекетири), утримувачі притонів, проститутки та широке коло інших антисуспільних елементів.

Слід зауважити, що названі елементи структури, її завдання та функції в жодному разі не можна розглядати як типові для всіх злочинних угруповань і об'єднань організованих співтовариств. У процесі злочинної діяльності структура організованих співтовариств, як правило, змінюється, вдосконалюється, пристосовується відповідно до тих ситуацій (процесів), які виникають у державі та суспільстві, а у разі її нейтралізації чи локалізації може набувати інших форм.

Суб'єктами організованої злочинності виступають члени організованих злочинних угруповань (співтовариств), яким притаманні: значний склад (причому це не проста група осіб, а своєрідне ієрархічно побудоване злочинне об'єднання), стійкість, згуртованість, розподіл ролей між членами, зорієнтованість на спільну тривалу злочинну діяльність, її планування, поділ сфер впливу, наявність системи захисту від державного соціального контролю. інформаційна і технічна забезпеченість.

За ступенем організованості фахівці-аналітики розрізняють слабо організовані, середньо організовані та високоорганізовані злочинні групи та організації. За територіальною поширеністю

організовані групи (організації) можуть бути локальними (у межах адміністративного району, міста), регіональними (у масштабах двох-трьох однорідних в історичному і соціально-економічному відношенні областей), міжрегіональними (по суті справи у країні в цілому) і міжнародними (маються на увазі ті, які пов'язані з мафіозними структурами інших країн).

Залежно від спрямованості, змісту і спеціалізації злочинної діяльності виділяються три види організованих угруповань-співтовариств: а) угруповання, які спеціалізуються на вчиненні загальнокримінальних злочинів у поєднанні з організацією азартних ігор, вимаганням, викраданням людей, наркобізнесом; б) співтовариства господарської, комерційної, фінансової спрямованості, які паразитують на офіційних, банківських та організаційних структурах суспільства; в) співтовариства змішаною типу, які поєднують риси перших двох організованих злочинних угруповань-співтовариств.

Узагальнюючи вищевикладене, можна дійти висновку, що уніфікованого визначення організованої злочинності кримінологами ще не розроблено, але під нею більшість кримінологів розглядають сукупність передбачених кримінальним законом суспільно небезпечних діянь, які вчиняються згуртованим кримінальним середовищем з метою отримання доходів злочинним шляхом, часто із замаскованим використанням офіційних економічних і організаційних структур, а також корумпованих елементів державного апарату.

2. Причини та умови організованої злочинності

Вітчизняні вчені-кримінологи вважають, що розгалуження організованої злочинності в Україні – недосконалість правової системи, прогалини і протиріччя якої успішно використовуються кримінальними елементами для вчинення кримінальних правопорушень.

З одного боку, це так, а з другого, організована злочинність стала атрибутом життя багатьох українців, які, починаючи з 1990 року, створювали свої статки, саме порушуючи закон. І сьогодні вони визнаються успішними бізнесменами, народними депутатами, перебувають у владі і мають доступ до державної крамниці.

Зверніть увагу на той факт, що сьогодні в Україні існує понад 100 політичних партій та рухів, постійна боротьба яких спрямована на формування і участь їх представників у діяльності органів публічної влади, в деяких випадках будь-яким шляхом, нерідко тягне за собою порушення законодавства, що певною мірою суперечить загальнонаціональній ідеї побудови правової держави.

До речі, чому в тоталітарних країнах прояви організованої злочинності перебувають в тіні. По-перше, при тоталітарному режимі завжди відсутня тіньова економіка і тіньовий ринок, держава є монополією на виробництво і торгівлю; по-друге, при тоталітарному режимі про корупцію говорять, але дуже обережно, тому що постійні репресії і зміна кадрів формує у населення психологічну довіру до керівництва країни. І останнє, при тоталітарному режимі існує ідеологічне виховання населення.

Варто також звернути увагу і на той факт, що організовану злочинність ніхто не організував. Вона сформувалась об'єктивно, на основі економічних, ідеологічних, етичних, правових та інших упущень у суспільстві. Найбільш небезпечним є те, що організована злочинність стає елементом способу життя багатьох соціальних груп. У суспільстві відбувається переоцінка цінностей, кримінально-правова заборона стає все менш дієвою, деякі форми злочинної поведінки сприймаються як нормальна ділова активність.

Серед причин і умов існування організованої злочинності слід виділити:

– соціальний дисбаланс населення країни, багаті, бідні та дуже бідні. З одного боку, виникла група осіб, що характеризується високим рівнем матеріального забезпечення, а з другого – велика кількість громадян країни, яка перебуває за межею бідності;

– породження серед зубожілих верств населення всюдозволеності, егоїзму, недовіри до влади, розчарування у майбутньому тощо. Протиправна поведінка стала елементом способу життя багатьох прошарків населення країни. Поступово відбувається переоцінка соціальних цінностей, ігнорування

правової заборони, а деякі форми злочинної поведінки сприймаються як нормальне явище;

– прорахунки в стратегії і тактиці запобігання організованій злочинності з боку правоохоронних органів. До них можна віднести: недооцінку динаміки організованої злочинності; відсутність програмного цільового планування на здійснення запобіжної діяльності її проявам; використання застарілих форм, методів, засобів розкриття і розслідування злочинів організованих угруповань; низький рівень оперативної поінформованості та профілактики; недостатню професійну підготовку молодих працівників правоохоронних органів, що повною мірою не відповідає вимогам часу, та низку інших.

За роки незалежності України організована злочинність набула таких характеристик:

– поступальне збільшення кількості суб'єктів організованої злочинної діяльності та їх відповідна активність;

– перехід організованої злочинності в райони, області та міста. Це призвело до перерозподілу, усунення конкурентів і неугодних осіб. З'явилися злочинні угруповання;

– взяття під повний контроль тіньової економіки;

– легалізація і прикриття суб'єктів організованих злочинних груп під видом приватних охоронних організацій, спортивних клубів, депутатських мандатів тощо;

– широке використання суб'єктами організованих злочинних груп вогнепальної зброї, вибухівки тощо;

– поширеність убивств на замовлення за допомогою бандитських угруповань, професійних кілерів, спеціальних груп тощо;

– утворення організованих злочинних груп за національною, етнічною ознакою, з числа некорінного населення та національних меншин, зі спеціалізацією: наркобізнес, нелегальна міграція, торгівля жінками та зброєю, контрабанда тощо;

– встановлення стійких міжрегіональних і міжнародних зв'язків, злочинна спеціалізація, ввезення автотранспорту, контрабанда тощо.

3. Заходи запобігання організованій злочинності

На жаль, ми є свідками того, що дотепер у нашій країні ще не створено ефективної системи запобігання організованій злочинності, чи буде вона створена – покаже час. Понад те, комплексні кримінологічні дослідження показують, що запобігти організованій злочинності можна тоді, коли ми подолаємо кризові явища в економіці, політиці, суспільній ідеології та психології населення, у соціальній сфері, правоохоронній та судовій системі.

Тому запобігання організованій злочинності слід розуміти як комплекс державно-правових заходів, спрямованих на виявлення, припинення, локалізацію та нейтралізацію злочинних організацій, а також своєчасне притягнення до кримінальної відповідальності учасників кримінальних співтовариств.

Серед заходів запобігання організованій злочинності ми виділяємо загальносоціальні, спеціально-кримінологічні та міжнародні. Коротко охарактеризуємо їх.

Загальносоціальні заходи запобігання організованій злочинності охоплюють:

- проведення конституційної реформи з метою консолідації різних гілок влади і усунення зі складу політичних партій людей, які задокументовані у сприянні функціонуванню організованої групи або злочинної організації;

- постановка на облік правоохоронних органів усіх організованих груп і злочинних організацій з метою постійного моніторингу їх діяльності та швидкого реагування на злочинні прояви;

- проведення комплексних економічних, соціальних реформ з метою усунення причин і умов організованої злочинності;

- встановлення прозорості системи прийняття рішень органами місцевої та центральної виконавчої влади;

- завершення розпочатих реформ правоохоронної та судової системи, децентралізації громадянського суспільства.

Спеціально-кримінологічні заходи мають бути направлені на:

- виявлення та припинення правоохоронними органами організованих груп і злочинних організацій шляхом локалізації,

нейтралізації їх кримінальної діяльності та підрив їх економічної бази;

- застосування засобів зовнішнього контролю (спостереження, відеофіксації) з метою виявлення та перекриття каналів збуту організованими групами і злочинними організаціями предметів злочинного походження (наркотиків, зброї, стратегічної сировини, коштовностей, антикваріату, алкогольних напоїв тощо);

- протидію оперативно-технічними засобами організованим групам і злочинним організаціям кримінального бізнесу розкраданню бюджетних коштів та іншим злочинним проявам у сфері економіки;

- документування злочинної діяльності організованих груп і злочинних організацій, їх зв'язків, виявлення форм, засобів, методів, за допомогою яких здійснюється захист лідерів і учасників кримінальних угруповань від правоохоронних органів;

- за наявності складу злочину – притягнення до відповідальності суб'єктів кримінальних угруповань, затримання злочинців, які знаходяться у розшуку;

- підвищене фінансове та соціальне забезпечення осіб, які беруть участь у запобіганні організованій злочинності;

- децентралізація влади шляхом закріплення за органами місцевого самоврядування функцій контролю за правоохоронними органами, проведення місцевих виборів керівників правоохоронних органів і суду;

- передбачення у місцевому бюджеті коштів на заохочення юридичних і фізичних осіб до співробітництва з правоохоронними органами у сфері організованої злочинності.

Міжнародні заходи запобігання організованій злочинності передбачають:

- використання державами світу міжнародних нормативних актів, які спрямовані на запобігання діяльності організованих груп і злочинних організованих;

- налагодження співробітництва між зарубіжними країнами і надання практичної допомоги суб'єктам запобігання організованій злочинності через обмін персоналу та його навчання;

- обмін інформацією про новітні технології, які використовує організована група і злочинна організація;
- видача злочинців з організованих груп і злочинних організацій, які отримали прибутки злочинним шляхом тощо.

Узагальнюючи вищевикладене, робимо висновок, що:

– історичні події 2013–2014 років певним чином вплинули на державні підходи щодо проблем організованої злочинності та її запобігання. Водночас ми є свідками того, як організована злочинність впливає на проведення політичних, економічних та соціальних реформ у країні;

– організована злочинність – це сукупність передбачених кримінальним законом суспільно небезпечних діянь, які вчиняються згуртованим кримінальним середовищем, з метою отримання доходів злочинним шляхом, часто із замаскованим використанням офіційних економічних і організаційних структур, а також корумпованих елементів державного апарату.

– запобігання організованій злочинності свідчить, що вона виходить за межі кордонів однієї держави і стає глобальним викликом світовій спільноті.

Завдання для самоконтролю

1. Як вплинули події на Майдані під час Революції гідності на організовану злочинність?
2. Чи сприяє криміналізація різних сфер економіки на організовану злочинність?
3. Сформулюйте визначення організованої злочинності.
4. Охарактеризуйте загальносоціальні заходи запобігання організованій злочинності.
5. Назвіть міжнародні заходи запобігання організованій злочинності.
6. Які спеціально-кримінологічні заходи запобігання організованій злочинності ви знаєте?
7. Чи впливає криміналізація різних сфер економіки на організовану злочинність?
8. Обґрунтуйте, чому організована злочинності виходить за межі кордонів однієї держави.

Розділ 11. ПРОФЕСІЙНА ЗЛОЧИННІСТЬ ТА ЗАХОДИ ЇЇ ЗАПОБІГАННЯ

1. Кримінологічна характеристика професійної злочинності
2. Причини та умови професійної злочинності
3. Заходи запобігання професійній злочинності

1. Кримінологічна характеристика професійної злочинності

Варто зауважити, що, вивчаючи професійну злочинність, слід розуміти, що її основні елементи мають певну схожість з організованою злочинністю, проте це різні види злочинності. Головна відмінність професійної злочинності полягає у тому, що вона містить такі поняття, як: зрощування з органами влади й управління; відмивання коштів із державного бюджету, накопичення капіталу тощо.

Професійні злочинці – це кримінальні злочинці в ідеалі. Вони ними стають і набувають досвіду ще з дитинства. Їхні вчителі – досвідчені крадії, шахраї, картярські шулери, кілери, які відшліфовують навички кримінального майбутнього. Вчинення кримінальних правопорушень є для них буденною справою, злочинним промислом. Коли вони потрапляють у місця несвободи, їх негайно залучають до злочинного середовища, вирватися з якого немає шансу.

Тип професійного злочинця вперше виокремлено криміналістами з класифікації злочинців на міжнародному з'їзді криміналістів 1897 року. Хоча деякі кримінологи вважають, що цей тип з'явився набагато раніше, оскільки професійними злочинцями вважалися ті, хто систематично вчиняв один і той самий злочин.

У сучасній кримінології професійну злочинність вчені тісно пов'язують з кримінальним професіоналізмом. Пояснюючи це тим, що ознаками кримінального професіоналізму є: кримінальний різновид занять; певна підготовка до вчинення кримінального правопорушення; отримання матеріального доходу; підтримка престижу цієї професії шляхом створення

професійної лексики є етики, зв'язок злочинця із соціально-професійним кримінальним середовищем.

З цього приводу ми поділяємо позицію вітчизняного вченого І. М. Даньшина про те, що кримінальний професіоналізм виступає різновидом свідомо продуманого і в усіх деталях заздальгідь підготовленого соціального паразитизму. Професійна злочинна діяльність тісно пов'язана з організованою злочинністю і є її невід'ємною частиною, але кожна з них має свою специфіку, що дозволяє розглядати ці дві категорії окремо.

У дореволюційній Росії, як і в інших країнах Європи, злочинців реєстрували в спеціальних бюро, створювали особливі поліцейські підрозділи, але кількість професіональних злочинців у загальному обліковому масиві була невелика.

Після Жовтневого перевороту злочинність вивчалася вибірково, але водночас фахівці почали вживати термін «злочинець-професіонал», тобто той, хто кілька разів скоював злочини, хоча зазначалося, що професіоналом міг бути і не рецидивіст. За радянського періоду, у 1920–1940-х роках, з'являється нова категорія злочинців, що сформувалася із рецидивістів та отримала назву «зłodії в законі».

У радянській кримінологічній літературі професійна злочинність визначалася як негативне явище, що збереглося з капіталістичного минулого, і досліджувалася в межах рецидивізму, оскільки вважалося, що соціальних передумов для її існування не було. Проведені поодинокі дослідження професійної злочинності позначували переважно вчинення корисливих злочинів, їх повторність, а суб'єктом вчинення злочину міг бути тільки рецидивіст.

Сучасні кримінологічні дослідження професійної злочинності показують, що професійна злочинність небезпечна тим, що у своїй діяльності відроджує небезпечні кримінальні професії, зокрема: рабство; піратство; наймані вбивці; терористи тощо). Водночас створюються умови виникнення і розповсюдження нових небезпечних видів злочинної діяльності, таких як: рекет; викрадення людей для трансплантації внутрішніх органів, наркобізнес, торгівля людьми тощо.

Ознаками професійної злочинності слід вважати:

– злочинний промисел як постійна вмисна діяльність професіональних злочинців, спрямована на досягнення поставленої мети;

– наявність у професійного злочинця кваліфікації (спеціальних знань, практичного досвіду, навичок, вмінь тощо), зокрема, багато з них пройшли спеціальну підготовку в минулому (армія, міліція, розвідка тощо);

– головним джерелом прибутку професіонального злочинця є вчинення кримінальних правопорушень;

– використання професійним злочинцем з метою вчинення кримінального правопорушення новітніх досягнень науки, техніки та спеціальних знарядь;

– наявність субкультури (мова, традиції, жаргон, татуювання, зв'язки з кримінальним середовищем тощо) допомагає злочинцям дотримуватися неформальних норм поведінки у своєму оточенні;

– популяризація у суспільстві кримінальних професій, кримінальної культури тощо.

Зокрема, татуювання вважається одним із елементів професійної злочинності (художні зображення об'єктів, предметів, знаків на шкірі), однак сучасні кримінологи схиляються до думки, що татуювання не відіграє важливої комунікативної ролі у відносинах злочинців, але ті, хто розуміється на них, може безпомилково дати характеристику такій особі.

Тісна взаємодія професійних злочинців між собою заснована на неформальних правилах, нормах, традиціях тощо. Розглядаючи ознаки професійної злочинності, слід відзначити, що частина активних злочинців цієї категорії в процесі діяльності породжує нові елементи субкультури, що нерідко переростають у звичаї та традиції криміналітету.

За даними вибіркового дослідження Кримінологічної асоціації України, більшість сучасних професіональних злочинців – люди молодого і середнього віку. Найбільшу частку серед них становлять особи чоловічої статі віком 19–35 років (77%). Серед жінок частіше професійними злочинцями стають шахраї, ті, хто надають кримінальні послуги, займаються наркобізнесом, збутом краденого, сутенери, проститутки тощо.

В останні роки дослідження вітчизняних і зарубіжних вчених-кримінологів щодо рецидиву, способів вчинення кримінальних правопорушень, правил поведінки злочинців, відносин між ними та їх субкультури дозволяє сформулювати поняття «**професійна злочинність**»: це вид злочинності, яка характеризується постійністю вчинення умисних злочинів, учинених суб'єктами злочинної діяльності, шляхом використання притаманних їм спеціальних знань, досвіду, навичок, вмінь з метою задоволення своїх матеріальних і духовних потреб.

До професійних злочинців відносять: злочинців з політичної еліти; професійних злодіїв, шахраїв, фальшивомонетників, грабіжників, вимагателів, найманих убивць. Найбільшу занепокоєність сьогодні викликають наймані вбивці, які зарубіжний кримінолог О. І. Гуров розділив на шість груп.

1. *Безробітні* – люди соціального «дна», готові виконати замовлення за мізерну плату.

2. *Бійці* – члени кримінальних угруповань, які знищують потенційних жертв за наказом «авторитетів». Їх гонорар не перевищує \$1–2 тис.

3. *Колишні спортсмени (охоронці)* – проходять курс спеціальної підготовки для вчинення вбивств на замовлення. Їх гонорар – від \$2 тис. до \$5 тис.

4. *«Профі»* – колишні спецназівці, десантники, морські піхотинці – найманці, які працюють за викликом, гонорар від \$10 тис.

5. *«Суперпрофі»* – еліта найманців з колишніх офіцерів силових структур і розвідувальних органів. Гонорар від \$50 тис. Працюють, як правило, поодинці.

6. *Злочинна комісія* – угруповання, що складається з організатора, кілерів, торговців зброєю.

2. Причини та умови професійної злочинності

Професійна злочинність, поза сумнівом, мало досліджена проблема. На жаль, ми не маємо достовірної інформації про чисельність професійних злочинців на території країни, оскільки

відсутні дані у кримінально-правовій статистиці. А втім знати про неї потрібно, позаяк професійна злочинність:

- по-перше, надає перевагу злочинній діяльності перед будь-якою іншою;

- по-друге, завжди готова використати сприятливу ситуацію в країні для злочинної діяльності;

- по-третє, характеризується дотриманням норм і вимог кримінальної субкультури;

- по-четверте, турбується про власну злочинну форму як гарантію отримання нею доходу і безпеки;

- по-п'яте, надає фінансову допомогу у випадку затримання чи засудження професійного злочинця.

І насамкінець, професійна злочинність – це джерело і спосіб існування, причому нажива набагато перевищує середній рівень заробітної платні звичайних громадян. Наприклад, кишеньковий злодій «заробляє» за день більше, ніж професор у виші за місяць. Що говорити про ведмежатників, кіберзлочинців, фальшивомонетників, лідерів організованих злочинних груп тощо.

Отже, сучасна професійна злочинність характеризується чітко вираженою корисною спрямованістю, має солідні позиції у сферах тіньового і легального бізнесу, серйозно впливає на політичну й економічну складові розвитку будь-якої держави.

Професійна злочинність, в основі якої знаходяться злочини, що є джерелами існування для певної категорії злочинців, безумовно, пов'язана із соціально-економічними факторами, що детермінують цей вид кримінального явища.

Причини та умови професійної злочинності – це об'єктивні та суб'єктивні обставини, які спонукують особу, що володіє вузькою спеціальністю, займатися певного роду злочинною діяльністю. До них слід віднести:

1. Різкий перехід від соціалістичної системи господарювання до ринкової економіки в Україні дав поштовх для розшарування суспільства на багатих і бідних, до кримінального раціоналізму (крадуть всі, чим я гірший). На жаль, соціальна дезорганізація суспільства зробила для багатьох людей вчинення кримінального правопорушення ледве не єдиним способом забезпечення нормального існування.

2. Прогалини в правовому полі, безгосподарність, корупція, відсутність належного контролю в сфері економіки, падіння авторитету влади зумовили різке зростання рівня професійної злочинності.

3. Послаблення інститутами держави ролі соціальних і моральних цінностей, правовий нігілізм, відсутність ідеології життя призвели до зміни поглядів відповідної категорії осіб на матеріальні та культурно-духовні цінності громадянського суспільства.

4. Недооцінка правоохоронними органами суспільної небезпеки професійної злочинності, в результаті чого форми і методи їх діяльності суттєво відстають від якісних змін, що відбуваються в динаміці професійної злочинності.

5. Пряма і опосередкована реклама високих споживацьких стандартів окремої еліти (посадовців, депутатів, артистів, тощо).

6. Низький рівень роботи суб'єктів запобігання злочинності з професійними злочинцями як в умовах пенітенціарної системи, так і після їх звільнення з місць позбавлення волі, а також відсутність реабілітаційних заходів соціальної адаптації цієї категорії та низка інших ознак.

Всі вищеперераховані причини створили виняткові умови для професійної злочинності, безкарності тих, хто став жити за рахунок злочинної діяльності. Професійна злочинність отримала корисливо-паразитичну психологію, яка породила бажання жити за рахунок інших, відчувати себе кращим, бути поза законом, жити за рахунок злочинного середовища.

На жаль, професійні злочинці створили собі таку систему, коли вони перебувають за межами закону, але живуть за нормами міжособистісних відносин, які створюють умови їх власної безпеки, а також відтворюють їх професіоналізм.

3. Заходи запобігання професійній злочинності

Вирішуючи проблему запобігання професійній злочинності, державі потрібно вжити низку заходів, які б дозволили на сучасному етапі виробити дієвий захист від злочинних посягань на інтереси держави, суспільства та громадян.

На державному рівні такі заходи мусять здійснюватися на основі глибокого аналізу і кримінологічних досліджень професійної злочинності та її детермінантів з метою створення надійної правової бази для ефективної діяльності правоохоронних органів і громадських формувань. Це дасть можливість ефективно реалізовувати заходи на обох рівнях, загальносоціальному та спеціальнокримінологічному, що дозволить запобігти зрощуванню організованої та професійної злочинності.

Вирішальна роль у здійсненні запобіжних заходів належить масштабним загальносоціальним заходам запобігання професійній злочинності, які стосуються не тільки цього явища, а й тісно пов'язаних з нею корупційної, організованої, економічної та інших видів злочинності. Серед таких заходів слід виділити:

- оздоровлення соціально-економічної ситуації в країні, завдяки чому відбудеться поступова руйнація потреб жити за рахунок злочинної діяльності для того, щоб вижити;

- формування такої ідеології в суспільстві, коли населення країни довіряє владі та її інституціям, насамперед працівникам правоохоронних органів і суддям;

- створення належної правової бази, завдання якої – своєчасно реагувати на кримінологічну ситуацію в країні;

- проведення експертизи удосконалення інституту сукупності злочинів з метою максимальної індивідуалізації покарання і правильної класифікації злочинів;

- координування роботи засобів комунікації, кіно- та телевізійної індустрії на втілення в масову свідомість зразків моральної, законної і високодуховної поведінки, а не формування кримінальної субкультури майже у всіх сферах суспільного життя (з ранку до вечора у громадських містах, у таксі, маршрутках лунають пісні про кримінальне минуле);

- проведення в пенітенціарній системі перепису засуджених за роки незалежності, що дозволить встановити реальну кримінологічну ситуацію в країні і скласти у найближчі 10-15 років кримінологічний прогноз розвитку злочинності взагалі та професіональної злочинності зокрема.

Серед спеціально-кримінологічних заходів слід виділити:

- підвищення рівня професіоналізму правоохоронних органів у запобіганні професійній злочинності на основі наукового прогнозування змін кількісних і якісних показників цього феномена, створення професійно грамотного і відданого справі правоохоронного корпусу працівників поліції, СБУ, контррозвідки, а також підвищення рівня оперативно-розшукової роботи;

- розроблення і реалізацію комплексних планів (програм) взаємодії відповідних ланок правоохоронної системи, першочергові завдання яких мають розглядатися з позиції з'ясування, усунення та нейтралізації цього виду злочинності;

- наявність у суб'єктів запобігання злочинності належного рівня правового, матеріально-технічного та соціального захисту громадян від злочинних посягань професійних злочинців;

- здійснення суб'єктами запобігання злочинності запобіжних заходів, спрямованих на виявлення та усунення віктимологічних умов, які нерідко спонукають професійних злочинців вчиняти кримінальні правопорушення;

- спрямованість безпосередньо на особу професійного злочинця відповідних індивідуально-педагогічних заходів впливу, незалежно від стадій його злочинної діяльності, а також у місцях позбавлення волі.

Таким чином, професійна злочинність приманна злочинному світу багатьох країн, Україна не є винятком. Термін слід вважати умовним. Це пояснюється тим, що стійка злочинна поведінка особи, яка вчиняє кримінальне правопорушення, зовні схожа на будь-яку іншу професію та професійну діяльність.

Тому кримінологи називають професійного злочинця особою, яка багаторазово вчиняє умисне кримінальне правопорушення (крадіжки, шахрайство, корупцію тощо), вперто не хоче відмовлятися від такої поведінки, позаяк вона є джерелом існування, і розраховує на безкарність. Як правило, свою спеціалізацію професійний злочинець набуває у неповнолітньому віці.

Отже, заходи запобігання професійній злочинності – це економіко-правові заходи, що мають на меті нейтралізувати протиправне збагачення професійних і організованих злочинців,

оскільки основою їх існування є відповідна матеріальна база, яка, з одного боку, охоплює великі грошові кошти кримінальних елементів, а з другого – можливості її постійного поповнення.

Викладене дозволяє зробити такі висновки:

– кримінологи називають професійного злочинця особою, яка багаторазово вчиняє одне й те саме умисне кримінальне правопорушення, вперто не хоче відмовлятися від такої поведінки, оскільки вона є джерелом існування, і розраховує на безкарність;

– як правило, свою спеціалізацію професійний злочинець набуває у неповнолітньому віці та вступає у злочинне середовище після потрапляння в місця несвободи;

– традиційними проявами професійної злочинності є крадіжки: кишенькові, автомашин, із сейфів або приміщень; відмивання грошей із банківських установ, використання комп'ютерних технологій, наймані вбивці, шахраї тощо;

– професійна злочинність небезпечна тим, що у своїй діяльності відроджує кримінальні професії, зокрема: рабство; піратство; наймані вбивці; терористи тощо.

Завдання для самоконтролю

1. Визначте, що спільного в організованій і професійній злочинності?

2. Здійсніть порівняння кримінальної та професійної злочинності.

3. Дайте визначення, що таке професійна злочинність?

4. Назвіть ознаки злочинного професіоналізму.

5. Перерахуйте причини та умови професійної злочинності.

6. Назвіть заходи запобігання професійній злочинності.

7. Чи можна подолати професійну злочинність?

8. Хто є «вчителями» професійних злочинців?

Розділ 12.

КІБЕРЗЛОЧИННІСТЬ ТА ЗАХОДИ ЇЇ ЗАПОБІГАННЯ

1. Кримінологічна характеристика кіберзлочинності
2. Причини та умови кіберзлочинності
3. Заходи запобігання кіберзлочинності

1. Кримінологічна характеристика кіберзлочинності

Розглядаючи цю теми, ми маємо усвідомлювати, що сучасний світ неможливо уявити без досягнень інформаційних технологій. Саме вони є невід'ємною частиною розвитку та функціонування будь-якої країни. Україна не є винятком. Наша держава як одна з країн, в якій активно використовують інтернет-технології, повинна мати у розпорядженні активні способи захисту і протидії кіберзлочинності й активно готувати кваліфікованих спеціалістів, котрі б завжди були напоготові для захисту її інтересів.

До речі, в основі розвитку інформаційних технологій лежить передусім створення потужної системи знань і здібностей людей до логічного мислення, здатності аналізувати та досліджувати отриману інформацію, порівнювати, виявляти закономірності та розробляти нові ідеї, реалізація яких дозволить країні бути матеріально-технічно спроможною конкурувати з іншими країнами.

Поряд з тим, як динамічно розвивається суспільство, покращується добробут його населення, водночас з'являється новий вид високотехнологічної злочинності, яка виступає складною і відносно новою сферою діяльності правоохоронних органів – кіберзлочинність. Звісно, появу кіберзлочинності кримінологи пов'язують з тим, що світ навколо нас змінився, ми живемо у час стрімкого розвитку технологій, що провокує перегляд існуючого відношення до навколишнього світу. Активно і швидко розвиваються нові форми організації суспільних відносин (соціальні мережі, віртуальна реальність, блокчейн тощо). А тому інтенсивність, з якою вони з'являються, ускладнює пристосування до них вже існуючих суспільних інститутів, не говорячи про форми державного контролю.

Зверніть увагу на той факт, що всі ми сьогодні знаходимося у віртуальній мережі. Це відбувається незалежно від того, хочемо ми цього чи ні. Залишитися сьогодні поза цією мережею майже неможливо. Чого мережа не позбавлена, так це контролю, який здійснюється відповідним адміністратором, а рівень контрольованості залежить від самого адміністратора, адже він встановлює правила, які діятимуть у мережі. Таким чином, кожен мережу можна умовно порівняти з формою організації суспільства (спілка, громада, держава тощо).

У зв'язку з тим, що наша країна курс взяла курс на інформатизацію та розширення безготівкового грошового обігу, виникло питання надійності функціонування електронних банківських платіжних систем, їх захищеності від кіберзлочинності. Понад те, надійність банківської системи дозволяє не лише забезпечити права і законні інтереси громадян і держави у фінансовій сфері, а й гарантувати її стабільний розвиток, сформувати рівень довіри громадськості та бізнесу до вітчизняного банківського сектору, зокрема, до електронних платіжних систем і безготівкових розрахунків.

Поряд з тим останнім часом кількість кібератак на банківській сектор України критично зростає. Банківська система України є однією зі сфер, де найбільш широко й активно використовуються сучасні можливості інформаційних технологій та інтернету. Враховуючи, що зазначені технології використовуються для грошових переказів, зазначена сфера привертає дедалі більшу увагу злочинців.

Наслідком кіберзлочинності у вказаній сфері є зниження довіри громадян до надійності фінансової системи, інституту банківської таємниці, захисту персональних даних, а також до фінансових операцій, що проводяться з використанням новітніх технологій. При цьому недовіра населення до ринків фінансових послуг не дає можливості активно використовувати вільні кошти громадян як інвестиційні ресурси, що спрямовуються на розвиток економіки.

Велика частина кіберзлочинів стає можливою завдяки необізнаності населення та недотриманню основних правил безпеки, у зв'язку з цим велику користь у попередженні кіберзлочинності мають інформаційно-просвітницькі заходи

щодо нових ризиків і загроз в інформаційних та комп'ютерних системах.

І хоча Національним банком України з метою запобігання шахрайства з платіжними картками розроблено рекомендації власникам платіжних карток щодо їх використання, які розміщено на офіційній сторінці НБУ у розділі «Платіжна система» (Режим доступу: <http://www.bank.gov.ua/doccatalog/document?id=70904>), однак кібератаки на низку вітчизняних банківських установ шляхом отримання несанкціонованого доступу до операторських місць системи SWIFT засвідчили неналежний рівень кіберзахисту фінансової сфери держави.

Згадане вимагає від Національного банку України термінового створення комплексної системи кібербезпеки у банківському секторі, яка б ефективно працювала під керівництвом НБУ. Крім того, з метою запобігання кіберзлочинності у банківській сфері Національний банк України повинен забезпечити обмін інформацією про атаки між учасниками банківського ринку, а також налагодити обмін такою інформацією з подібними центрами за кордоном.

Для цього НБУ потрібно визначити порядок взаємодії CERT-NBU з командами реагування на комп'ютерні інциденти інших суб'єктів забезпечення кібербезпеки, правоохоронними органами та банками України і своєчасно реагувати на інциденти кібербезпеки у банківській системі та платіжному просторі України (CERT-NBU).

На жаль, за даними правоохоронних органів, кібербезпека в банківському секторі України знаходиться сьогодні на край низькому рівні. По-перше, через відсутність єдиного банківського координаційного центру, який би займався питаннями кіберзахисту, а також нехтування самими банками належного вирішення завдань, які стоять перед захистом банківської інформації від хакерських кібератак.

Враховуючи, що Національний банк України є регулятором здійснення комплексних заходів із розбудови ефективної системи кібербезпеки у банківському секторі, саме в його компетенції підвищити рівень співпраці з банками у цій сфері, зокрема, це вимагає і «Положення про організацію заходів із

забезпечення інформаційної безпеки в банківській системі України», яке набрало чинності 1 березня 2018 року.

Отже, кіберзлочинність як соціально-правове явище ототожнюється із сукупністю інформаційних злочинів, поєднаних певними характерними рисами, серед яких навмисність протиправних дій, спрямованих, як правило, на розкрадання або руйнування інформації, єдність об'єкта – суспільні відносини у сфері обігу інформації різного походження в інформаційних системах і мережах, наявність корисливого чи хуліганського мотиву.

Окрім Стратегії, правовий фундамент кібербезпеки України становлять Конституція України, закони України «Про основи національної безпеки», «Про інформацію», «Про захист інформації в інформаційно-телекомунікаційних системах», «Про Основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007–2015 роки» та інші закони, Конвенція Ради Європи про кіберзлочинність, інші міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою, Доктрина інформаційної безпеки України, а також інші нормативно-правові акти. Слід зазначити, що нещодавно, 5 жовтня 2017 року, Верховна Рада у повторному другому читанні ухвалила Закон «Про основні засади забезпечення кібербезпеки України», і зараз його направлено на підпис Президенту. Цей закон законодавчо визначатиме та нормативно закріплюватиме понятійний апарат у сфері кібербезпеки на найвищому рівні.

Саме Закон «Про основні засади забезпечення кібербезпеки України» визначатиме державно-приватну взаємодію у сфері кібербезпеки, встановлюватиме відповідальність за порушення законодавства у цій сфері та контроль за законністю заходів із забезпечення кібербезпеки України.

Отже, Україна за останній час зробила активні та прогресивні кроки в побудові законодавчої бази забезпечення кібербезпеки держави. Водночас проведені заходи – лише краплина в морі, порівняно з тим, що треба зробити в побудові потужної національної системи кібербезпеки, а успішність та ефективність побудови системи залежить від досить прозорого фінансування та професійного менеджменту проектів з

кібербезпеки, а також від залучення компетентних фахівців інформаційно-технічної сфери.

Головною метою зазначеної стратегії є створення умов для безпечного функціонування кіберпростору держави, його використання в інтересах суспільства і особи. Документ також передбачає комплекс заходів, спрямованих на боротьбу із кіберзагрозами, поглиблення міжнародного співробітництва у цій сфері, забезпечення захисту державних електронних інформаційних ресурсів та інформаційної інфраструктури. Задля реалізації цієї стратегії РНБО утворило Національний координаційний центр кібербезпеки як робочий орган Ради. Таким чином, кіберзлочинність – це проблема, з якою зіштовхнулася планета у XXI столітті та яка обіцяє зростати та поглинати дедалі більше коштів. Незважаючи на заходи, що їх вживають окремі особи, фірми, а також держава, кіберзлочинність продовжує свою діяльність, збільшуючи прибутки порушників і зменшуючи вміст кишень пересічних громадян.

Нині, як зазначає М. Довбиш, проблема кіберзлочинності набула глобального масштабу, а збитки від діяльності кібершахраїв сягнули десятків мільярдів доларів. Для протистояння кібершахраям у світі створюються спеціальні підрозділи та структури. Їх повноваження безупинно розширюються, а технічні можливості посилюються, наприклад, Європейський центр боротьби з кіберзлочинністю, який запрацював на початку 2013 року.

Специфіка цього виду злочинності полягає у тому, що готування та скоєння таких злочинів здійснюється майже не відходячи від «робочого місця», злочини є доступними; оскільки комп'ютерна техніка повсякчас дешевшає; злочини можна скоювати з будь-якої точки земної кулі, у будь-якому населеному пункті, а об'єкти злочинних посягань можуть знаходитись за тисячі кілометрів від злочинця.

Все це створює певні перепони для правоохоронних органів у тому, щоб виявити, зафіксувати і вилучити кримінально значущу інформацію під час виконання слідчих дій для використання її як речового доказу. І найголовніше, що про це

знають і кіберзлочинці, тому їхня поведінка нахабна та протиправна.

В Україні до кіберзлочинів відносять: порушення авторського права і суміжних прав, шахрайство, незаконні дії з документами на переказ, платіжними картками й іншими засобами доступу до банківських рахунків, обладнанням для їх виготовлення; ухилення від сплати податків, зборів (обов'язкових платежів), ввезення, виготовлення, збут і розповсюдження порнографічних предметів, незаконне збирання з метою використання відомостей, що становлять комерційну або банківську таємницю.

Серед сучасних напрямів кіберзлочинності в Україні у найближчому майбутньому слід вважати: кібертероризм з блокуванням інтернету, а також діяльності комунальних, диспетчерських та інших служб масового обслуговування; атаки на бізнес, у тому числі на замовлення; доступ до керування та розпорядження сервісами в інформаційних системах масового обслуговування.

2. Причини та умови кіберзлочинності

Кіберзлочинність відносно нове явище, яке виникло з появою інтернету. Кіберзлочинність – це злочинність у так званому віртуальному просторі, яка здійснюється з використанням комп'ютерних систем чи мереж або проти них.

Віртуальний простір (або кібернетичний простір) можна визначити як модельований за допомогою комп'ютера інформаційний простір, в якому знаходяться відомості про осіб, предмети, факти, події, явища і процеси, представлені в математичному, символному або будь-якому іншому вигляді і що знаходяться в процесі руху локальними і глобальними комп'ютерними мережами, або відомості, що зберігаються в пам'яті будь-якого фізичного чи віртуального пристрою, а також іншого носія, спеціально призначеного для їх зберігання, обробки і передачі.

Як зазначають фахівці, майже всі кібератаки можна виявити шляхом «ручного аналізу» журналів реєстрації або застосувати вбудовані до операційної системи засоби. Це

дозволить істотно знизити фінансові витрати на розгортання інфраструктури виявлення кібератак.

Разом з тим недоліками «ручного аналізу» або автоматизованого неспеціалізованого аналізу є те, що час на здійснення цього процесу зростає у багато разів. Крім того, такий метод аналізу не дозволяє своєчасно виявити і запобігти багатьом втручанням (кібератакам). Тому доцільно застосовувати спеціальні автоматизовані інформаційні системи, налаштовані на виявлення порушень ІБ.

Сучасне суспільство – це суспільство інформаційних технологій, що базується на повсякденному використанні комп'ютерної техніки, мереж зв'язку, мобільних засобів комунікації та інших технічних засобів. Щоденна робота урядових структур, банківської, енергетичної, транспортної та інших систем неможлива без надійної роботи комп'ютерної техніки та засобів комунікацій.

У сучасному світі економічна злочинність, вийшовши за межі національних кордонів, перетворилися на транснаціональне явище та глобальну загрозу людству. А стрімкість фінансової глобалізації, формування глобальної фінансової системи та ускладнення світової фінансової архітектури поруч із розвитком інформаційно-комунікаційних технологій зумовили виведення на провідні позиції у міжнародному вимірі економічної злочинності таку її форму, як легалізація кримінальних доходів.

На відміну від «традиційного» відмивання доходів, для здійснення якого використовується банківська система, кібервідмивання засновано на використанні різних видів операцій та постачальників фінансових послуг – від банківських переказів, внесення чи зняття готівки, використання електронних грошей до «грошових мулів» і послуг з переказу грошей.

Головні механізми легалізації злочинних доходів вимагають від злочинців швидкого й ефективного проведення їх легалізації. Причому, з огляду на специфіку кіберзлочинності, організатори та виконавці схем переважно є освіченими та технічно грамотними, відповідно, і методи, які ними використовуються під час легалізації отриманих коштів, можуть також бути досить складними та нестандартними.

Інформація чи гроші викрадаються через інтернет, що надає додаткові можливості для переказу коштів із рахунків фізичних або юридичних осіб на рахунки зловмисників, насамперед за допомогою вірусних програм для зчитування паролів і конфіденційної інформації.

Віруси, вражаючи комп'ютерні системи, копіюють паролі, ключі, зберігають скріншоти, пов'язані з фінансовою чи іншою важливою інформацією, та передають дані кіберзлочинцям. Небезпечним винаходом є програми, здатні впливати на роботу та спричиняти збій у функціонуванні стратегічних об'єктів, телекомунікаційних мереж чи банківської інфраструктури.

Кіберзлочини здійснюються за рахунок інноваційних підходів і проведення високоінтелектуальних операцій, застосування нестандартних рішень і урізноманітнення методів. Організація злочинних груп є високоструктурованою та вирізняється вузькою спеціалізацією ролей і обов'язків. Водночас складнішим і витонченішим стає доступ до інформації, що реалізується на підпільних ринках.

Отже, першою причиною стрімкого зростання кіберзлочинності є його чимала прибутковість, а також те, що успіх справи не пов'язаний з великим ризиком. Доходи, які отримують кіберзлочинці за декілька секунд чи хвилин, можуть перевищувати мільйони доларів. Тому на сьогодні кіберзлочинність – проблема номер один у світі.

Друга причина зростання кіберзлочинності полягає в тому, що успіх справи не пов'язаний з більшим ризиком. У реальному світі психологічний аспект злочину припускає наявність деяких засобів стримування. У віртуальному світі злочинці не можуть бачити своїх жертв, чи то окремі люди, чи то цілі організації, які вони вибрали для атаки. Грабувати тих, кого ти не бачиш, до кого не можеш дотягтися рукою, набагато легше.

Третя причина – поширеність і суспільна небезпечність кіберзлочинів останніми роками, яка набула загрозливих масштабів і диктує необхідність формування адекватної відповіді з боку держави.

Четверта причина – кіберзлочинність сьогодні становить загрозу не тільки національній безпеці окремої держави, а й

загрожує людству загалом, саме тому зазначеній проблемі приділяється серйозна увага в багатьох державах.

Серед домінуючих причин та умов вчинення кіберзлочинності в місцях несвободи слід виділити: корупційну складову або службову недбалість персоналу установи, яка призводить до несанкціонованого доступу засуджених до автоматичних систем місць несвободи; незаконне використання засудженими у місцях несвободи інтернету; вчинення шахрайських дій з метою отримання грошових коштів тощо.

Інформаційні технології з кожним днем дедалі більше інтегруються в наше життя. Як наслідок, набагато полегшує наше сьогодення, зокрема, простішою та швидшою стала робота державних установ, промисловості, сфери послуг. Все більше у своєму житті використовують новітні інформаційні технології й звичайні громадяни, для яких інтернет став складовою повсякденного життя.

Однак є й інша сторона медалі: у переході нашої життєдіяльності до кіберпростору наявні так звані темні сторони. Увесь світ постає перед новим, досі невідомим видом загроз. Несанкціоноване втручання в роботу комп'ютерних і телекомунікаційних мереж, виготовлення та розповсюдження шкідливого програмного забезпечення, атаки на об'єкти критичної інфраструктури, втручання у політичні процеси в країнах та особисте життя громадян, що здебільшого має транснаціональний організований характер, – все це негативний бік розвитку інформаційних технологій.

На жаль, Україна є однією з країн, яка зараз надзвичайно гостро відчуває на собі всі так звані побічні ефекти еволюції інформаційного суспільства. Розповсюдження комп'ютерних вірусів, атаки на українські об'єкти фінансового та енергетичного секторів, викрадення інформації – це ще не повний перелік кіберзлочинів, які відомі в Україні.

Загалом, хоч які б умови створювалися для «чистого» використання інтернет-простору, основна боротьба з кіберзлочинністю залежить насамперед від самих громадян, які часом легковажно ставляться до захисту персональної інформації. Дуже часто зазначені дані перехоплюються в

публічних місцях з відкритим Wi-Fi-доступом під час користування електронною поштою або соціальними мережами.

До речі, кіберзлочинність, попри зусилля правоохоронних органів, спрямованих на її запобігання, щороку не зменшується, а, навпаки, постійно збільшується. Тому з ухваленням законів, які забезпечують захищеність національних інтересів України, Верховна Рада має враховувати сучасний рівень розвитку інформаційних технологій та інтернету.

Кібербезпека – це безпека інформаційних систем (обладнання та програм). Натомість інформаційна безпека – це безпека інформації, зазвичай організації чи компанії, у тому числі в інформаційно-телекомунікаційних системах. Таким чином, кібербезпека є частиною інформаційної безпеки будь-якої організації.

Кіберпростір – середовище (віртуальний простір), яке надає можливості для здійснення комунікацій та/або реалізації суспільних відносин, утворене в результаті функціонування сумісних (з'єднаних) комунікаційних систем і забезпечення електронних комунікацій з використанням інтернету та/або інших глобальних мереж передачі даних.

Важливу частину роботи з убезпечення громадян від найбільш розповсюджених кіберзлочинів здійснює Національна поліція України. В її структурі створено спеціальне Управління боротьби з кіберзлочинністю, на яке покладено низку завдань.

Зокрема, до головних завдань Управління відноситься організаційне та практичне забезпечення реалізації державної політики щодо попередження та протидії злочинам і правопорушенням, що вчиняються з використанням інформаційних технологій та телекомунікаційних мереж (у сферах інформаційно-телекомунікаційних технологій, електронних платежів і господарської діяльності, зокрема, порушення прав інтелектуальної власності та заняття гральним бізнесом, злочини проти інформаційної безпеки, у тому числі незаконні дії зі спеціальними технічними засобами негласного отримання інформації), а також протидії легалізації доходів, отриманих від таких злочинів і правопорушень.

Серед причин та умов кіберзлочинності слід виділити також інтернет-шахрайство з банківськими картками в Україні.

Цей вид злочину стає дедалі більш масовим негативним явищем з того часу, відколи громадяни стали активно користуватися цим платіжним інструментом.

Небезпечність піднятої вченими проблеми підтверджується не тільки збільшенням кількості крадіжок грошей у власників платіжних карток, а й фіксацією правоохоронцями нових схем афер (перехоплювачі клавіатури, спеціально розроблені веб-сайти, поштові повідомлення, складені за всіма правилами соціальної інженерії тощо). З другого боку, самі громадяни добровільно залишають багато особистої інформації в базах даних супермаркетів, інтернет-магазинів (наприклад, OLX, «Розетка», Leboutique, Work, Parfums, Makeup тощо), заповнюючи анкетні дані (ПІБ, місце та рік народження, номер мобільного тощо), котрі зловмисники можуть використати у корисних цілях.

За даними системи Exchange-Online та Української міжбанківської асоціації членів платіжних систем (ЕМА) щодо випадків шахрайства з використанням платіжних інструментів, у 2017 році 63% крадіжок коштів з карт здійснювалось шляхом інтернет-шахрайства. Ще 24% крадіжок грошей вчинялось через банкомати, 9% – через системи інтернет-банкінгу і 4% – через POS-термінали (еквайрингова мережа). На думку заступника директора ЕМА О. Данильченка, така тенденція сформувалась за останні два роки – шахраї зосередили увагу саме на власниках платіжних карток.

Найчастіше паролі і дані платіжних карток в українців виманюють або через спеціально створені сайти (фішинг), або способом особистого спілкування шахраїв з жертвою по телефону (вішинг). З цією метою злочинці використовують сайти, призначені для переведення грошей з однієї картки на іншу, поповнення рахунку мобільних телефонів тощо.

Враховуючи, що сучасним атакам кіберзлочинів майже не можна запобігти, кримінологи радять більше зусиль спрямовувати на підготовку команд реагування на інциденти. Кіберзлочинці – це не одинаки, а добре підготовлені, мотивовані і фінансовані організації.

Вся інформація, яку ви знаєте про свою мережу і техніку, – ніщо, якщо ви не знаєте, хто вам протистоїть. Тому вам потрібно

стати на місце хакера і зрозуміти, що йому цікаво у вашій компанії і як він може це отримати.

Головне порушення кібербезпеки сьогодні – це відсутність комплексного підходу (люди, системи, процеси), ігнорування питань кібербезпеки з боку CEO, зайва впевненість у безпеці.

Раніше зловмисники атакували для шантажу або заволодіння грошовими коштами, сьогодні це використання інфраструктури жертви для атаки на третіх осіб, маніпулювання виборами або техногенні катастрофи. Кібербезпека є важливим видом національної безпеки, метою якої є забезпечення основоположних прав, свобод громадян від кіберзагроз, кіберінцидентів та кіберзлочинів.

Будучи новим середовищем, кіберзлочинність впливає на соціалізацію особистості неповнолітнього, школяра чи учня профтехучилища. Хоча за даними педагогів, інтернет має великий виховний потенціал і виконує певні соціальні функції: інформаційну, комунікативну, конативну (поведінкову), розважальну (рекреаційну).

Разом із тим, впливаючи на формування світогляду, розвиток моральних якостей особистості неповнолітнього, інтернет несе в собі не тільки позитивні, а й негативні наслідки. У соціальних мережах користувачам дозволено робити те, що заборонено вдома чи в школі, можна здійснювати всі свої найсміливіші та навіть небезпечні мрії.

У мережі вони виявляють велику свободу у висловлюваннях і вчинках (аж до образ, нецензурних виразів), оскільки ризик розкриття та особистої негативної оцінки ззовні мінімальний. Тут вони презентують себе з іншого боку, ніж в умовах реальних соціальних норм, грають певні ролі, які ніколи не реалізують поза мережею, сценарії ненормативної поведінки, що може призвести до деформації особистості.

Гострою залишається й проблема насилля над дітьми у кіберпросторі. Психологічну, фізичну шкоду несе в собі показ порнографічних матеріалів, сцен сексуального насильства над дітьми. Для вирішення вище зазначених проблем потрібно діяти системно і використовувати різні можливості, в тому числі інформаційно-технічні.

Важливо навчити неповнолітніх відокремлювати світ віртуальної реальності від дійсності, зрозуміти значущість справжнього життя в оточуючому соціумі, навчити позитивно використовувати можливості та ресурси інтернету, правил безпеки в кіберпросторі, формувати культуру спілкування в соціальних мережах. Потрібно також займатися просвітою батьків у цьому напрямі роботи.

На жаль, ні школа, ні профтехучилища не змогли запропонувати підліткам жодної альтернативи соціальним мережам. Нині процес використання учнями соціальних мереж школою часто ігнорується. Можна стверджувати, що в освіті соціальні мережі лише створили передумови для залучення школярів до цілеспрямованих проектів в інтернет-середовищі.

Головна задача держави – допомогти школі оптимізувати освітній процес щодо задоволення освітніх потреб обдарованих учнів, надати нові можливості та технології навчання, в яких велика роль відводиться освітній ініціативі самих школярів.

3. Заходи запобігання кіберзлочинності

Перші кроки світова спільнота здійснила у сфері запобігання кіберзлочинності, ухваливши Конвенцію Ради Європи про кіберзлочинність 2001 року, яку Україна ратифікувала у 2005 році. Відповідно до положень цієї Конвенції, кіберзлочинність – це сукупність злочинів, поєднаних у такі групи:

- правопорушення проти конфіденційності, цілісності та доступності комп'ютерних даних і систем;
- правопорушення, безпосередньо пов'язані з використанням комп'ютера як засобу скоєння злочину;
- правопорушення, пов'язані зі змістом даних (інформації), розміщеної в комп'ютерних системах;
- правопорушення, пов'язані з порушенням авторських і суміжних прав, а також акти расизму та ксенофобії, вчинені за допомогою комп'ютерних систем.

Важливим кроком у системі запобігання кіберзлочинності є законодавче закріплення поняття «кіберзлочин» – прийняття Верховною Радою Закону «Про основні засади кібербезпеки України» від 05.10.2017 №2163-VIII. Зокрема, у ст. 1 подано таке

визначення: «кіберзлочин (комп'ютерний злочин) – суспільно небезпечне винне діяння у кіберпросторі та/або з його використанням, відповідальність за яке передбачена законом України про кримінальну відповідальність та/або яке визнано злочином міжнародними договорами України».

Враховуючи те, що визначення кіберзлочину довгий час було пріоритетом кримінологічної науки, деякі вітчизняні вчені вважають, що таке визначення суперечить окремим положенням кримінального законодавства, положенням міжнародних нормативно-правових актів, а також тенденціям розвитку законодавства у сфері кримінальної юстиції.

Не заперечуючи дискусійності щодо визначення кіберзлочину, слід усвідомлювати, що прийнятий закон у системі запобігання кіберзлочинності має позитивні результати, а вдосконалення – це прерогатива науковців і практиків.

Пріоритетним заходом запобігання злочинності є організація взаємодії і координації зусиль правоохоронних органів, спецслужб, судової системи, забезпечення їх належною матеріально-технічною базою. А це потребує активізації зусиль як на національному, так і міжнародному рівнях.

Позитивні наслідки запобігання кіберзлочинності можуть мати місце лише за умови співробітництва та великої уваги до цього питання з боку світового співтовариства. Річ у тім, що саме злочини у віртуальному просторі носять транснаціональний характер, спричиняють неабиякі збитки морального та матеріального характеру, становлять загрозу національній та світовій кібербезпеці.

Кіберпростір – середовище (віртуальний простір), яке надає можливості для здійснення комунікацій та/або реалізації суспільних відносин, утворене в результаті функціонування сумісних (з'єднаних) комунікаційних систем і забезпечення електронних комунікацій з використанням інтернету та/або інших глобальних мереж передачі даних.

Системна цілісність і водночас багатогранність суспільного життя з об'єктивною необхідністю зумовила відтворення кримінальної активності й у тих сферах, які позначились найбільш інтенсивним використанням комп'ютерних технологій, можливостей електронних мереж. Наразі є достатні

підстави вести мову про існування феномену кіберзлочинності (комп'ютерної злочинності).

Діяльність правоохоронних органів у сфері запобігання кіберзлочинності безпосередньо ґрунтується на реалізації правових і кримінологічних заходів, серед яких:

– *правові*, що передбачають удосконалення чинного законодавства щодо запобігання кіберзлочинності, проведення комп'ютерних експертиз; здійснення заходів оперативно-технічного документування злочинних дій осіб; проведення слідчих дій відносно осіб, які повинні дати свідчення як потерпілі, підозрювані, свідки тощо;

– *кримінологічні*, збільшення кількості планових і позапланових перевірок відповідними органами поліції підприємств, установ та організацій, діяльність яких прямо пов'язана з використанням комп'ютерних технологій або наданням інформаційних послуг, збільшення кількості планових і позапланових перевірок поліцією заходів безпеки, які здійснюються насамперед приватними охоронними організаціями, на об'єктах, що призначені для передачі інформації (супутникові вишки, автоматизовані телекомунікаційні мережі, серверні кімнати тощо); встановлення жорсткого контролю за обігом будь-яких технічних засобів, що заборонені для використання у вільному обігу (технічні засоби для негласного зняття інформації з каналів зв'язку, прослуховування, визначення паролів тощо); впровадження міжнародного досвіду (насамперед США) аналізу стану технічного забезпечення та технологій, що використовуються для запобігання вчиненню зазначених злочинів (мається на увазі аналіз того, які саме технічні засоби, програмне забезпечення тощо використовуються у цій сфері); співпраця з відповідними органами інших країн, що має проявлятися не лише в обміні досвідом, а й у проведенні спільних операцій, спрямованих на виявлення, попередження та розслідування будь-яких фактів кіберзлочинності, що мають міжнародний характер тощо.

Також з метою розроблення ефективних заходів запобігання кіберзлочинності здійснюється постійний моніторинг змін кримінологічно значущих рис особи кіберзлочинця, постановка на профілактичний облік осіб, які

були засуджені за вчинення злочинів в аналізованій сфері, незалежно від виду та міри покарання, особливостей відбування. Окремими кримінологічними заходами запобігання кіберзлочинності можна назвати:

- виявлення осіб, які вчиняють або схильні до вчинення кіберзлочинів;

- формування та ведення оперативних і профілактичних обліків визначених груп суб'єктів підвищеного кіберкриміногенного ризику, а також посилення контролю за обігом технічних засобів, заборонених або обмежених у цивільному обігу;

- інтенсифікація практики планових і позапланових перевірок підприємств, установ та організацій, основна діяльність яких безпосередньо пов'язана з використанням комп'ютерних технологій або наданням інформаційних послуг, і забезпечення заходів безпеки на об'єктах, що призначені для передачі інформації;

- впровадження передового досвіду діяльності зарубіжних правоохоронних органів у цій сфері;

- активізація міжнародного співробітництва щодо розкриття, розслідування та запобігання кіберзлочинам;

- формування сучасних комплексних механізмів захисту від кібератак мережевих ресурсів органів державної влади;

- обмеження доступу засуджених, особливо в нічний час, до використання комп'ютерів, мобільних телефонів та інтернету. Саме це викликало в місцях несвободи, за визначенням вітчизняного вченого А. І. Богатирьова, таке кримінально-правове явище, як кіберзлочинність. Як зауважує дослідник, засудженим, які використовують інформаційні технології, необов'язково знати все про комп'ютер, а досить мати доступ до інтернету і знати телефон одержувача, який, своєю чергою, може і не мати комп'ютера.

На актуальність запобігання кіберзлочинності в Україні вказує створене у Міністерстві внутрішніх справ Управління боротьби з кіберзлочинністю, підпорядковане Департаменту кіберполіції Національної поліції України.

Головна мета створення кіберполіції – реформування та розвиток підрозділів МВС України, що забезпечить підготовку

та функціонування висококваліфікованих фахівців в експертних, оперативних і слідчих підрозділах поліції, задіяних у протидії кіберзлочинності та здатних застосовувати на високому професійному рівні новітні технології в оперативно-службовій діяльності. З огляду на викладене класифікація кіберзлочинів має таку структуру.

У сфері використання платіжних систем:

– скімінг (шимінг) – незаконне копіювання вмісту треків магнітної смуги (чіпів) банківських карток;

– кеш-трєнінг – викрадення готівки з банкомату шляхом встановлення на шатер банкомату спеціальної утримуючої накладки;

– кардінг – незаконні фінансові операції з використанням платіжної картки або її реквізитів, що не ініційовані або не підтверджені її держателем;

– несанкціоноване списання коштів з банківських рахунків за допомогою систем дистанційного банківського обслуговування.

У сфері електронної комерції та господарської діяльності:

– фішинг – виманювання у користувачів інтернету їхніх логінів і паролів до електронних гаманців, сервісів онлайн-аукціонів, переказування або обміну валюти тощо;

– онлайн-шахрайство – заволодіння коштами громадян через інтернет-аукціони, інтернет-магазини, сайти та телекомунікаційні засоби зв'язку.

У сфері інтелектуальної власності:

– піратство – незаконне розповсюдження інтелектуальної власності в інтернеті;

– кардшарінг – надання незаконного доступу до перегляду супутникового та кабельного TV.

У сфері інформаційної безпеки:

– соціальна інженерія – технологія управління людьми в інтернет-просторі;

– мальваре – створення та розповсюдження вірусів і шкідливого програмного забезпечення;

– протиправний контент, що пропагує екстремізм, тероризм, наркоманію, порнографію, культ жорстокості та насильства;

– рефайлінг – незаконна підміна телефонного трафіку.

Серед пріоритетних запобіжних заходів кіберзлочинності М. О. Кравцова визначає: 1) удосконалення системи оперативного супроводження підприємств, установ та організацій, основна діяльність яких пов'язана з використанням комп'ютерних технологій або наданням інформаційних послуг та забезпечення заходів безпеки на об'єктах, що призначені для передачі інформації; 2) запровадження та ведення спеціалізованих профілактичних обліків; 3) розроблення, затвердження та реалізація МВС стратегії протидії кіберзлочинності; 4) формування сучасних комплексних механізмів захисту від кібератак мережевих ресурсів органів державної влади тощо.

На жаль, розвиток законодавчої бази і реагування на всі проблеми запобігання кіберзлочинності в Україні поки відстає від розвитку інформаційних технологій. І хоча в Україні діє низка законів та нормативних документів різних рівнів, зокрема, Закони України «Про інформацію», «Про державну таємницю», «Про захист інформації в інформаційно-телекомунікаційних системах», «Про основи національної безпеки України», Указ Президента України «Про Національний координаційний центр кібербезпеки» та інші нормативно-правові акти, механізми контролю та запобігання кіберзлочинності дуже обмежені як соціально, так і технічно.

Це обумовлює можливість стати жертвою використання інформаційних технологій у злочинних цілях за рахунок автоматизації та швидкості використання комп'ютерів. Також слід звернути увагу, що останнім часом з'явилася тенденція укріплення зв'язку між кіберзлочинністю та організованою злочинністю. Інтернет використовується як індивідами, так і невеликими злочинними групами.

При цьому він виконує функцію не тільки як допоміжний засіб скоєння злочину, а й як місце і основний засіб вчинення традиційних злочинів – шахрайств, крадіжок, вимагань. Злочинці створюють сектори тіншового ринку, з поділом праці між злочинними групами і цілими майданчиками, для торгівлі програмним забезпеченням для вчинення злочинів, продажу інформації тощо.

Сучасний медіапростір характеризується стрімким розвитком, появою нових способів поширення інформації, необмеженим доступом до останньої, що, своєю чергою, не могло не позначитися на сфері регулювання цього простору. Технологічний прогрес, що відбувається сьогодні, має чимало позитиву, проте інтернет-простір став ще одним способом учинення різноманітних злочинів. Сьогодні саме в мережі Інтернет зосереджена основна частина медіаконтенту, втім його безконтрольне поширення завдає чималої шкоди різним сферам життєдіяльності людини.

Незаконне розповсюдження медійного контенту є способом вчинення злочинів, що посягають на різні об'єкти, які знаходяться під кримінально-правовою охороною. Найпоширенішими видами порушень у мережі Інтернет є: незаконне відтворення і копіювання музичних, художніх, літературних творів чи комп'ютерних програм без попереднього надання на це згоди автора чи правовласника. Це є порушенням матеріальних прав авторів.

Незаконне розповсюдження медійного контенту в інтернеті характеризується високим рівнем латентності, що, як зазначають науковці, пов'язано з особливостями функціонування мережі, а саме: анонімністю користувачів, екстериторіальним характером, швидкістю поширення інформації – порушення авторських прав стало настільки буденним і поширеним явищем, що особа, вчиняючи протиправні дії, просто не усвідомлює їх сутності, а навпаки, гадає, що діє в межах закону.

Спираючись на дані кримінологічних досліджень у сфері використання електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), систем та комп'ютерних мереж і мереж електрозв'язку, слід зазначити великі темпи зростання кіберзлочинності, що тягне за собою низку проблем, які потрібно першочергово вирішувати як державі, так і нам самим.

Насамкінець варто звернути увагу на той факт, що кожен з нас може зробити свій вклад у сферу запобігання кіберзлочинності, дотримуючись простих правил, серед яких:

– створення власноруч надійних паролів і періодичне їх змінювання;

– своєчасне використання та оновлення антивірусних програм забезпечення роботи комп'ютера;

– робота з комп'ютером у режимі користувача. Цією порадою, за дослідженням кримінологів, нехтують найчастіше. Якщо після встановлення операційної системи ви продовжуєте для зручності використовувати комп'ютер в режимі «Адміністратор», цим створюєте додаткові ризики зараження комп'ютера вірусами, які пропустила антивірусна система;

– під час використання комп'ютера здійснюйте обережність при спробі підвищити власну анонімність. Окремі користувачі, намагаючись залишити якнайменше слідів свого перебування в мережі Інтернет, застосовують анонімайзери, безкоштовні проксі-сервери або програмні додатки типу TOR;

– завжди контролюйте інформацію, яку розміщуєте на власній сторінці у соціальній мережі. Надлишкова відкритість щонайперше може бути використана у підготовці протиправних дій стосовно вас;

– візьміть за правило не відкривати посилання, що надходять вам у повідомленнях на сторінці. Краще копіюйте їх і вставляйте у пошукову сторінку браузера як текст.

Узагальнюючи вищевикладене, робимо такі висновки:

1) поширеність і суспільна небезпечність кіберзлочинів останніми роками набула загрозливих масштабів. Сучасні кіберзлочинці – це наші чи іноземні громадяни, які на власний розсуд, усвідомлюючи, що вчиняють кіберзлочин, вибрали своєю зброєю троянські програми, за допомогою яких будують бот-мережі для крадіжки паролів і конфіденційної інформації, проводять Dos-атаки й шифрують дані, щоб потім шантажувати;

2) запобігання кіберзлочинності в Україні – це комплексна проблема. Сьогодні закони повинні відповідати вимогам, що пред'являються сучасним рівнем розвитку інформаційних технологій. Пріоритетним напрямом у цьому є організація взаємодії та координація зусиль правоохоронних органів, спецслужб, судової системи, забезпечення їх належною матеріально-технічною базою;

3) жодна держава сьогодні не в змозі протистояти кіберзлочинності самотійно. Нагальною є потреба активізації міжнародної співпраці в цій сфері. Експерти впевнені: саме

хакери в недалекому майбутньому стануть загрозою номер один, змістивши тероризм;

4) кіберзлочинність – це сучасне соціальне явище, що являє собою систему передбачених кримінальним законом діянь, які вирізняються високою організованістю та вузькою спеціалізацією ролей і обов'язків кіберзлочинців.

Завдання для самоконтролю

1. Чи можна вважати кіберзлочинність загрозою для сучасної правової держави?

2. У чому полягають теоретичні та історичні аспекти розвитку кіберзлочинності у світі?

3. Чи є правове забезпечення протидії кіберзлочинності на території України?

4. В чому полягають особливості кримінологічної характеристики злочинів у сфері використання електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), систем і комп'ютерних мереж?

5. Чи можна вважати кіберзлочинність видом інформаційного злочину?

6. Розкрийте особливості вчинення шахрайських дій законним держателем платіжної картки.

7. Що може бути джерелом витоку інформації про справжні платіжні картки?

8. Види протиправних дій у сфері кіберзлочинності.

Розділ 13.

ЗЛОЧИННІСТЬ В УМОВАХ ГІБРИДНОЇ ВІЙНИ ТА ЗАХОДИ ЇЇ ЗАПОБІГАННЯ

1. Кримінологічна характеристика злочинності в умовах гібридної війни
2. Причини та умови злочинності в умовах гібридної війни
3. Заходи запобігання злочинності в умовах гібридної війни

1. Кримінологічна характеристика злочинності в умовах гібридної війни

Унаслідок анексії Криму та збройного конфлікту на сході країни, в Донецькій та Луганській областях, сучасний етап розвитку України як незалежної демократичної, правової держави проходить у дещо іншому форматі. Свідомість українців під впливом подій на Майдані 2014 року докорінно змінилася. Ніхто не чекав, що після Революції гідності для українського народу настануть складні випробування, що змусять кожного переосмислити минуле і сучасне, наші досягнення і цінності.

Ми маємо усвідомлювати, що Українська держава, відстоюючи свою незалежність і самобутність, повинна не тільки самостійно вирішити питання про відновлення миру на сході України, про захист прав і свобод людей на підконтрольній терористичним угрупованням, так званим ЛНР і ДНР, у тому числі вимушених переселенців з тимчасово окупованої території, території населених пунктів, де органи державної влади тимчасово не здійснюють свої повноваження, території населених пунктів, що розташовані на лінії зіткнення (далі – тимчасово окуповані території), про компенсацію та відбудову зруйнованої інфраструктури на зазначених територіях, а й звертатись по допомогу до міжнародних організацій та міжнародної спільноти.

Отже, сьогодні надзвичайно важливими завданням держави є вироблення нових дієвих підходів, виправлення допущених помилок, вдосконалення чинного законодавства України з метою розширення правових можливостей подолання збройного конфлікту (котрий із проведення антитерористичної операції

переріс у гібридну війну), захисту прав людей, які постраждали від цього конфлікту, та повернення зайнятих агресором територій.

Вивчення проблем злочинності в умовах гібридної війни багато в чому залежить від раціонального використання правоохоронними органами своїх владних повноважень щодо нормалізації кримінологічної обстановки на тимчасово окупованих територіях Луганської та Донецької областей.

Водночас слід зауважити, що раціональне використання спеціальними суб'єктами (Збройними Силами України, правоохоронними органами) заходів запобігання злочинності в умовах гібридної війни здебільшого залежить від якісно розробленої та прийнятої державної програми проведення таких заходів, на які суттєво впливає кримінологічна інформація про реальний стан злочинності.

Визнаючи, що злочинність в умовах гібридної війни є складовою злочинності в Україні, слід не забувати, що вона має свої концептуальні особливості, тому її слід розуміти як складне соціально-правове явище, що перешкоджає ефективному функціонуванню всіх інститутів суспільства і держави на обмеженій території, у зв'язку з наявним збройним конфліктом на сході України.

Проблема злочинності в умовах гібридної війни не була предметом детального кримінологічного дослідження, тому ми розглядаємо її в кримінологічному вимірі, який ґрунтується на плюралізмі наукових поглядів на проблему злочинності взагалі.

З цього приводу є слушною позиція Н. В. Сметаніної про те, що проблемою визначення меж пізнання злочинності є питання про місце і функції злочинності у сучасному суспільстві, розуміння злочинності як кримінальної практики людей, кримінальної обумовленості злочинів, феномену латентної злочинності, можливості боротьби з цим явищем. Саме межі пізнання злочинності, на думку вченої, дають можливість виокремити злочинність як явище й обмежити її кількісно-якісні показники.

Поділяючи думки Н. В. Сметаніної щодо меж пізнання злочинності в межах кримінально-правової моделі, ми поставили

за мету нашого дослідження окреслити питання злочинності саме в умовах гібридної війни на сході України.

На жаль, злочинність в умовах гібридної війни з'явилась не сама по собі, її створило соціальне середовище (ситуативні злочинці, раніше судимі, безробітні, психічно хворі, ображені на владу, зрадники національних інтересів, іноземні найманці), а тому вона вийшла з-під контролю держави, суспільних відносин, перерісши, як зазначалося, з проведення антитерористичної операції у гібридну війну.

Згідно з концепцією боротьби з тероризмом, антитерористичною операцією (АТО) визнається комплекс скоординованих спеціальних заходів, спрямованих на попередження, запобігання та припинення терористичної діяльності, звільнення заручників, забезпечення безпеки населення, знешкодження терористів, мінімізацію наслідків терористичної діяльності. А районом проведення антитерористичної операції – визначені керівництвом антитерористичної операції ділянки місцевості або акваторії, транспортні засоби, будівлі, споруди, приміщення та території чи акваторії, що прилягають до них і в межах яких проводиться зазначена операція (п. 19, ч. 1 ст. 1 Закону України «Про боротьбу з тероризмом»).

Водночас аналіз цього закону засвідчує, що він поряд із застосуванням поняття «довготривала антитерористична операція» (ч. 3 ст. 14) не закріплює граничних строків її проведення. Проте наявний на сході України стан справ, міжнародні моніторингові місії та позиція лідерів провідних країн світу дають підстави стверджувати, що збройна боротьба на тимчасово окупованих територіях набула характеру не боротьби з тероризмом, а протистояння зовнішньому агресору, – стану гібридної війни.

Згідно із сучасними науковими дослідженнями, гібридна війна – війна, основним інструментом якої є створення державою-агресором у державі, обраній для агресії, внутрішніх протиріч і конфліктів з подальшим їх використанням для досягнення політичних цілей агресії, які зазвичай досягаються звичайною війною.

Експерти називають гібридну війну типом конфлікту, який все частіше застосовуватиметься у ХХІ столітті.

Проведений нами аналіз злочинності в умовах гібридної війни дозволяє визначити її як фактор внутрішньодержавного характеру та збройного конфлікту в особливих умовах бойового протистояння військових частин і силових підрозділів. Саме з початком бойових дій на сході країни посилилася психологічна агресія антиукраїнських сил, побудована на обмані та маніпуляції громадської думки.

Серед проблемних питань злочинності в умовах гібридної війни ми виділяємо: інформаційну війну держави-агресора; військовий міждержавний конфлікт, бойові дії на сході країни; великий рівень злочинності; участь в антитерористичній операції молоді; суїцид серед військовослужбовців антитерористичної операції; захист майнових прав громадян України, переміщених з тимчасово окупованих територій.

Саме інформаційна війна Російської Федерації проти України, за визначенням І. Штогрі, призвела до того, що більше половини опитаних росіян готові воювати з українцями. Вірусом ненависті понад усе заражені молоді люди, які ніколи не були в Україні і не мають контактів з її громадянами. Старших людей лякають «бандерівцями-головорізами, які прийшли до влади». Це результат планомірної тотальної брехні, яка розробляється ідеологією Кремля, транслюється телебаченням і поширюється усіма можливими засобами.

На жаль, рівень насильства щодо цивільних осіб на тимчасово окупованих територіях залишається високим, окрім обстрілів, основними небезпеками для жителів регіону стали викрадення та пограбування, які вчиняють як незаконні збройні формування «ЛНР» та «ДНР», так і представники місцевого криміналітету.

Крім того, офіційно оприлюднена статистична інформація свідчить про те, що на території України кількість вчинених злочинів з використанням зброї, бойових припасів, вибухових речовин і пристроїв невпинно збільшується. Безумовно, більшість цієї зброї, бойових припасів, вибухових речовин і пристроїв, як зауважують О. П. Дячкін і В. В. Лень, незаконно

потрапляє з тимчасово окупованих територій у міста та села нашої країни.

Таким чином, є всі підстави стверджувати про присутність на території України інформаційної експансії Російської Федерації у вигляді інформаційних технологій, які: обмежують свободу слова та доступ громадян до інформації; поширюють засобами інформації культ насильства та жорстокості; здійснюють комп'ютерні злочини та комп'ютерний тероризм; маніпулюють суспільною свідомістю, зокрема, через поширення недостовірної або неповної інформації.

На жаль, злочинність в умовах гібридної війни сприяє криміналізації економіки, легалізації тіньового капіталу, режиму всіякого зловживання і шахрайства, міграції населення, неконтрольованості зброї, і якщо держава не протистоїть цьому соціальному злу, вона, як чума, розповсюдиться територією всієї країни. Що ми і спостерігаємо сьогодні. Щоденно засоби масової інформації повідомляють суспільство про вчинення злочину на території України із застосуванням зброї – це і гранати, і автомати, і пістолети. Саме за допомогою зброї вчиняються тяжкі й особливо тяжкі злочини.

Отже, злочинність в умовах гібридної війни характеризується терористичною спрямованістю і має безліч форм проявів – використання інформаційної зброї, вибухів, підпалів, захоплення заручників, цілих територій, – а також своєрідним військовим конфліктом, що завжди ніс проблеми, які були ситуативними та вирішувались дипломатичним шляхом, а нині затяжні, владження яких потребує часу.

Доречно звернути увагу на той факт, що військовий конфлікт – це ослаблення діяльності представників державної влади та правоохоронних органів, поява безробіття, загострення потреби в продуктах харчування та речах першої необхідності, підвищення нервозності населення, зростання рівня суперечок у міжособистісних стосунках; вимушена міграція населення. І найгірше те, що під час військового конфлікту розриваються усталені соціальні зв'язки між родинами, знайомими, соціумом.

З цього приводу ми на боці вітчизняних учених О. М. Джужи і А. В. Гаркуші, які вважають, що війна та бойові дії, зокрема, антитерористична операція є не чим іншим, як

екстремальною ситуацією для населення, яке окуповано країною агресора, а тому злочинність в екстремальних ситуаціях полягає в порушенні звичного способу життя, дезорганізації системи забезпечення життєдіяльності цілих регіонів. Боротьба зі злочинністю, підтримання правопорядку в цих умовах майже неможливі.

Отже, як вважають поіменні вчені, саме особливості злочинності в екстремальних ситуаціях зумовлюють: безпорадність і вразливість людей, постраждалих в екстремальній ситуації; дезорганізацію представників державної влади та правоохоронних органів; ослаблення факторів соціального контролю і появу безробіття дорослих і безпритульність дітей; вимушену міграцію населення, що розриває усталені соціальні зв'язки й послаблює стримуючий вплив моральності та громадської думки.

З урахуванням того, що проблема злочинності в умовах гібридної війни не була предметом детального дослідження, на наш погляд, насамперед слід сформулювати поняття, яке ґрунтуватиметься на законах і категоріях діалектики, у зв'язку з тим, що будь-яке явище реальної дійсності не існує саме по собі, а, навпаки, має потенційну властивість спричиняти чи обумовлювати зміни в інших об'єктах.

Вирішення цього завдання дозволить цілеспрямовано вплинути на причини злочинності в умовах гібридної війни та в разі певних позитивних рішень державних органів здійснити спробу нейтралізувати або суттєво знизити її рівень.

Залежно від сфери виникнення і проведення антитерористичної операції, що поступово переросла в гібридну війну, на не підконтрольній Україні території (частина Луганської та Донецької областей) доцільно звернути увагу на такі причини й умови злочинності: політико-ідеологічні; економічні; правові; соціально-психологічні; організаційно-управлінські. І хоча цей розподіл є умовним, ми вважаємо, що саме вони надто важливі, оскільки обумовлюють злочинну поведінку не лише окремої особи, а й криміногенну ситуацію на тимчасово окупованих територіях загалом.

Таким чином, злочинність в умовах гібридної війни слід розглядати, як діяльність держави і суспільства за такими

напрямами: профілактика злочинності, тобто виявлення і усунення причин, що породжують її та дозволяють вчиняти злочини; запобігання злочинності загальносоціальними, спеціально-кримінологічними та оперативно-розшуковими заходами з виявлення, припинення і розслідування вчинених злочинів на окупованих бойовиками територіях; мінімізація та (або) ліквідація причин і умов вчинення злочинів.

За дослідженням С. Р. Тагієва, на злочинність в умовах гібридної війни впливають такі фактори: швидка зміна оперативної обстановки, часта передислокація частин, підрозділів і самих незаконних бойових формувань; регулярна ротація (заміна) військовослужбовців, диверсантів і терористів; складність виявлення свідків, потерпілих, підозрюваних у зв'язку з їх міграцією, а іноді їх загибель; значно звужені можливості проведення оперативно-розшукових дій, слідчих (розшукових) і негласних (розшукових) слідчих дій, застосування спеціальної техніки; зміна обстановки на місці події внаслідок ведення бойових дій, знищення речових доказів; небезпека підривів і обстрілів під час виконання слідчих дій поза межами пунктів дислокації та під час пересування між ними.

Крім того, як зауважує поіменний вчений, військові прокуратури дислоковані і діють безпосередньо в зоні збройного конфлікту, на жаль, вони відірвані від інших правоохоронних органів, експертних закладів, судів, колегій адвокатів, а вчинення злочинів на ґрунті тероризму має свої особливості, виражені переважно характером злочинних замислів терористів, організованістю та жорстокістю протидій, законспірованістю та латентністю, високою мобільністю, оснащенням та інтернаціоналізацією своїх дій, достатнім фінансуванням.

І насамкінець, часто в умовах гібридної війни відбувається протидія слідству з боку командування військових спецпідрозділів і спецслужб. Це пов'язано з тим, що органи поліції, військові формування не мають професійного досвіду протидії злочинності в умовах гібридної війни, а органи, уповноважені здійснювати такі заходи, знаходяться віддалено від військових частин або взагалі не беруть на себе відповідальності за проведення таких заходів, або просто імітують їх проведення.

Правоохоронним органам та іншим організаціям, які безпосередньо ведуть протидію злочинності в умовах гібридної війни, потрібно мати чіткі пріоритети діяльності. Особливо це актуально в зоні збройного конфлікту, де є дефіцит підготовлених і кваліфікованих кадрів, які мають досвід роботи щодо запобігання вчинення тяжких та особливо тяжких злочинів.

Доречно наголосити, що проведені реформи в правоохоронних і судових органах, на жаль, сприяли відтоку високопрофесійних кадрів з органів внутрішніх справ та прокуратури, створили безліч організаційних упущень, зокрема таких, як: відсутність у роботі правоохоронних органів системності; тісної взаємодії між поліцією, прокуратурою і судом; трансформування злочинності у нові форми. Все це знизило ефективність протидії криміналітету в умовах гібридної війни.

Ще гірше те, що тенденція щодо звільнення фахівців правоохоронної діяльності, зокрема досвідчених слідчих поліції та прокуратури, оперативних працівників, суддів, набуває все більшого масштабу, а це певним чином впливає і на діючу правоохоронну систему в умовах гібридної війни. Крім того, збройні конфлікти завжди несли у собі вбивства, всілякі знущання над полоненими та мирним населенням, розграбування національних цінностей на окупованій території, спричиняли гуманітарні катастрофи. На жаль, все це ми бачимо у себе в країні.

Варто також звернути увагу на той факт, що в умовах гібридної війни під час проведення операцій зі звільнення захоплених Російською Федерацією певних територій Донецької і Луганської областей бере участь молодь – люди, які раніше не знали, що таке війна, а тому після демобілізації вони повертаються в громадянське суспільство, вносячи в нього всі особливості мілітаризованої свідомості та істотно впливаючи на подальший розвиток соціуму.

Серед першорядних наслідків спочатку антитерористичної операції, а нині вже гібридної війни (економічних, політичних, соціальних), громадянське суспільство отримало і психологічні наслідки. Саме вони впливають не тільки на психофізичне

здоров'я військовослужбовців, а й на їхню психологічну врівноваженість, світогляд, стабільність.

Слід звернути увагу і на проблему суїциду серед учасників збройного конфлікту, що розпочався як антитерористична операція, а згодом перетворився на гібридну війну. Основними причинами, що стали рушійною силою до самогубства військовослужбовців, як зауважує О. В. Дуйловський, як і в попередні роки, залишаються негативні індивідуальні психологічні риси, конфліктні ситуації з рідними та близькими, страх відповідальності за вчинені проступки по службі, неналежний контроль з боку безпосередніх керівників за поведінкою підлеглих на службі й у побуті, незнання особистих проблем військовослужбовців і неналежна індивідуальна робота безпосередніх начальників і командирів.

Крім того, за даними засобів масової комунікації, на жаль, суїцид серед військових, порівняно з 2014 роком, зріс у декілька разів, що негативно впливає на психологічний стан інших учасників бойових дій в умовах гібридної війни. Позаяк 2014-й був роком патріотизму і боротьби за свободу і територіальну цілісність країни, згадаємо перші добровольчі батальйони з різних куточків країни, їх готовність захистити державу. На жаль, подальші роки стали затяжними для українського народу щодо звільнення окупованих територій від військової агресії Російської Федерації.

А тому індекс патріотизму різко став падати, батьки не хотіли віддавати своїх дітей на війну, виникла нечуваних розмірів корупція у військкоматах, дійшло до того, що президент країни вимушений був своїм указом відправляти начальників військкоматів у зону проведення АТО для розуміння ситуації, яка відбувається в країні. Молодь, яку призивали брати участь в антитерористичній операції, була неготова до неї, ще гірше, що бійці гинули не від кулі ворога, а з власної необачності, зловживали алкоголем і наркотиками з метою перебороти свій страх і психофізичне навантаження.

Окремо слід звернути увагу на проблему захисту майнових прав громадян України, переміщених з тимчасово окупованих територій. Розглядаючи цю проблему, ми засвідчуємо, що вона актуальна не лише для нашої країни. Так, за даними, поданими

експертом Європи Костасом Параскевою, тільки у 2016 році на розгляд в ЄСПЛ надійшло понад 1000 індивідуальних заяв від осіб, які були переміщені внаслідок збройного конфлікту. А взагалі, як стверджує експерт, за п'ять останніх років у результаті збройних конфліктів потребували захисту майнових прав понад 1 100 000 переміщених осіб. Доречно наголосити, що відповідно до офіційної статистики станом на вересень 2016 року в Україні було зареєстровано близько 1,7 млн внутрішньо переміщених осіб (ВПО). Багато людей виїхало з тимчасово окупованих територій без офіційної реєстрації, в тому числі громадяни з кримінальним минулим, як на територію України, так і за її межі (так названі латентні переселенці).

Проведене нами опитування громадян України, які вимушені були виїхати з тимчасово окупованих територій, показало, що серед проблем і труднощів, які виникли в них внаслідок збройного конфлікту на сході країни, вони називають: реєстрацію в органах державної влади як тимчасово переміщеної особи; відновлення втрачених документів; доступ до житла, придатного для проживання; захист прав власності; здобуття коштів до існування; реалізацію виборчих прав; доступ до інформації, навчання, медицини, культури; пенсійне забезпечення; подолання стресового стану, соціальної апатії тощо.

Враховуючи вищевикладене вирішення проблеми захисту майнових прав громадян України, переміщених з тимчасово окупованих територій, потребує з боку держави прийняття таких рішень.

По-перше, законодавчо затвердити громадян України, які переміщені з тимчасово окупованих територій, як тимчасових біженців. Це дозволить міжнародній спільноті приділяти більше уваги саме таким громадянам і не перекладати проблему на внутрішню справу нашої держави. А підґрунтям для допомоги нашим громадянам є Женевська конвенція 1951 року, яка визнає захист і допомогу не переселенцям, а громадянам, які мають статус біженців.

По-друге, розробити легкодоступний механізм подання майнових скарг, він має охоплювати процедури, що передбачають гнучкі критерії доказовості, які дадуть змогу

заявникам та іншим особам у схожій ситуації відновити свої майнові права й отримати компенсацію за втрату можливості користування ними.

По-третє, сформулювати банк даних кількості громадян України, переміщених з тимчасово окупованих територій, оскільки часто урядові органи не фіксують внутрішні переміщення населення з відповідних територій.

У п. 2 Керівних принципів ООН щодо внутрішньо переміщених осіб від 1998 року визначено, що внутрішньо переміщені особи (ВПО) – це «особи або групи осіб, які були змушені рятуватися втечею або покинути свої будинки або місця проживання через або для того, щоб уникнути наслідків збройного конфлікту, ситуацій загального насильства, порушень прав людини або стихійних лих / техногенних катастроф, і які не перетнули міжнародно визнаний державний кордон країни».

І хоча Керівні принципи не є міжнародним договором, вони відображають положення міжнародного права у сфері прав людини й гуманітарне право та узгоджуються з ними. Крім того, слід враховувати, що вони були схвалені на провідних міжнародних форумах як важлива міжнародна нормативна база для захисту внутрішньо переміщених осіб.

Отже, розглянуті нами актуальні проблеми злочинності в умовах гібридної війни пов'язані з довгостроковістю її проведення. І чим довше вона триватиме, тим більше буде проблем і негараздів в українському соціумі, а це, як зауважують В. В. Лень і Г. В. Олійник, є свого роду підґрунтям для зростання злочинності в Україні.

Насамкінець пропонуємо таке визначення злочинності в умовах гібридної війни: це складне соціально-правове явище, що перешкоджає ефективному функціонуванню всіх інститутів суспільства і держави на обмеженій збройним конфліктом території, та застосування відносно військових, військовополонених, мирного населення насильства, інших посягань на життя, здоров'я та охоронювані законом блага з метою досягнення злочинних цілей.

2. Причини та умови злочинності в умовах гібридної війни

Вивчаючи проблематику злочинності в умовах гібридної війни, важливим для засвоєння матеріалу з теми є знання про причини та умови такої злочинності. На наш погляд, спочатку слід сформулювати поняття причин та умов такої злочинності. Таке поняття має ґрунтуватися на законах і категоріях діалектики у зв'язку з тим, що будь-яке явище реальної дійсності не існує само по собі, а, навпаки має потенційну властивість спричиняти чи обумовлювати зміни в інших об'єктах.

От чому, досліджуючи проблему злочинності в умовах гібридної війни, ми вирішили встановити, які саме обставини спричинили таку злочинність і створили сприятливі умови для її розвитку.

По-перше, під час анексії Криму та захоплення частини території Донецької та Луганської областей Російська Федерація (сторона-агресор) на свій розсуд залучила військовослужбовців у формі, військову техніку та її оснащення без розпізнавальних знаків. По-друге, сторона-агресор застосувала нерегулярні збройні формування, такі як повстанці, терористи, найманці, партизани. По-третє, сторона-агресор використала сучасні інформаційні засоби і прийоми, такі як інформаційна інтервенція та кібервійна. По-четверте, сторона-агресор намагалася залишитися публічно непричетною до розв'язання нею військового конфлікту в Україні.

Усі вищевказані фактори цілеспрямовано вплинули на такі причини та умови злочинності: політико-ідеологічні; економічні; правові; соціально-психологічні; організаційно-управлінські. І хоча цей розподіл є умовним, ми вважаємо, що саме вони вкрай важливі, оскільки обумовлюють злочинну поведінку не лише окремої особи, а й криміногенну ситуацію на даній території загалом.

Отже, політико-ідеологічні причини та умови злочинності в умовах гібридної війни насамперед пов'язані з політикою. Сьогодні все частіше засоби комунікації наголошують на тому, що стан збройного конфлікту може бути припинено, якщо на це буде воля політиків як з боку України, так і з боку Російської Федерації.

Серед політико-ідеологічних причин та умов злочинності в умовах гібридної війни слід виділити:

– неналежне забезпечення функціонування району проведення бойових дій, зокрема, фінансуванням і режимом території;

– відсутність державної програми протидії злочинності в умовах гібридної війни;

– неналежне ставлення посадових осіб Збройних сил України і правоохоронних органів та суду в прийнятті виважених рішень щодо запобігання злочинності в умовах гібридної війни;

– низький рівень політичної волі лідерів «ДНР» і «ЛНР» щодо виконання їх збройними формуваннями Мінських домовленостей тощо;

– непрогнозованість і нестабільність політики щодо визначення пріоритетних потреб тимчасово окупованих територій;

– відсутність політичної волі керівників держави, їх неспроможність подолати корупційні схеми в зоні збройного конфлікту.

Крім того, недовіра населення на відповідних територіях, що страждають від стану гібридної війни, до владних структур, їх нездатність вирішувати проблеми суспільства (безробіття, добробут, протидію злочинності, дотримання прав і свобод людини, громадянина тощо) посилюють і без того високу криміногенну ситуацію в країні.

Щодо економічних причин і умов злочинності в умовах гібридної війни, то вони визначаються комплексом історично мінливих негативних явищ в економічному житті суспільства, які, з одного боку, формують певний рівень економіко-правової свідомості людей, а з другого – створюють умови розподілу і обміну матеріальних благ у сфері виробництва злочинним шляхом.

Серед економічних причин та умов злочинності в умовах гібридної війни слід виділити:

– диспропорцію економічного розвитку на відповідних територіях, що страждають від стану гібридної війни;

- неможливість використання економічного потенціалу (фабрик, заводів і шахт) тимчасово окупованих територій;
- різке розшарування населення на відповідних територіях за рівнем отриманих доходів (бідні, багаті, надбагаті);
- низький рівень життя, безробіття, злиденність, невіра у завтрашній день, постійні обстріли – все це спонукає людей до виживання, в тому числі через вчинення злочинів.

Розглянемо також правові причини і умови злочинності в умовах гібридної війни. Серед них можна виділити:

- недоліки правового регулювання статусу тимчасово окупованих територій органів, що функціонують на вказаній території, та їх взаємодію;
- неналежне застосування правових заходів протидії злочинності на зазначеній території;
- недосконалість чинного законодавства, оскільки воно не завжди передбачає цілісну систему заходів запобігання злочинності в умовах гібридної війни;
- на жаль, правове поле, яке діє в умовах гібридної війни, не забезпечує дотримання режиму законності та правопорядку на відповідних територіях, а це, своєю чергою, створює причини і умови вчинення злочинів;
- неприйняття відповідних законів щодо міграції населення з тимчасово окупованих територій стало певним підґрунтям на шляху злочинності;
- діяльність органів державної влади щодо повного розслідування причин і умов, що сприяли вчиненню злочину в умовах гібридної війни;
- відсутність дієвого механізму забезпечення принципу невідворотності кримінальної відповідальності за вчинений злочин в умовах гібридної війни;
- неналежний контроль і нагляд з боку ОБСЄ за дотриманням Мінських домовленостей з боку бойовиків і лідерів «ДНР» та «ЛНР».

У сучасних умовах правовий менталітет населення з боку бойовиків і лідерів «ДНР» та «ЛНР» формується під впливом таких умов:

- пряме порушення чинних законів і нормативно-правових актів України;

- масове невиконання правових приписів чинного законодавства;
- підміна режиму законності політичною, ідеологічною або прагматичною доцільністю;
- конфронтація всіх гілок влади щодо статусу непідконтрольних українській владі територій «ДНР» та «ЛНР»;
- порушення конституційних прав і свобод людини, громадянина в умовах гібридної війни;
- низький рівень юридичної захищеності населення, що проживає на тимчасово окупованих територіях тощо.

Соціально-психологічні **причини та умови злочинності в умовах гібридної війни** створюють реальну основу між соціальними умовами життя і психічними властивостями поведінки людей, які залишилися на тимчасово окупованих територіях.

До таких причин та умов вчинення злочинів в умовах гібридної війни слід віднести:

- соціальний статус людей на тимчасово окупованих територіях;
- негативний вплив бойовиків, різних бандформувань на населення на відповідних територіях і відсутність у них відповідних моральних бар'єрів;
- соціальні установки і стереотипи поведінки в умовах гібридної війни;
- негативні впливи соціально-економічних протиріч життєдіяльності населення на тимчасово окупованих територіях;
- особливості матеріального забезпечення населення, яке проживає на зазначених територіях.

З огляду на вказані причини та умови злочинності в умовах гібридної війни їх аналіз показує необхідність також враховувати: ментальність населення відповідних територій; низький рівень їх правової культури та несприйняття позитивної інформації засобів масової інформації України, віра в пропаганду іншої держави.

До організаційно-управлінських причин та умов злочинності в умовах гібридної війни, як свідчить аналіз зазначеної проблеми, можна віднести:

- проблеми функціонування органів управління на тимчасово окупованих територіях;
- відсутність законодавчого затвердження структури органів державного управління, які забезпечують запобігання злочинності в умовах гібридної війни;
- хаотичне створення, ліквідацію та реорганізацію різноманітних державних і недержавних структур на тимчасово окупованих територіях;
- прояви корупції, хабарництва, протекціонізму, підкупу, шантажу, шахрайство в організаційно-управлінській діяльності державних органів на відповідних територіях;
- відсутність належного механізму соціального контролю з боку громадськості, волонтерів за діяльністю органів державного управління в умовах гібридної війни;
- плинність кадрів та неналежну професійну підготовку учасників збройного конфлікту щодо протидії злочинності в умовах гібридної війни;
- легкість і можливість вчинення злочину в умовах гібридної війни.

На жаль, як свідчать засоби масової інформації, в умовах гібридної війни поширюється також лобіювання окремими службовими особами інтересів певних бізнесових структур з метою вирішення власних інтересів (купівлі житла, автомобіля, відпочинок за кордоном тощо).

Зокрема, О. В. Дручек серед причин злочинності в умовах гібридної війни виділяє проблему озброєної злочинності, до якої відносить: стан війни на сході; внутрішню міграцію населення; доступність до зброї, боєприпасів; послаблення соціального контролю за злочинністю; неналежний рівень роботи відповідних підрозділів новоствореної Національної поліції; подолання психологічних бар'єрів в особистих стосунках шляхом застосування зброї тощо.

У цьому контексті доречно звернути увагу на незаконну діяльність збройних формувань, які саме і вчиняють злочини в умовах гібридної війни.

Отже, під **причинами і умовами злочинності в умовах гібридної війни** слід розуміти обставини, процеси та явища, що виникають в умовах збройного, інформаційного та іншого

протистояння і суттєво впливають на стан, динаміку, кількісні й якісні показники вчинення злочинів, що становлять структуру зазначеного виду злочинності.

Таким чином, розглянуті нами основні причини та умови злочинності в умовах гібридної війни зумовлені об'єктивними та суб'єктивними чинниками, серед яких:

- кризові явища в політиці, економіці; високий рівень корумпованості чиновників; низький рівень життя населення;
- низьке фінансове забезпечення; проблеми працевлаштування;
- високий рівень латентної злочинності;
- відносна легкість вчинення злочину;
- наявність соціально-культурних орієнтирів, таких як: моральна деградація, криміналізація особи, корислива мотивація, деформація правосвідомості, деструктивні зміни свідомості тощо;
- доступність до зброї та боєприпасів

Отже, знання про це дає змогу правоохоронним органам, іншим державним інституціям зосередити увагу і зусилля не тільки на локалізації наслідків злочинності в умовах гібридної війни, а й на усуненні причин та умов, що породжують її мотивацію в окремих осіб.

3. Заходи запобігання злочинності в умовах гібридної війни

Запобігання злочинності в умовах гібридної війни є доволі складним процесом, хоча в ньому беруть участь різні структури державної влади, діючи притаманними кожній з них засобами і методами в межах своєї компетенції.

Крім того, складність цього процесу обумовлена ще й тим, що кожний етап розвитку злочину (формування намірів, підготовка до злочину, замах на нього і його здійснення) вимагає своїх заходів, що відрізняються від інших, щоб запобігти злочину і зменшити його наслідки.

У випадку, коли злочин вчинено, його розкриття і всебічне розслідування – діяльність органів розслідування, взаємодіючих з ними сил зі збирання доказів для встановлення злочину і розшуку осіб, що брали участь у його підготовці та здійсненні, в

тому числі оперативно-розшуковими та негласними слідчими (розшуковими) діями. Відповідно, ці дії мають процесуальний характер. Оперативно-розшукові заходи тут виступають, з одного боку, як ініціюючі дії до початку розслідування злочинних дій, допоміжні під час розслідування – з другого.

Переваги профілактичних заходів в умовах гібридної війни, які забезпечують запобігання злочинності правоохоронними органами, – це володіння ініціативою та інформацією про злочинну діяльність організованих незаконних бойових формувань.

Це означає якісну зміну протистояння між бойовиками, які незаконно захопили територію, і правоохоронними органами шляхом застосування силового методу. На основі проведених досліджень пропонується дорожня карта запобігання злочинності в умовах гібридної війни, до якої входить:

- формування правоохоронними органами якісно нового підходу до проблем протидії злочинності в умовах гібридної війни в тому числі і, з використанням негласних слідчих (розшукових) дії;

- спираючись на реалії сьогодення розширити спектр використання в умовах гібридної війни конфіденційного співробітництва, виконання спеціального завдання, розвідувальні комп'ютерні програми, оперативні та спеціальні обліки, оптичні прилади, технічні засоби зв'язку тощо, якщо вони відповідають вимогам Кримінального процесуального кодексу;

- посилити контроль за незаконним обігом зброї, боєприпасів і вибухових речовин, які найчастіше виступають знаряддям вчинення злочину в умовах гібридної війни та відповідальності за її нецільове використання військовими, працівниками Національної поліції Служби безпеки України;

- розробити перелік нормативно-правових актів, які б систематизували і покращили можливості використання негласних слідчих (розшукових) дії в умовах гібридної війни, передбачали обов'язкове вивчення осіб, які викликають оперативний інтерес у зв'язку з постійним переміщенням місця проживання, знімати інформацію з каналів зв'язку, прослуховувати та фіксувати телефонні переговори тощо;

- забезпечити регулярну координаційну роботу військової адміністрації, органів місцевого самоврядування, правоохоронних органів і громадськості: спільні засідання і наради щодо формування стратегії запобігання злочинності в умовах гібридної війни.

Отже, запобігання злочинності в умовах гібридної війни можна визначити як комплексну систему дій правоохоронних органів на основі оцінки обстановки, розташування сил і засобів, реальності погроз з боку бойовиків та їх потенційні можливості, умови місцевості (території), період доби, наявність різних негативних і дестабілізуючих умов.

Загальносоціальні заходи запобігання злочинності в умовах гібридної війни – це насамперед комплекс правових, соціально-економічних та культурно-виховних заходів, спрямованих на подальший розвиток та удосконалення суспільних відносин, усунення або нейтралізацію причин і умов злочинності в державі загалом і на тимчасово окупованих територіях зокрема.

На жаль, коли наявний стан гібридної війни, постійні військові конфлікти та протистояння з бойовиками «ЛНР» та «ДНР», а сфера суспільного життя населення перебуває в стані виживання, вести мову про господарсько-організаційну та культурно-виховну діяльність державних органів, громадських організацій дуже обачливо.

Поряд з тим застосування загальносоціальних заходів запобігання злочинності в умовах гібридної війни сприяє тому, що зменшуються: соціальні суперечності на цих територіях; криміногенне протистояння різних верств населення; підвищуються стандарти життя людей. Головне те, що люди на тимчасово окупованих територіях розуміють, що стали заложниками окремої групи псевдолідерів, які не покращують, а, навпаки, погіршують їх соціальний статус, а найголовніше люди втомилися від військового втручання в їх мирне життя.

Населення на відповідних територіях, а також внутрішньо переміщені особи чекають від України прогресивних соціальних програм відродження, насамперед настання миру, утвердження законності, поваги до конституційних прав і свобод людини,

зміцнення громадського порядку, соціальної адаптації маргінальних верств населення тощо.

Отже, загальносоціальне запобігання злочинності в умовах гібридної війни реалізується в межах регулятивного впливу на різні сфери життєдіяльності територій шляхом вирішення комплексу заходів політичного, правового, економічного та гуманітарного характеру.

Спеціально-кримінологічні заходи запобігання злочинності в умовах гібридної війни – це сукупність заходів запобігання злочинності спеціально уповноваженими органами, громадськими організаціями, соціальними групами і громадянами, спрямованих на усунення причин та умов, що породжують і сприяють злочинності та злочинній поведінці окремих осіб в умовах гібридної війни.

Спеціально-кримінологічні заходи запобігання злочинності в умовах гібридної війни на відміну від загальносоціальних заходів мають переважно правовий характер. Однак зводити їх до реалізації лише кримінально-правових норм недоречно. Вченими-криміналістами доведено, що покарання як таке ніколи не матиме успіху в запобіганні злочинності, хоча на тимчасово окупованих територіях покарання за злочини, переважно проти мирного населення, є найбільш ефективним засобом протидії злочинності.

Зокрема, О. В. Дручек серед проблем запобігання злочинності в умовах гібридної війни виділяє проблему детермінації озброєної злочинності. Враховуючи той факт, що спеціально-кримінологічні заходи запобігання злочинності в умовах гібридної війни здійснюються не лише спеціально уповноваженими органами (військовими, поліцією, службою безпеки, прокуратурою), а й громадськими організаціями, соціальними групами і громадянами, їх діяльність спрямована на: кримінологічну та індивідуальну профілактику; відвернення та припинення вчинення злочинів, а також їх запобігання.

З огляду на вищевикладене до спеціально-кримінологічних заходів запобігання злочинності в умовах гібридної війни слід віднести:

– фінансовий контроль державних коштів і коштів міжнародних донорів щодо забезпечення правопорядку в умовах гібридної війни;

– внесення змін і доповнень до кримінального законодавства та інших нормативно-правових актів, що регулюють режим тимчасово окупованих територій;

– покарання як одну з форм кримінально-правової реакції держави на вчинений злочин на зазначених територіях;

– законодавче визначення правового статусу засуджених, які відбували покарання на тимчасово окупованій території або території населених пунктів, де органи державної влади тимчасово не здійснюють свої повноваження, на території населених пунктів, що розташовані на лінії зіткнення, а також на території держави-агресора;

– співпрацю правоохоронних і контролюючих органів з громадськими організаціями, соціальними групами і громадянами в сфері запобігання злочинності, в тому числі забезпечення громадського порядку та громадської безпеки на відповідних територіях;

– регулярну координаційну роботу військової адміністрації, органів місцевого самоврядування, правоохоронних органів і громадськості: спільні засідання і наради щодо формування стратегії запобігання злочинності в умовах гібридної війни;

– посилення контролю за зареєстрованою зброєю та відповідальності за її нецільове використання військовими, працівниками Національної поліції Служби безпеки України в умовах гібридної війни.

Узагальнюючи вищевикладене, робимо такі висновки:

– злочинність в умовах гібридної війни здебільшого залежить від уміння правоохоронних органів нормалізувати кримінологічну ситуацію на тимчасово окупованих територіях Луганської та Донецької областей.

– злочинність в умовах гібридної війни – це суспільно небезпечна діяльність бандформувань, окремих антитерористичних груп, найманців іноземних держав, яка полягає у свідомому, цілеспрямованому застосуванні відносно військових, військовополонених, мирного населення насильства,

інших посягань на життя і здоров'я з метою досягнення злочинних цілей;

– причини й умови злочинності на території проведення антитерористичної операції – це обставини, процеси та явища, що виникають в умовах збройного, інформаційного та іншого протистояння і суттєво впливають на стан, динаміку, кількісні й якісні показники вчинення злочинів, що становлять структуру зазначеного виду злочинності.

Завдання для самоконтролю

1. Чим характеризується злочинність в умовах гібридної війни?

2. Що ви розумієте під причинами й умовами злочинності в умовах гібридної війни?

3. Назвіть превентивні дії правоохоронних органів проти незаконних бандформувань на тимчасово окупованих територіях.

4. Дайте визначення спеціально-кримінологічних заходів запобігання злочинності в умовах гібридної війни.

5. Що ви розумієте під детермінацією озброєної злочинності?

6. Які чинники (об'єктивні та суб'єктивні) впливають на характеристику злочинності в умовах гібридної війни?

7. У чому полягають особливості профілактичних заходів в умовах гібридної війни?

Розділ 14.

ЗЛОЧИННІСТЬ У СФЕРІ ОПОДАТКУВАННЯ ТА ЗАХОДИ ЇЇ ЗАПОБІГАННЯ

1. Кримінологічна характеристика злочинності у сфері оподаткування
2. Причини та умови злочинності у сфері оподаткування
3. Заходи запобігання злочинності у сфері оподаткування

1. Кримінологічна характеристика злочинності у сфері оподаткування

Із набуттям Україною незалежності багато соціально-економічних реформ супроводжуються появою нових антисуспільних проявів. Сьогодні ні у кого не викликає сумніву, що злочинність у сфері оподаткування є одним з пріоритетів кожної цивілізованої держави.

Не винятком є і Україна, Конституція якої, наголошує, що держава забезпечує захист прав усіх суб'єктів права власності та господарювання, що усі суб'єкти права власності рівні перед законом, що ніхто не може бути протиправно позбавлений права власності, що це право є непорушним.

Поряд з цим Кримінальний кодекс України встановлює відповідальність за несплату податків та обов'язкових платежів, що сприяє зміцненню економічних підвалин суспільства та покращенню добробуту населення.

Крім цього, ст. 67 Конституції України встановлює обов'язок громадян держави «сплачувати податки і збори в порядку і розмірах, встановлених законом», однак починаючи з 1990-х років рівень несплати податків та обов'язкових платежів громадянами України досягнув надзвичайно високих навіть для світової історії показників. За даними міжнародних організацій, на сьогодні тінізація економіки України становить від 40–50%.

Звичайно, за таких обставин масштаби несплати податків і платежів впливають на макроекономічні показники держави. З огляду на це ми поділяємо думку сучасних правників Л. Брича та В. Навроцького, які пишуть, що несплата податків і платежів – це «без жодного перебільшення проблема національної

безпеки, що дає нам всі підстави кваліфікувати її як податкову злочинність».

У сучасній вітчизняній правовій науці під податковою злочинністю розуміється суспільно небезпечне правове явище, яке охоплює сукупність злочинів, об'єкти яких охоронювані кримінальним законом, відносини з приводу сплачування податків та інших обов'язкових платежів, а також здійснювання контролю за своєчасністю та повнотою їх сплати.

На нашу думку, податкова злочинність і злочинність у сфері оподаткування має дещо інше забарвлення, виходячи із сучасних реалій реформування Державної фіскальної служби України і внесення змін і доповнень до Податкового кодексу.

Принциповою відмінністю податкової злочинності від злочинності у сфері оподаткування є те, що така злочинність зачіпає інтереси якоїсь однієї особи або в крайньому випадку групи осіб, а податкова злочинність робить замах на інтереси багатьох або навіть усіх громадян країни, оскільки позбавляє їх частини прибутку з бюджету, який формується за рахунок платників податків.

Саме тому в багатьох країнах, передусім у розвинутих, податкові злочини визнаються тяжкими і караються з особливою суворістю. Запобігання злочинності в оподаткуванні передбачає насамперед з'ясування всіх компонентів створеної у цьому процесі злочинної інфраструктури, руху тіньових форм ухилення від сплати податків, зборів (обов'язкових платежів), що призводить до криміналізації сфери оподаткування.

Безумовно, означені тенденції висувають нові вимоги до Державної фіскальної служби України щодо запобігання ухилення від сплати податків, зборів (обов'язкових платежів), проте ми можемо констатувати, що ефективність такої діяльності залишається доволі низькою. Про це свідчить як висока їх латентність, що становить майже 75 %, так і показники ефективності діяльності роботи ДФС України.

А тому сьогодні, мабуть, ні в кого не викликає сумнів, що ухиленням від сплати податків, зборів (обов'язкових платежів) завдається велика шкода суспільству і державі в цілому, а це, своєю чергою, демонструє неспроможність держави забезпечити на високому рівні економічні й соціальні програми розвитку

країни. Крім того, вчинення злочинів, передбачених ст. 212 КК України, знижує рівень надходжень у державний і місцевий бюджети, понад усе це проявилось під час формування територіальних місцевих громад.

Велике занепокоєння у Державної фіскальної служби України викликають факти, що окремі суб'єкти ухилення від сплати податків, зборів (обов'язкових платежів) отримують невинуваті прибутки і мають на ринку незаконні переваги над іншими законослухняними конкурентами. Водночас розвиток інноваційних форм ведення бізнесу та фінансових інструментів (електронних грошей) на базі високих інформаційних технологій призвів до якісної трансформації податкової злочинності через створення складних злочинних технологій. Все це створює в державі економічну основу для злочинних груп і організацій, мета яких – збагатитися за рахунок держави і населення країни як основного суб'єкта сплати податків, зборів (обов'язкових платежів).

Для запобігання ухилення від сплати податків, зборів (обов'язкових платежів) на сьогодні правоохоронними органами використовуються різноманітні запобіжні заходи організаційного, економічного, виховного та правового характеру. В цьому контексті слід підтримати позицію О. Дударова про те, що в нинішніх умовах будь-яка система оподаткування не здатна ефективно працювати без інституту відповідальності та, зокрема, належної кримінально-правової охорони.

Вітчизняний і зарубіжний досвід переконливо доводить, що примушування до виконання положень податкового законодавства саме під страхом кримінальної відповідальності є досить вагомим стимулом для платників податків, їх належної поведінки і дотримання вимог фіскальної дисципліни.

У статті 212 КК України передбачено відповідальність за умисне ухилення від сплати податків, зборів, інших обов'язкових платежів, що входять до системи оподаткування, введених у встановленому законом порядку, вчинене службовою особою підприємства, установи, організації, незалежно від форми власності, або особою, що займається підприємницькою діяльністю без створення юридичної особи, чи будь-якої іншої

особи, яка зобов'язана їх сплачувати, якщо ці діяння призвели до фактичного ненадходження до бюджетів чи державних цільових фондів коштів у значних, великих або особливо великих розмірах.

Аналізуючи основні положення ст. 212 КК, слід зазначити, що на сьогодні єдиною підставою її криміналізації виступає розмір шкоди, завданий державі. Однак з цього приводу виникає запитання, чи цього достатньо для визначення суспільної небезпеки податкових злочинів?

Зокрема, на думку Д. Макарова, суспільну небезпеку ухилення від сплати податків складає не стільки розмір несплаченого податку, скільки факт приховування об'єкта оподаткування, латентність (прихованість) вчинених дій, що зумовлюють відсутність у державі можливості примусово вилучити суми добровільно несплаченого податку.

Зважаючи на складність цього питання, в сучасній вітчизняній юридичній літературі подано чимало класифікацій способів ухилення від сплати податків, зборів, інших обов'язкових платежів. Зокрема, П. Андрушко у коментарі до ст. 212 КК всі способи ухилення від податків та зборів об'єднує у п'ять основних груп:

1) неподання документів, пов'язаних з обчисленням і сплатою обов'язкових платежів до бюджетів чи державних цільових фондів (податкових декларацій, розрахунків, бухгалтерських звітів і балансів тощо);

2) заниження сум податків, зборів, інших обов'язкових платежів;

3) приховування об'єктів оподаткування;

4) заниження об'єктів оподаткування;

5) приховування (неповідомлення) втрати підстав на пільги з оподаткування.

Своєю чергою, Н. Гуторова заперечує віднесення перерахованих вище діянь до способів злочину, передбаченого ст. 212 КК, на тій підставі, що вони неспроможні забезпечити виконання основного діяння, а саме несплату податків, зборів, інших обов'язкових платежів.

На думку дослідниці, ці обманні діяння в переважній більшості випадків є способом не безпосереднього виконання, а

приховування злочину, оскільки вони розраховані на те, щоб надалі, під час перевірки діяльності юридичної особи відповідними органами, не було виявлено порушень.

У цьому відношенні особлива увага приділяється частині 2 ст. 212 КК, згідно з якою ті самі діяння, вчинені за попередньою змовою групою осіб, або якщо вони призвели до фактичного ненадходження до бюджетів чи державних цільових фондів коштів у великих розмірах, караються штрафом від однієї тисячі до трьох тисяч неподаткових мінімумів доходів громадян з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років.

Кваліфікуючими ознаками злочину (ч. 2 ст. 212) є: 1) вчинення його за попередньою змовою групою осіб; 2) фактичне ненадходження коштів у великих розмірах. Під цю статтю підпадають дії керівників підприємств, установ, організацій, які дали підлеглим службовим особам розпорядження підписати чи подати до контролюючих органів недостовірні документи або не сплачувати обов'язкові платежі взагалі чи сплачувати їх не у повному обсязі, а також дії службових осіб, які виконали такі незаконні розпорядження, мають кваліфікуватися за ч. 2 ст. 212 як ухилення від оподаткування, вчинене за попередньою змовою групою осіб.

Дії службових осіб різних юридичних осіб – суб'єктів підприємництва та громадян-підприємців – мають кваліфікуватися як вчинені за попередньою змовою групою осіб у випадках укладення ними цивільно-правових угод, під час виконання яких кожна із сторін ухиляється від сплати належних обов'язкових платежів до бюджетів чи державних цільових фондів.

Якщо згідно з укладеною угодою це має зробити лише одна із сторін, дії службової особи іншої сторони чи громадянина-підприємця, що підписали таку угоду, повинні кваліфікуватися як пособництво ухиленню від сплати податків і зборів, виконавцем якого визнається службова особа того суб'єкта підприємництва або той громадянин-підприємець, які не сплатили обов'язкові платежі податкового характеру.

Як зазначає з цього приводу О. Дударов, за такою ознакою також можуть кваліфікуватися дії «того ж підприємства,

установи, організації, на яких покладено відповідальність за правильність обчислення і сплати обов'язкових платежів податкового характеру та за достовірність відповідної звітності».

Дії інших осіб, зобов'язаних сплачувати податки і збори, можуть кваліфікуватись як вчинені за попередньою змовою групою осіб лише у тому разі, коли вони згідно із законом повинні сплачувати обов'язкові платежі спільно (наприклад, якщо майно – об'єкт оподаткування – належить з правом спільної власності двом або більшій кількості осіб).

Під великим розміром коштів слід розуміти суму податків, зборів, інших обов'язкових платежів, яка в три тисячі і більше разів перевищує встановлений законодавством неоподатковуваний мінімум доходів громадян (примітка до ст. 212).

Таким чином, відповідно до змісту і кваліфікаційних характеристик ч. 2. ст. 212 КК мова йде про злочинну організацію в сфері ухилення від сплати податків, зборів (обов'язкових платежів). Саме визначення злочинної організації міститься в частині 4 ст. 28 КК, згідно з якою злочинна організація – це стійке ієрархічне об'єднання декількох осіб (п'ять і більше), члени якого або структурні частини якого за попередньою змовою зорганізувалися для спільної діяльності з метою безпосереднього вчинення тяжких або особливо тяжких злочинів учасниками цієї організації, або керівництва чи координації злочинної діяльності інших осіб, або забезпечення функціонування як самої злочинної організації, так і інших злочинних груп.

Відповідно до ст. 255 КК України, злочинна організація створюється з метою вчинення тяжкого чи особливо тяжкого злочину, а також керівництво такою організацією або участь у ній, або участь у злочинах, вчинюваних такою організацією, а також організація, керівництво чи сприяння зустрічі (сходці) представників злочинних організацій або організованих груп для розроблення планів і умов спільного вчинення злочинів, матеріального забезпечення злочинної діяльності чи координації дій об'єднань злочинних організацій або організованих груп.

Як бачимо, у статті 255 вид злочинної організації не конкретизовано, це може бути будь-яка організація, яка підпадає

під ознаки загального поняття злочинної організації, яке визначено ч. 4 ст. 28 КК. Відповідно до цього в сучасній правовій науці ознаками злочинної організації є такі:

- внутрішньо стійке об'єднання;
- ієрархічне об'єднання;
- три і більше осіб або дві і більше організовані групи (структурні частини);
- попередньо зорганізована;
- спільна діяльність;
- з метою вчинення тяжких або особливо тяжких злочинів;
- з метою координації чи керівництва злочинної діяльності інших осіб;
- з метою забезпечення функціонування як самої злочинної організації та і інших злочинних груп.

Сучасній злочинності, як обґрунтовано доводять фахівці, властиві організованість, професіоналізм, транснаціональний характер. Її діяльність має особливо тяжкі наслідки та становить небезпеку не лише національним інтересам окремої держави, а й усьому світовому співтовариству. Вона посягає на цілий комплекс найбільш значущих соціальних цінностей, таких як життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека людини, безпека суспільства і держави, приватна, суспільна і державна власність тощо.

Злочинні угруповання, проникаючи в органи законодавчої влади й державного управління, у правоохоронні й судові установи, лобіюють у них свої незаконні інтереси, завдають великих збитків суспільству та державі, а також конкретній людині, яка відповідно до Конституції України визнається найвищою соціальною цінністю у державі.

Результати аналізу матеріалів кримінальних проваджень свідчать про те, що довести винуватість членів злочинних угруповань в інкримінованих їм злочинах надзвичайно складно, зважаючи на їх високий професіоналізм й уміння протидіяти різними засобами і способами правоохоронним органам у розкритті та розслідуванні злочинів і суду в розгляді кримінального провадження та прийнятті законного і справедливого судового рішення.

Водночас у сфері ухилення від сплати податків, зборів (обов'язкових платежів) злочинними угрупованнями ситуація ще гірша, як зазначають українські правники В. Лисенко, О. Задорожній та О. Дзісяк, кількість розкритих злочинів тут становить не більше 5%.

З цього приводу академік О. М. Бандурка справедливо зазначає, що в історії людства у глобальному сенсі розвиток права має прогресивний характер. Державні механізми і правові системи в різних країнах упродовж століть розвивалися, удосконалювалися, ставали більш завершеними, і відповідними суспільним реаліям.

Законодавство удосконалювалося не стільки з точки зору юридичної техніки, скільки з позицій гуманізму, забезпеченості законних прав, свобод та інтересів особи. З часів поділу права на матеріальне та процесуальне, а останнього – на цивільно-процесуальне та кримінально-процесуальне ці галузі невпинно розвиваються. І мірилом успішності цього розвитку є захищеність особи, людини, проголошена Конституцією України найвищою соціальною цінністю.

Узагальнюючи вищевикладене, надамо таке визначення злочинності у сфері оподаткування: це умисне ухилення особою, незалежно від форм власності, чи будь-якою іншою особою від сплати податків, зборів (обов'язкових платежів), що призвели до фактичного ненадходження до бюджетів чи державних цільових фондів коштів у великих розмірах.

2. Причини та умови злочинності у сфері оподаткування

Доречно звернути увагу на той факт, що впровадження податкової системи України передбачало насамперед своєчасне й у повному обсязі сплачування податків і зборів всіма суб'єктами господарювання. На жаль, за роки незалежності цього не відбулося. Мало того, ухилення від сплати податків і зборів та інших обов'язкових платежів стало майже нормою діяльності не тільки суб'єктів господарювання, а й всього населення країни.

За оцінками досліджень, проведених у сфері оподаткування, 40% ВВП не оподатковується, тобто входить у тіньовий сектор економіки. Таким чином, маємо: стрімкий

розвиток корупційних правопорушень у цій сфері оподаткування; мінімізацію доходів, тіньову економіку; низьку ефективність роботи податкових органів; низький рівень національної свідомості населення щодо сплати податків і зборів; темпи економічного розвитку країни набагато нижчі, ніж у європейських країнах. Все це підриває економічну складову країни і не дозволяє наповнювати бюджет достатнім обсягом коштів.

Отже, серед причин і умов злочинності у сфері оподаткування можна виділити такі:

– використання суб'єктів оподаткування у статутних документах таких видів діяльності, які сприяють їм ухилятися від сплати податків і зборів та інших обов'язкових платежів. Наприклад, проведення підприємством чи організацією ремонтно-будівельних робіт з благоустрою району, реалізація сільськогосподарської продукції, проведення розважальних заходів тощо. Саме на ці види діяльності вказана підприємством фінансово-господарська діяльність не здійснюється, хоча і передбачена статутними документами;

– прогалини законодавчого регулювання у сфері оподаткування, часта його зміна іноді викликає у підприємців шокуючу терапію, з другого боку, суперечливі й недосконалі норми дозволяють працівникам органів фіскальної служби приймати незаконні рішення, чинити такий податковий тиск, який не витримує більшість фізичних і юридичних осіб, хоча і діють вони в межах законодавчого поля України;

– незаконна приватизація державної власності, нелегальний експорт капіталу, тінізація економіки, створення офшорних зон, незаконна діяльність конвертаційних центрів і злочинних угруповань створює умови для приховування реальних прибутків громадян і підприємств і спонукає останніх ухилятися від сплати податків і зборів та інших обов'язкових платежів;

– незахищеність фізичних та юридичних осіб від зазіхань злочинних угруповань, рейдерські захвати, утиски займатися законним бізнесом на дає їм змоги працювати законно, тому вони або призупиняють свій бізнес, або шукають незаконні шляхи: приховати чи уникнути сплати податків, зборів та інших обов'язкових платежів;

– заниження фізичною або юридичною особою об'єкта оподаткування. Це дозволяє частково ухилятися від сплати податків, зборів та інших обов'язкових платежів. З цього приводу слід звернути увагу на позицію О. О. Мельника, який вважає, що найбільш руйнівними для бюджету схемами і способами ухилення від сплати податків, зборів та інших обов'язкових платежів є так звані податкові ями.

Податкові ями, за визначенням поіменного вченого, – підприємства, що здійснюють безтоварні угоди і, як наслідок, оформляють документи на поставку неіснуючого товару або надання послуг. Доречно звернути увагу, що саме такі підприємства не подають податкової звітності і тим самим уникають сплати податків, зборів та інших обов'язкових платежів.

Податкова яма в розумінні податківців – суб'єкт господарської діяльності (підприємство), який використовують інші платники податків не з комерційною метою (купив-продав), а для одержання «податкової вигоди».

Вигодою може бути мінімізація податків, несплата податку в повному обсязі, незаконне відшкодування ПДВ з бюджету тощо. Часто підприємство – податкова яма зареєстроване на підставних або недієздатних осіб, на тих, хто виїхав за кордон чи загубив паспорт.

Зазвичай такі підприємства реєструються на короткий термін, щонайбільше на два місяці. Цей суб'єкт нібито постачає компаніям реального сектора товари/послуги. Кошти перераховуються на їх рахунки в банках, а після цього або видаються готівкою співробітникам (виплата зарплати, відрядження, поточні видатки), або перераховуються на картку.

Далі готівка за вирахуванням комісії в розмірі приблизно 7-10% передається замовникові. Таке підприємство виписує податкові накладні та інші первинні документи, тим самим даючи можливість своїм контрагентам формувати витратну частину та податковий кредит, але при цьому не декларуючи валового доходу і податкових зобов'язань.

Попри те що боротьбою з податковими ямами у ДФС займаються кілька підрозділів, які мають для цього всі ресурси,

у тому числі програмні продукти та технічне забезпечення, «ям» не поменшало.

3. Заходи запобігання злочинності у сфері оподаткування

На думку практичних працівників ДФС України, найбільш дієвим заходом запобігання злочинності у сфері оподаткування є використання працівниками Державної фіскальної служби України оперативно-технічних засобів у взаємодії з іншими суб'єктами запобігання злочинності (прокуратура, поліція, служба безпеки України тощо). Однак застосування оперативно-технічних засобів і їх проведення у запобіганні злочинності у сфері оподаткування має передбачати правомірність і законність.

Саме ці два показники усувають можливість суб'єктів застосування оперативно-технічних засобів посилатися на негайність, доцільність та оперативну необхідність. Понад те, застосування оперативно-технічних засобів і їх проведення у запобіганні злочинності у сфері оподаткування тимчасово обмежують конституційні права і свободи людини. Тому їх використання має бути завжди правомірним і законним.

Наступним заходом запобігання злочинності у сфері оподаткування є своєчасне документування працівниками ДФС України протиправної діяльності окремих осіб або груп щодо ухилення від сплати податків та обов'язкових платежів, як доказу в кримінальному провадженні. За визначенням вітчизняних вчених, існує два елементи документування:

- 1) виявлення фактичних даних про ухилення від сплати податків та обов'язкових платежів;
- 2) забезпечення можливості їх використання у розслідуванні кримінального провадження.

Важливим заходом запобігання злочинності у сфері оподаткування слід визнати спроможність і професійну придатність працівників ДФС України якісно проводити перевірку підозрюваних, а це і відбирання пояснень, і проведення бесід як оперативними, так і слідчими методами. І тут, до речі, велике значення набувають такі риси працівника ДФС України, як професіоналізм і компетентність.

У вищих навчальних закладах майбутній податківець має вивчити не лише теоретичні питання у сфері оподаткування, а й уміти ці знання реалізувати на практиці. Ваше завдання, навчаючись у виші, – оволодіти сучасними методами запобігання злочинності у сфері оподаткування.

На жаль, проведені науковою школою «Інтелект» дослідження показують, що молоді люди, які прийшли навчатися протидіяти злочинності у сфері оподаткування, самі порушують службову дисципліну, вчиняють кримінальні правопорушення. І тут слід звернути увагу на те, що причинами й умовами такого явища є як об'єктивні (зовнішні, незалежні від самого працівника), так і суб'єктивні (пов'язані з позицією і ставленням до роботи самого працівника) чинники.

Серед інших заходів запобігання злочинності у сфері оподаткування слід виділити:

- відновлення довіри бізнесу до фіскальних органів і до держави загалом. Підприємець має усвідомити, що треба сплачувати податки, і вірити у те, що держава поверне отримані податки у вигляді загальнодержавних, соціальних та інших проектів (освіта, медицина, правоохоронні органи);

- формування передбачуваної податкової сфери (податковий кодекс не може змінюватися щомісяця; крім того, змінюючи податкове та/або регуляторне законодавство, уряд має радитися з представниками бізнесу і брати до уваги їхні інтереси);

- реформування податкового законодавства має відбуватися відповідно до євроінтеграційних процесів України, при цьому регуляторна та податкова політика держави має стимулювати розвиток інновацій, використання нових технологій, енергозбереження та захист екології;

- на законодавчому та виконавчому рівнях затвердити справедливую систему оподаткування та неухильне виконання кожним визначеного ст. 67 Конституції України обов'язку щодо сплати податків і зборів у порядку й розмірах, встановлених законом (будь-якому бізнесменові, публічній особі, олігарху чи представникові малого бізнесу належить бути в однаковому становищі відносно законодавства; якщо відомий футболіст не сплачує податків, то має нести покарання);

– декриміналізація кримінальної відповідальності осіб, причетних до створення й функціонування фіктивних суб'єктів господарювання, податкових ям і конвертаційних центрів за допомогою запровадження електронного адміністрування податків; створення електронних баз даних ризикових контрагентів, які б дозволяли підприємцям самостійно здійснювати перевірку потенційних партнерів на причетність їх до створення й функціонування фіктивних суб'єктів господарювання, податкових ям і конвертаційних центрів; перекладання відповідальності з підприємств, що були помічені у співпраці з підприємствами з ознаками фіктивності, на фіскальні органи.

Перелік заходів запобігання злочинності у сфері оподаткування не є вичерпний, а тому надає вам можливість запропонувати власне вирішення цієї проблеми.

Вищевикладене дозволяє дійти таких висновків:

– злочинність у сфері оподаткування – це умисне ухилення особою, незалежно від форм власності, чи будь-якою іншою особою від сплати податків, зборів (обов'язкових платежів), що призвели до фактичного ненадходження до бюджетів чи державних цільових фондів коштів у великих розмірах;

– на жаль, за роки незалежності ухилення від сплати податків і зборів та інших обов'язкових платежів майже стало нормою діяльності не тільки суб'єктів господарювання, а й усього населення країни;

– запобігання злочинності у сфері оподаткування залежить від професіоналізму і компетентності працівників ДФС України. А тому, навчаючись у вищих навчальних закладах, майбутній податківець має оволодіти не тільки теоретичним знанням у сфері оподаткування, а й, що найважливіше, уміти ці знання реалізувати на практиці. Навчаючись у виші, ви маєте опанувати сучасні методи запобігання злочинності у сфері оподаткування.

Завдання для самоконтролю

1. Як ухилення від сплати податків, зборів та інших обов'язкових платежів впливає на функціонування злочинних груп і злочинних організацій?

2. Які масштаби несплати податків і платежів впливають на макроекономічні показники держави?

3. Зарубіжний досвід запобігання злочинності у сфері оподаткування.

4. Перерахуйте способи ухилення від сплати податків, зборів та інших обов'язкових платежів.

5. Які документи використовують суб'єкти оподаткування у статутних документах для ухилення від сплати податків, зборів та інших обов'язкових платежів?

6. Проаналізуйте причини і умови злочинності у сфері оподаткування.

7. Як ви розумієте, що таке податкові ями?

8. Визначте заходи запобігання злочинності у сфері оподаткування.

9. Ваше ставлення до декриміналізації кримінальної відповідальності за ухилення від сплати податків, зборів та інших обов'язкових платежів.

10. Що ви вкладаєте у зміст поняття «професіоналізм і компетентність працівника ДФС України»?

Розділ 15. ЕКОНОМІЧНА ЗЛОЧИННІСТЬ ТА ЗАХОДИ ЇЇ ЗАПОБІГАННЯ

1. Кримінологічна характеристика економічної злочинності та її ознаки
2. Причини та умови економічної злочинності
3. Заходи запобігання економічній злочинності

1. Кримінологічна характеристика економічної злочинності та її ознаки

Проблема вивчення економічної злочинності завжди була й залишається складним і багатогранним питанням. Від способу його вирішення залежить ефективність економічної системи країни, темпи економічного розвитку, добробут населення країни, соціальна захищеність найбільш вразливих його верств.

Крім того, розглядувана нами проблема має важливе наукове і практичне значення, оскільки економічна злочинність посягає на сферу суспільних відносин кожного індивідуума. Це особливо важливо, коли у загальній структурі викритих злочинів економічної спрямованості третину складають посадові, а кожний сьомий злочин – хабарництво. Отже, в умовах створення і розвитку ринкової економіки можливість виходу України з кризи пов'язується з подоланням економічної злочинності, зменшенням розмірів тіньової частки економіки та корупції.

Таким чином, з наукової точки зору, будь-яка теорія може претендувати на статус самостійної лише у разі, якщо вона має понятійний апарат, що відрізняється від понятійного апарату інших теорій. А тому у вивченні економічної злочинності як предмета кримінології не можна обійтися без врахування попередніх наукових розроблень з цієї проблеми.

Розкриваючи поняття економічна злочинність, ми маємо розуміти, що це явище властиве будь-якій державі та виникає в результаті високоінтелектуальної злочинної діяльності осіб з метою незаконного спрямування частини економічних ресурсів на свою користь. Саме в країнах з низьким рівнем ринкових відносин, вільної конкуренції, недостатньою потужною законодавчою базою у цій сфері створюються умови поширення

економічної злочинності, яка не тільки підриває основи економічної безпеки держави, а й стимулює тіньовий капітал, корупцію та організовану злочинність

Водночас викликає соціальну нестабільність, зневіру законослухняних громадян у спроможність держави захистити їхні інтереси. За кримінально-правовою класифікацією економічна злочинність поділяється на такі групи:

1) злочини у сфері відносин власності, пов'язані зі службовою діяльністю: розкрадання державного чи колективного майна шляхом шахрайства, присвоєння, розтрати або зловживання посадовим становищем;

2) злочини у сфері використання бюджету: порушення законодавства про бюджетну систему України; видання нормативних актів, які змінюють доходи та витрати бюджету всупереч визначеному законом порядку;

3) злочини у сфері фінансових відносин: виготовлення чи збут підроблених грошей або цінних паперів; незаконні операції з валютними цінностями; приховування валютної виручки; ухилення від сплати податків; порушення порядку випуску (емісії) й обігу цінних паперів; підробка знаків поштової оплати та проїзних квитків; незаконне виготовлення, використання чи збут незаконно виготовлених й одержаних або підроблених марок акцизного збору;

4) злочини у сфері підприємництва: заняття забороненими видами підприємницької діяльності; порушення порядку заняття нею; фіктивне підприємництво; шахрайство з фінансовими ресурсами; виготовлення спиртних напоїв і торгівля ними; незаконна торговельна діяльність; протидія законній підприємницькій діяльності; приховування банкрутства; фіктивне банкрутство;

5) злочини у сфері захисту від монополізму та несумлінної конкуренції: незаконне збирання з метою використання відомостей, що становлять комерційну таємницю; розголошення комерційної таємниці; штучне підвищення та підтримання високих цін на товари народного споживання й послуги населенню; змова про фіксування цін; примушування до виконання або невиконання цивільно-правових зобов'язань;

б) злочини у сфері обслуговування населення: випуск чи реалізація недоброякісної продукції; обман покупців; обман замовників; одержання незаконної винагороди від громадян за виконання робіт, пов'язаних з обслуговуванням населення; порушення правил торгівлі;

7) злочини у сфері митного регулювання – контрабанда.

Серед цього кола проблем ключовим і складним є вивчення феномена сучасної економічної злочинності, особливо причин, що її породжують, динаміки і структури, рівня і ціни найбільш небезпечних корисливих злочинів, які тісно пов'язані з економікою і основними напрямками її реформування.

Адже, як пишуть вітчизняні вчені-кримінологи О. Джужа й А. Мозоль, «неупереджений аналіз динаміки та структури злочинності в країні дає підставу для висновку, що основні чинники, фактори, які породжують, живлять злочинність, і сьогодні зберігають свою силу і вплив на розвиток негативних тенденцій в криміналізації суспільства».

Не викликає сумніву, як зауважують поіменні вчені, що формування демократичної правової держави і ринкової економіки в Україні стає під загрозою внаслідок подальшої тінізації економіки, поширення корупції у всіх ланках державних структур і поглиблення зв'язків між криміналітетом і окремими представниками влади.

Останнє зауваження веде нас до ще одного невтішного висновку: за час інволюційної трансформації України до демократії та ринкової економіки саме в період економічних реформ сформувалася і зміцнила свої позиції нова криміналізована економічна еліта, яка за допомогою великого капіталу корумпованого чиновництва прагне активніше впливати на макроекономічні та політичні процеси.

На жаль, становлення демократичної правової держави і ринкової економіки супроводжується цілою низкою негативних явищ і процесів, серед яких: неналежне правове регулювання економіки – з одного боку, воно призводить до виникнення повної ринкової саморегуляції, з другого, до потреби жорстокого державного регулювання всієї господарської діяльності; тінізація і частково криміналізація економіки й інших сфер життя, що характеризуються корисливою мотивацією;

відсутність належного державного імперативного впливу на економічну злочинність.

Попри те що вітчизняні і зарубіжні науковці розробили чимало теорій і концепцій побудови економічної системи, за нашими оцінками, жодна з них не відповідає сучасним реаліям, понад те, існуючі концепції не враховують вплив економічної злочинності на її стан, динаміку розвитку.

Роки незалежності засвідчили, що утвердження державності, становлення демократії, приватного права і ринкової економіки відбуваються незадовільно внаслідок тінізації економіки, корупції, інших проявів економічної злочинності. Домінуючою кримінологічною тенденцією на найближчі роки залишається зростання злочинності в Україні й у більшості країн світу з одночасним підвищенням її суспільної небезпеки. Тому серед кола проблем, які стосуються економічної злочинності, слід виділити:

- поглиблення процесу тінізації економіки, що охоплює нові модернізовані відповідно до інволюційної трансформації державно-правової системи та різноманітні форми прояву економічної злочинності;

- подальше осмислення й узагальнення нових концептуальних підходів до вивчення причин економічної злочинності, її негативних наслідків і шляхів запобігання;

- перегляд традиційних для радянських часів загальнотеоретичних постулатів, які характеризують феномен економічної злочинності в Україні.

До речі, у правничих, економічних і політологічних галузях знань з'явилися нові доволі цікаві публікації, в яких знайшли відображення деякі актуальні питання причин економічної злочинності в Україні, динаміка її розвитку, місце і роль у ній влади, визначені певні перспективи її запобігання правоохоронними органами.

Проте в певному розумінні недолік сучасних досліджень економічної злочинності в Україні полягає в тому, що деяким авторам не вдається вийти за межі методології радянського права та позбутися політичних симпатій або антипатій до певних політичних сил, які причетні до економічних реформ у країні.

З огляду на викладене, як не парадоксально, економічна злочинність в Україні діє переважно у сфері легальної економіки, у найбільш вигідних її сферах, в яких можливо швидко отримати реальні надприбутки. Найяскравішими прикладами є незаконне виготовлення, зберігання, збут або транспортування з метою збуту алкогольних напоїв, тютюнових виробів, створення фіктивних підприємств тощо.

Економічна злочинність взагалі є одним з найнебезпечніших різновидів злочинності, наслідки діяльності якої негативно впливають майже на всі сфери життя суспільства й держави, загрожують національній та економічній безпеці та породжують такі кризові явища, як безробіття, інфляцію, ослаблення конкуренції, фінансову дисципліну, проблеми перевиробництва тощо.

Слід також зазначити, що економічна злочинність може проявлятися як серед малих, так серед великих суб'єктів економічних відносин. Звичайно, дрібні порушення правил бізнесу, які вчиняють підприємці, можуть порушити фінансову стійкість окремого суб'єкта господарювання, призвести до застосування оперативного-господарських санкцій, а от невиконання, наприклад, державного замовлення має наслідком значно серйозніший підрив економіки держави і тягне за собою невиконання зобов'язань нею самою перед суспільством.

Тому масштаби економічної злочинності є настільки суттєвими, що за останні роки вона набула міжнародного характеру. Привласнення, розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем, одержання неправомірної вигоди, ухилення від сплати податків, зборів, інших обов'язкових платежів, шахрайство з фінансовими ресурсами й інші діяння вразили майже всі галузі економіки.

Найбільше зростання злочинних проявів відбулося в тих сферах господарювання, які зайняті задоволенням першочергових, життєво необхідних потреб населення (в торгівлі та побутовому обслуговуванні, на транспорті, у будівництві, у комерційних структурах господарювання, у сфері приватизації, власності).

Велика кількість злочинів вчиняється й у бюджетній сфері, в агропромисловому комплексі, на об'єктах паливно-

енергетичного комплексу, у сфері банківської та зовнішньоекономічної діяльності. З метою приховування прибутків підприємства укладають свідомо не вигідні контракти, беруть кредити під запровадження інноваційних проектів, перебуваючи в стані абсолютної неплатоспроможності. Доведення до банкрутства, фіктивне підприємництво – чергові яскраві приклади економічних злочинів.

Так, недостатній контроль за зовнішньоекономічними операціями та своєчасним поверненням валютних цінностей з метою запобігання непродуктивного відтоку капіталу за кордон призвів до негайної реакції НБУ, що відобразилося в заходах щодо закріплення за Національним банком України права запитувати й отримувати від банків додаткові документи під час узгодження заявок на купівлю валюти під імпортні контракти.

Економічна злочинність проявляється й у сфері інтелектуальної власності (незаконне використання знака для товарів і послуг, фірмового найменування, розголошення комерційної та банківської таємниці). Значні порушення прав та інтересів суб'єктів господарювання мають місце щодо захисту економічної конкуренції.

Якщо проаналізувати інформацію на веб-сайтах посередників фінансових послуг, спільною проблемою більшості з них є те, що у рекламі споживчих кредитів не надається повна інформація, зокрема про ефективну процентну ставку, що визначає вартість кредиту, додаткові платежі (наприклад, страхування) чи строк кредиту.

Це, своєю чергою, вводить в оману споживача фінансових послуг, створюються штучні переваги одного кредитора перед іншим, що аж ніяк не сприяє стабільності економіки.

Висока кримінальна активність характерна і для процесів приватизації державних і комунальних підприємств. Так, доцільно було б визначити перелік майна, яке, наприклад, має стратегічне значення і не може бути переданим в руки резидентам чи, тим паче, нерезидентам.

Сучасна процедура приватизації повинна запобігти умисному заниженню вартості приватизованих об'єктів, усуненню небажаних конкурентів, негативному впливу на

процеси конкуренції, придбанню нерухомості через зловживання службовим становищем.

На жаль, ухилення від сплати податків, зборів (інших обов'язкових платежів) набуло в останні роки неабиякого розповсюдження. Кримінологічні дослідження свідчать, що мало хто з підприємців зараз не ухиляється від сплати податків.

На жаль, фіскальні органи в повному обсязі володіють інформацією про використання підприємцями безлічі найрізноманітніших способів, але з певних причин впливають на них вибірково. Так, серед найбільш розповсюджених способів ухилення від сплати податків, зборів (інших обов'язкових платежів) можна назвати:

- умисне заниження у звітності сум фактично виплаченої заробітної плати;

- укриття виручки від комерційних операцій;

- заниження доходу за експортно-імпортними операціями;

- таємний вивіз за кордон прибутку спільних підприємств;

- бартерні операції;

- маніпуляції з цінами на товари та послуги, перерахування грошей на рахунки фіктивних фірм;

- неприкриті ухилення від сплати податків, зборів (інших обов'язкових платежів) тощо.

Враховуючи той факт, що вітчизняні кримінологи не дійшли єдиної думки до поняття «економічна злочинність», ми надаємо таке її визначення: це сукупність кримінально караних діянь, які вчиняються в економічній сфері з використанням легітимних, техніко-облікових та контрольно-управлінських прав і повноважень, здійснюється систематично і мають довготривалий характер.

2. Причини та умови економічної злочинності

Проведений нами аналіз причин та умов економічної злочинності показує, що вони у сукупності мають короткострокові, середньострокові та довгострокові чинники, які кореняться в суспільно-економічних суперечностях розвитку суспільства, прагненні підприємців до економічної свободи на ринку праці, у змінах форм власності, у правовому регулюванні економіки, бажанні країни до інтеграції на світовий ринок тощо.

Характерною особливістю економічної злочинності стало те, що саме в період інституційних перетворень в економіці та соціально-політичній сфері в умовах безконтрольності й безкарності з боку чиновників, які розпоряджалися національним надбанням і безпосередньо брали участь у його розграбуванні, сформувалася й зміцніла так звана білокомірцева злочинність. Вона й донині забезпечує взаємну підтримку один одного і кругову поруку. Це одна з причин труднощів, які сьогодні не дозволяють правоохоронним структурам вести ефективний наступ у боротьбі з цим видом економічної злочинності.

Таким чином, аналіз процесів, які відбуваються в економіці, свідчить про поступовий розвиток негативних тенденцій. Діапазон кримінальних видів діяльності розширився від банального розкрадання державного майна до великомасштабних афер і встановлення контролю за цілими галузями вітчизняної економіки. На жаль, і після Революції гідності 2014 року в Україні криміналітет продовжує все ширше використовувати міжнародні тіньові та рейдерські схеми одержання великих матеріальних ресурсів, надприбутків і легалізації доходів. Кримінологи однозначні в тому, що економічна злочинність сягнула такого рівня, що стала визначати характер і напрям реформ не тільки у сфері економіки, а й у системі державного управління, правоохоронної та судової системи.

До речі, навіть війна на сході країни не зупинила розвиток економічної злочинності, а, навпаки, стала її економічним підґрунтям. Про яке майбутнє країни можна говорити, якщо одна частина населення страждає від цієї війни, а інша збагачується, поповнюючи свої золоті запаси за рахунок життя інших?

Негативним наслідком розмаху економічної злочинності в сучасній Україні стало те, що держава не стала основним суб'єктом захисту чесного бізнесу, а, навпаки, створила умови втягнення населення в кримінальний бізнес. Це сформулювало у певної частини суспільства аномальний світогляд, знизило імунітет, що захищати свій бізнес законними правовими методами неможливо і єдиним можливим способом ведення

сучасного бізнесу є його криміналізація і передусім корупційні прояви.

Саме сучасні масштаби поширення корупції, за даними вітчизняних кримінологів та громадськості, перевищують поріг суспільного терпіння, становлячи реальну загрозу національній безпеці держави. Серед найнебезпечніших економічних кримінальних діянь, які набули розвитку в державі, слід виділити рейдерство. Підтвердженням цього слугують як спроби, так і факти встановлення контролю кримінальних структур над стратегічними для держави підприємствами. Рейдерство – це новий високоприбутковий злочинний бізнес. За оцінками експертів, в Україні діють до 50 професійних рейдерських груп. У річному вимірі рейдерство забирає від трьох до п'яти мільярдів доларів. Судова практика свідчить, що тенденція до розповсюдження рейдерства зростає, при цьому рейдерство має велику латентність.

Неабияку проблему для держави створили також злочини у фінансово-кредитній сфері. Через банки й інші кредитні організації відмиваються колосальні кошти, отримані злочинним шляхом, через них же відкриваються можливості розкрадання бюджетних коштів за допомогою різних махінацій, наприклад: махінації з фальшивими авізо; неповернення кредитів; розкрадання бюджетних коштів через проблемні банки; незаконне обготівковування; незаконне відшкодування ПДВ; виведення валютних активів за кордон тощо. Виручка зазвичай іде на фінансування злочинності.

Другою за наповненням фінансовими потоками сферою бізнесу є страхування, тому воно використовується для легалізації кримінальних доходів. Тут «обживають» територію фіктивні страхові фірми, які для надання легального вигляду своїй діяльності використовують організації, що через особливості українського законодавства перебувають поза увагою фіскальних та інших наглядових і контролюючих органів, – некомерційні підприємства, благодійні фонди тощо.

Слід також зауважити, що з приходом в Україну інвестиційного ринку під різними видами обіцянок, але на умовах передплати, населенню було запропоновано ті чи інші матеріальні блага. Особливого успіху вони досягли на ринку

пайового житлового будівництва, залишивши без грошей, квартир і надій тисячі ошуканих приватних інвесторів.

Недосконалість правового регулювання господарської діяльності, відсутність належного митного та пропускового режимів через державний кордон України, корумпованість окремих службовців Державної митної служби, Державної прикордонної служби, Міністерства внутрішніх справ та Служби безпеки України є чинниками, що призвели до стрімкого, порівняно з радянською добою, зростання контрабанди.

Якщо ще два десятиліття тому традиційним предметом контрабанди були здебільшого споживчі товари, що ввозилися до України, то нині переважають операції з незаконного вивезення з України валюти, коштовностей, антикваріату, зброї, військової техніки, кольорових і рідкоземельних матеріалів, нафти і нафтопродуктів, газу, вугілля, прокату, лісу, незаконних мігрантів для подальшого їх продажу в рабство.

До України разом зі споживчими товарами ввозять наркотики, зброю, готову лікарську продукцію й сировину для фармацевтики. Крім того, що контрабанда спричиняє втрату державою доходів, її небезпечність підвищується тим, що предмети контрабанди безпосередньо впливають на життя й соціально-економічне становище населення.

Упровадження в економіку сучасних інформаційних і телекомунікаційних технологій породило таке соціально-правове явище, як комп'ютерну та кіберзлочинність. Як наслідок – в Україні активно поширюються такі протиправні діяння, як підроблення та шахрайське використання платіжних карток, шахрайство із застосуванням комп'ютерної техніки, також і через інтернет, несанкціоноване втручання в роботу телекомунікаційних систем.

Таким чином, сучасні кризові умови створили надзвичайно сприятливе середовище для активізації кримінально-тіньової діяльності, а тому витіснення криміналітету з найприбутковіших галузей господарства, зокрема транспорту, сфери використання надр, спиртогорілчаної промисловості, з обмеженням можливостей фінансово-кредитної та банківської систем щодо легалізації «брудних» грошей, боротьбою з масштабними

шахрайствами в розрахунках за зовнішньоекономічними контрактами, має стати політичною волею керівництва держави.

На жаль, злочинна діяльність організованих злочинних груп і організацій стала сьогодні органічною складовою економіки та перетворилася на бізнес.

Серед основних причин та умов економічної злочинності можна виділити:

– осучаснення приватизаційних процесів, які є визначальним генератором криміналізації економіки в Україні, саме ці процеси створюють умови для економічної злочинності та корупції;

– рейдерство, оскільки воно тісно пов'язане з діяльністю корумпованих посадовців із держструктур, а нерідко спирається й на інтереси міжнародних кримінальних інвесторів;

– усталену звичку більшої частини населення працювати погано, але одержувати солідну заробітну платню і жити за рахунок інших;

– професійну непридатність займатися питаннями економіки, невиконання своїх обов'язків часто поєднується з невихованістю, відсутністю чітких принципів життя;

– українська молодь, здебільшого вихована на особистій безвідповідальності, втягнена у пияцтво та наркоманію;

– невідповідність між економічними потребами й економічними можливостями їх задоволення;

– невідповідність інтересами розвитку окремих галузей економіки, окремих суб'єктів господарювання та окремих індивідуумів і суспільства.

Таким чином, причинний комплекс економічної злочинності охоплює велике коло детермінант такої злочинності як за походженням, так і за механізмом впливу на економічну злочинність.

Отже, проблема вивчення причин та умов економічної злочинності в Україні перебуває в генезисі побудови капіталізму в Україні, який проявив себе у глибині зв'язків економічної злочинності з організованими злочинними угрупованнями, під контролем яких перебувала велика кількість підприємств і банківських установ. Це був період сприятливого розвитку вітчизняної організованої злочинності, зумовленого тим, що

влада панічно боялася бути звинуваченою в дотриманні тоталітарних традицій і до мінімуму зменшила свою присутність в економіці.

На жаль, до влади і керівних важелів в економіці наблизилися люди, що мали особистий корисливий інтерес. Учорашні «тіньовики», які накопичили й «відмили» великі фінансові ресурси за рахунок бандитизму, рекету, вдалися до роздержавлення власності та приватизації. Однією з причин такої ситуації стало недосконале законодавство та дії правоохоронних органів і правосуддя.

Варто також звернути увагу і на проблему тіньової економіки як головну причину економічної злочинності. Зокрема, вітчизняні вчені розглядають тіньову економіку як економічну категорію, що відображає складну систему економічних відносин.

До речі, вітчизняний вчений В. М. Попович вважає, що тіньова економіка – це сукупність соціально-нейтральних або соціально-позитивних, неоподаткованих джерел доходів громадян, отриманих від неврахованих і неоподаткованих видів економічної діяльності, а також конгломерат соціально-негативних джерел тіньових доходів й антисоціальних джерел тіньових капіталів, отриманих за рахунок здійснення протиправних криміналізованих і криміногенних тіньових діянь у тих або тих сегментах суспільно-економічних, фінансових, цивільно-правових відносин у сфері цивільного обігу речей, прав, дій країни в цілому.

Таким чином, поіменний вчений дотримується думки, що термін «тіньова економіка» слід віднести до правових. Водночас слід також звернути увагу, що у вітчизняній кримінологічній науці є і протилежні думки з цього питання.

Так, відомий вітчизняний кримінолог А. П. Закалюк стверджував, що термін «тіньова економіка» не є правовим. Цю позицію підтримує вітчизняний вчений-кримінолог В. М. Дрьомін, на думку якого саме цей термін найбільш прийнятний для характеристики економічних процесів, що виходять з-під контролю офіційних органів і вирізняються особливими (прихованими) формами економічної поведінки.

Отже, дискусія про тіньову економіку пов'язана з тим, що це соціальне явище, тісно пов'язане зі злочинною діяльністю. У широкому розумінні тіньова економіка – це неконтрольована державою сфера виробництва, розподілу, обміну та споживання. У вузькому – це економічна діяльність, що порушує чинне законодавство, у тому числі кримінально-правове.

З огляду на високу латентність тіньової економіки ми розглядаємо її як головну причину економічної злочинності у сфері фінансів і кредиту, використання бюджетних коштів, в агропромисловому комплексі, у сфері приватизації та паливно-енергетичному комплексі, у сфері службової економічної діяльності тощо.

3. Заходи запобігання економічній злочинності

Варто зазначити, що проблемам запобігання економічній злочинності в кримінологічній науці приділено достатньо уваги, але, на жаль, їх вирішення поки що бажає бути кращим. До речі, заходи загальносоціального та спеціально-кримінологічного запобігання економічній злочинності мають розроблятися і здійснюватися в межах єдиної стратегії.

Понад те, вітчизняні вчені переконані, що загальносоціальні заходи за масштабами запобіжного впливу є визначальними, оскільки спрямовані на чітке визначення функцій держави як регулятора економічних відносин щодо формування її економіко-правової політики, розподілу повноважень між центральними і місцевими органами влади, створення відповідних умов для належної правової поведінки суб'єктів економічної діяльності, забезпечення рівного правового захисту державного і недержавного секторів економіки, створення такої ринкової інфраструктури, яка б забезпечила однакові можливості для реалізації творчого потенціалу суб'єктів господарювання, налагодження демократичних принципів контролю за економічною діяльністю.

Водночас загальносоціальні заходи запобігання економічній злочинності мають охоплювати діяльність держави та суспільства на розв'язання суперечностей у політичній, економічній, соціальній, морально-духовній, організаційно-

управлінській та інших сферах життєдіяльності. Серед таких слід виділити:

- заходи, пов'язані з оптимізацією процесів урбанізації та міграції, працевлаштування, демократизації, соціальної адаптації та з практикою вибору заходів запобігання і застосування покарань тощо;

- заходи, які формують у суспільній свідомості нетерпимість до злочинів та інших правопорушень;

- заходи з виховання правосвідомості з тим, щоб досягти рівня дотримання правових норм за особистим переконанням, вдосконалення кримінально-правових норм боротьби з окремими формами сучасної економічної злочинності тощо.

Серед заходів спеціально-кримінологічного запобігання економічній злочинності можна назвати такі:

- узагальнення криміногенних факторів, установлених під час розслідування економічних злочинів певної спрямованості, та подання пропозицій щодо їх усунення у відповідні органи й установи;

- вдосконалення діяльності державного управлінського персоналу на засадах економічної раціональності, підвищення ефективності роботи контрольно-ревізійних органів, удосконалення систем економічного обліку і звітності;

- підвищення рівня організаційно-правового контролю, що містить різні види контролю: парламентський, відомчий, конституційний, громадський, корпоративний тощо;

- встановлення кримінальної відповідальності за економічні злочини (криміналізація), що покликане утримувати громадян від учинення протиправних дій (загальна превенція); встановлення виду та розміру покарання за відповідні діяння; удосконалення кримінально-правових норм, що визначають відповідальність за економічні злочини.

Таким чином, аналіз видів економічної злочинності дає можливість згрупувати такі заходи запобігання економічній злочинності:

- 1) організація ефективної системи протидії економічній злочинності можлива тільки на основі єдності загальносоціальних, соціально-кримінологічних і кримінально-правових заходів;

2) необхідність удосконалення законодавства в частині регулювання господарської діяльності та розширення санкцій за його порушення;

3) співпраця України з іншими державами, використання у цій діяльності можливостей міжнародного співробітництва, зокрема використання міжнародних стандартів у комерційній сфері;

4) з метою подолання соціально-економічної та політичної кризи, яка є сприятливою для розростання економічної злочинності, запровадити персональну відповідальність за керівництво та безпосереднє виконання пов'язаних з цим заходів;

5) євроінтеграційні процеси потребують створення координуючих органів для інформаційного обліку, проведення спільних заходів, а також укладання відповідних угод по боротьбі з економічною злочинністю;

6) потребує вдосконалення діяльності управлінського персоналу на засадах раціональної економічної діяльності, підвищення ефективності діяльності місцевих контролюючих органів влади;

7) для ефективного запобігання економічній злочинності доцільно під час перепідготовки та підвищення кваліфікації персоналу ДФС України надавати слухачам практичні навички у цій сфері.

Вищевикладене дозволяє дійти таких висновків:

– економічна злочинність – це сукупність кримінально караних діянь, які вчиняються в економічній сфері з використанням легітимних, техніко-облікових і контрольно-управлінських прав і повноважень, здійснюється систематично і має довготривалий характер;

– на жаль, злочинна діяльність організованих злочинних груп і організованих злочинних організацій стала сьогодні органічною складовою економіки, перетворилася на бізнес;

– загальносоціальні заходи за масштабами запобіжного впливу є визначальними, оскільки спрямовані на чітке визначення функцій держави як регулятора економічних відносин щодо формування її економіко-правової політики, розподілу повноважень між центральними і місцевими органами

влади, створення відповідних умов для належної правової поведінки суб'єктів економічної діяльності.

Завдання для самоконтролю

1. Доведіть, що економічна злочинність є результатом високоінтелектуальної злочинної діяльності.

2. Чи можна вважати, що війна на сході країни не зупинила розвиток економічної злочинності, а навпаки, стала її економічним підґрунтям?

3. Спрогнозуйте розвиток економічної злочинності за допомогою короткострокового, середньострокового та довгострокового прогнозу.

4. Доведіть, що економічна злочинність має прямий зв'язок не тільки з економікою держави, а й з органами державного управління, правоохоронною та судовою системами.

5. Як вплине осучаснення приватизаційних процесів на запобігання економічній злочинності?

6. Чи є економічна злочинність складовою економіки?

7. У чому суть економічної злочинності?

8. Чи дозволить подолання соціально-економічної та політичної кризи запобігти економічній злочинності?

9. У чому полягає організація ефективної системи запобігання економічній злочинності?

Розділ 16.

ДОМАШНЯ ЗЛОЧИННІСТЬ В УКРАЇНІ ТА ЇЇ ЗАПОБІГАННЯ

1. Становлення та розвиток домашньої злочинності в Україні
2. Методологічні засади домашньої злочинності в Україні
3. Кримінологічне моделювання запобігання домашньої злочинності

1. Становлення та розвиток домашньої злочинності в Україні

Ідея відображення у науковій праці генезису домашньої злочинності в Україні виникла не випадково. Її обумовило те, що домашня злочинність зародилася на кримінологічному матеріалі наукових розвідок вітчизняних вчених розпочинаючи за часів незалежної України, але свого осмислення вона набула у XXI столітті з прийняттям Верховною Радою України у 2017 році нового Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» та внесенням змін і доповнень до Кримінального кодексу України.

Проблема домашньої злочинності в Україні в значній мірі спричинена умовами перехідного стану нашого суспільства, невизначеністю на даному етапі його ціннісної системи, кризою духовних підвалин життя людей. Водночас, дана проблема взагалі тривалий час замовчувалася. І пов'язано це було з тим, що за радянські часи така злочинність по ідеологічними мотивам не могла бути, а з іншого боку, ментальність значної частини українського суспільства, була такою, коли прояви домашньої злочинності не могли бути надбанням публічності.

На підставі аналізу наукових праць вітчизняних та зарубіжних вчених нами виокремлено новий напрям у кримінології – домашню злочинність в Україні та розкрити її генезис. Вбачається, що він і надалі буде розвиватися в її рамках як самостійний напрям, галузь або приватна теорія. Злочинність в Україні пронизуючі різні сфери суспільного буття, на жаль, не обійшла і домашню сферу. Домашня злочинність – це окремий напрям кримінології, що вивчає особу кривдника, причини і

умови такої злочинності, шляхи і засоби її протидії та запобігання.

Домашня злочинність та її генезис належить до числа тих питань, які вивчаються поверхово у працях як вітчизняних, так зарубіжних вчених. А тому, аналіз сучасного стану домашньої злочинності, а також вироблення на цій основі пропозицій для вдосконалення законодавства у вказаній сфері є вкрай важливим і необхідним. Адже, домашня злочинність, вироблення напрямів її протидії та запобігання потребує окремого ретельного вивчення, з урахуванням усіх особливостей сьогодення. Вважається, що перші історичні паростки про домашню злочинність в рамках сімейної кримінології були закладені зарубіжними вченими у 70-х роках ХХ століття.

Зокрема, саме наукова школа зарубіжного вченого професора Д. О. Шестакова підняла пласт проблем, серед яких: вивчення взаємовідносин інституту сім'ї і злочинності; існування потреби в обґрунтуванні внутрішньо сімейних стосунків, які, до речі, призводять до порушення права і свобод членів родини; вплив сім'ї на неповнолітніх та на окремі види злочинної діяльності (насильницьку, корисну, організовану, корупційну тощо). Предметом дослідження також даної наукової школи стало питання запобігання злочинності шляхом впливу на неї сім'ї.

І хоча в Україні вітчизняними вченими кримінологічного спрямування не ставилося однозначного питання щодо виокремлення домашньої злочинності як нового напрямку в кримінології, це не означає, що домашня злочинність повністю замовчувалося, а науковці оминали її дослідження. Навпаки за роки незалежності України такі дослідження набули системного характеру.

Зокрема, вважаємо передумовою дослідження домашньої злочинності в Україні стали наукові праці таких відомих вітчизняних вчених як: 1) Л. В. Крижної «Попередження злочинам, що вчиняються у сфері сімейно-побутових відносин» (2000 р.); 2) Б. М. Головікіна «Сімейно-побутові конфлікти в системі детермінації умисних вбивств і тяжких тілесних ушкоджень» (2002 р.); 3) О. І. Белової «Кримінально-правова характеристика системи злочинів проти сім'ї та неповнолітніх»

(2006 р.); 4) О. В. Ковальової «Діяльність служби дільничних офіцерів міліції щодо попередження насильству в сім'ї» (2008 р.); 5) О. І. Зазимко «Кримінологічна характеристика, детермінація та запобігання подружнім вбивствам» (2010 р.); 6) О. Д. Коломойця «Адміністративно-правове регулювання відповідальності за вчинення насильства у сім'ї, невиконання захисного припису або не проходження корекційної програми» (2010 р.); 7) М. Ю. Самченко «Кримінологічна характеристика та попередження сімейному насильству щодо неповнолітніх» (2011 р.); 8) О. В. Бойко «Насильство в сім'ї: соціологічний аналіз явища» (2003 р.); 9) А. Б. Благої «Насильство в сім'ї: кримінологічний вимір, детермінація, запобігання» (2015 р.); 10) С. В. Романцева «Запобігання сексуальному насильству щодо дітей в Україні» (2018 р.); 11) Н. В. Лесько «Адміністративно-правове забезпечення формування та реалізації державної політики у сфері захисту дітей від насильства та інших протиправних дій» (2019 р.); 12) М. Г. Кузнєцова «Домашнє насильство: кримінологічна характеристика та запобігання» (2019 р.). Саме їх здобутки та науковий пошук у цій сфері заклали підвалини запровадження в Україні нового курсу в кримінології – домашня злочинності.

Варто також зазначити, що вітчизняні вчені Національної академії внутрішніх справ у 2014 році видали навчальний посібник «Кримінологія» у якому розглянули, у тому числі, й сімейну кримінологію, під якою автори пропонують розуміти галузь загальної кримінології, яка вивчає причини та умови виникнення масової злочинної поведінки в сімейних відносинах, внутрішньо сімейні злочини, а також реакцію на вищезазначені злочини суспільства з метою нейтралізації злочинності. Для визначення даної наукової галузі вони запропонували також власну назву «Кримінологія сімейних відносин».

Доцільно звернути увагу і на монографію вітчизняного вченого харківської школи кримінологів Б. М. Головкина «Кримінологічні проблеми умисних вбивств і тяжких тілесних ушкоджень, що вчиняються у сімейно-побутовій сфері» у якій автор у 2004 році висвітлив кримінологічні проблеми умисних вбивств і тяжких тілесних ушкоджень, що вчиняються у сімейно-побутовій сфері. У роботі дається розгорнута

кримінологічна характеристика вказаної категорії злочинів, показуються їх сучасні тенденції та особливості. Значна увага приділяється дослідженню проблеми криміногенних сімейно-побутових конфліктів та їх ролі у генезисі умисних вбивств і тяжких тілесних ушкоджень. Пропонується комплекс заходів протидії зазначеним видам протиправних посягань.

Цікавою в контексті дослідження домашньої злочинності є монографія вітчизняної вченої Г. В. Дідківської «Криміногенність сім'ї як фактор злочинності неповнолітніх», у якій авторка піддала ґрунтовному аналізу стан та тенденції розвитку злочинності неповнолітніх в Україні, охарактеризувала криміногенність сім'ї, виокремила окремі її прояви. Це дозволило авторці висвітлити необхідність зміни підходів до організації заходів по запобіганню злочинності неповнолітніх, вироблення конкретних рекомендацій по вдосконаленню кримінального законодавства і правозастосовчої практики у сфері охорони інтересів сім'ї.

Вітчизняними кримінологами України проблема домашньої злочинності розглядається в Особливій частині Кримінології окремим розділом, і взагалі має дещо іншу назву: «Насильницька злочинність проти життя і здоров'я особи та її запобігання»; «Сімейно-побутова злочинність».

За останні п'ять років ситуація різко змінилася, й сьогодні з боку засобів масової інформації, державних і громадських інституцій інтерес до проблеми домашньої злочинності різко зріс. А це в умовах криміналізації даної сфери свідчить про його актуальність, теоретичну та практичну значущість.

До речі, саме у XXI столітті домашня злочинність міцно вкоренилася у свідомості людини. За таких умов проблема вчинення злочинів у сім'ї сьогодні пов'язана із найважливішим завданням української держави – захистом прав людини і прав дитини, зокрема, оскільки від цього залежить майбутнє нашої держави.

У рамках наукової школи «Інтелект» професора Богатирьова Івана Григоровича на кафедрі кримінального права та кримінології Університету державної фіскальної служби України у 2017 році було започатковано фундаментальний

напрямок кримінологічного дослідження «Домашня злочинність: протидія та запобігання».

У межах цього дослідження членом вказаної наукової школи М. Г. Кузнецовим було проведено ґрунтовне дослідження «Домашнє насильство: кримінологічна характеристика та запобігання», в якому автором встановлено, що для пізнання генезису будь-якого злочинного посягання, зокрема, і домашнього насильства, недостатньо обмежуватися вивченням особистості лише кривдника такого насильства, оскільки відомо, як зазначає дослідник, що в ряді випадків остаточне прийняття рішення про вчинення злочину у сімейній сфері залежить від поведінки потерпілого.

Професорсько-викладацьким складом кафедри кримінального права та кримінології Університету державної фіскальної служби України та науковою школою «Інтелект» також здійснюється поглиблений аналіз законодавчої бази у цій сфері, напрацьовується емпірична база дослідження. Більше того, проведені дослідження у вказаній сфері свідчать, що проблема в сім'ї, зміна сімейних традицій і звичаїв, не захищеність членів сім'ї від кривдника породжує в суспільстві неповагу до закону, відтворює свавілля до правової культури, охоплює собою вчинення низки інших злочинів тощо.

Звертає на себе увагу також проблема неналежної організації з боку правоохоронних органів запобіжної роботи в царині запобігання домашній злочинності та відсутність науково обґрунтованих рекомендацій з цього приводу. Основною причиною цього процесу стало те, що проблема домашньої злочинності тривалий час в Україні була міцно прихована заборонаю втручання держави в особисте та приватне життя осіб. Водночас і члени сім'ї не бажали виносити цю проблему на осуд суспільства.

Але враховуючи той факт, що сучасна правова доктрина, міжнародне право та європейська конвенційна спадщина, сконцентрована в практиці Європейського суду з прав людини, однозначно стали на позицію, що основоположними правами кожної людини є невід'ємне право на життя, свободу та особисту недоторканість, повагу до її честі та гідності, а

заборона тортур, примусової праці та дискримінації становить основу правового статусу людини в цивілізованому суспільстві.

Це означає, що будь-яка особа незалежно від статі, віку, стану здоров'я чи будь-яких інших чинників має право на ефективний захист від злочинних посягань кривдника в даній сфері. Такий підхід поклав на державу позитивні зобов'язання створити ефективну систему протидії та запобігання домашній злочинності.

В Україні її підвалини було закладено спочатку 15 листопада 2001 року прийняттям Верховною Радою України Закону України «Про попередження насильства в сім'ї», який і визначив правові та організаційні основи попередження насильства в сім'ї, а також органи та установи, на які покладається здійснення заходів із запобігання та протидії насильству в сім'ї.

Прошло майже сімнадцять років і Верховною Радою України у 2018 році був прийнятий новий Закон України «Про запобігання та протидію домашньому насильству». Цей Закон також визначає організаційно-правові засади запобігання та протидії домашньому насильству, основні напрями реалізації державної політики у сфері запобігання та протидії домашньому насильству, спрямовані на захист прав та інтересів осіб, які постраждали від такого насильства.

Вказаний законодавчий акт є кращим ніж попередній, виходячи з того, що відтепер будь-який злочин, який вчиняється в сім'ї, вважатиметься обтяжуючою обставиною, а тому покарання за нього буде більшим, аніж якби жертвою такого злочину стала випадкова людина. Крім того, домашнім насильством вважаються не лише побої, а й психологічний тиск, примус до інтимних стосунків, обмеження у фінансах на елементарні потреби.

Якщо раніше за такі дії органи поліції могли тільки затримувати винного на три години, то тепер йому загрожуватиме покарання до двох років позбавлення волі. Таким чином, даний закон заклав підвалини появи в Україні такого поняття як домашня злочинність. Варто також відмітити, що з 2019 року за домашнє насилля передбачений не штраф «15 діб»,

а кримінальна відповідальність. Також мають бути створені притулки для жертв насилля.

У новому законі також передбачено, що поліцейські, які прибули на виклик у зв'язку з вчиненням домашнього насильства, повинні оцінити ризики повторного насильства і в разі потреби застосувати терміновий заборонний припис. Це означає, що кривдника можуть зобов'язати негайно залишити оселю, заборонити наближатися до жертви на певну відстань.

При винесенні термінового заборонного припису пріоритет надається безпеці постраждалої особи. Це стосується й місця спільного проживання постраждалої особи та кривдника – незалежно від їхніх майнових прав на відповідне житлове приміщення.

Кривдникові можуть також заборонити листуватися чи телефонувати жертві, або ж переступати поріг дому, де вона живе. Максимальний строк дії такого обмежувального припису, який виносять поліцейські, – десять днів. Обмежувальний припис видається в суді на строк від одного до шести місяців. Але рішенням суду його може бути продовжено навіть до року.

Отже, вирішальна роль в системі протидії та запобіганні домашній злочинності належать саме суду як єдиному органу, уповноваженому притягати кривдників до різних видів юридичної відповідальності за вчинення правопорушень у даній сфері. До речі, провідна роль суду в механізмі протидії та запобігання домашній злочинності підкреслюється й міжнародними стандартами в цій сфері.

Висновок. Таким чином, з'ясування змісту генезу домашньої злочинності в Україні важливе не тільки з точки зору наукового пізнання, а й з точки зору практичної значимості її протидії та запобігання. До того ж запропонований нами навчальний курсу «Домашня злочинність в Україні: протидія та запобігання» можна вважати виправданим, у зв'язку із значною поширеністю домашньої злочинності, а також бажанням загострити інтерес до неї з метою подальших теоретичних і практичних розвідок з означеної проблематики.

2. Методологічні засади дослідження домашньої злочинності

Наукові знання про домашню злочинність досягаються тільки за умови, якщо її вивчення проводиться відповідно до вимог теорії пізнання, тобто науки про природу пізнання, його сутність і закономірність. Вихідною точкою цієї теорії є методологія-вчення про шляхи, засоби та методи, за допомогою яких вирішуються завдання наукового пізнання домашньої злочинності.

Методологія домашньої злочинності розглядається нами, як сукупність наукових знань, уявлень, положень і вимог теорії пізнання про неї, за допомогою філософсько-діалектичних законів та категорій, логічних методів і способів, завдяки чому досягається об'єктивна дійсність про домашню злочинність.

Залежно від конкретики методологічного аналізу домашньої злочинності варто виділити два рівні методології. На першому, загальна методологія характеризується реалізацією загального підходу до вивчення всіх об'єктів і явищ домашньої злочинності. Другий рівень займає галузева (спеціальна) методологія, яка включає в себе групу відповідних методів дослідження домашньої злочинності.

Враховуючи, що сучасний світ надто складний, суперечливий, динамічний, і місце злочинності в цьому світі, її причини та умови, особа, яка вчиняє кримінальне правопорушення, завжди вимагатимуть постійного кримінологічного аналізу й осмислення. А тому, ми у даному підрозділі поставили завдання розглянути роль методологічного інструментарію у дослідженні домашньої злочинності.

Домашня злочинність, як частина кримінології, яка вивчає властивості саме вчинення домашніх злочинів, без чого розуміння злочинності та її детермінант було б неповним. Об'єктом домашньої злочинності є специфічні фонові явища та особливі форми реакції на неї, які полягають в усуненні детермінанту такої злочинності. Предметом домашньої злочинності виступають конкретні сторони і прояви цього об'єкта. При цьому проблеми, що вивчаються, з погляду їх значимості для кримінологічної науки і практики, не рівнозначні.

Одні з них є центральними та створюють основу предмета домашньої злочинності, інші мають прикладне, допоміжне значення, стають умовою або засобом глибокого і всебічного пізнання цього предмета. Таким чином, предмет домашньої злочинності це система наукових знань про домашню злочинність, її види, фонові явища, теорію протидії та запобігання.

Розглядаючи предмет зародження домашньої злочинності в Україні варто зауважити, що він є поки що дискусійний, а тому вимагає від вітчизняних вчених поглибленого його вивчення. Вагомість предмета, який ми вивчаємо, визначається домашньою злочинністю і містить у собі повну її характеристику, вказуючи, зокрема, на місце предмета в кримінологічній науці, методологічні підходи до об'єкта дослідження, на кінцеву мету і завдання, які стоять перед даною наукою.

Таким чином, об'єктом домашньої злочинності є специфічні фонові явища та особливі форми реакції на неї, які полягають в усуненні детермінанту такої злочинності. Предметом домашньої злочинності виступають конкретні сторони і прояви цього об'єкта. При цьому проблеми, що вивчаються, з погляду їх значимості для кримінологічної науки і практики, не рівнозначні. Одні з них є центральні, створюють основу предмета домашньої злочинності або його —ядро.

Методологія наукового пізнання про домашню злочинність допоможе не тільки теоретично її осмислити, пізнати, здійснити науковий аналіз, а й запропонувати науковій своє практичне бачення на види домашньої злочинності, вплив на її процеси фонових явища. Крім того, вивчення домашньої злочинності дозволить вченим кримінологам в повному обсязі, всебічно та ґрунтовно розкривати її об'єктивні закономірності, визначати шляхи пізнання такої злочинності та надавати правоохоронним органам, громадськості практичні рекомендації щодо її запобігання.

Вивчаючи методологію домашньої злочинності варто зазначити, що - це не каталог готових методів, які дають змогу описувати і пояснювати домашню злочинність. Кожен із використаних методів потребує своєї обґрунтованості. Саме

тому, не існує універсального методу, а необхідно проводити комплексні дослідження, що дають змогу порівнювати, коректувати висновки, що одержані при використанні різних методів.

На філософському рівні вивчення предмету домашньої злочинності має велике значення, тому що відповідні філософські закони (єдність і боротьба протилежностей, перехід кількісних змін у якісні, заперечення заперечення) та категорії (причини і наслідки, загального, особливого і одиничного, необхідного і випадкового, можливості і дійсності, змісту і форми, суті та явища) в їх методологічному сенсі забезпечують теорію наукового пізнання про домашню злочинність та систему світоглядно обумовлених принципів пізнання.

До арсеналу домашньої кримінології входять і інші загальнонаукові методи, які у своїй сукупності становлять методологію науки, під якою розуміють систему певних теорій, що виступають як керівний принцип, знаряддя наукового аналізу, засіб реалізації вимог цього аналізу і використовуються більшістю наук як процес наукової діяльності.

Філософське розуміння методології вказує на її нерозривний зв'язок з методами. На її основі розробляються загальнонаукові та спеціальні методи. У них проявляються методологічні засади матеріалістичної діалектики. Методи дослідження реалізують ці засади на практиці.

Методи домашньої злочинності – це конкретні засоби отримання та опрацювання конкретної наукової інформації. Їх розуміння має принципове значення для забезпечення проведення наукового пошуку в сфері запобігання домашньої злочинності. Існує два види методів: емпіричні (постановка проблеми, створення гіпотези, встановлення суперечностей і їх вирішення) ті, що сприймаються дослідником, та теоретичні (обстеження, моніторинг, експеримент, опитування, тестування тощо).

Методи, які використовують у кримінологічній науці, можуть використовуватися і у дослідженні домашньої злочинності та поділятися на загальнонаукові та галузеві. Загальнонаукові - це засоби отримання інформації, застосування яких є загальним для багатьох гуманітарних та технічних наук

(описування, аналіз, експеримент). До галузевих методів відносять (інтерв'ю, дослідження документів), тобто методи тільки гуманітарних наук.

Методологічний інструментарій вивчення домашньої злочинності забезпечується також соціологічними, психологічними та педагогічними методами. Головне, що кожний метод, який використовується при дослідженні домашньої злочинності, передбачає певну процедуру, вибір якої залежить від програми, цілей і завдань дослідження. Як правило, кримінологічні пошуки домашньої злочинності проводяться з поєднанням кількох методів, що значно розширює їх базу і підвищує результативність. А тому важливо усвідомити, що застосування конкретного методу передусім залежить від специфіки досліджуваного об'єкта. При проведенні кримінологічних досліджень домашньої злочинності найчастіше застосовуються наступні методи.

Метод системного аналізу, який є найпоширенішим у кримінологічних дослідженнях запобігання злочинності, дає змогу розглядати певні співвідношення та закономірності домашньої злочинності а також їх зв'язки з іншими соціальними явищами і процесами, які впливають на неї. Результати дослідження, отримані під час використання даного методу, необхідно належно оформити та довести до зацікавлених користувачів.

Важливим для дослідження домашньої злочинності є компаративістський метод, який варто використовувати під час порівняння кримінального закону України з відповідними нормами кримінальних законів інших держав щодо вчинення злочинів у домашній сфері. *Метод експертних оцінок* у домашній кримінології полягає в урахуванні думок експертів різних галузей знань з питань запобігання домашній злочинності.

Сьогодні є всі підстави говорити про використання в домашній кримінології математичних методів, зокрема застосування математичного (комп'ютерного) моделювання до аналізу злочинної поведінки кривдника домашньої злочинності. Використання математики в цьому випадку пояснюється тим, що вивчення, обробка й аналіз масиву зібраного емпіричного

матеріалу за допомогою математичних методів є навіть необхідними, тому що значно спрощують цей процес.

Історико-правовий метод в домашній кримінології застосовувалися з метою розкриття генези домашньої злочинності та тенденцій розвитку за той чи інший період, без чого неможливо розробити ефективні заходи щодо запобіганням домашньої злочинності.

Психологічні методи (наприклад, соціометрії, тестування) слугують для вивчення співвідношення об'єктивного і суб'єктивного в поведінці кривдника домашньої злочинності, процесу формування антисоціальних властивостей особи, виникнення злочинного наміру, мотивації вчинення кримінального правопорушення тощо.

Статистичний метод дозволяє дослідити масив домашніх злочинів і за допомогою отриманих показників встановити закономірності та взаємозалежності їх розвитку, перейти від випадкового й одиничного до стійкого і закономірного, побачити якісні ознаки досліджуваного явища.

Розв'язання проблем запобігання домашньої злочинності неможливе без використання комплексу знань зі сфери конституційного, адміністративного, цивільного, сімейного, трудового та інших галузей права. Правовідносини, що вивчають ці юридичні науки, виступають об'єктом злочинних посягань, а отже, і предметом домашньої злочинності. Теоретичні положення й емпіричні дані загальної та соціальної психології потрібні для вивчення всіх особистісних властивостей, які визначають механізм індивідуальної злочинної поведінки кривдника в умовах вчинення ним злочину.

Встановлення морально-психологічних ознак особи кривдника як елемента її загальної кримінологічної характеристики неможливе без поглибленого аналізу емоційно-вольової сфери, особливостей темпераменту і характерних ознак осіб, які вчинили домашній злочин, їх антисуспільної спрямованості. Ресоціалізація таких осіб, у свою чергу, вимагає знань педагогіки, її методів впливу.

Безумовно, виходячи лише з положень названих наук, неможливо вирішити корінні проблеми домашньої злочинності, але знання та їх врахування допомагає глибше розкрити стан

динаміку, географію домашньої злочинності, показати співвідношення механізму злочинної поведінки особи кривдника домашнього злочину, з оточуючим середовищем, повніше виявити обставини, з якими пов'язане формування особи кривдника, і на цій основі визначити допоміжні заходи щодо запобігання домашньої злочинності.

Висновок. Таким чином, комплексне використання сучасних методів дослідження домашньої злочинності дає змогу провести теоретичне узагальнення наукової кримінологічної проблеми, сутність якої полягає в аналізі та формуванні нових підходів до запобігання домашньої злочинності в Україні

3. Кримінологічне моделювання запобігання домашній злочинності.

Рух України до європейської інтеграції зумовлює необхідність упровадження істотних змін до гуманізації українського законодавства відповідно до положень Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, а також вимог Європейського суду з прав людини, а також у кримінально-правову та кримінологічну політику держави щодо спектру проблем протидії та запобігання домашньої злочинності.

Розглядаючи кримінологічну модель протидії та запобігання домашній злочинності варто наголосити, що її криміналізація відбулася у зв'язку зі змінами у ХХІ столітті соціально-економічних і політичних процесів, які вимагали водночас кримінально-правового захисту законних прав та інтересів людини і громадянина у різних сферах її життєдіяльності, в тому числі і у домашній сфері. На жаль, домашня злочинність це не випадковий факт людської деструктивності, а як зазначає вітчизняний кримінолог В.В. Голіна відмінне за генезою стійке, масове, край небезпечне явище, котре потребує (*ultra ratio*) державного втручання.

Враховуючи той факт, що рівень означеної злочинності має виражену тенденцію до зростання ми поставили перед собою завдання актуалізувати усебічне вивчення всіх взаємопов'язаних аспектів домашньої злочинності, на основі

яких може бути розроблено кримінологічну модель та дієві механізми її протидії та запобігання.

Дана модель має на меті не ліквідувати таку злочинність в житті соціуму, а мінімізувати її рівень, відповідно до сучасних можливостей правоохоронних органів, дотримання законності, охорони конституційних прав і свобод громадян України. Домашня злочинність як соціально-правове явище притаманне будь-якому суспільству, не виключенням є і вітчизняне громадянське суспільство.

Площадку для вивчення домашньої злочинності закладено сьогодні у Законі України «Про протидію та запобігання домашнього насильства», у статтю 126-1 Кримінального кодексу України та змінах і доповненнях внесених у статті: 151-2 «Примушування до шлюбу»; 134 КК України «Незаконне проведення абортів або стерилізації»; 152 КК України «Зґвалтування»; 153 КК України «Сексуальне насильство».

Таким чином, домашня злочинність стала домінувати і у вітчизняній кримінологічній науці, а тому її варто включити в основу наукових концепцій протидії та запобігання злочинності. До речі, вітчизняні вчені досліджуючи феномен злочинності прийшли до висновку, що на Заході функціонують різні кримінологічні моделі запобігання та протидії злочинності, які визначають кримінологічну парадигму цих держав, історичний досвід боротьби зі злочинністю, провідні наукові концепції, що формують головні напрями протидії та запобігання злочинності.

Модель – це умовний образ, що відображує суттєві властивості досліджуваного об'єкту (або процесу) так, що його вивчення породжує нову інформацію про об'єкт, який моделюється. Сутність моделювання соціальних процесів, явищ, на думку вітчизняної вченої Н.В. Сметаніної, полягає в умовному відтворенні досліджуваних об'єктів з наступним вирішенням задач за аналогією.

Саме дослідження європейського досвіду протидії та запобігання домашній злочинності показало, що криміналізація останньої є вкрай важливим у демократичній правовій незалежній державі. З цього приводу варто підтримати позицію академіка А.П. Закалюка про те, що кримінологічний аналіз стану злочинності полягає у дослідженні процесів і явищ, які

входять до предмета кримінології і характеризують злочинність або певним чином впливають на неї.

Розглядаючи кримінологічну модель протидії та запобігання домашній злочинності варто наголосити, що її криміналізація відбулася у зв'язку зі змінами у ХХІ столітті соціально-економічних і політичних процесів, які вимагали водночас кримінально-правового захисту законних прав та інтересів людини і громадянина у різних сферах її життєдіяльності, в тому числі і у домашній сфері.

На жаль, домашня злочинність це не випадковий факт людської деструктивності, а як зазначає вітчизняний кримінолог В.В. Голіна відмінне за генезою стійке, масове, край небезпечне явище, котре потребує (*ultra ratio*) державного втручання. А тому, на думку вченого, сам факт криміналізації домашнього насильства в Україні заслуговує позитивної оцінки.

Але з точки зору відповідності такої криміналізації критеріям, що висуваються Євросоюзом, громадській сприйнятливості, ефективності виконання кримінальним законодавством функції забезпечення охорони людини, як найвищої соціальної цінності (ст. 3 Конституції України), законодавчої і юридичної техніки, формулювання ст. 126-1 КК України викликає певні заперечення.

З огляду на це варто підтримати В.В. Голіну про виключення статті 1732 «Вчинення насильства в сім'ї, не виконання захисного припису або не проходження колекційної програми» із Кодексу України про адміністративні правопорушення, а ст. 1261 КК України викласти у новій редакції. Ми поділяємо також думку вченого про те, що у щорічному Єдиному звіті про кримінальні правопорушення повинен бути окремий розділ «Домашнє насильство», в якому відображуються усі прояви домашнього насильства. Це дозволить як зауважує вчений у суспільстві буде чітке уявлення про його кількісно-якісні показники (рівень, коефіцієнт, структура, динаміка).

Отже, наша цільова настанова кримінологічної моделі протидії та запобігання домашній злочинності потребує об'єктивного, а також критичного аналізу криміногенної обстановки в сім'ї та результатів діяльності суду, прокуратури,

адвокатури, підрозділів Національної поліції та громадськості щодо адекватного застосування ними засобів соціального та правового реагування, запровадження суворішого покарання за вчиненням особою-кривдником домашньої злочинності.

Проте, соціальний контролю за домашньою злочинністю має ґрунтуватися не стільки на силових методах і прийомах впливу, скільки на використанні інтелектуального потенціалу, спрямованого на створення науково обґрунтованої, теоретично узгодженої кримінологічної моделі протидії та запобігання такої злочинності. Більше того, зазначена модель протидії та запобігання домашньої злочинності є не просто комплексом різноманітних форм, методів та заходів, її можна визначити як частину соціального контролю з боку держави за поведінкою інституту сім'ї в громадянському суспільстві.

Тому кримінологічна модель взагалі – це складне поняття, яке відображає теорію і практику специфічної діяльності, що має на меті недопущення вчинення з боку особи-кривдника домашньої злочинності або її припинення на різних стадіях її розвитку.

Кримінологічна модель протидії та запобігання домашній злочинності – це сучасний метод наукового пізнання про географію, динаміку, рівень, кількісні та якісні показники вчинення особою-кривдником кримінального правопорушення у сімейній сфері. Метод моделювання є цінним саме тому, що він дозволяє досліднику отримати знання про домашню злочинність не тільки шляхом безпосереднього її вивчення, а й шляхом дослідження її моделі.

На жаль, так сталося, що інститут сім'ї в Україні у XXI столітті став набагато вразливішим і незахищеним від злочинних посягань, чим було раніше. Рівень домашньої злочинності та значна кількість чинників, які сприяють її існуванню, зумовлюють необхідність формування системи ефективною протидії та запобігання ганебному для нашого громадянського суспільства явищу.

Вітчизняними вченими у теорії кримінального права та кримінології певним чином уже напрацьовано своєрідну модель протидії та запобігання домашній злочинності, яка є одним із шляхів реалізації ранньої профілактики впливу на особу

кривдника. Ця модель включає в себе: мету протидії та запобігання; об'єкт запобіжного впливу; суб'єкт запобіжної діяльності; заходи протидії та запобігання.

Першим елементом кримінологічної моделі протидії та запобігання домашній злочинності є мета, яка має реальною, а не фейковою. Варто підтримати позицію вітчизняної вченої І.В. Однолько про те, що головна мета заходів запобігання злочинності полягає в тому, щоб створити в державі таке сприятливе становище та стійкий правопорядок, що гарантували б зниження рівня злочинності до мінімального, відповідно до економічних, організаційно-управлінських, суспільно-психологічних та інших умов існування суспільства.

Ми переконані, що головна мета протидії та запобігання домашній злочинності полягає в наданні з боку державних та не державних інституцій допомоги інституту сім'ї в самореалізації, а не в контролі за нею. Домашня злочинність на жаль, спричиняє комплексом негативних явищ і процесів різного походження, які ми розглядаємо як об'єкти запобіжного впливу. За результатами проведеного науковою школою «Інтелект» дослідження домашньої злочинності було встановлено, що панівною у її протидії та запобіганні вважається система профілактики причому на ранній її стадії.

Цілком обґрунтованою в кримінологічній моделі протидії та запобігання домашній злочинності є необхідність розробки у домашній сфері системи домашньої безпеки, що може бути партнером державної системи безпеки у виконанні спільних завдань і потужним резервом у забезпеченні дотримання прав і свобод людини, громадянина в Україні. На жаль, в Україні нині систему домашньої безпеки не сформовано, реально функціонують лише окремі її елементи.

Хоча саме домашня безпека передбачає фізичний, економічний, психологічний та сексуальний стан захищеності жертви домашньої злочинності від особи - кривдника, відшкодування шкоди за нанесений ущерб, захист життєво важливих інтересів людини її життя та здоров'я. Важливою складовою у домашній безпеці є те, що Закон передбачав створення Єдиного державного реєстру випадків домашньої злочинності.

Зокрема, до Реєстру вносяться відомості: про постраждалу особу; про кривдника; дата та місце вчинення кримінального правопорушення у домашній сфері; потреби постраждалої особи; вичерпний перелік заходів, здійснених у зв'язку з виявленням випадку вчинення особою-кривдником кримінального правопорушення в сім'ї, та їх результат.

Наша пропозиція ґрунтується також і на результатах дослідження, проведеного Інститутом демографії і соціальних досліджень, у якому зазначено про те, що в Україні щорічно 1,1 млн українок стикаються з фізичною і сексуальною агресією в сім'ї; 600 із них гинуть саме від домашнього насильства. Щодня поліція фіксує біля 350 фактів домашнього насильства і в 70–80 % випадків його жертвами стають жінки.

На жаль, домашню злочинність багато жертв сприймають як невідворотне явище в житті і не повідомляють про нього. Інших потерпілих, які мають мужність звертатися по допомогу до органів влади, інколи відсилають назад, не сприймаючи їх серйозно. Інші не можуть знайти захист і справедливості через слабкість правової та політичної бази. Саме домашня безпека сім'ї має стати тим імпульсом, яка сформує нульову толерантність до такої злочинності і покаже, що кожна людина має право на гідне ставлення та захист.

Щодо об'єктів протидії та запобігання домашній злочинності належать різнопланові процеси та явища. Це економічні, політичні, психологічні й інші фактори, що визначають рівень і динаміку домашній злочинності. Ступінь зв'язку цих факторів зі злочинністю може бути різний. Пізнання його за допомогою кримінологічного аналізу визначає масштаби профілактичної діяльності та її ефективність.

Ми поділяємо позицію вітчизняного дослідника А.В. Вавриш про те, що суб'єктів запобігання злочинам можна умовно об'єднати в групи за місцем у державній і суспільній системі, виокремивши з-поміж них: державні; неурядові (недержавні), серед яких комерційні чи некомерційні структури, громадські об'єднання та спеціалізовані формування; громадян.

За іншими критеріями, зокрема завданнями, компетенцією та змістом запобіжної діяльності, дослідник розрізняє: органи влади загальної компетенції (їх установи, організації,

підприємства); неспеціалізовані; частково спеціалізовані; спеціалізовані органи. Відповідно до Конституції України, забезпечення законності, правопорядку, громадської безпеки, а отже, й запобігання злочинам є обов'язком держави та її суб'єктів.

Щодо спеціалізованих суб'єктів протидії та запобігання домашній злочинності варто підтримати позицію вітчизняних кримінологів які відносять до них, а саме, правоохоронні органи, для яких завдання та функції профілактики належать до основних, пріоритетних. Це органи суду, прокуратури, Національної поліції, юстиції, наукові й навчальні спеціалізовані юридичні установи. До системи спеціалізованих органів належать і деякі спеціалізовані громадські об'єднання (формування), організації недержавних форм власності, що надають охоронні послуги.

Таким чином, при розробці та запровадження у вітчизняну кримінологічну науку кримінологічної моделі протидії та запобігання домашньої злочинності варто також звернути увагу на проблему доказування фактів вчинення кримінальних правопорушень у сімейній сфері і особливо, систематичне вчинення особою – кривдником фізичного, економічного, психологічного або сексуального насильства.

Розглядаючи дану проблеми ми звернули увагу на позицію вітчизняних вчених О.О. Дудорова та М. І. Хавронюка, які даючи тлумачення систематичності, відзначають, що вона «означає постійну повторюваність тотожних чи схожих дій (чи бездіяльності), кожна з яких сама по собі може створювати враження незначної, але в сукупності вони впливають на потерпілу особу надзвичайно негативно, і інтенсивність цього впливу може залежати як від ступеня агресивності кожного окремого діяння, так і від їхньої кількості».

Інший вітчизняний дослідник О.В. Степаненко, досліджуючи ознаку «систематичності», відзначає, що аналіз коментарів до вказаних статей, наукової літератури та судової практики дає можливість зазначити, що систематичність у вказаних випадках характеризується не лише наявністю кількісного критерію, тобто багаторазовість періодично здійснюваних дій (два/три і більше рази), але і їх взаємозв'язком,

внутрішньою єдністю, що утворюють певну лінію поведінки винного щодо конкретного потерпілого чи потерпілих.

Вказане утворює якісний критерій систематичності. Лише за наявності як кількісного, так і якісного критерію можна стверджувати, що насильство має систематичний характер. Досліджуючи систематичність як ознаку об'єктивної сторони домашнього насильства вітчизняний дослідник П. Біленко зазначає, що систематичність полягає в багаторазовому (три і більше раз), тривалому (протягом року) вчиненні діянь, передбачених диспозицією ст. 126-1 КК України.

Висновки. Варто зазначити, що домашня злочинність в Україні – це реальність, яку не варто замовчувати, а тому запровадження моделі протидії та запобігання домашній злочинності – це один із напрямів реалізації державної політики у домашній сфері. Зазначена модель має ґрунтуватися на визначенні реальної мети; охоплювати широке коло суб'єктів (державні й недержавні структури). Об'єктом впливу мають бути економічні, політичні, психологічні та інші фактори, що визначають рівень і динаміку домашньої злочинності, поведінка членів родини, узгоджена з нормами права й соціальної взаємодії, а також безпосередньо особа-кривдник.

Завдання для самоконтролю

1. Чи є виправданою розробка «Домашньої злочинності в Україні»?
2. Що стало передумовою виникнення домашньої злочинності?
3. Що є предметом і об'єктом домашньої злочинності?
5. В чому особливості методології дослідження домашньої злочинності?
6. Які методи використовує методологія дослідження домашньої злочинності?
7. Чи стануть відносини в сім'ї кращими, якщо до одного із членів сім'ї держава застосуватиме кримінальну відповідальність?
8. Що означає термін «домашня злочинність»?
9. Чи потребує поліція нових прав для запобігання домашній злочинності?

Розділ 17.

ПЕНІТЕНЦІАРНА ЗЛОЧИННІСТЬ І ЗАХОДИ ЇЇ ЗАПОБІГАННЯ

1. Кримінологічна характеристика пенітенціарної злочинності
2. Причини та умови пенітенціарної злочинності
3. Заходи запобігання пенітенціарній злочинності

1. Кримінологічна характеристика пенітенціарної злочинності

Пенітенціарна кримінологія сьогодні працює над проблемою вчинення засудженими і персоналом кримінально-виконавчої системи кримінальних правопорушень у місцях несвободи. Пов'язано це з тим, що місця несвободи характеризуються високим рівнем соціально-моральної занедбаності, неналежною системою безпеки, завдяки чому в них формується особлива каста осіб (судимі).

Виходячи з цього варто виокремити сім факторів пенітенціарної злочинності, що характеризуються:

- 1) кількістю вчинених в установах виконання покарань кримінальних правопорушень та кількістю осіб, засуджених за їх вчинення;
- 2) кількістю зареєстрованих в Єдиному реєстрі кримінальних правопорушень, вчинених в місцях несвободи;
- 3) характером структури пенітенціарної злочинності;
- 4) інтенсивністю вчинення засудженими нових кримінальних правопорушень у місцях несвободи;
- 5) рівнем або коефіцієнтом пенітенціарної злочинності;
- 6) наявністю латентної пенітенціарної злочинності;
- 7) шкодою, завданою засудженим, персоналу, державі пенітенціарною злочинністю.

Серед основоположних аспектів появи пенітенціарної злочинності в місцях несвободи можна назвати:

- по-перше, вітчизняні кримінологи вважають її такою тому, що вона вчиняється в місцях несвободи і має місце саме в процесі виконання і відбування засудженими кримінального покарання;

– по-друге, під місцями несвободи слід розуміти установи виконання покарань та слідчі ізолятори Міністерства юстиції України;

– по-третє, пенітенціарна злочинність – це кримінальне явище, яке досить чітко усвідомлюються засудженими під час відбування кримінальних покарань і персоналом, який забезпечує порядок і умови їх виконання.

Таким чином, пенітенціарна злочинність – це різновид загальної злочинності, але з особливими ознаками місця вчинення злочину, спеціальним суб'єктом, метою, мотивом, і складова рецидивної злочинності.

Незважаючи на те, що в Україні відбувається осучаснення пенітенціарної системи, проблема пенітенціарної злочинності, на жаль, залишається найбільш актуальною в діяльності Міністерства юстиції України в сфері виконання кримінальних покарань та пробації.

Загалом, говорячи про пенітенціарну злочинність, ми маємо на увазі злочинну поведінку засуджених або ув'язнених, які перебувають у місцях несвободи Міністерства юстиції України (тобто в установах виконання покарань та слідчих ізоляторах), а також персонал, який вчиняє кримінальне правопорушення в місцях несвободи.

Водночас, якщо розглядати пенітенціарну злочинність з правової точки зору, її виокремлення як різновид взагалі злочинності здійснюється на підставі обов'язкової ізоляції засудженого чи ув'язненого, а також визначення їх правового статусу.

Злочини, вчинені у місцях несвободи Міністерства юстиції України, слід класифікувати за:

– ступенем тяжкості (ст. 12 КК України) – на злочини невеликої, середньої тяжкості, тяжкі та особливо тяжкі злочини;

– формами вини (ст. 24 і 25 КК України) – на умисні злочини та злочини, вчинені з необережності;

– об'єктом посягання та мотивами – злочини проти порядку виконання/відбування покарання, насильницькі, корисливі та статеві злочини;

– соціально-демографічними ознаками – злочини, вчинені чоловіками, жінками, неповнолітніми, особами похилого віку;

– юридичними ознаками – злочини, передбачені статтями різних розділів (20 розділів) Особливої частини КК України.

Злочинність у місцях несвободи Міністерства юстиції України в науковій і навчальній літературі прийнято називати пенітенціарною, оскільки вона об'єднує сукупність кримінально караних діянь, пов'язаних із процесом виконання та відбування кримінальних покарань, має свої закономірності, кількісні та якісні характеристики й у зв'язку з цим вимагає специфічних державних і суспільних превентивних заходів впливу. До пенітенціарних злочинів, вчинених у місцях несвободи Міністерства юстиції України, належать такі:

– ухилення від відбування покарання у виді обмеження волі та у виді несвободи;

– злісна непокоря вимогам адміністрації установи виконання покарань;

– дії, що дезорганізують роботу установ виконання покарань;

– втеча з місця несвободи або з-під варти.

Примітно, що втеча із спеціалізованого лікувального закладу, будучи пенітенціарним злочином, не відноситься до вказаної вище групи, оскільки такий заклад, за визначенням, хоча і є місцем несвободи, однак перебуває в підпорядкуванні не Міністерства юстиції України, а Міністерства охорони здоров'я, те саме і стосується інших місць несвободи.

Отже, пенітенціарна злочинність органічно пов'язана зі специфічними суперечностями та соціально-психологічними явищами і процесами під час виконання кримінальних покарань, має досить складну природу. Конкретні злочинні вияви часто спричиняють шкоду не тільки окремим потерпілим, а й порушують роботу установ виконання покарань, інтереси та безпеку більшості засуджених і персоналу, створюючи при цьому в установах виконання покарань умови тотальної жорстокості й насилля.

До речі, пенітенціарна злочинність має своєрідне коріння, як правило, воно залежить від системи безпеки в установі виконання покарань, кримінальної субкультури або «другого життя» засуджених, постійним впливом режимних вимог та ізоляцією.

Найбільш криміногенними залишаються установи середнього та максимального рівня безпеки, і яких утримуються особи, що вже відбували покарання в місцях несвободи і від яких насамперед слід чекати вчинення злочинів.

Оскільки зміна світогляду в нашому суспільстві щодо рецидивної злочинності зумовила й відповідні зміни у ставленні вчених і практиків до її становлення й розвитку, на нашу думку, серед завдань протидії рецидивній злочинності слід виділити такі: визначення сутності рецидиву з урахуванням його законодавчого закріплення в чинному законодавстві; висвітлення методологічного та логіко-гносеологічного процесу пізнання рецидивної злочинності; установлення впливу рецидивної злочинності на процес криміналізації суспільства; урахування латентності рецидивної злочинності, її кількісних і якісних показників тощо.

Таким чином, проблематика наукового визначення поняття «пенітенціарна злочинність» передусім зумовлюється намаганням зробити його конструктивним для розроблення методології пізнання цього феномену. Останнє на сьогодні не дає практичної можливості розглядати пенітенціарну злочинність поза межами її кримінально-правової оцінки.

Іншими словами, пенітенціарна злочинність за своєю сутністю – соціальне, а за формою – правове явище. Щоб пізнати будь-яке явище, можна тільки спостерігати його реальні вияви та аналізувати результати таких спостережень. Саме кримінально-правова статистика є втіленням такого спостереження, хоча і не повною мірою відбиває реальний стан пенітенціарної злочинності, що не має стати приводом для відмови від її використання.

На жаль, Міністерством юстиції України не встановлена причина збільшення вчинення засудженими нових злочинів у місцях несвободи на 25% на тлі зменшення кількості засуджених на 65%, зокрема, відбулося і збільшення рецидиву неповнолітніми засудженими.

Крім того, не врахована реакція злочинного середовища, яке сьогодні кримінологами визнається структурованим і має прямий вплив на злочинні традиції в місцях несвободи та виявляє зацікавленість в її активізації, а тому не дивно, що після

звільнення з місць несвободи раніше судимі по всій країні вчиняють тяжкі і особливо тяжкі злочини. І хоча злочинність піддається статистичному виміру, на жаль, органами державної влади не до кінця оцінена суспільна небезпека цього явища.

Проведені вітчизняними і зарубіжними кримінологами дослідження пенітенціарної злочинності показують, що навіть найжорсткіші системи тюремної ізоляції, оснащені доскональними інженерно-технічними засобами охорони і нагляду за засудженими, не можуть забезпечити вчинення засудженими нового злочину.

Саме практика роботи установ виконання покарань Міністерства юстиції України свідчить, що на окрему частину засуджених карально-виправний процес не справляє позитивного впливу, і вони, не бажаючи відмовитись від антисоціальних поглядів та звичок, у певних ситуаціях знову вчиняють злочини.

Враховуючи вищевикладені досягнення кримінологічної науки з цієї проблематики, визначимо, що пенітенціарна злочинність – це сукупність кримінально караних діянь, вчинених як засудженими, так і персоналом у місцях несвободи Міністерства юстиції України, які пов'язані між собою кримінально-виконавчим процесом, мають свою динаміку, свої закономірності, кількісні та якісні характеристики й у сукупності негативно впливають на порядок і умови виконання та відбування покарання.

2. Причини та умови пенітенціарної злочинності

На формування пенітенціарної злочинності в місцях несвободи істотно впливають економічна, політична кризи, які останніми роками спостерігаються в Україні, недоліки організаційно-управлінського характеру у діяльності органів і установ виконання покарань Міністерства юстиції України, на які покладено безпосереднє завдання запобігання вчинення засудженими повторних злочинів.

Як справедливо зазначають сучасні вітчизняні кримінологи, злочинність – закономірне явище, що відображає стан суспільного організму, визначений соціально-економічними, суспільно-моральними, політичними та іншими

умовами життя конкретного суспільства. Вона є не чим іншим, як побічним продуктом суспільного розвитку, наслідком конфліктів у суспільстві, результатом його патології та дезорганізації.

Серед причин і умов, що сприяють пенітенціарній злочинності, слід виділити:

- неналежну систему формування законослужняності у засуджених в процесі відбування ними кримінального покарання;

- різні за походженням традиції та звичаї, які впливають на стереотип поведінки засуджених у місцях несвободи;

- сферу впливу рецидивної злочинності її криміногенність, динамічність, мінливість, латентність;

- порушення вимог кримінально-виконавчого законодавства та нормативно-правових актів, рішень колегій ДКВС України щодо підтримання порядку та оперативної обстановки в органах і установах виконання покарань Міністерства юстиції України;

- неналежне володіння персоналом органів і установ виконання покарань Міністерства юстиції України методикою та рекомендаціями з організації і здійснення запобігання злочинам у місцях несвободи;

- створення адміністрацією органів і установ виконання покарань для засуджених різного роду привілеїв та пільг, не передбачених чинним законодавством;

- поверхневе проведення обшуків та технічних оглядів, що сприяє пронесенню в місця несвободи заборонених предметів;

- несвоєчасне запобігання конфліктних ситуацій між собою засуджених чи ув'язнених, між персоналом та засудженими;

- відсутність системи автоматизованої фото- та відеофіксації вчинення засудженим нового злочину тощо.

Вельми негативно на пенітенціарну злочинність впливає також дестабілізація ситуації на сході України, яка не просто збільшує соціальну кризу в країні, а й сприяє швидким темпам криміналізації суспільства та створює передумови для зростання такої злочинності.

Водночас реформування системи виконання кримінальних покарань, модернізація установ виконання покарань, що

відбувається в Державній кримінально-виконавчій службі України, не спроможне знизити рівень, динаміку, географію вчинених злочинів у місцях несвободи.

Це ставить перед фахівцями різних галузей знань важливі теоретичні та прикладні завдання. Не останнє місце в цьому процесі відведено кримінологічній науці, яка може і повинна стати потужною підставою для реформи вітчизняної правової системи.

Отже, чим більше дезорганізоване суспільство в економічному, соціальному, моральному і політичному плані, тим вищий у ньому рівень злочинності взагалі і пенітенціарної зокрема. У кожному суспільстві є свій поріг (рівень) злочинності.

Вітчизняні та зарубіжні вчені-пенітенціаристи однозначні в тому, що ізоляція людини від широкого соціального середовища, неможливість вільного вибору кола спілкування під час перебування в місцях несвободи дистанціює її від суспільства, а тому виступає одним із криміногенних стимулів вчинення засудженою особою нового злочину.

Саме умови ізоляції від суспільства, які виражені примусовим поміщенням у замкнуте соціальне середовище, обмеження в задоволенні потреб за допомогою тотальної регламентації поведінки сприяють виникненню у засуджених особливої кримінологічної та психологічної схильності до насильства.

Крім того, як зауважує В. А. Носенко, постійне перебування в конфліктному середовищі, очікування агресії з боку інших засуджених, побоювання бути побитим або ображеним формує у людини у відповідь агресивну установку щодо оточуючих, готовність у будь-який момент дати відсіч, навіть у тих випадках, коли насправді ніякої загрози немає.

Отже, кризові тенденції та соціальні негаразди об'єктивного характеру (безробіття, різке зниження достатку членів родини, матеріальна скрута тощо) та чинники суб'єктивного характеру (роздратованість, неврівноваженість, агресивність тощо) врешті призводять до підвищеної небезпеки і криміналізації суспільства, а вони, своєю чергою, передаються й у середовище місць несвободи.

І хоча за останні роки в Україні були прийняті зміни і доповнення до Кримінально-виконавчого кодексу України з метою гуманізації порядку і умов відбування засудженими кримінальних покарань, на жаль, пенітенціарна злочинність у місцях несвободи продовжує негативно впливати на суспільні відносини в країні.

3. Заходи запобігання пенітенціарної злочинності

У системі запобігання пенітенціарній злочинності провідне місце посідають органи й установи виконання покарань, адже саме на них покладено завдання щодо запобігання вчиненню засудженими нових кримінальних правопорушень у місцях несвободи.

Тому Міністерству юстиції України як правонаступнику Державної пенітенціарної служби України належить особлива роль у механізмі правового впливу на ув'язнених і засуджених у місцях несвободи як головного суб'єкта запобігання пенітенціарної злочинності.

Провідним завданням адміністрації місць несвободи Міністерства юстиції України є вплив на соціальні процеси та явища, що породжують злочинну поведінку серед засуджених і ув'язнених або сприяють їй. Тому встановлена КК України заборона на вчинення окремого кола діянь є переліком найважливіших соціальних цінностей, забезпечення недоторканності яких визначає необхідність існування системи профілактики пенітенціарної злочинності.

Виходячи з аналізу сучасних наукових джерел та аналітичної інформації Міністерства юстиції України у сфері виконання покарань і пробації, рівень злочинності в установах виконання покарань, а також ефективність заходів щодо профілактики злочинів, вчинюваних засудженими під час відбування покарань, на думку І. М. Копотуна, виступають критеріями ефективності функціонування пенітенціарної системи України.

Заходи запобігання пенітенціарної злочинності становлять правовий та кримінологічний комплекс завдань, вивчення яких дозволить персоналу місць несвободи Міністерства юстиції України розробити законодавчі акти та науково обґрунтовані

методичні рекомендації практичного характеру з метою їх широкого використання в роботі із засудженими.

Серед головних завдань запобігання пенітенціарній злочинності у місцях несвободи слід виділити:

- виявлення й аналіз явищ, процесів, обставин, які виступають причинами і умовами вчинення кримінального правопорушення у місцях несвободи;

- вивчення чинників, що призводять засудженого до вчинення нового кримінального правопорушення у місцях несвободи;

- встановлення кола осіб, від яких можна очікувати вчинення кримінального правопорушення, і цілеспрямований профілактично-виховний вплив на них;

- усунення або нейтралізацію криміногенних факторів вчинення кримінального правопорушення у місцях несвободи на індивідуальному та регіональному рівні.

Запобігання пенітенціарній злочинності має складатися з комплексу заходів, які містять розумне поєднання загальносоціальних (організаційно-правових, соціально-економічних тощо), спеціально-кримінологічних (оперативно-розшукових і виправних), індивідуально-профілактичних та віктимологічних заходів впливу.

Доречно зауважити, що застосування засобів виправлення та ресоціалізації до засуджених, які вчиняють нові кримінальні правопорушення в місцях несвободи або схильні до їх вчинення, крім персоналу установ виконання покарань, доцільно залучати на загальносоціальному рівні запобігання інші соціальні інституції, офіцерів пробації, волонтерів та інших осіб, які можуть сприяти досягненню мети покарання.

Консолідація зусиль широкої громадськості у вирішенні проблем пенітенціарної системи, у тому числі у запобіганні пенітенціарній злочинності, передбачає тривалу та добре організовану роботу, створення відповідних громадських структур, поширення кримінологічної інформації про стан злочинності в місцях несвободи, їх причини і умови, про мотиви злочинів, осіб злочинців і потерпілих, про умови відбування покарання взагалі, налагодження взаємодії та координації між

різними державними, громадськими і релігійними суб'єктами запобіжної діяльності в установах виконання покарань.

Певну роль у запобіганні пенітенціарній злочинності відіграють релігійні організації. Оскільки чимало засуджених є віруючими, то релігія з її основними постулатами милосердя, співчуття, терпіння та відмови від насильства здатна допомогти в подоланні духовної кризи, вирішенні міжособистісних і групових конфліктів, життєвих проблем і взагалі поступово підточити кримінальну субкультуру. Крім того, деякі релігійні організації ведуть добровільну роботу серед засуджених, надають їм матеріальну допомогу.

Проведений аналіз статті 6 та інших норм КВК України показав, що законодавець хоча і спрощено підійшов до викладу загальних положень застосування засобів виправлення і ресоціалізації засуджених, але їх роль у запобіганні вчиненню засудженим нового злочину має велике значення.

Отже, активізація традиційних і впровадження нових форм участі громадськості у справі підвищення соціально-виховної роботи серед засуджених сприяють підвищенню рівня запобігання злочинності в місцях несвободи.

Спеціальний обов'язок щодо запобігання пенітенціарній злочинності, а також порушень встановленого порядку відбування покарання чинне кримінально-виконавче законодавство (ст. 104 КВК України) покладає на оперативні підрозділи органів та установ виконання покарань, які на підставі зазначеного галузевого законодавства, Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» і відомчих (міжвідомчих) нормативно-правових актів, що мають відповідний гриф обмеження допуску, здійснюють оперативно-розшукову діяльність.

Завдяки цій діяльності можна запобігти на стадіях готування та замаху великій кількості злочинів, а також багатьом іншим правопорушенням, перекрити канали надходження до засуджених заборонених предметів, вилучити їх чималу частину. Причому жодний інший структурний підрозділ установ виконання покарань (відділ нагляду й безпеки, відділ соціально-виховної та психологічної роботи тощо) не зможе без оперативних підрозділів успішно протидіяти пенітенціарній

злочинності, оскільки не має у своєму розпорядженні належних сил і засобів ОРД.

Отже, спеціально-кримінологічне запобігання пенітенціарній злочинності має на меті вирішення таких завдань:

- виявляти причини й умови, що сприяють вчиненню в місцях несвободи кримінальних правопорушень, вживати заходи щодо їх усунення;

- виявляти осіб, від яких можна очікувати вчинення кримінальних правопорушень, а за потреби ставити їх на оперативно-профілактичний облік;

- проводити оперативно-розшукові заходи щодо усунення впливу засуджених на інших осіб, які відбувають покарання;

- здійснювати безпосередній вплив на засуджених, від яких можна очікувати вчинення злочинів, або організувати такий вплив за допомогою проведення оперативно-розшукових заходів, зокрема використовуючи допомогу негласного апарату;

- з'ясовувати ефективність здійснення оперативно-профілактичного впливу на засуджених;

- виявляти правопорушення, вчинені засудженими, та інформувати про них начальників відділень соціально-психологічної служби й інших посадових осіб;

- отримувати інформацію про злочинні групи засуджених і забезпечувати її використання з метою локалізації та роз'єднання цих груп;

- визначати достовірність позитивних результатів профілактичного впливу на засуджених, що перебувають на оперативно-профілактичному обліку;

- виявляти справжні наміри засуджених після звільнення й інформувати в необхідних випадках оперативні підрозділи органів внутрішніх справ з метою здійснення на звільнених оперативно-профілактичного впливу за місцем проживання.

Позитивні результати роботи щодо запобігання пенітенціарній злочинності можуть бути досягнуті за більш високого рівня кваліфікації та професійної майстерності персоналу Державної кримінально-виконавчої служби України, який, володіючи належними силами й засобами, зможе більш успішно вирішувати покладені на нього завдання.

Діяльність персоналу місць несвободи Міністерства юстиції України із профілактики правопорушень серед засуджених передбачає насамперед виявлення причин, зумовлених цими діяннями, та умов, що сприяють їх вчиненню, з подальшим розробленням заходів щодо усунення названих детермінант. Крім цього, зазначена діяльність може охоплювати як виявлення осіб, від яких можна очікувати порушень у встановленому порядку відбування покарання, так і застосування до них заходів виховного та профілактичного впливу.

До комплексу індивідуально-профілактичних заходів щодо недопущення злочинних виявів, нейтралізації і розв'язання міжособистісних (групових) конфліктів засуджених за допомогою специфічних засобів можна віднести:

1) здійснення постійного оперативного (у тому числі за допомогою технічних засобів) контролю за криміногенними зонами в установах виконання покарань, де найбільш часто й у певний період виникають типові (і водночас специфічні для кожної установи) негативні явища, які сприяють виникненню і розвитку напружених міжособистісних (групових) конфліктів або особливого психічного стану засуджених, що загрожує вчиненням злочинів;

2) проведення комплексних профілактичних операцій у місцях несвободи за участю всіх підрозділів;

3) реалізація заходів протидії професіоналізації та консолідації злочинців, особливо тих, хто відбуває покарання за насильницькі та корисливо-насильницькі злочини, а також серед жінок і молоді (комп'ютерний облік інформації про засуджених осіб, руйнування угруповань засуджених зі злочинним спрямуванням, підтримка і використання наявних угруповань з позитивною спрямованістю тощо);

4) забезпечення психологічної підтримки засуджених після прибуття до місця несвободи, переважно в період пенітенціарної адаптації, орієнтування їх на свідомий вибір позитивного шляху відбування покарання; своєчасне блокування неформальних стосунків із засудженими з антисуспільною спрямованістю;

5) вжиття необхідних заходів щодо виявлення осіб, які потребують психологічного, клініко-психіатричного або іншого

обстеження з метою блокування й усунення відхилень, які травмують психіку.

До речі, для організації ефективної роботи щодо запобігання пенітенціарній злочинності потрібно, щоб усі співробітники органів та установ виконання покарань добре володіли оперативною обстановкою, знали кримінально-правову та кримінологічну характеристику пенітенціарної злочинності, а також структуру міжособистісних відносин засуджених, які відбувають покарання.

Насамкінець сформулюємо визначення системи заходів запобігання пенітенціарній злочинності: це сукупність взаємопов'язаних різноманітних заходів, які проводить адміністрація установи виконання покарань з метою усунення причин та умов пенітенціарної злочинності.

Узагальнення вищевикладеного дозволяє зробити такі висновки:

– запобігання пенітенціарній злочинності може бути здійсненим, якщо установи виконання покарань перейдуть на одиночне утримання засуджених у пенітенціарній системі. Це допоможе вирішити багато психологічних і кримінологічних проблем. Так, нові умови відбування засудженим покарання дозволяють зробити елементарне: задуматися, зосередитися, побути наодинці з самим собою;

– запобігання пенітенціарній злочинності лежить у площині міжособистісних конфліктів серед засуджених, котрі посідають чільне місце у механізмі злочинної поведінки, зокрема взаємовідносинах злочинець – жертва. Саме конфлікти є найбільш розповсюдженими порушеннями у місцях несвободи;

– запобігання пенітенціарній злочинності передбачає недопущення вчинення персоналом установ виконання покарань посадових злочинів, зокрема, корупційної спрямованості, сприяння проникненню заборонених предметів чи осіб до місця несвободи. Дії таких працівників негативно впливають на поведінку засудженого, віддаляючи його від каяття та думки про важливість законослухняності;

– запобігання пенітенціарній злочинності передбачає покращення забезпечення безпеки засудженого в місцях несвободи Міністерства юстиції України. Безпека засудженого,

його захищеність від фізичного та психічного насильства з боку інших засуджених безпосередньо залежать від стану охорони та режиму у виправній колонії, дисципліни серед засуджених і заходів, що вживаються з метою їх поліпшення. Практика показує, що за наявності недоліків в організації охорони та режиму спостерігається зростання порушень дисципліни з боку засуджених, зокрема збільшується кількість випадків фізичної розправи в їх середовищі.

Завдання для самоконтролю

1. Чи повинні працівники установ виконання покарань володіти знаннями психології засуджених?

2. За яких умов результати роботи персоналу місць несвободи щодо запобігання пенітенціарній злочинності можуть бути досягнуті?

3. В чому полягає ефективність здійснення оперативно-профілактичного впливу на засуджених?

4. Які завдання виконує спеціально-кримінологічне запобігання пенітенціарній злочинності ?

5. Яка роль неспеціалізованих суб'єктів у запобіганні пенітенціарній злочинності ?

6. Чи дозволить реформування пенітенціарної системи знизити рівень, динаміку, а також вплинути на географію вчинення кримінальних правопорушень у місцях несвободи?

7. Проаналізуйте причини і умови, що сприяють пенітенціарній злочинності.

8. Чи спроможне Міністерства юстиції України як цивільне відомство забезпечити запобігання пенітенціарній злочинності?

9. Яке коріння має пенітенціарна злочинність ?

СПИСОК ВИКОРИСТАХ ДЖЕРЕЛ

1. Андріїв І.К. Причини злочинності неповнолітніх у світлі кримінологічних теорій. Вісник Львівського ун-ту. – Серія юридична. Вип. 37. – 2002. – С. 467–475
2. Давиденко Л. М. Противодействие преступности: теория, практика, проблемы : моногр. / Л. М. Давиденко, А. А. Бандурка. – Х. : Изд-во Нац. ун-та внутр. дел, 2005. – С. 31.
3. Дубчак Л. Злочинність неповнолітніх як віддзеркалення недоліків шкільного та вузівського виховання / Л. Дубчак. // Підприємництво, господарство і право. – 2006. – №7. – С. 46–49.
4. Корецький С. М. Кримінологічна характеристика девіантної поведінки неповнолітніх : автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.08 / С. М. Корецький / Нац. акад. внутр. справ України. – К., 2003. – 20 с.
5. Литвак О. М. Однолько І. В. Запобігання наркозлочинності неповнолітніх в Україні кримінально-правовими засобами : монографія. – Днепропетровськ : ДДУВС, 2012. – 268 с.
6. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка; 9-те вид., перероб. і доп. – К. : Юридична думка, 2012. – 1316 с.
7. Попов Г. В. Діяльність органів прокуратури у сфері захисту прав дітей : монографія; наук. ред. д-ра юрид. наук, проф. М. К. Якимчука. – К. : Алерта, 2012. – 168 с.
8. Профілактика злочинів : підруч. / О. М. Джужа, В. В. Василевич, О. Ф. Гіда та ін.; заг. ред. О. М. Джужи. – К. : Атіка, 2011. – 720 с.
9. Тузов А. П. Профілактика правопорушень серед молоді. – К. : Вид-во політ. л-ри України, 1978. – С. 62.
10. Тимощук О. Підліткова злочинність. Як в Україні планують її побороти? / О. Тимощук // Юридичний вісник України. – 2013. – №13. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://smi.liga.net/articles/2013-04-02/8945221-p_dl_tkova_zlochinn_st_yak_v_ukra_n_planuyut_poboroti.htm.
11. Юзікова Н. С. Проблема кримінально-правового захисту інтересів неповнолітніх : монографія. – Дніпропетровськ : Вид-во Дніпропетровського ун-ту, 1999. – 172 с.

12. Дідківська Г. В. Сімейне неблагополуччя в системі детермінантів злочинності неповнолітніх в Україні [монографія]. – Вінниця : Нілан ЛТД, 2017. – 220 с.
13. Подільник О. М. Особливості злочинності неповнолітніх жінок / О. М. Подільник // Питання боротьби зі злочинністю : зб. наук. праць. – Х., 2004. – Вип. 8. – С. 124.
14. Пирожков В. Ф. Кримінальна психологія. Психологія подросткової преступності / В.Ф. Пирожков. – Кн. 1. – М. : Ось, 1998.
15. Варивода К. С. Інформаційна безпека підлітків в Інтернет-мережі. – 2016. – №3. – С. 365–368.
16. Бабенко А. М. Запобігання злочинності в регіонах України: концептуально-методологічний та праксеологічний вимір : монографія / А. М. Бабенко. – Одеса : ОДУВС, 2014. – 416 с.
17. Мозгова В. А. Поняття та особливості злочинності неповнолітніх. Юридичний вісник 2 (31) 2014. С.142-147.
18. Ожегов С. И. Словарь русского языка. Под ред. Н. Ю. Шведовой. – М. : Русский язык, 1957. – С. 70.
19. Абдієв К. М. Поняття корупції та система кримінально-правових способів боротьби з нею : дис. ... канд. юрид. наук. – М., 1995. – 21 с.
20. Мельник М. І. Корупція: сутність поняття, заходи протидії : монографія. – К. : Атіка, 2001. – 304 с.
21. Невмержицький Є. В. Корупція в Україні: причини, наслідки, механізми протидії : монографія. – К. : КНТ, 2008. – 368 с. – С. 44.
22. Кримінологія : навчальний посібник; заг. ред. докт. юрид. наук. проф. О. М. Джужи. – К. : Атіка, 2010. – 312 с.
23. Коваленко В. В. Поєднання інтересів влади та суспільства як передумова подолання організованої злочинності та корупції // Науковий вісник КНУВС – 2010. – №2 (69). – С. 3–7.
24. Андрушко П. П. Антикорупційні конвенції Європейського союзу: особливості змісту та можливі проблеми при імплементації їх положень у кримінальне законодавство України // Підприємництво, господарство і право. – 2012. – №2. – С. 12.

25. Бандурка О. М. Протидія корупції в Україні: стан, тенденції та завдання на сучасному етапі модернізації держави : матеріали науково-практичної конференції (19 квітня 2013 року, м. Харків) МВС України, Харківський нац. ун-т внутр. справ : Кримінологічна асоціація України. – Х. : Золота миля, 2013. С. 14–17.

26. Блажівський Є., Стефанчук Р. Протидія корупції у приватноправовій сфері // Вісник Нац. акад. прокуратури України. – 2013. – №4. – С. 3–10.

27. Бондарчук О. Г. Теоретичні основи та адміністративно-правові механізми протидії корупції а Державній кримінально-виконавчій службі України : монографія. – К. : Центр учбової літератури, 2015. – 462 с.

28. Наказ Міністерства юстиції України «Деякі питання проведення антикорупційної експертизи» від 18.03.2015 №383/5 // Офіційний вісник України. – 2015. – №24 – С. 443. – Ст. 715.

29. Машлякевич Д. С. Стратегії запобігання і протидії корупції в Україні : монографія; заг. ред. д-ра юрид. наук. проф. О. М. Литвинова. – Харків : В деле, 2016. – 260 с.

30. Закон України «Про національне антикорупційне бюро України» від 14.10.2014 №698-VII // Голос України. – 2014. – №206.

31. Костенко О. М., Бусол О. Ю. Концепція протидії корупційній злочинності в Україні потребує нових підходів: основні тези. // Публічне право. – 2016. – №2 (22). – С. 143–151.

32. Корупційна злочинність: витоки, сучасний стан, стратегія протидії [Текст] : монографія; заг. ред. д-ра юрид. наук, проф. Т. К. Корнякової. – Дніпро : ЛПРА, 2017. – 276 с.

33. Світ без корупції: міф чи реальність? : матеріали дискусійної панелі Першого Хар. Міжнар. юрид. форуму «Право та проблеми сталого розвитку в глобалізованому світі» (м. Харків, 3-6 жовтня 2017 р.). – Харків : Право, 2017. – 142 с.

34. Організована злочинність в Україні та країнах Європи : посібник; заг. ред. проф. О. М. Джужі. – К. : Київ. нац. ун-т внутр. справ, 2007. – 248 с.

35. Про концепцію державної політики у сфері боротьби з організованою злочинністю : Указ Президента України від

21 жовт. 2011 р. №1000/2011 / [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.google.com.ua/search>

36. Михайлов О. Є., Горбань А. В., Мішук В. В. Кримінологія : навчальний посібник. – К. : Знання, 2012. – 565 с.

37. Herbert D. U. Corporations of corruption. A systematic, Study of Organized Crime / Herbert D. U., Tritt H. – Springfield, Illinois, U. S. A., Charles C. Thomas Publisher, 1984. – 256 p.

38. Joseph L. Albinі The American Mafia : genesis of a legend / Joseph L. Albinі. – Irvington publishers ins. New York., 1971. – 354 с.

39. Богатирьов І. Г. Кримінологія. Навч. посіб. – К. : Дакор, 2016. – 140 с.

40. Ковальський В. С., Семаков Г. С., Костенко О. М. Кримінологія : підручник. – К. : Юрінком, 2017. – 344 с.

41. Михайлов О. Є., Горбань А. В., Мішук В. В. Кримінологія : навчальний посібник. – К. : Знання, 2012. – 565 с.

42. Закалюк А. П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика: У 3 кн. – К. : Ін Юре, 2007. – 424 с.

43. Кримінологія : підручник : ред. В. В. Голіни, Б. М. Головкина. – Х. : Право, 2014. – 440 с.

44. Литвак О. М. Держава і злочинність. – К. : Атіка, 2004. – С. 37.

45. Бандурка О. М., Давиденко Л. М. Преступність в Україні: причини и противодействие : монографія. – Харьков : Основа, 2003. – С. 7.

46. Зелінський А. Ф. Кримінологія : навч. посібник. – Х. : Рубікон, 2000. – С. 24.

47. Кримінологія : підручник для студентів вищих навч закладів : заг. ред. О. М. Джужи. – К. : Юрінком Інтер, 2002. – С. 42.

48. Гуров А. И. Профессиональная преступность: прошлое и современность. – М. : Юрид. лит., 1990.

49. Прутяний С. О. Кримінологічна класифікація професійної злочинної діяльності // Вісник Харківського університету внутрішніх справ. – 2010. – №50. – С. 63–69.

50. Указ Президента України від 15.03.2016 №96/2016 «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 27 січня 2016 року «Про Стратегію кібербезпеки України»

[Електронний ресурс]. Режим доступу : <http://www.president.gov.ua/documents/962016-19836>.

51. Про основні засади кібербезпеки України : Закон України від 05.10.2017 №2163-УТТТ [Електронний ресурс] // Сайт «Законодавство України». – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2163-19>.

52. Конвенція про кіберзлочинність // Офіційний вісник України. – 2007. – №65. – Ст. 2535.

53. Положення про організацію заходів із забезпечення інформаційної безпеки в банківській системі України, затверджене Постановою Правління Національного банку України 28.09.2017 №95 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v0095500-17>.

54. Довбиш М. Кіберзлочинність в Україні [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://www.science-community.org/ru/node/16132>

55. Скулиш Є. Д. Теоретико-методологічні засади визначення об'єкта та предмета кіберзлочинів / Є. Д. Скулиш // Правова інформатика. – 2014. – №2. – С. 47–53.

56. Протидія кіберзлочинності в Україні: правові та організаційні засади : навч. посіб. / О. Є. Користін, В. М. Бутузов, В. В. Василевич та ін. – Київ : Скіф, 2012. – 728 с.

57. Грищук Р. В. Основи кібернетичної безпеки : монографія / Р. В. Грищук, Ю. Г. Даник; заг. ред. проф. Ю. Г. Даника. – Житомир : ЖНАЕУ, 2016. – 636 с.

58. Ліпкан В. А. Інформаційна безпека України в умовах євроінтеграції : навч. посіб. / В. А. Ліпкан, Ю. Є. Максименко, В. М. Желіховський. – К. : КНТ, 2006. – 280 с.

59. Солодка О. М. Боротьба з комп'ютерною злочинністю як пріоритетний напрям забезпечення інформаційної безпеки України / О. М. Солодка //Актуальні проблеми управління інформаційною безпекою держави : зб. матеріалів наук.-практ. конф., 17 берез. 2010 р., м. Київ. – К. : Нац. акад. СБУ України, 2010. – С. 126–128.

60. Організаційно-правові та тактичні основи протидії злочинності у сфері високих інформаційних технологій : навчальний посібник; ред. К. В. Романюка, Є. Д. Скулиша. – К., 2011. – 404 с.

61. Кравцова М. А. Поняття кіберпреступності и ее признакі / М. А. Кравцова // Часопис Київського університету права. – 2015. – №2. – С. 48–54.

62. Богатирьов А. І. Проблема кіберзлочинності в місцях несвободи Міністерства юстиції України. Кібербезпека в Україні: правові та організаційні питання : матеріали всеукр. наук.-практ. конф. м. Одеса, 17 листопада 2017 р. – Одеса : ОДУВС, 2017. – С. 90–92.

63. Богатирьов І. Г., Дідківська Г. В. Злочинність в районі антитерористичної операції: поняття та сутність. Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції // Наук. збір. Спеціальний випуск. Присвячений Міжнародній науковій конференції «Актуальні проблеми вітчизняного права» в рамках VII-х наукових читань, присвячених пам'яті В. М. Корецького (21-22 квітня 2017 р.) у 2-х ч. – Дніпро : ДНУ імені Олеса Гончара, 2017. – Ч. 1. – С. 181–184.

64. Богатирьов І. Г. Актуальні проблеми запобігання злочинності в районі проведення антитерористичної операції. Кримінологія теорія і практика: досвід, проблеми сьогодення та шляхи їх вирішення [Текст]: матеріали міжвуз. наук.-практ. конф. (Київ, 24 берез. 2017 р.): у 2-х ч. / [редкол.: В. В. Черней, С. Д. Гусарев, С. С. Чернявський та ін.]. – Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2017. – Ч. 1. – С. 36–38.

65. Сметаніна Н. В. Наукові підходи до теорії злочинності у сучасній українській кримінології : монографія : заг. ред. В. В. Голіни. – Харків : Право, 2016. – 192 с.

66. Про концепцію боротьби з тероризмом: Указ Президента України від 25 квітня 2013 року №230/ 2013 // Офіційний Вісник України. – 2013. – №34. – Ст. 1202.

67. Закон України «Про боротьбу з тероризмом» // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2003. – №25. – Ст. 180.

68. Штогрі І. Називай агресією «захистом»: принципи інформаційної війни проти України. Газета Свобода. від 6 травня 2015 року.

69. Дячкін О. П. Ленъ В. В. Окремі питання запобігання незаконному використанню зброї, бойових припасів, вибухових речовин та пристроїв невпинно збільшується // Науковий вісник

Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. – 2015. – С. 227–233.

70. Джужа О. М. Гаркуша А. В. Актуальність кримінологічного дослідження екстремальних умов (ситуацій), що сприяють злочинності підчас проведення антитерористичної операції // Юридичний часопис національної академії внутрішніх справ. – 2014. – №2. – С. 28–29.

71. Тагієв С. Р. Інститут негласних слідчих (розшукових) дій в кримінальному процесі України: теорія і практика : монографія. – Чернігів : Десна Поліграф, 2015. – 512 с.

72. Дуйловський О. В. Стан дисципліни та законності у внутрішніх військах МВС України у 2012-2013 роках // Право і суспільство. 2015. – №3. – С. 150.

73. Параскева Костас. Реституція майна внутрішньо переміщених осіб відповідно до Європейської конвенції з прав людини та стандартів Ради Європи. Проблеми захисту прав і свобод вимушених переселенців, а також інтересів громадян або держави на тимчасово окупованих територіях та в районах проведення антитерористичної операції // Матеріали міжнародного круглого столу (27 жовтня 2016 р.). – К., 2016. – С. 16.

74. Станом на 26 вересня 2016 р., за даними структурних підрозділів соціального захисту населення обласних та Київської міської державних адміністрацій, взято на облік 1 701 571 переселенець, або 1 378 033 сім'ї з Донбасу і Криму [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.mlsp.gov.ua/labour/control/uk/publish/article?art_id=194912&cat_id=107177

75. Резолюція Генеральної Асамблеї ООН №62/153 (2008), п. 10. Режим доступу:

<http://www.refworld.org/cgi-bin/tehis/vtx/rwmain/openssl.pdf?reldoc>

76. Ленъ В. В. Олійников Г. В. Незаконний обіг вогнепальної зброї бойових припасів, вибухових речовин та пристроїв пов'язаний із проведенням антитерористичної операції: окремі питання запобігання // Право і суспільство. – 2016. – №1. – С. 205.

77. Богатирьов І. Г. Деякі питання захисту прав і свобод внутрішньо переміщених осіб з деяких районів Донецької і

Луганської областей. Проблеми внутрішньо переміщених осіб в Україні та шляхи їх вирішення / Науково-практичний круглий стіл (м. Чернігів, 23 травня 2017 р.) тези доповідей. – Чернігів : ЧНТУ 2017. – С. 11.

78. Конституція України. – К., 2016. – С. 36.

79. Менделєєв В. Податкова гідра українського соціуму // Дзеркало тижня. – 2013. – №67. – С. 12.

80. Брич Л., Навроцький В. Кримінально-правова кваліфікація ухилення від оподаткування в Україні. – К. : Атіка, 2000. – 288 с. – С. 4.

81. Антипов В. Тіньова економіка та економічна злочинність: світові тенденції, українські реалії та правові засоби контролю (теоретико-методологічне узагальнення). – К. : Ірпінь; ДПД КФ, 2006. – 1039 с. – С. 603–604.

82. Дудоров О. О. Злочини у сфері господарської діяльності: кримінально-правова характеристика. – К. : Юридична практика, 2003. – 923 с. – С. 99.

83. Кримінальний кодекс України. – К. : Вид-во Паливода А. В, 2012. – 215 с.

84. Макаров Д. Проблемы и пути криминализации явлений, связанных с уклонением от уплаты налогов // Юридический мир. – 2000. – №2. – С. 30.

85. Андрушко П. Коментарі до статті 212 Кримінального кодексу України // Юридичний вісник України. – 2002. – №5.

86. Гуторова Н. Кримінально – правова охорона державних фінансів України: монографія. – Х. : Вид-во Нац. ун-ту внутр. справ, 2001. – С. 98–101.

87. Шепітько В. Криміналістика в кримінальний процес: система залежностей і суперечностей // Юридичний часопис НАВС. – 2013. – 31(5). – С. 186–191.

88. Лисенко В., Задорожній О., Дзісяк О. Ухилення від сплати податків: виявлення та розслідування. – К. : Істина, 2008. – 216 с.

89. Мельник О. О. Основні способи ухилення від сплати податків, зборів та інших обов'язкових платежів // Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика). – 2014. – №2 (33). – С. 123.

90. Каменський Д. В. Кримінальна відповідальність за податкові злочини за федеральним законодавством США : монографія; наук ред. О. О. Дударов. – Луганськ : РВВ ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, 2011. – 424 с.

91. Джужа О. М. Місце і роль кримінологічних досліджень у протидії економічній злочинності в Україні // Наук. вісник НАВСУ. – 2005. – №1. – С. 89–95.

92. Оніщук М. В. Свіжий струмінь на правовому полі України // Час відродження. – 1999. – №7.

93. Джужа О., Мозоль А. Міграційні процеси та злочинність в Україні: їх взаємозв'язок // Право України. – 1998. – №7.

94. Корж В. Є. Є в Україні мафія. Кримінологічна характеристика економічної злочинності, мафії, корупції, організованого злочинного співництва // Юридичний вісник України. – 1999. – №35. – С. 3–9.

95. Кравчук С. Й. Економічна злочинність в Україні. – К. : Кондор, 2009. – 282 с.

96. Кальман О. Г. Економічна злочинність в Україні: стан, тенденції, протидія [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ukrainianpravo.narod.ru/index/0-14>.

97. Зозуля Є. Економічна злочинність на сучасному етапі розвитку державотворення в Україні // Схід. – 2010. – №2 (102). – С. 107–111.

98. Маленко О. В. Економічна злочинність як одна із загроз економічній безпеці України: сучасний стан та шляхи подолання / О. В. Маленко // Проблеми протидії злочинності у ХХІ столітті: вітчизняний та міжнародний досвід : матеріали міжнар. симпозіуму (Чернігів, 24 квітня 2015 р.); заг. ред. докт. юрид. наук, проф. І. Г. Богатирьова. – Чернігів, 2015. – С. 186–188.

99. Попович В. М. Економіко-кримінологічна теорія детінізації економіки : монографія / В. М. Попович. – Ірпінь : Акад. держ. податкової служби України, 2001. – 524 с.

100. Дремін В. Н. Институционализация преступности и институциональная криминология: концептуальные подходы // Сучасна криминологія та проблеми протидії злочинності : зб. наук. пр. / ред. М. П. Орзіха, В. М. Дрьоміна. – О., 2008. – С. 54–70. (Б-ка журн. «Юридический вестник»).

101. Коваленко В. В. Профілактика економічної злочинності в Україні : Концептуальні засади, організаційно-правові основи, проблеми управління / В. В. Коваленко. – Х. : Вид-во Нац. ун-ту внутр. справ, 2004. – 420 с.

102. Бекряшев А. К. Теневая экономика и экономическая преступность [Электронный ресурс] / А. К. Бекряшев, И. П. Белозеров. – Режим доступа : <http://newasp.omskreg.ru/bekryash/ch1p1.htm>.

103. Теневая экономика: опыт криминологического исследования / А. А. Горщак, З. А. Дидоренко, В. М. Иванов, Б. Г. Рояровский. – Луганск : РИО ЛИВД, 1997. – 203 с.

104. Сімейний кодекс України. Верховна Рада України, Кодекс, Закон від 10.01.2002 №2947-III // Відомості Верховної Ради – 2002. – №21–22. – Ст. 135. Редакція від 01.10.2010.

105. Закон України Про запобігання та протидію домашньому насильству від 7 грудня 2017 Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2229-19>

106. Гунько В. Насильство над дітьми як один із чинників їх становлення на злочинний шлях. Вісник прокуратури. № 2, 2018. С. 37-41

107. Костенко О. М. Культура і закон – у протидії злу : монографія. – К. : Атіка, 2008. – 352 с.

108. Гумін О. М. Кримінально-насильницька поведінка проти особи: монографія. – Львів : Львівський держ. ун-т внутр. справ, 2009. – 360 с.

109. Юзікова Н. С. Сімейне виховання у механізмі профілактики злочинності неповнолітніх (у контексті вітчизняного та міжнародного законодавства) // Держава і право. Спецвипуск, – Київ – Дніпропетровськ, 2003. – С. 254–261.

110. Лоренс Дж. Насилие / Дж. Лоренс // Социальная теория и практика. – 1976. – №9.

111. Васильківська І. П. Криминологічні аспекти сімейного виховання : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 «Кримінальне право та криминологія; кримінально-виконавче право» / І. П. Васильківська. – К., 2001. – 19 с.

112. Головкін Б. М. Кримінологічні проблеми умисних вбивств і тяжких тілесних ушкоджень, що вчиняються у сімейно-побутовій сфері. – Харків : Нове слово, 2004. – 252 с.

113. Лопушанский Ф. А. Предупреждение семейно-бытовых правонарушений. – М., 1989. – 240 с.

114. Орлова Э. А., Филонов Л. Б. Взаимодействие в конфликтной ситуации: Некоторые факторы, определяющие ход взаимодействия. Психологические проблемы социальной регуляции поведения. – М., 1976.

115. Конвенція Організації Об'єднаних Націй про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_207.

116. Bundesgesetz zum Schutz vor Gewalt in der Familie – GeSchG (NR: GP XX RV 252 AB 407 S. 47. BR: 5300 AB 5311 S. 619).

117. Bundesgesetz über die Organisation der Sicherheitsverwaltung und die Ausübung der Sicherheitspolizei (Sicherheitspolizeigesetz – SPG) StF: BGBl. Nr. 566/1991 idF BGBl. I Nr. 151/2004, 100/2005, 158/2005, 56/2006, 113 /2007, 114/2007 und 4/2008.

118. Крижна Л. В. Злочини у сфері сімейно-побутових відносин (кримінологічний аспект) : [моногр.]. – К., 2003. – 105 с.

119. Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення захисту права дитини на належне утримання шляхом вдосконалення порядку стягнення аліментів» // Відомості Верховної Ради (ВВР). – 2017. – №25. – Ст. 291.

120. Кримінологічні засади запобігання злочинам в установах виконання покарань України (пенітенціарна кримінологія) : посібник / ред. О. М. Джужі. – Київ : НАВС, 2013. – 620 с.

121. Богатирьов А. І. Визначення поняття «механізм злочинної поведінки засудженого в місцях несвободи» Міністерства юстиції України // Вісник Кримінологічної асоціації України №1(15) : збірник наукових праць [редкол. О. М. Бандурка (голов. ред.) та ін.]. – Харків : ХНУВС, 2017. – С. 59–67 с.

122. Богатирьов А. І. Ткаченко А. В. Подвійна превенція як елемент попередження вчинення дій, що дезорганізують роботу установ виконання покарань // Науковий вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка. – 2015. – №1. – С. 43–50.

123. Богатирьов І. Г. Пузирьов М. С. Загальні засади пенітенціарної кримінології // Вісник Кримінологічної асоціації України №2 : збірник наукових праць [редкол. Л. М. Давиденко, Т. А. Денисова, О. М. Джужа та ін.]. – Харків : Золота миля, 2012. – С. 170–178.

124. Богатирьов І. Г. Ретроспективний аналіз впливу правових явищ на процес виконання покарань // Науковий вісник Інституту кримінально-виконавчої служби. – Київ, 2013. – №2 (4). – С. 3–7.

125. Богатирьов І. Г., Богатирьова О. І., Пузирьов М. С. Запобігання пенітенціарній злочинності в Україні : посібник; заг. ред. О. М. Джужі. – Київ : Дакор, 2014. – 96 с.

126. Колб О. Г. Запобігання злочинності в місцях позбавлення волі : [навчальний посібник] / О. Г. Колб. – Луцьк : Вежа Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2005. – 494 с.

127. Носенко В. А. Запобігання злочинам проти життя та здоров'я особи у кримінально-виконавчих установах закритого типу: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. – Дніпропетровськ, 2016. – 258 с.

128. Пузирьов М. С., Якименко Л. Г. Обґрунтування актуальності дослідження запобігання проникненню заборонених предметів до установ виконання покарань // Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. – 2013. – №2. – С. 381–387.

129. Копотун І. М. Запобігання злочинам, що призводять до надзвичайних ситуацій у виправних колоніях : монографія. – Київ : Золоті ворота, 2013. – 472 с.

130. Війна «гібридна». – в кн.: Політологічний енциклопедичний словник (уклад.: Л. Герасіна, В. Погрібна та ін.; ред. проф. М. П. Требіна). – Харків : Право, 2015. – 816 с.

131. Світова гібридна війна: Український фронт (голов. ред. В. П. Горбуліна). – Київ : НІСД, 2017. – 496 с.

132. Назимко Є. С. Зарубіжний досвід кримінально-правової регламентації інституту покарання неповнолітніх : монографія / Єгор Сергійович Назимко, вступне слово та загальна редакція д. ю. н., проф. О. М. Литвинова; Донецький юридичний інститут МВС України, Кримінологічна асоціація України. – К. : КНТ, 2015. – 368 с.

133. Богатирьов І.Г. Запобігання корупції як одна з умов сталого розвитку транзитивного суспільства. Публічне право. №1 (29)/ 2018. С. 17-24

134. Шестаков Д. А. Четверть века семейной криминологии (криминофамелистики) в России: итоги и перспективы. Криминология: вчера, сегодня, завтра. Труды Санкт-Петербургского криминологического клуба. 2002. № 1 (2). С. 9–33.

135. Криминологія: навч. посіб. / О. М. Джужа, В. В. Василевич, Ю. Ф. Іванов; За заг. ред О. М. Джужи. Київ: Прецедент. 2004. 208 с.

136. Головкін Б. М. Криминологічні проблеми умисних вбивств і тяжких тілесних ушкоджень, що вчиняються у сімейно-побутовій сфері: Монографія. Харків: ППВ «Нове слово». 2004. 252 с.

137. Дідківська Г. В. Криминогенність сім'ї як фактор злочинності неповнолітніх: Монографія. Київ : Центр учбової літератури. 2016. 204 с.

138. Криминологія: підручник; За ред. В. В. Голіни, Б. М. Головкіна. Харків: Право. 2014. 440 с.

139. Криминологія підручник; За ред. І. Г. Богатирьова, В. В. Топчія. Київ: ВД Дакор. 2018. 532 с.

140. Кузнєцов М. Г. Віктимологічний портрет жертви домашнього насильства, що є небезпечним для життя. *Вісник пенітенціарної асоціації України*. 2019. № 1(7). С. 136–145.

141. Про запобігання та протидію домашньому насильству : Закон України від 07 груд. 2017 р. № 2229-VIII. URL.: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-19> (дата звернення: 05.11.2019).

142. Проблеми протидії злочинності : підручник / [О. Г. Кальман, Б. В. Лизогуб, С. С. Мірошніченко та ін.]. – Харків : Новасофт, 2010. – 352 с.

143. Сметаніна Н. В. Інформаційна модель злочинності в пострадянській кримінології / Н. В. Сметаніна // Порівняльно-аналітичне право : електрон. фах. наук. вид. – 2013. – № 3-1. – С. 327-331. – Режим доступу : http://www.pap.in.ua/3-151_2013/8/Smetanina%20N.V..pdf. – Заголовок з екрана.

144. Закалюк А.П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика: у 3 кн. Київ: Ін Юре, 2007. Кн. 3: Практична кримінологія. 320 с.

145. Голіна В.В. Деякі зауваження і пропозиції щодо криміналізації домашнього насильства. Новели законодавства про запобігання та протидію домашньому насильству: матеріали міжнародного круглого столу (27 вересня 2019 року). Київ: Національна академія прокуратури України, 2019. 184 с.

146. Однолько І. В. Теоретичні засади запобігання злочинності Наукові праці Національного авіаційного університету. (Серія «Юридичний вісник. Повітряне і космічне право»). 2013. № 4. С. 141-145

147. Економічні наслідки насильства щодо жінок в Україні / UNFPA, Фонд ООН у галузі народонаселення. Київ, 2017. С. 104

148. Вавриш А. В. Особливості побудови моделі організації запобігання злочинам у будівельній галузі. Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ. 2016. № 2 (12). С. 133-145

149. Іванов Ю. Ф. Кримінологія [Електронний ресурс] : навч. посіб. / Ю. Ф. Іванов, О. М. Джужа. – К.: Паливода А. В., 2006. – 264 с.

150. Дудоров О.О., Хавронюк М.І. Відповідальність за домашнє насильство і насильство за ознакою статі (науково-практичний коментар новел Кримінального кодексу України) / за ред. М.І. Хавронюка. Київ: Ваїте, 2019. 288 с.

151. Степаненко О.В. Систематичність як ознака домашнього насильства. URL: <http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/11010/STEPANENKO0V.pdf?sequence=1&isAllowed=y> (дата звернення: 13.08.2019).

152. Біленко П. Деякі аспекти кримінологічного аналізу домашнього насильства. Новели законодавства про запобігання та протидію домашньому насильству: матеріали міжнародного

круглого столу (27 вересня 2019 року). Київ: Національна академія прокуратури України, 2019. 184 с.

153. Богатирьов І.Г. Генезис домашньої злочинності в Україні. Вісник пенітенціарної асоціації України. 2019. № 3. С. 205-212.

154. Богатирьов А.І. Антикриміногенний вплив на злочинність в місцях несвободи України: монографія. Херсон. : Видавничий дім «Гельветика», 2019. – 432с.

155. Михайлик О.Г. Насильство в установах виконання покарань в Україні: теорія і практика. Київ: ВД «Дакор». 2019. 434 с.

ПРАКТИЧНІ ЗАВДАННЯ

КЕЙС №1 (експериментальний майданчик)

Тема. Примирення жертви і правопорушників

Проблемна ситуація

У місті І два студента в нічний час вчинили крадіжку автомобіля з приватного будинку мера. Через три години працівники поліції затримали крадіїв, але машина вже була пошкоджена. За вчинений злочин має настати кримінальна відповідальність. Вину у вчиненні злочину і завданій шкоді власнику автомобіля студенти визнали. Ніхто не міг і подумати, що цей злочин викличе у мешканців м. І шквал невдоволення. Про даний злочин пишуть газети, показує телебачення, мер погрожує надовго посадити в тюрму обох студентів. Їх виключили із списків університету. Батьки переживають, шукають альтернативу покарання без позбавлення волі. Готові відшкодувати меру за заподіяну йому моральну і матеріальну шкоду.

Завдання

1. Покроково розробіть план примирення злочинців і жертви злочину.
2. Запропонуйте головні компоненти угоди примирення.
3. Покажіть роль програми примирення.

КЕЙС №2 (експериментальний майданчик)

Тема. Як не стати жертвою циганів-шахраїв

Проблемна ситуація

На Святошинському ринку м. Києва щоденно «працюють» цигани-шахраї. Неодноразові звернення громадян цього ринку до місцевої поліції щодо припинення і притягнення до кримінальної відповідальності цих злочинців нічого не дали. Поліція не готова протистояти циганам-шахраям. Охорона ринку теж відмовляється їх затримувати.

Завдання

1. Назвіть причини вчинення злочинів циганами-шахраями.
2. Запропонуйте поліції заходи запобігання вчинення злочину з боку циганів-шахраїв.

КЕЙС №3 (експериментальний майданчик)

Тема. *Конфлікт серед засуджених у місцях несвободи Міністерства юстиції України*

Проблемна ситуація

Засуджений Іванов свідомо брав участь в азартних іграх у виправній колонії, й у нього утворився борг. Спроби його повернути не дали результатів. За несплату боргу в установленій термін виник конфлікт з одним із лідерів негативних угруповань – засудженим Петровим. Засуджений Іванов звернувся до адміністрації виправної колонії по захист його від Петрова, пообіцявши адміністрації більше не грати, а стати активним учасником у роботі самодіяльних організацій засуджених.

Завдання

1. На якій стадії виник конфлікт у засудженого Іванова?
2. Причини конфлікту у засудженого Іванова.
3. Запропонуйте адміністрації виправної колонії заходи вирішення цього конфлікту.

КЕЙС №4 (експериментальний майданчик)

Тема. *Як не стати жертвою домашньої злочинності*

Проблемна ситуація

До Головного управління поліції в місті А надійшло повідомлення від мешканців будинку 35 по вулиці Шевченка про постійне фізичне і психологічне насильство в сім'ї Іванових. Кривдником такого насильства є сам господар, який регулярно

вживає алкоголь, не працює, нецензурно лається відносно дружини і дітей, на зауваження сусідів не реагує. Поліція неодноразово прибувала на виклики у зв'язку з насильством в сім'ї Іванових, проте крім профілактичної бесіди з кривдником нічого більше не робить.

Завдання

1. Назвіть причини домашньої злочинності.
2. Запропонуйте поліції заходи запобігання домашнього насильства в конкретній життєвій ситуації.

КЕЙС №5 (експериментальний майданчик)ї

Тема. *Чому злочинність не зникає, а, навпаки, щорічно набуває нових форм існування*

Проблемна ситуація

Кожен з вас хоча б раз замислювався на проблему злочинності, якщо так, то ви мали звернути увагу на той факт, що попри розширення свободи та демократії в країні, зменшення контролю держави над громадянами, запровадження тенденцій до гуманізації покарання, на жаль, злочинність не зникає, а, навпаки, щорічно набуває нових форм існування.

Завдання

1. Назвіть причини, які викликає злочинність. Що спонукає людину на вчинення кримінального правопорушення?
2. Поясніть факт злочинності у правовій державі, запропонуйте власний варіант протидії цьому негативному явищу.

КЕЙС №6 (експериментальний майданчик)

Тема. *Чи готові ми захистити себе від злочинності*

Проблемна ситуація. Всі ми розуміємо, що злочинність – продукт суспільства, наслідок об'єктивно існуючих у ньому

конфліктних суперечностей. І хоча суспільство через свої інституції зобов'язане контролювати та стримувати злочинність, проводити заходи руйнації її тенденцій, захищати населення та його суспільні інтереси від злочинних посягань окремими індивідами, ми є свідками того, що воно неспроможне нас захистити.

А чи готові ми допомогти суспільству особистим прикладом зменшити кількість кримінальних правопорушень удома, на роботі, в громадських місцях, на відпочинку тощо? Сьогодні стати жертвою злочину в Україні не така вже велика проблема. Погіршення криміногенної ситуації в країні, відсутність чіткої державної програми протидії злочинності призвели до того, що люди починають самі піклуватися про власну безпеку.

Завдання

З цією метою вам пропонується розробити правила власної безпеки, щоб не стати жертвою злочину.

КЕЙС №7 (експериментальний майданчик)

Тема. *Кримінологічне прогнозування як спосіб запобігання конфлікту в сім'ї*

Проблемна ситуація

В сім'ї Іванових був спокій, злагода, толерантність один до одного, повага до батьків і дітей. З невідомих причин батько почав пити, приходити додому пізно ввечері. На прохання дружини схаменутися в сім'ї з'явилося насильство, непорозуміння, докори, постійні сварки, депресія батьків. Діти перестали вчитися, у них теж з'явилася депресія. Конфлікт у сім'ї набув завершальної стадії. Дружина подала на розлучення. Суб'єктом прогнозування виступає дільничний інспектор поліції.

Завдання

Запропонуйте суб'єкту прогнозування план заходів запобігання конфлікту в сім'ї Іванових.

КЕЙС №8 (експериментальний майданчик)

Тема. Подолання корупції шляхом зменшення корупційних відносин в Україні

Проблемна ситуація

Системний аналіз показників корупції в Україні засвідчує про загрозливі її тенденції, а це, своєю чергою, поступово формує громадську думку про неспроможність держави протидіяти корупції та захистити демократичні засади побудови громадського суспільства. До речі, якщо держава нездатна ефективно протидіяти корупційним проявам стосовно себе самої, малопереконливими будуть будь-які запевнення про її спроможність захистити права і законні інтереси громадян. На жаль, кримінальна статистика не відображає дійсних обсягів корупційних відносин у країні через високий рівень їх латентності, труднощі з виявленням і процесуальним закріпленням допустимих доказів у провадженні відповідних слідчих дій та доказуванні у судовому процесі.

Завдання

Запропонуйте заходи запобігання корупції в Україні.

КЕЙС №9 (експериментальний майданчик)

Тема. Злочинність у сфері оподаткування

Проблемна ситуація

Сьогодні, мабуть, ні в кого не викликає сумнів, що ухиленням від сплати податків, зборів (обов'язкових платежів) завдається велика шкода суспільству. Крім того, вчинення злочинів, передбачених ст. 212 КК України, знижує рівень

надходжень у державний і місцевий бюджети, передусім це проявилось у формуванні територіальних місцевих громад. Крім того, окремі суб'єкти ухилення від сплати податків, зборів (обов'язкових платежів) отримують невинуваті прибутки і мають незаконні переваги на ринку над іншими законослухняними конкурентами. Все це створює в державі економічну основу для злочинних груп і злочинних організацій, мета яких – збагатитися за рахунок держави і населення країни як основного суб'єкта сплати податків, зборів (обов'язкових платежів).

Завдання

Запропонуйте заходи запобігання злочинності у сфері оподаткування.

КЕЙС №10 (експериментальний майданчик)

Тема. Злочинність серед неповнолітніх

Проблемна ситуація

Поліція України зіткнулася з проблемою: домашньої злочинності в сім'ї, відсутність інтересу у батьків до своїх дітей, алкогольна і наркотична залежність батьків породили у неповнолітніх всюдозволеність, розбещеність, нераціональне використання коштів, ігри в смерть («Синій кит», «Тихий дім», «Море китів», «Розбуди мене о 4:20»).

Завдання

Наскільки актуальною сьогодні є проблема домашньої злочинності

Які види домашньої злочинності Ви знаєте

Запропонуйте поліції шляхи подолання цієї проблеми.

КЕЙС №11 (експериментальний майданчик)

Тема. *Кіберзлочинність та заходи її запобігання*

Проблемна ситуація

В одному із банкоматів м. Києва шахраї скотчем заклеїли щілину, що видає гроші (кеш-диспетчер). Держатель знімає готівку, але гроші не виходять, тому що застрягли перед самою щілиною видачі готівки.

Завдання

1. Як би ви діяли в даній ситуації?
2. Кваліфікуйте дії шахраїв.

ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ

з навчальної дисципліни «Кримінологія»

1. Назвіть філософів античності, які започаткували кримінологічні ідеї про злочинність.

а) Конфуцій, Піфагор, Демокрит, Сократ, Платон, Аристотель

б) Конфуцій, Піфагор, Демокрит

в) Демокрит, Сократ, Платон, Аристотель

2. Чи здатна сучасна кримінологія розробити ефективну концепцію (модель) запобігання злочинності?

а) так

б) ні

3. В яких роках спостерігався бурхливий розвиток кримінології як науки?

а) 1918–1929 рр.

б) 1919–1930 рр.

в) 1917–1928 рр.

г) 1922 р.

4. Які складові притаманні кримінології новітнього часу?

а) розмаїття кримінологічних теорій, міждисциплінарний підхід до вивчення кримінології

б) міждисциплінарний підхід, розмаїття кримінологічних теорій, проведення фундаментальних прикладних кримінологічних досліджень

в) проведення фундаментальних прикладних кримінологічних досліджень у різних сферах суспільного життя

5. Сформулюйте визначення вітчизняної кримінології.

а) вітчизняна кримінологія – це комплексна наука про злочинність і заходи її запобігання, протидію та боротьбу зі злочинністю

б) вітчизняна кримінологія – це комплексна гуманітарна наука про злочинність, її детермінанти, особу злочинця, жертву злочинів і заходи запобігання злочинності

в) вітчизняна кримінологія – це комплексна соціальна наука про злочинність, її динаміку, особу злочинця і жертву злочинів

6. Перерахуйте ознаки предмета «кримінологія».

а) злочинність як соціально-правове явище, особа злочинця, детермінанти злочинності

б) злочинність як соціально-правове явище, особа злочинця, заходи запобігання злочинності

в) злочинність як соціально-правове явище, особа злочинця, причини та умови злочинності, заходи запобігання злочинності

7. Яка з перерахованих функцій кримінології вивчає закономірності розвитку кримінологічно значимих процесів та явищ, передбачає їх майбутній стан?

а) описова

б) пояснювальна

в) прогностична

г) практично-перетворювальна

8. З яких основних частин складається кримінологія за предметом дослідження?

а) про особу злочинця, жертву злочинів, заходи запобігання злочинності

б) вчення про злочинність, детермінацію злочинів, особу злочинця та жертву злочинів, заходи запобігання злочинності

9. Кому з вітчизняних кримінологів належить вислів: «Злочинність – це масовий прояв деструктивності у поведінці людей»?

а) А. Ф. Зелінському

б) О. М. Джужі

в) О. М. Литваку

г) В. І. Шакуну

д) Б. М. Головкіну

10. Назвіть вченого, який дійшов висновку, що злочинність – природне явище, яке має значною мірою біологічне походження?

а) Адольф Жак Кетле

б) Чезаре Ломброзо

в) Енріко Феррі

11. Коли з'явилася наукова праця А. П. Закалюка «Курс сучасної української кримінології: теорія і практика: у 3-х кн.»?

- а) у 2008 р.
- б) у 2007 р.
- в) у 2006 р.
- г) у 2015 р.

12. Що лежить в основі кримінологічної методології дослідження?

- а) закони і категорії діалектики, методологічні засади
- б) методи, методологічні засади
- в) закони, категорії діалектики і методи

13. Який метод дає змогу розглядати злочинність як феномен, для якого характерні певні соціальні зв'язки?

- а) метод системного аналізу
- б) соціологічний метод
- в) статистичний метод
- г) історико-порівняльний метод
- д) психологічний метод

14. Кому із вітчизняних кримінологів належить вислів про те, що злочинність є не чим іншим, як побічним продуктом суспільного розвитку, результатом його патології та дезорганізації?

- а) О. М. Джужі
- б) О. М. Литвинову
- в) М. Г. Вербенському
- г) І. Г. Богатирьову
- д) О. Г. Колбу
- е) О. М. Костенку

15. Чи перебуває злочинність у правовому полі?

- а) так
- б) ні

16. Назвіть основні показники злочинності.

- а) рівень, коефіцієнт, структура, географія, заподіяна шкода
- б) рівень, коефіцієнт, інтенсивність, динаміка, структура, географія, заподіяна шкода
- в) коефіцієнт, інтенсивність, динаміка, структура, географія, заподіяна шкода
- б) рівень, коефіцієнт, динаміка, структура, географія

17. Які види латентної злочинності вирізняють у західній кримінології?

- а) злочини, які залишаються нікому не відомими
- б) антисуспільні дії, що по суті є злочинними, але не визнаються такими
- в) невиявлені злочини, вчинені рецидивістами чи професійними злочинцями
- г) злочини, які залишаються нікому не відомими, антисуспільні дії, що по суті є злочинними, але не визнаються такими, невиявлені злочини, скоєні рецидивістами чи професійними злочинцями

18. Назвіть вітчизняних вчених, які вперше заговорили про домашнє насильство в сім'ї.

- а) О. М. Джужа
- б) Б. М. Головкін
- в) І. Г. Богатирьов
- г) А. Б. Блага
- д) Н. С. Юзікова

19. Чи перебувають у тісному взаємозв'язку ознаки соціального і біологічного в особі злочинця?

- а) так
- б) ні

20. Як ви розумієте, що таке типологія злочинця?

- а) розподіл злочинців на категорії за ознаками, які генетично пов'язані із злочинною поведінкою
- б) вищий рівень пізнання про особу злочинця
- в) сутнісні ознаки явищ, що досліджуються

21. Чи потрібно позбавляти права керувати автомобілем особу, яка не сплачує аліменти на дітей?

- а) так
- б) ні

22. Яке визначення притаманне індивідуальному запобіганню корупції?

- а) це вплив державних інституцій на тих осіб, від яких можна очікувати вчинення корупційних злочинів, а також на соціальне середовище, що їх оточує
- б) це вид діяльності, яка передбачає цілеспрямовану роботу державних інституцій з конкретною людиною та її найближчим оточенням

в) це діяльність державних і недержавних органів, організацій і їх представників щодо виявлення осіб, від яких можна очікувати вчинення злочинів, і здійснення на них та оточуюче їх мікросередовище позитивного, коригуючого впливу.

23. З яких джерел суспільство черпає знання про організовану злочинність найчастіше?

а) засоби масової інформації; спілкування зі знайомими; виступи представників органів державної влади

б) виступи представників органів державної влади, газети, журнали, інформаційні листи

в) засоби масової інформації, громадські місця, транспорт тощо

24. Який з перелічених заходів спроможний забезпечити запобігання корупції як форми організованої злочинності?

а) вплив державних інституцій на осіб, від яких можна очікувати вчинення корупційних злочинів, а також на соціальне середовище, що їх оточує

б) обмеження можливостей використання отриманих під час перебування на службі конфіденційної інформації, навиків тощо на шкоду державі, суспільству, окремих фізичних та юридичних осіб

в) обмеження можливостей щодо використання влади або службового становища для протиправного задоволення особистого інтересу чи інтересу третіх осіб

25. В якому році з'явився такий кримінологічний феномен, як організована злочинність?

а) 1970 р.

б) 1980 р.

в) 1990 р.

26. Назвіть чинники запобігання організованій злочинності.

а) наявність у державі потужного антикорупційного законодавства

б) проведення антикорупційної діяльності шляхом організаційно-управлінського забезпечення

в) створення системи відкритості та громадського контролю щодо застосування антикорупційного законодавства

г) всі три чинники

27. Чи можна вважати корупцію однією з ознак організованої злочинності?

а) так

б) ні

в) це самостійний вид злочинності

28. На вашу думку, чи вплинули події на Майдані 2013–2014 рр. на організовану злочинність?

а) так

б) ні

29. Чи впливає стан економіки країни на організовану злочинність?

а) так

б) ні

в) частково

30. Сформулюйте правильне визначення: професійний злочинець – це:

а) особа, яка багаторазово вчиняє умисне кримінальне правопорушення, оскільки воно є джерелом існування, і розраховує на безкарність

б) особа, яка багаторазово вчиняє умисне кримінальне правопорушення (крадіжки, шахрайство, корупцію тощо), оскільки воно є джерелом існування, вперто не хоче відмовлятися від такої поведінки і розраховує на безкарність

в) особа, яка вперто не хоче відмовлятися від такої поведінки, бо вона є джерелом існування, і розраховує на безкарність

31. Чи стимулюють злочинні традиції та звичаї протиправну поведінку особи?

а) так

б) ні

в) частково

32. Чи впливає населення на корупційну злочинність?

а) так

б) ні

в) частково

33. Яка із названих причини злочинності впливає на соціологічний рівень?

- а) незбалансованість економіки
- б) політичні інтереси і конфлікти
- в) корупція

34. На вашу думку, чи можна запобігти злочинності?

- а) так
- б) ні
- в) якщо на це буде політична воля держави

35. Назвіть учених, які вперше заговорили про організовану злочинність.

- а) Ліппман, Ландсміт
- б) Джужа, Головкін
- в) Жак Кетле, Феррі

36. Яка з перерахованих ознак характеризує виникнення конкретної життєвої ситуації?

- а) події чи обставини, які спровокували людину на вчинення злочину
- б) зміст і характер впливу на діючого суб'єкта
- в) сприяння прийняттю рішення про злочинне посягання

37. Чи можна політичною волею вплинути на злочинність?

- а) так
- б) ні

38. Чи впливають податкові ями на економічну злочинність?

- а) так
- б) ні

39. Ваше ставлення до домашнього насильства.

- а) негативне
- б) позитивне
- в) не визначився

40. Що лежить в основі кримінологічної методології дослідження?

- а) закони і категорії діалектики
- б) форми і методи
- в) засоби, форми і методи
- г) закони, категорії діалектики і методи

41. Чи охопила корупційна злочинність державу та її владні структури?

- а) так
- б) ні
- в) частково

42. Яка з перерахованих функцій кримінології передбачає майбутній стан злочинності?

- а) описова
- б) пояснювальна
- в) прогностична

43. Назвіть ознаку, яка характеризує предмет кримінології.

- а) вчення про злочинність та заходи запобігання злочинності
- б) вчення про причини та умови вчинення злочинів та жертву злочинів
- в) вчення про особу злочинця, жертву злочинів, заходи запобігання злочинності
- г) вчення про злочинність, причини та умови злочинів, особу злочинця та її жертву, заходи запобігання злочинності

44. В якому році американські кримінологи сформулювали термін «організована злочинність»?

- а) 1970 р.
- б) 1980 р.
- в) 1990 р.

45. Назвіть філософів античності, які започаткували кримінологічні ідеї про злочинність.

- а) Конфуцій, Піфагор, Демокрит, Сократ, Платон, Аристотель
- б) Конфуцій, Піфагор, Демокрит
- в) Демокрит, Сократ, Платон, Аристотель
- г) Конфуцій, Сократ, Платон, Аристотель

46. Як би ви оцінили рівень корупційної злочинності в податковій сфері?

- а) високий
- б) середній
- в) низький

47. Чи можна спрогнозувати латентну злочинність у сфері оподаткування?

- а) так

- б) ні
- в) можна, але кому це потрібно?

48. Назвіть рік, коли з'явилася наукова праця О. М. Костенка «Культура і закон – у протидії злу».

- а) 2018 р.
- б) 2008 р.
- в) 2014 р.
- г) 2009 р.

49. Чи перебуває злочинність у правовому полі?

- а) так
- б) ні

50. Що первинне в особі злочинця – соціальне чи біологічне?

- а) соціальне
- б) біологічне
- в) соціальне і біологічне

51. Який поділ причин злочинності існує в кримінології?

- а) на об'єктивні причини
- б) на суб'єктивні причини
- в) на об'єктивні та суб'єктивні причини

52. Чи впливає криміналізація суспільства на організовану злочинність?

- а) так
- б) ні

53. Яка з перерахованих функцій кримінології розкриває суть досліджуваних об'єктів, надає їм наукового та практичного пояснення?

- а) описова
- б) пояснювальна
- в) регулятивна

54. З яких частин складається кримінологія?

- а) загальної
- б) особливої
- г) загальної та особливої

55. Що таке наркоманія?

а) негативне соціальне явище, яке руйнує здоров'я людини, зумовлює залежність організму до постійного вживання наркотичних засобів і спонукає до вчинення протиправних діянь

б) особисте ставлення людини до власного здоров'я, що спонукає людину до вчинення протиправних діянь

в) негативне соціальне явище, яке провокує людину до постійного вживання наркотичних засобів і спонукає до вчинення протиправних діянь

56. Який з видів кримінологічних прогнозів передбачає злочинність у майбутньому?

а) короткостроковий

б) середньостроковий

в) довгостроковий

57. Що таке проституція?

а) позашлюбний систематичний вступ жінки чи чоловіка в сексуальні стосунки з однією чи кількома особами за плату або систематичне надання свого тіла для задоволення сексуальних потреб інших осіб з метою отримання матеріальної вигоди

б) систематичний вступ жінки чи чоловіка в сексуальні стосунки з однією чи кількома особами за плату

в) позашлюбний вступ жінки чи чоловіка в сексуальні стосунки з однією чи кількома особами з метою отримання матеріальної вигоди

58. Що таке алкоголізм?

а) соціально негативне явище, яке проявляється у зловживанні алкоголем і призводить до вчинення кримінального правопорушення

б) невміння людини контролювати себе, що проявляється у зловживанні алкоголем і призводить до вчинення кримінального правопорушення

в) систематичне зловживання людиною алкоголем, який і призводить до вчинення кримінального правопорушення

59. Чи завжди людина вільна у виборі своєї свободи?

а) так

б) ні

в) залежно від конкретної життєвої ситуації

60. Що таке віктимність у кримінології?

а) здатність людини ставати жертвою злочину, безпосередньо пов'язана з буд-якими особливостями особи й поведінки самого потерпілого або виниклими на цій основі специфічними взаєминами зі злочинцем

б) здатність людини ставати жертвою злочину на основі специфічних взаємовідносин зі злочинцем

в) особлива поведінка самого потерпілого, яка виникає на основі специфічних взаємовідносин зі злочинцем

61. Що таке детермінація злочинності в кримінології?

а) сукупність різних за природою негативних явищ об'єктивного і суб'єктивного характеру, які обумовлюють злочинну поведінку особи у суспільстві

б) негативні явища, які за природою мають об'єктивний і суб'єктивний характер

в) сукупність різних за природою негативних явищ об'єктивного і суб'єктивного характеру, які у своєму зв'язку обумовлюють злочинну поведінку особи у суспільстві

62. На вашу думку, чи вплинули події на Майдані під час Революції гідності на пенітенціарну злочинність?

а) так

б) ні

63. Чи впливає злочинність у зоні антитерористичної операції на загальний стан злочинності в країні?

а) так

б) ні

64. Яка із перерахованих функцій кримінології передбачає майбутній стан злочинності?

а) описова

б) пояснювальна

в) прогностична

65. Чи можна вважати однією з причин злочинності у сфері оподаткування часту зміну податкового законодавства?

а) так

б) ні

в) частково

66. Що таке податкові ями?

а) це підприємства, що здійснюють безтоварні угоди і, як наслідок, оформляють документи на поставку неіснуючого товару або надання послуг

б) це підприємства, що здійснюють безтоварні угоди на поставку неіснуючого товару або надання послуг

в) це підприємства, що оформляють документи на поставку неіснуючого товару або надання послуг

67. Чи можна вважати професійну злочинність злочинним промислом?

а) так

б) ні

68. Домашня злочинність – проблема державних інституцій і громадськості.

а) так

б) ні

69. Чи впливає криміналізація суспільства на організовану злочинність?

а) так

б) ні

70. Назвіть вітчизняного вченого-кримінолога, хто розробив Концепцію модернізації кримінології у світлі соціального натуралізму.

а) В. В. Голіна

б) О. М. Джужа

в) І. Г. Богатирьов

г) О. М. Костенко

д) О. Г. Колб

71. На вашу думку, чи вплинув закон «Савченко» на пенітенціарну злочинність?

а) так

б) ні

72. Чи створюють реальну загрозу для морального формування неповнолітніх стійкі негативні характеристики сім'ї?

а) так

б) ні

73. Як ви думаєте, що таке неблагополучна родина?

а) мікросередовище, де здійснюється десоціалізація індивіда

б) процедура відібрання дітей у батьків без позбавлення їх батьківських прав

в) сім'я, яка втрачає свій виховний вплив

74. Чи можна зробити свій вклад у сферу запобігання кіберзлочинності?

а) так

б) ні

75. Ваше ставлення до ідеї встановлення контролю за доходами та видатками серед населення України.

а) позитивне

б) негативне

76. Як ви думаєте, хто такі кіберзлочинці?

а) одинаки, яким цікаво займатися кіберзлочинністю

б) добре підготовлені, добре мотивовані і добре фінансовані організації

в) шахраї, які користуються інтернетом

77. Чи впливає на скоєння кіберзлочинності вивчення технічних характеристик термінальних пристроїв, їх програмного забезпечення?

а) так

б) ні

НАВЧАЛЬНЕ ВИДАННЯ

КРИМІНОЛОГІЯ

АКАДЕМІЧНИЙ ПІДРУЧНИК

Підписано до друку 07.02.2020. Папір офсетний. Формат 60x84/16.

Ум. друк. арк. 19,53. Тираж 100 прим. Вид. № 20-5. Зам. № 5.

Видавець та виготівник: ПВКФ «Технодрук»

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК №1841 від 10.06.2004 р.
58000, м. Чернівці, вул. І. Франка, 20, оф.18, тел. (0372) 55-05-85